

Agata Piasecka

**Człowiek
w relacji
ze zwierzętami
hodowlanymi**

lingwistyczne studium
antropocentryzmu
(na podstawie polskich
i rosyjskich frazeologizmów
animalistycznych)

**Człowiek
w relacji
ze zwierzętami
hodowlanymi**

**lingwistyczne studium
antropocentryzmu
(na podstawie polskich
i rosyjskich frazeologizmów
animalistycznych)**

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Agata Piasecka

**Człowiek
w relacji
ze zwierzętami
hodowlanymi**

**lingwistyczne studium
antropocentryzmu
(na podstawie polskich
i rosyjskich frazeologizmów
animalistycznych)**

Agata Piasecka (ORCID: 0000-0002-0033-1067) – Uniwersytet Łódzki
Wydział Filologiczny, Instytut Studiów Wschodnioeuropejskich, Zakład Przekładu i Lingwistyki
90-236 Łódź, ul. Pomorska 171/173

RECENZENCI

Stanisław Cygan
Żanna Śladkiewicz

REDAKTOR INICJUJĄCA

Urszula Dzieciatkowska

REDAKCJA

Bogusława Kwiatkowska

SKŁAD I ŁAMANIE

PAJ-Press

KOREKTA TECHNICZNA

Wojciech Grzegorzcyk

PROJEKT OKŁADKI

Weronika Szychowska

© Copyright by Agata Piasecka, Łódź 2025

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2025

Publikacja jest udostępniona na licencji Creative Commons

Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 4.0 (CC BY-NC-ND)

<https://doi.org/10.18778/8331-926-1>

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.11691.25.0.M

Ark. wyd. 15,1; ark. druk. 16,125

ISBN 978-83-8331-925-4

e-ISBN 978-83-8331-926-1

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-237 Łódź, ul. Matejki 34A

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. 42 635 55 77

Spis treści

1. Uwagi wstępne	11
2. Charakterystyka terminu <i>frazeologia animalistyczna</i> i jego zakres przyjęty w monografii	18
3. Ogólna charakterystyka polskiej i rosyjskiej frazeologii animalistycznej	24
4. Przegląd stanu badań językoznawczych nad frazeologią animalistyczną	31
4.1. Czasopiśmiennictwo	31
4.2. Monografie wieloautorskie	33
4.3. Monografie autorskie	35
4.4. Zróżnicowanie tematyczne badań	36
4.5. Badania językoznawcze z antropocentryzmem w tle: stan i perspektywy ..	39
5. Główne założenia metodologiczne	41
5.1. Kwalifikatory chronologiczne	45
5.2. Kwalifikatory geograficzne	46
5.3. Konotacja	47
5.3.1. Sposoby rozumienia konotacji. Ujęcie Jerzego Bartmińskiego	47
5.3.2. Konotacja w nawiązaniu do frazeologizmów animalistycznych. Trzy filary motywacji nazewniczej	49
5.3.3. Frazeologizmy animalistyczne jako źródło konotacji	53
5.3.3.1. Zróżnicowanie konotacji we frazeologizmach animalistycznych	54
6. Antropocentryzm	58
6.1. Miejsce antropocentryzmu w badaniach językoznawczych	58
6.2. „Drabina bytów” i szowinizm międzygatunkowy. Krytyka podejścia antropocentrycznego w nauce	61
6.3. Metafory i frazeologizmy animalistyczne dotyczące człowieka	68
6.4. Antropocentryzm a językowy obraz świata	72
6.5. Antropocentryczne podstawy językowego obrazowania fauny	76
6.6. Antropocentryzm, szowinizm międzygatunkowy i drabina bytów w kontekście polskiej i rosyjskiej frazeologii animalistycznej: fakty językowe	78
7. Modele antropocentryczne w polskiej i rosyjskiej frazeologii animalistycznej	90
7.1. Model praktyczny	91

7.1.1. Opozycja <i>pożyteczne – bezużyteczne, szkodliwe</i>	96
7.1.2. Opozycja <i>bezpieczne – niebezpieczne, groźne</i>	105
7.1.3. Opozycja <i>traktowane z troską, z szacunkiem, z czułością</i> – <i>traktowane okrutnie, z pogardą, z ironią</i>	109
7.2. Model perceptywny	119
7.2.1. Percepcja wzrokowa	120
7.2.1.1. Opozycja <i>ładne – brzydkie</i>	121
7.2.1.2. Opozycja <i>czyste – brudne</i>	131
7.2.1.3. Opozycja <i>przyjemne – nieprzyjemne</i>	133
7.2.2. Percepcja słuchowa	133
7.2.2.1. Opozycja <i>przyjemne – nieprzyjemne</i>	135
7.2.3. Percepcja węchowa	142
7.2.3.1. Opozycja <i>przyjemne – nieprzyjemne</i>	142
7.3. Model fizyczny	144
7.3.1. Opozycja <i>silny, zdrowy – słaby, chory</i>	145
7.3.2. Opozycja <i>młody – stary</i>	148
7.4. Model dynamiczny	152
7.4.1. Opozycja <i>szybko, energicznie, intensywnie</i> – <i>wolno, niezdarnie, ociężale</i>	154
7.4.2. Opozycja <i>typowo – dziwne</i>	160
7.5. Model umysłowy	162
7.6. Model charakterologiczny	168
7.6.1. Cechy człowieka związane z obrazem <i>kozy</i>	170
7.6.2. Cechy człowieka związane z obrazem <i>owcy</i>	172
7.6.3. Cechy człowieka związane z obrazem <i>trzody chlewnej</i>	174
7.6.4. Cechy człowieka związane z obrazem <i>bydła</i>	177
7.6.5. Cechy człowieka związane z obrazem <i>konia</i>	179
8. Uwagi końcowe	182
8.1. Człowiek – twórca hierarchii wartości w językowym obrazie świata	186
8.2. Człowiek – istota definiująca własną tożsamość przez pryzmat językowych obrazów zwierząt	187
8.3. Człowiek – autor językowych symboli i stereotypów o faunie	188
8.4. Człowiek – językowy architekt własnej wyższości, uwikłany w swoje ograniczenia	188
8.5. Człowiek – egocentryczny użytkownik inwentarza	189
Bibliografia	191
Wykaz źródeł wraz z zastosowanymi skrótami	191
Język polski	191
Język rosyjski	192
Monografie, artykuły, opracowania wieloautorskie	194
Język polski	194
Język rosyjski	214

Słowniki, encyklopedie	225
Język polski	225
Język rosyjski	226
Wykaz zastosowanych kwalifikatorów	229
Język polski	229
Język rosyjski	229
Indeks opisanych frazeologizmów animalistycznych	232

*Miło jest nam myśleć o sobie jako o ulubieńcach wszechświata.
Nie chcemy myśleć o sobie jako o gatunku zwierzęcym.
Ale naprawdę między nami i innymi zwierzętami nie ma przepaści
nie do przekroczenia.
Mamy ze sobą wiele wspólnego. (...)
Jest to sprawa faktów, które mogą być poddane testom i wielokrotnie zweryfikowane.
Jedynie nasza ludzka arogancja uniemożliwia nam ich dostrzeżenie.*

P. Singer (1997)
O życiu i śmierci: Upadek etyki tradycyjnej
Tłum. A. Alichniewicz, Warszawa

1.

Uwagi wstępne

Od zarania dziejów zwierzęta były obecne w życiu codziennym człowieka, pełniąc rolę obrońców, pomocników i wiernych towarzyszy. Uczestniczyły w polowaniach, pomagały w transporcie dobytku, osób starszych lub chorych, a także wspierały ludzi na polu bitwy. Przypisywano im zdolność kontaktu ze światem duchów oraz przewidywania przyszłości.

Pierwsi ludzie, obserwując zwierzęta, powoli poznawali różne sposoby pozyskiwania pożywienia, zdobywali wiedzę o tym, na które gatunki warto polować, a których należy unikać. Wiadomości te utrwalano i przekazywano następnym pokoleniom za pośrednictwem obrzędów i podań. Indianie północnoamerykańscy, na przykład Atabaskowie, wierzyli, że kiedyś, dawno temu, ludzie wchodzili w związki małżeńskie z bobrami, łosiami, niedźwiedziami i innymi zwierzętami i od nich otrzymywali wiedzę na temat świata przyrody (Saunders, 1996, 34).

Eskimosi po dziś dzień utrzymują, że niedźwiedź polarny nauczył ich, jak należy polować na śpiące morsy oraz jak budować domy ze śniegu i lodu (tamże, 78). Z kolei Indianie z północno-zachodniego wybrzeża Ameryki Północnej twierdzą, że technikę pływania i łowienia ryb opanowali dzięki focie (tamże, 130).

Niezastąpione zdolności fauny sprawiają, że pełni ona ważną rolę w świecie przyrody i w kulturze ludzkiej. Zapewnia rozrywkę, bywa również inspiracją dla artystów. Na przykład konie ze względu na swoją wrażliwość i zdolność do budowania głębokich więzi z człowiekiem coraz częściej wykorzystywane są w terapii osób z problemami zdrowotnymi, w tym z zaburzeniami psychicznymi.

Zwierzęta są obecne w wielu systemach wierzeń. Światy *homo* i *animal* funkcjonują w nich zarówno w relacjach symbiotycznych – opartych na wzajemnych korzyściach – jak i animozyjnych, opierających się na walce. Człowiek bowiem jednocześnie udzielał faunie schronienia, opiekował się nią i karmił ją, ale też polował na zwierzęta, hodował, by uczynić zeń podstawę wyżywienia (por.: Błajet, 2014, 134).

Szczególnie silne przywiązanie do zwierząt, które odgrywały istotną rolę w codziennym życiu człowieka, przejawiali mieszkańcy wsi. W konsekwencji w polskich gwarach inwentarz domowy bywał nazywany za pomocą leksemów pochodzących od imion własnych. Tego rodzaju nazewnictwo stanowiło wyraz głębokiej więzi łączącej człowieka ze zwierzętami, często traktowanymi niemal

na równi z członkami rodziny. Przykładowo konie określano mianami takimi jak *basia*, *baśka* czy *maciek*, natomiast krowy nazywano *kaśką* lub *magrolą*. Z kolei zawołania kierowane do owiec – na przykład *baś*, *baś*, *baż*, *baż* czy *mać*, *mać* – przywołują skojarzenia z popularnymi imionami żeńskimi i męskimi. Nazwy takie jak *baśka* i *maciek* mają charakter onomatopeiczny, wynikający z brzmieniowej imitacji zawołań pasterskich (por. Kucharzyk, 2010, 73–80).

Uderzające jest poważanie, okazywane przez lud bydłu, zaś w szczególności roboczym wołom. Jeśli zważymy, że analogiczny szacunek bywa okazywany koniowi, ale (...) na ogół tylko w krajach słowiańskich, gdzie on pełni funkcje głównej siły roboczej w gospodarstwie i tem samym na nim spoczywa przeważny ciężar fizycznej pracy, tedy stanie się jasne, że zarówno cześć dla roboczego wołu, jak i dla roboczego konia jest przede wszystkim wynikiem uznania dla ich wielkiej wartości jako pracowników (Moszyński, 1934, 563, podaję za: Kucharzyk, 2010, 79).

Wieloletnie obcowanie ludzi z *braćmi mniejszymi* zrodziło szereg obserwacji na temat ich zachowania, upodobań, odżywiania się, poruszania, wyglądu, wzajemnych relacji bądź układów panujących w rodzinach zwierzęcych. Ludzie porównywali swoje własne postępowanie i reakcje na bodźce zewnętrzne z zachowaniem i reakcjami innych istot w przyrodzie. Na podstawie gromadzonych doświadczeń wyodrębniano rozmaite cechy przedstawicieli świata zwierząt, które następnie stawały się podstawami obrazowymi metafor, porównań oraz frazeologizmów pozwalających opisać nie tyle królestwo zwierząt, ile świat *Homo sapiens*¹. Przedstawiciele fauny bowiem nierzadko symbolizują określone cechy ludzkie, a ich zachowanie staje się pretekstem do uogólnień na temat natury człowieka.

Названия животных в большинстве языков мира широко используются для образной характеристики человека. Это легко объясняется внелингвистическими причинами. Из живых существ только животные подобно человеку обладают собственными повадками, каждому из них присущ собственный образ жизни и тип поведения. Поэтому неудивительно, что фразеосочетания, включающие наименования животных, охотно используются людьми для образного представления духовного облика человека и особенностей его поведения (Алгимбаева, 1988, 27–28).

¹ Zgodnie z konwencją zapisu nazw gatunków biologicznych w języku polskim termin *Homo sapiens* będę zapisywać w monografii kursywą – pierwszy człon (nazwę rodzaju) z wielkiej litery (*Homo*), drugi (epitet gatunkowy) z małej (*sapiens*).

Objęcie refleksją naukową frazeologii animalistycznej wydaje się istotne zarówno w myśli językoznawczej, jak i we współczesnej humanistyce w ogóle. Jednostki frazeologiczne stanowią cenne świadectwo rozwoju naszego gatunku, odzwierciedlają nasze zainteresowania, preferencje oraz więzi z bliskim otoczeniem ekologicznym. Dane językowe wyraźnie ukazują aspekty rzeczywistości, które zostały przez ludzi zauważone i przyjęte w toku ewolucji bądź też odrzucone z powodów dla nich istotnych.

Frazeologia zwierzęca odsłania sposób postrzegania fauny przez człowieka, relacje między poszczególnymi gatunkami i ludźmi, ale przede wszystkim w barwny sposób opowiada o nas samych – użytkownikach i twórcach języka.

Bogata galeria utrwalonych społecznie związków animalistycznych prezentuje postawę ludzi wobec otaczającej ich natury, odsłania system wartości i przekonań określonych nacji, może być wykorzystywana podczas charakterystyki człowieka z wielu stron i w wielu różnych wymiarach. Twórcy języka czynią ze zwierząt punkt odniesienia dla rozmaitych własnych cech, postaw i zachowania. Opisując siebie samych przy wykorzystaniu frazeologizmów animalistycznych, wskazują, co łączy ich z fauną oraz co od niej odróżnia. Za pośrednictwem szeregu ujętych symboli, stereotypów, metafor wyrażona zostaje nierzadko prawda, że *bracia mniejsi* zajmują obok nas stałe miejsce.

Należałoby zaznaczyć, że człowiek obserwuje zwierzęta i na drodze różnorodnych kreacji metaforycznych przypisuje im pewne cechy, będące *de facto* właściwościami jego samego. Na przykład świnie przyjmującą w głośny sposób pokarm kojarzy się w wielu kulturach z brakiem taktu, czyniąc ją symbolem łapczywości, żarłoczości czy niechlujstwa, prymitywizmu (*чавкать как свинья* ‘груб.-прост. брян. смол. презр. о громко, смачно чавкающем при алчном поглощении пищи невоспитанном человеке’ [БСНС]; *тьмякать как свинья сушая* ‘пск. презр. о громко чавкающем за столом человеке’ [БСНС]). Równie negatywne skojarzenia przywołuje wylegające się na łące bydło. Uosabia ono lenistwo (*развалиться где-л. как корова* ‘презр. о вызывающе или равнодушно, лениво, праздно сидящей где-л. [обычно толстой] женщине’ [БСНС]; *лежать как корова* ‘разг. том. презр. о лежащей в ленивой, расслабленной позе полной женщине’ [БСНС]). Jednakże w wymienionych związkach dochodzi do głosu jedynie prawo analogii, prawda rzeczystwa o faunie jest zupełnie inna, a jej obraz językowy kłóci się z przesłankami naukowymi (por.: Batko-Tokarz, 2010b). Jako dowód przytoczę słowa A. Pajdzińskiej:

(...) długo przyjmowano za pewnik, że moralność jest właściwa jedynie ludziom, aktualnie zaś uczeni są skłonni ją uznać za atawizm odziedziczony po zwierzęcych

przodkach. Marc Hauser, psycholog i biolog ewolucyjny z Uniwersytetu Harvarda, sądzi, iż wykształciła się u zwierząt, ponieważ spajała grupę i sprzyjała jej przetrwaniu. Dlatego też moralnie postępują zwłaszcza zwierzęta stadne (...). Zwierzęta potrafią sobie także pomagać. Eksperymenty polskich uczonych, m.in. Ewy Joanny Godzińskiej z Pracowni Etologii Instytutu Biologii Doświadczalnej im. M. Nenckiego w Warszawie, Wojciecha Czechowskiego z Muzeum i Instytutu Zoologii PAN oraz Marka Kozłowskiego ze Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, dowiodły, że zwierzęta są zdolne do zachowań prospołecznych i ratunkowych (Pajdzińska, 2017, 137).

Zwierzęta walczą o pokarm, dominację i troszczą się o swoje młode, ale ich zachowanie nie wynika ze złej woli, ignorancji, nieetycznych postaw czy braku kultury osobistej, ponieważ kategorie te są zasadne przy charakterystyce człowieka. Zwierzętami kieruje natura, instynkty i pragnienie przetrwania, które pozwalają im przeżyć i ocalić potomstwo. Fauna nie jest niekulturalna ani niemoralna; to tylko człowiek postrzega ją w ten sposób, projektując swoje wartości poprzez odniesienia do świata zwierzęcego (Tokarski, 1991c, 152). Z wykorzystaniem metafor i porównań wyraża własne odczucia, poszukując odpowiednich obrazów na zasadzie skojarzeń, aluzji kulturowych czy stereotypizacji.

Zwierzę samo w sobie nie jest ani dobre, ani złe, nie jest ani ładne, ani brzydkie. Istnieje, wygląda, zachowuje się w określony sposób, uwarunkowany instynktem i cechami budowy organizmu, jakimi obdarzyła je natura. Człowiek ocenia je pozytywnie bądź negatywnie zgodnie z obowiązującymi w danej epoce i kulturze kanonami piękna czy normami zachowań społecznych. Dlatego też czyniąc ze zwierzęcia punkt odniesienia do porównań własnych cech i zachowań i oceniając je przez swój pryzmat, nadaje mu wartościowanie dodatnie lub ujemne (Balowska, 2013, 256).

Porównanie osoby do zwierzęcia wynika z oceny, że czyjeś zachowanie jest niegodne człowieka. Mówiąc na przykład *zachowuj się jak człowiek*, apelujemy do tej części *ludzkiej* natury kogoś, którą z założenia pojmujemy jako dobrą, odpowiadającą pojęciu człowieczeństwa. Stoi ona w opozycji do wszystkiego, co zaliczane jest do sfery *animal*: rzekomej niezdolności do myślenia, niemożności przeżywania uczuć wyższych, dzikości i odczuwania potrzeb biologicznych.

(...) derywaty semantyczne lub słowotwórcze od wyrazów *człowiek* i *zwierzę* oraz połączenia wyrazowe zawierające te słowa niosą biegunowo różne wartościowanie. Przymiotnik *ludzki* znaczy nie tylko 'dotyczący człowieka, ludzi, należący do człowieka', lecz także 'zgodny z naturą człowieka pojmowaną jako dobra, taki jaki

powinien cechować człowieka' i 'odpowiedni dla ludzi, możliwy dla nich do wytrzymania, taki jak należy, przyzwoity', a zaprzeczony przymiotnik *nie ludzki* ma jedynie dwa znaczenia – wartościujące. Rzeczownik *człowieczeństwo* nie oznacza wszystkich cech, jakie miewają ludzie, lecz zespół cech pozytywnych, pożądanych (zwłaszcza duchowych, a nie biologicznych), właściwych, jak się zakłada, ludziom, nie zaś zwierzętom (Pajdzińska, 2017, 139).

Człowiek ocenia siebie pozytywnie przez pryzmat swojej własnej osoby, wszystko natomiast, co negatywne, przypisuje sferze zwierzęcej, *nie-ludzkiej*. W ten sposób jakby sugeruje, że inherentną cechą ludzi jest czynienie dobra i bycie dobrym. Równolegle „odgradza się” od reszty stworzeń żywych i wyznacza sobie dominującą rolę w świecie. Opozycja *homo – animal* definiuje antropocentryczny sposób ujmowania rzeczywistości przez człowieka, który wywyższa siebie ponad wszelkie istoty na Ziemi, wytycza „linię demarkacyjną” między dziedziną ludzką i pozaludzką. Postawa ta odpowiada postulatowi zapisanemu już w Biblii:

Bóg uczynił różne rodzaje dzikich zwierząt, bydła i wszelkich zwierząt pełzających po ziemi. I widział Bóg, że były dobre. A wreszcie rzekł Bóg: uczynimy człowieka na nasz obraz, podobnego Nam. Niech panuje nad rybami morskimi, nad ptactwem powietrznym, nad bydłem, nad ziemią i nad wszystkimi zwierzętami pełzającymi po ziemi! (Rdz 1, 25–26).

Obcowanie z wiernymi i posłusznymi zwierzętami, które od tysiącleci stanowią często ekonomiczną podstawę bytu człowieka, doprowadziło do powstania licznych wyrażen obarczonych negatywnymi emocjami. Odzwierciedlają one tendencję do deprecjonowania wszystkich istot spoza gatunku *Homo sapiens*. Związki nacechowane pejoratywnie występują znacznie częściej i są liczniejsze niż jednostki o wydźwięku pozytywnym.

Realia świata fauny zazwyczaj stanowią tło, którego nie sposób oddzielić od rozważań związanych z naturą człowieka. Nieuzasadnione w gruncie rzeczy przekonanie ludzi o wyższości *Homo sapiens* nad królestwem zwierząt motywuje powstanie wielu ustabilizowanych społecznie jednostek. W związku z powyższym koncept *człowiek* jest integralnie związany z tematem językowych obrazów zwierząt, a o sferach *homo* i *animal* niepodobna mówić bez wzajemnych odniesień i porównań. Wielowyrazowce fauniczne prezentują człowieka – twórcę i użytkownika języka, – który poszukuje analogii między światem ludzkim i pozaludzkim. Z tego powodu „tropienie jego śladów” w języku warte jest pogłębionej analizy lingwistyczno-kulturowej i może okazać się niezwykle inspirujące.

Stworzenie kompleksowej klasyfikacji frazeologizmów według sposobów manifestowania się antropocentryzmu umożliwiłoby wyłonienie kognitywnej interpretacji zjawisk przez ludzi. Przybliżyłoby także zasady współdziałania *Homo sapiens* z braćmi mniejszymi. Celem monografii jest zatem ukazanie portretu człowieka oraz ludzkiej wizji świata fauny na podstawie polskich i rosyjskich frazeologizmów z komponentem *zwierzę hodowlane*.

Niniejsza praca wyrosła ponadto z głębokiego przeświadczenia, że koegzystencja na równych prawach wszystkich istot zamieszkujących Ziemię stanowi niezbędny warunek harmonii w przyrodzie. Wszelkie próby dominacji rodzą napięcia, prowadzą do zakłócenia ekosystemu i destrukcyjnie wpływają na szereg ponadczasowych, fundamentalnych dla nas pojęć – takich jak piękno czy dobro – a także stawiają pod znakiem zapytania dalsze funkcjonowanie gatunku *Homo sapiens* na naszej planecie. Postulat wyrażony przez W. Mocha w artykule *Nie obrażać zwierząt* (Moch, 2000) można odczytać jako apel o odejście od absolutyzowania perspektywy ludzkiej. Taka zmiana postawy wyznacza kierunek odpowiedzialnego współistnienia w świecie, w którym *Homo sapiens* stanowi zaledwie jedną z wielu części skomplikowanego systemu biologicznego. Badania biologów, fizjologów i antropologów potwierdzają, że niektóre gatunki szympanśów osiągają poziom zdolności poznawczych, który jeszcze niedawno uznawano za charakterystyczny wyłącznie dla ludzi. Co więcej, różnice genetyczne między *Homo sapiens* a innymi naczelnymi sięgają zaledwie dwóch procent (por.: Diamond, 1991/1998; Morris, 1967/1974; Pajdzińska, 2017; Leks-Bujak, 2009, 86–87). Czas najwyższy uzmysłowić sobie zatem, że jeśli „relacja człowiek – zwierzę opiera się na dyskryminacji istot innych gatunków ze względu na ich przynależność gatunkową, to ten «błąd moralny» należy jak najszybciej naprawić” (Grabowska, 2014, 117).

Ktoś, kto mówi, że jeden gatunek ma prawo do ucisku innego gatunku, popełnia błąd moralny, który nazywamy *szowinizmem gatunkowym* (...), podobnie jak ten, kto dowodzi, że jedna rasa ma prawo uciskać drugą rasę, popełnia błąd nazywany *rasizmem*. Rasizm i szowinizm gatunkowy to dwie podobne wersje egoizmu i dyskryminacji i w pełni zasługują na potępienie (Grabowska, 2014, 117–118).

Szowinizm międzygatunkowy skłania do refleksji nad naturą ludzką i rodzi pytania: Do czego doprowadzi pragnienie panowania nad wszystkimi bytami na Ziemi? Kim staje się człowiek bez wartości definiujących jego człowieczeństwo?

W prezentowanej monografii analizą objęto frazeologizmy z jednego zakresu semantycznego. Dotychczas badaniami takiego typu zajmowali się lingwiści z Polski, Ukrainy, Rosji, Chorwacji, Czech czy Mongolii. Na przykład:

A. Krawczyk-Tyrpa (1987), A. Pajdzińska (1988a, 1990b), A. Nowakowska (1991), S. K. Sanzybajewa (Санзыбаева, 2000), Кукее Чулуун-хишиг (Чулуун-хишиг Кукээ, 2000), A. Dengi (Дэнги, 2002), T. W. Kozłowa (Козлова, 2003), A. Spagińska-Pruszek (2003, 2005), A. Nowakowska (2005), M. Rak (2007a, 2007b, 2016, 2017), B. Rodziewicz (2007), I. Vidović Bolt (2008), A. Piasecka (2012), E. Michow (2014), J. Szerszunowicz (2011), L. Hampl (2012), N. Melnyk (2015), M. Szymański (2015), Je. N. Jermakowa, G. Cz. Fajzullina (Ермакова, Файзуллина, 2016), M. Walczak (2020), I. Miroszniczenko (2021). Opisano frazeologię *somatyczną*, związki stałe nazywające *akty mowy i uczucia*, przybliżono *obrazy roślin i zwierząt* czy koncepty *rozkładu, głupoty, pracowitości oraz lenistwa*. Materiałem badawczym były jednostki *polskie, rosyjskie, czeskie, ukraińskie, niemieckie, angielskie, francuskie, włoskie, bułgarskie, chorwackie, węgierskie, tatarskie, kazachskie czy chińskie*, często ograniczone terytorialnie (por.: Duda, 2016; Krawczyk, 1991; Rak, 2006, 2007a, 2007b, 2016; Лютикова, 2001) lub strukturalnie (por.: Бойцов, 1986; Basaj, 1996; Wysoczański, 1997; Melnyk, 2015; Иванова, 2006). Tym razem przedmiotem opisu stały się różnorodne gatunkowo i genetycznie *polskie i rosyjskie frazemy z zoonimami oznaczającymi wybrane zwierzęta hodowlane*. Analizie językowej poddano związki z komponentem faunicznym – nazwą reprezentanta klasy *koni, bydła, kóz, owiec i trzody chlewnej*. Sporadycznie nawiązywano do derywatów słowotwórczych utworzonych bezpośrednio od wymienionych zoonimów. Wzięte pod uwagę przykłady stanowią wycinek obszernego pola *frazeologii animalistycznej*, który niebezzasadnie wzbudził moje zainteresowanie:

Высокая фразеологическая валентность наименований животных обусловлена (...) взаимоотношениями человека с его ближайшим экологическим окружением. Поэтому неудивительно, что для создания фразеологического образа чаще всего используются наименования *домашних животных*, ведь обыкновенно фразеологические единицы создаются на основе представлений, тесно связанных с бытом человека, его хозяйственной деятельностью, повседневной жизнью (Холманских, 2001, 170).

Analiza zmierza ku ukazaniu sylwetki człowieka w przestrzeni językowej. Rozbudowany wachlarz zgromadzonych kreacji metaforycznych nie tylko ukazuje istotę ludzką jako twórcę i użytkownika analizowanych jednostek, lecz także skłania do refleksji nad tym, w jaki sposób postawa ludzi wobec obiektów – które, obok *Homo sapiens*, stają się niejako „bohaterami” niniejszej monografii – wpływa na kształt zebranych egzemplifikacji, determinuje motywację frazeologizmów zoonimicznych oraz współtworzy językowy portret człowieka.

2.

Charakterystyka terminu *frazeologia animalistyczna* i jego zakres przyjęty w monografii

W niniejszej monografii termin *frazeologia* odnosi się do zbioru odtwarzalnych i stosunkowo ustabilizowanych połączeń wyrazowych, zróżnicowanych pod względem struktury, znaczenia i pochodzenia. Analizie poddane zostaną wielowrazowe i odtwarzalne jednostki różnego typu, na przykład idiomy, porównania, ale też przysłowia, porzekadła oraz skrzydlate słowa. Wymienione związki tworzą grupę elementów języka, które składają się na *szeroko rozumianą frazeologię*. Można dla nich stosować określenia takie jak *frazemy*, *reprodukty*, *wielowrazowe jednostki języka* czy *odtworzalne wielowrazowce*. W monografii terminy te będą stosowane zamiennie (por. na ten temat: Chlebda, 2009, 11–26, 2010b, 2010c).

Należy podkreślić, że dominantą analizowanych szeroko rozumianych frazeologizmów jest ekspresywność, obrazowość oraz nieregularność semantyczna. Są one raczej powszechnie znane przez Polaków i Rosjan, służą wyrażaniu sądów o świecie, mają wyraźne nacechowanie aksjologiczne, a ich znaczenie często nie wynika wprost ze znaczeń komponentów, lecz motywowane jest pośrednio². Nie są to jednak cechy obligatoryjne wszystkich analizowanych jednostek.

---

² Językoznawcy w różny sposób rozwiązują problem wyodrębniania frazeologizmów i określania zakresu frazeologii jako ich zbioru. Wspomnę w tym miejscu o kilku specjalistach: A. M. Lewickim (Lewicki, 1987, 2003), P. Müldnerze-Nieckowskim (Müldner-Nieckowski, 2004, 2007), W. Mokijence (Мокиенко, 1980), W. W. Winogradowie (Виноградов, 1953, 1972), N. M. Szanskim (Шанский, 1985), A. I. Mołotkowie (Молотков, 1977), W. P. Żukowie (Жуков, 2019). W zależności od przyjętej perspektywy teoretycznej, skrzydlate słowa, porównania i przysłowia mogą być traktowane jako elementy frazeologii lub pozostawać poza jej granicami. Decydujące znaczenie ma tutaj sposób definiowania frazeologizmu i cechy, które wyróżniają go na tle innych jednostek językowych. Autorzy *Podręcznego słownika frazeologicznego języka polskiego* wskazują, że dzięki kryterium frekwencyjnemu związki porównawcze są „bliższe związkowi stałemu niż luźnym” (Bąba, Dziamska, Liberek, 1995, 10). A. Nowakowska zwraca uwagę, że komparatywy pełnią istotną rolę w porządkowaniu obrazu świata oraz wartościowaniu jego elementów (Nowakowska, 2003, 102). Istotnym składnikiem językowego odzwierciedlenia rzeczywistości są również przysłowia, które cechują się stałością leksykalną, odtwarzalnością oraz wielowrazowością (por. Chlebda, 1993, 2010b). Jak

Wspomniany powyżej sposób ujęcia frazeologii koresponduje z koncepcją *frazematyki* W. Chlebda. Polski lingwista stosuje też określenie *frazeologia pragmatyczna*, rozumiejąc przez nie *frazeologię nadawcy*, stanowiącą jedną z odmian frazeologii. W. Chlebda używa ponadto sformułowania *frazeologia w ruchu*. Dlaczego? Frazeologia ta odpowiada na pytanie, co w wypowiedziach pochodzi „z zewnątrz” i jest zapożyczone, a co stanowi oryginalną inwencję twórczą nadawcy, myśl naprawdę własną (Chlebda, 1993, 327), stworzoną w sposób unikalny i jednorazowy (Chlebda, 1997, 3). Jej dynamiczny charakter, owa „ruchliwość”, realizuje się w określonych działaniach komunikacyjnych, w „aktualnym dyskursie” (tamże, 8).

Badacz podkreśla, że każdy użytkownik języka działa w określonej sytuacji komunikacyjnej, w której nie tylko odbiera bodźce zewnętrzne, lecz także formułuje wypowiedzi kierowane do konkretnego adresata, wsłuchuje się w jego reakcje oraz podejmuje próbę oddziaływania na jego postawy, emocje lub sposób myślenia. Centralnym elementem tej koncepcji jest mówiący jako aktywny uczestnik interakcji, inicjujący kontakt i organizujący przekaz w zależności od kontekstu. Będąc nadawcą komunikatu, posiłkuje się on gotowymi strukturami odtwarzanymi z pamięci. Innymi słowy, zarówno nadawca, jak i odbiorca są zaangażowani w dynamiczny proces komunikacji, uwarunkowany takimi czynnikami, jak temat rozmowy, intencje i cele wypowiedzi, relacje interpersonalne między rozmówcami, a także użyte środki techniczne przekazu.

Frazematyka nie wprowadza ścisłych podziałów między przysłowiami, idiomami i innymi typami frazeologizmów. Koncentruje się ona na badaniu tego, co nadawca stworzył samodzielnie, a co odtworzył z pamięci lub zacytował. W związku z tym za nadrzędne kryterium frazeologiczności W. Chlebda uznaje *odtwarzalność* elementu językowego w akcie wypowiedzi w celu wyrażenia odpowiedniego potencjału treściowego (por.: Chlebda, 1991). Punktem wyjścia jest tu zatem pozycja nadawcy w akcie komunikacyjnym. Inne tradycyjne kryteria, takie jak niepodzielność semantyczna, metaforyczność czy ekspresywność, w praktyce ograniczają zakres badań frazeologicznych. W efekcie jedynie wybrana część

---

zauważa E. Młynarczyk, przedstawiają one utrwalone struktury językowe, wywodzące się z ludzkich doświadczeń. Odzwierciedlają sposób postrzegania rzeczywistości przez określoną społeczność językową (Młynarczyk, 2013, 24–25). Uwzględniając opinie wspomnianych badaczy, w niniejszej pracy postanowiłam objąć analizą zarówno komparatywy, jak i przysłowia. Obydwa typy związków odgrywają kluczową rolę w kształtowaniu językowego obrazu świata Polaków i Rosjan oraz ukazują człowieka jako element ekosystemu.

systemu frazeologicznego języka zostaje uwzględniona w opracowaniach naukowych czy leksykograficznych.

Frazemami mogą być zarówno związki wyrazowe, jak i całe zdania, które nadawca „odtwarza” – czyli *reprodukuje* w swojej wypowiedzi. Do frazemów zaliczają się rozmaite pod względem pochodzenia, znaczenia, struktury i stylu przysłowia, idiomy, terminy złożone, skrzydlate słowa, kliszowane i precedensowe teksty, formuły etykietalne oraz inne odtwarzalne całości językowe, służące wyrażaniu określonych treści. Innymi słowy, grupę tę tworzą różnego typu odtwarzalne *wielowyrządowe*, będące składnikami systemu danego języka etnicznego (por.: Chlebda, 2010b, 15). W rozumieniu W. Chlebdy *frazem* miał być hiperonimem obejmującym ustabilizowane i przywoływane z pamięci konstrukcje wielowyrządowe. Badacz o frazemach pisał: „W komunikacie więc (wypowiedzi indywidualnej) interesować mnie będą (...) elementy językowe, które w danej sytuacji dla nazwania określonego potencjału treściowego zostały przez mówiącego *odtworzone*, a nie *utworzone* z doraźnie dobieranych jeden do drugiego elementów” (Chlebda, 1991, 25).

W skład rozległego pola *frazeologii animalistycznej* wchodzi frazeologizmy z *komponentem faunicznym*. Niektórzy badacze uznają za frazeologizmy animalistyczne również związki zawierające nazwy części ciała zwierząt oraz jednostki, które nazwy zwierzęcia nie zawierają, ale wyraźnie do niej nawiązują (por.: Rak, 2007a, 14). Synonimami terminu *frazeologia animalistyczna* (od łac. *animal* ‘zwierzę’) są takie określenia, jak *frazeologia zoomorficzna* (od grec. *zoon* ‘zwierzę’), *fauniczna* (od łac. *Faunus* ‘rzymski bóg urodzaju i płodności, opiekun lasów i pastwisk, a także pasterzy i ich stad’), *zwierzęca*. W polskiej i rosyjskiej nomenklaturze naukowej spotyka się różne określenia odnoszące się do pola tematycznego zwierząt: *frazeologia naturalna* (Skorupka, 1965; Zaręba, 2004b), *frazeologia zoomorficzna* (Basaj, 1996; Szerszunowicz, 2000), *frazeologia fauniczna* (Basaj, 1996; Szerszunowicz, 2011), *frazeologia zwierzęca* (Basaj, 1996; Mosiołek-Kłosińska, 1997; Rak, 2006; Zaręba, 2004a), *frazeologia animalistyczna*, *frazeologia z komponentem animalistycznym* (Spagińska-Pruszk, 2001, 2005; Poluszyński, 2016; Młynarczyk, 2014; Rak, 2007a, 2007b, 2016; Vidović Bolt, Szerszunowicz, 2014; Komorowska, Szlachta, 2014), *frazeologizmy zoonimiczne* (Vidović Bolt, 2008), *frazeologizmy z komponentem zwierzęcym* (Dobříková, Kysel, 2014), *frazeologizmy z nazwami zwierząt* (Kozłara, 2002b), *związki frazeologiczne z leksemami zoosemantycznymi* (Gurbisz, 1982), *związki frazeologiczne zawierające nazwy zwierząt* (Nowakowska, 1991; Sahata, 2013), *związki frazeologiczne o tematyce zwierzęcej* (Kozłara, 1996), *frazemy z komponentem zoonimicznym* (Rodziewicz, 2007), *frazemy z komponentem animalistycznym* (Rodziewicz,

2005), związki frazeologiczne zawierające leksem zwierzę (Pado, 1987), frazeologia związana ze światem zwierząt (Czapiga, 2007a; Peisert, 2003). W tekstach rosyjskojęzycznych występują terminy: *анималистическая фразеология* (Буробин, 2000a; Хун, 1999), *анималистические фразеологизмы* (Ермакова, Файзуллина, 2016; Буробин, 1995a, 1995b, 2000b), *зооморфные фразеологизмы* (Иванова, 2006), *зоонимные фразеологизмы* (Закирова, 2007; Федосов, 2014), *фразеологизмы, содержащие названия животных* (Мокжецка, 1989; Черняк, 2013; Куприянова, 1998), *фразеологические единицы с компонентом названия животных* (Мусса, 1992), *фразеологические единицы со значением отнесенности к животным* (Чулуунхишиг Кукээ, 2000), *фразеологизмы, восходящие к образам животного мира* (Чепкова, 1990), *фразеологизмы с компонентом-зоонимом* (Майер, 1986; Холманских, 2001; Поляков, 2008; Елгешина, 2023), *фразеологизмы с компонентом-наименованием животного* (Журек, 1996; Поляков, 2008), *фразеологические единицы с анималистическим компонентом* (Фархутдинова, 1987; Корман, 2007; Дэнди, 2002), *фразеологические единицы с анимальным компонентом* (Зайченко, 1985). Podczas eksploracji materiału językowego będę stosować określenia *frazeologia animalistyczna*, *zoonimiczna*, *zoomorficzna*, *fauniczna* czy *zwierzęca* zamiennie, traktując je jako synonimiczne. Termin *zoonim* używam natomiast w znaczeniu apelatywnym dla określenia nazwy zwierzęcia.

Zebrana kolekcja jednostek frazeologicznych stanowi dowód na to, że szereg uczuć towarzyszących człowiekowi nie jest obca również zwierzętom, skoro to właśnie ich zachowanie, reakcje na określone zjawiska, wzajemne relacje czy wygląd stały się swoistym punktem odniesienia dla odznaczającego się pewnymi cechami *obrazu człowieka*. Niejednorodne pod względem tematycznym, strukturalnym, chronologicznym i topograficznym frazemy ujawniają szeroką gamę spostrzeżeń potocznych dotyczących życia przedstawicieli fauny. Wiele z nich ma u swej podstawy porównanie wyrażone nie *explicite*, ale zawarte w głębszej warstwie semantycznej. Te subtelne sensory, ukryte w tkance językowej, są wynoszone do rangi elementów semantycznych motywujących znaczenie globalne frazeologizmu. Opierają się one na cechach konotacyjnych, ugruntowanych zazwyczaj na doświadczeniach Polaków i Rosjan, bazujących na wiedzy pragmatycznej związanej z systemem wartości przyjętym w danej grupie etnicznej. Niekiedy stanowią wyraz indywidualnych skojarzeń czy doświadczeń współmówców. Choć cechy te nie wchodzą bezpośrednio w znaczenie frazeologizmów, są niezwykle istotne, ponieważ często to na ich podstawie leksemy ulegają metaforyzacji, włączane są w porównania, uczestniczą w różnych typach derywacji semantycznej, stając się składnikami stałych związków wyrazowych.

Przy badaniu znaczeń (...) leksemów [zoonimicznych – A. P.], a w konsekwencji znaczeń globalnych związków frazeologicznych, uwzględniona być powinna tzw. naiwna wiedza o świecie, a więc obraz świata ukształtowany przez stulecia w świadomości każdego mówiącego. Ten naiwny obraz świata znajduje swoje odzwierciedlenie zarówno w znaczeniu wyrazów, jak i w ich użyciu. Uwzględnienie tego momentu ma istotne znaczenie dla tych cech semantycznych wyrazów, dzięki którym mogą one zyskiwać pewne interpretacje semantyczne, a te z kolei rzutują na interpretację całego związku [frazeologicznego – A. P.] (Pado, 1987, 138–139).

Należy podkreślić, że nie wszystkie nazwy zwierząt hodowlanych³ cieszą się równą popularnością we frazeologii słowiańskiej. Najwięcej frazeologizmów związanych jest z pięcioma gatunkami: *koniem*, *krową*, *świnia*, *owcą* i *kozą*. Wchodzi one w skład największej liczby frazeologizmów animalistycznych, a ich komponenty obejmują bliską człowiekowi grupę zwierząt powszechnie nazywanych także *gospodarskimi*⁴. Od wieków pełnią one różnorodne funkcje użytkowe, stanowiąc źródło pożywienia, skór, wełny, a także wykorzystywane są do jazdy, rekreacji, powożenia czy jako siła pociągowa. Frazeologizmy z reprezentantami wymienionych klas zwierząt będą przedmiotem analizy. Na ich podstawie zostanie przybliżony językowy wizerunek człowieka, jego stosunek do zwierząt, uczucia, jakie towarzyszą ludziom podczas codziennych kontaktów z fauną. Wszystko to pośrednio odsłoni system ocen, wartości i postaw Polaków oraz Rosjan, pozwoli opisać człowieka z różnych perspektyw i pod różnym kątem.

Słuszne wydaje się również założenie, że gatunki zwierząt, które są przedmiotem językowego opisu, mieszczą się w zakresie znaczeniowym rosyjskiego wyrazu *кком*, odpowiadającego polskiemu słowu *bydło*. Dowodzi tego szczegółowa analiza haseł *кком* i *bydło* w różnych opracowaniach leksykograficznych polszczyzny i ruszczyzny (por.: SGO, SGŚW, SGPKRO, ТСЖБЯ, СРНГ). Na podstawie definicji słownikowych wspomnianych jednostek leksykalnych można

---

³ Zwierzęta hodowlane chowane są w odpowiednich warunkach, na przykład na fermach w gospodarstwach rolnych. Służą one jako źródło żywności (mięso, mleko, tłuszcz) i innych materiałów (skóra, futro, wełna), a także są wykorzystywane jako siła pociągowa, do jazdy wierzchem, jako zwierzęta juczne lub pełniące inne funkcje użytkowe. Specjalnie wyselekcjonowane osobniki hoduje się w celach reprodukcyjnych. Przeznaczenie zwierząt hodowlanych określa polska ustawa z 10.12.2020 r. *o organizacji hodowli i rozrodzie zwierząt gospodarskich* (Dz.U. z 2021 r., poz. 36).

⁴ Zgodnie z polskim ustawodawstwem zwierzęta *gospodarskie* stanowią jedną z podgrup zwierząt definiowanych jako *hodowlane*. Mówi o tym art. 2. wzmiankowanej ustawy.

dojść do wniosku, że omawiane leksemy w gwarach czy żargonie stosowane są nie tylko w odniesieniu do *krów, byków, wołów i cieląt*, ale również innych zwierząt hodowlanych, na przykład *konia, świni, kozy* czy *owcy* (por.: Piasecka, 2025).

O istotnej roli wymienionych zwierząt we frazeologii animalistycznej wspominali J. Skawiński (2000), M. Rak (2006), K.-I. Majer (1986) oraz J. Gurbisz (1982). Na przykład A. B. Burobin zaznaczył:

(...) частотность компонентного состава русской анималистической фразеологии почти полностью накладывается на данные остеологического материала, полученного в результате археологических раскопок на славянских и древнерусских городищах и селищах. Соотношение костей домашних и диких животных демонстрирует преобладание роли скотоводства по сравнению с охотой. Древнерусское стадо включало рогатый скот, лошадь, свинью, овцу и козу (Буробин, 1995a, 46).

Przytoczone słowa rosyjskiego badacza utwierdziły mnie w przekonaniu, że warto klasę *bydła, koni, świń, owiec i kóz* wyodrębnić spośród wszystkich zwierząt, w tym hodowlanych, i sprawdzić, czy oraz na jakiej zasadzie ich motywacja ma uzasadnienie w antropocentryzmie.

3.

Ogólna charakterystyka polskiej i rosyjskiej frazeologii animalistycznej

Frazeologizmy animalistyczne wywodzą się z bezpośrednich doświadczeń oraz wielowiekowej obserwacji przyrody, które ukształtowały potoczne – często niezgodne z naukową systematyką – sposoby klasyfikowania zwierząt. Jak zauważa W. Miodunka, sposób przedstawiania zwierząt w języku nacechowany jest klasycznym antropocentryzmem – podejściem dawno już zarzuconym w naukowej klasyfikacji istot żywych (Miodunka, 1980, 124; por. także: Zgólkowa, Michaliszyn, 1999, 98; Rak, 2007, 28–29). Frazeologizmy zoonimiczne pełnią funkcję nośników kulturowych treści – językowych reprezentacji tych elementów rzeczywistości, które człowiek uznał za znaczące (por.: Skawiński, 2000, 101).

W celu pełniejszego zrozumienia ich funkcjonowania warto odwołać się do pojęcia pola wyrazowego zwierząt – zespołu jednostek językowych semantycznie powiązanych z pojęciem „zwierzę” i tworzących wspólną przestrzeń znaczeniową w systemie leksykalnym języka (por.: Markowski, 1992, 176–179). Pole to obejmuje zarówno nazwy gatunkowe (na przykład *koń*, *świnia*, *owca*), określenia zbiorowe (na przykład *bydło*), jak i nacechowane emocjonalnie przymiotniki i czasowniki (na przykład *warczeć*, *żreć*, *posłuszny*), wyrażające cechy i zachowanie przypisywane przedstawicielom fauny. Jednostki te nie tylko grupują się na zasadzie wspólnego desygnatu, ale również uczestniczą w porządkowaniu aksjologicznym języka.

Pole wyrazowe zwierząt organizuje się wokół podstawowych opozycji semantycznych, które wyznaczają ramy językowego wartościowania: *silny* – *słaby*, *czysty* – *brudny*, *bezpieczny* – *groźny*, *pożyteczny* – *szkodliwy*, *ładny* – *brzydki*, *dobry* – *zły* i in. Właśnie w obrębie tych opozycji dochodzi do metaforycznej transformacji cech zwierzęcych w znaczenia odnoszące się do człowieka – jego wyglądu, zachowania, emocji i postaw. Frazeologizmy zoonimiczne nie funkcjonują zatem w izolacji – są wpisane w szerszą sieć leksykalnych i kulturowych powiązań, które konstytuują zwierzę nie tylko jako byt biologiczny, lecz przede wszystkim jako koncept językowy i kulturowy.

W ramach tego conceptualnego układu zachodzi proces semantycznego „nasylenia”: jednostki leksykalne są nośnikami nie tylko informacji o świecie

przyrody, lecz także – a może przede wszystkim – projekcji antropocentrycznych: emocji, ocen oraz społecznych i moralnych stereotypów.

Z tego powodu frazeologia animalistyczna jawi się jako zintegrowana część systemu językowego, która – poprzez mechanizmy metaforyzacji i aksjologizacji – odgrywa istotną rolę w organizowaniu językowego obrazu świata. Zwierzęta pełnią w tym obrazie przede wszystkim funkcję referencyjną wobec człowieka: stają się punktem odniesienia w opisie jego cech fizycznych, psychicznych i społecznych.

Fauna pojawiająca się we frazematyce stanowi tym samym swoiste „zwierciadło” natury ludzkiej, a przypisywane jej właściwości – zwykle uogólnione i uproszczone – są wynikiem antropomorficznej projekcji. Cechy uznane za ludzkie zostają przeniesione na zwierzęta, a następnie – poprzez nie – służą charakterystyce i ocenie człowieka. W ten sposób kształtuje się specyficzne „językowe zoo”: nie katalog biologicznej różnorodności, lecz zbiór kulturowych reprezentacji, stereotypów i wartości przypisanych *braciom mniejszym* w oparciu o ludzkie doświadczenia, normy i oczekiwania. Antropocentryczna perspektywa, z której człowiek interpretuje otaczający go świat, znajduje tu swój wyraz najbardziej bezpośredni i zarazem najbardziej ekspresywny.

W codziennej komunikacji międzyludzkiej spotykamy liczne utrwalone porównania, w których cechy zwierząt przenoszone są na ludzi: ktoś może być *uparty jak baran*, *łagodny jak owca* czy *pracowity jak koń*. Nie są to odniesienia do faktycznego zachowania zwierząt, lecz kulturowo ugruntowane uproszczenia, podporządkowane ludzkim schematom oceny. Zwierzęta zostają tu zredukowane do symboli pojedynczych właściwości, służących charakterystyce człowieka. Taka selekcja odzwierciadla mechanizmy poznawcze wpisane w językowy obraz świata.

Warto zauważyć, że tego rodzaju komparacje nie funkcjonują w języku przypadkowo. Są mocno zakorzenione i przekazywane w ramach wspólnoty językowej jako gotowe klisze interpretacyjne. Ich trwałość wynika nie tyle z empirycznej obserwacji świata zwierząt, ile z obrazowego i zrozumiałego formułowania ocen przez człowieka. Z tego powodu porównania z komponentem animalistycznym stanowią jeden z najbardziej wyrazistych przykładów językowej antropocentryczności.

Analizowane frazeologizmy ukazują nie tylko sposób postrzegania wybranych gatunków zwierząt, lecz także pozycję *Homo sapiens* w przestrzeni językowej. Zawarte w nich obrazy fauny służą opisowi ludzkiego wyglądu, zachowania, emocji, relacji interpersonalnych czy stanów psychofizycznych. Motywacja frazemów zoomorficznych opiera się zarówno na rzeczywistych cechach zwierząt, jak i na stereotypowych przekonaniach oraz przypisywanych im znaczeniach

symbolicznych – kształtowanych przez kulturę danego społeczeństwa. W ten sposób dwa światy – *homo* i *animal* – zestawiane są ze sobą na zasadzie analogii i przy jednoczesnej aktualizacji odpowiednich cech semantycznych w przestrzeni znaczeniowej ustabilizowanych społecznie jednostek. Charakteryzowanie człowieka przy ich użyciu jest zjawiskiem regularnym i przynosi szereg barwnych portretów, które, niestety, z reguły deprecjonują *brać mniejszą*. Warto jednak podkreślić, że ludzie wiążą z fauną nie tyle jej prawdziwe właściwości, ile cechy, które postrzegają jako dobre lub złe dla siebie samych.

Analiza zjawisk z perspektywy ich roli w życiu człowieka tworzy specyficzny, *antropocentryczny obraz świata*, w którym przeważa negatywne postrzeganie sfery zwierzęcej. Odpowiedzią na tę postawę jest zbiór pouczających treści zawartych w wielu frazemach, zwłaszcza przysłowiach. Paremie polskie i rosyjskie zachęcają do okazywania zwierzętom szacunku i przypominają o ich ważnej roli w świecie rządzonego przez *Homo sapiens*. W tym kontekście warto przywołać słowa Arthura Schopenhauera: „Można bez przesady powiedzieć, że sposób, w jaki człowiek traktuje zwierzęta, jest jedynym prawdziwym i nieomylnym kryterium jego moralności”⁵. Słowa te pozostają jednak w sprzeczności z językowym obrazem świata, w którym faunę najczęściej przedstawia się bez należytej godności.

Obrazowość frazeologizmów zoonimicznych powstaje dzięki budowaniu znaczenia przenośnego nad obrazem odczytywanym dosłownie (por.: Rak, 2007a, 15). W związku z tym mówi się, że dwuplanowość to znamiona cecha omawianych wielowyrazowców. „Powstaje ona dzięki temu, że znaczenie podstawowe wyjściowego związku luźnego, mającego konkretną podstawę leksykalną w postaci komponentów, w procesie frazeologizacji (uogólnienia znaczenia) wstępuje w związki z powstającym całościowym znaczeniem frazeologizmu” (Spagińska-Pruszk, 2005, 64). Nieregularność semantyczna oznacza w tym przypadku brak zgodności między treścią a formą wyrażenia (Lewicki, 1974, 151). Znaczenie całościowe takich jednostek rzadko łączy się w sposób bezpośredni z poszczególnymi komponentami. Nie oznacza to jednak absolutnej utraty związku między znaczeniem globalnym a znaczeniem poszczególnych elementów frazeologizmu zoonimicznego (por.: Pajdzińska, 1988b, 67). Relacja między jednym a drugim określa bowiem charakter motywacji jednostki, a kluczową rolę w jej ustaleniu odgrywają konotacje semantyczne (por.: Spagińska-Pruszk, 2000, 243–249) uwikłane niekiedy w szersze tło kulturowe i różnorodne interpretacje metaforyczne.

---

⁵ Por.: Najpiękniejsze cytaty o zwierzętach, które ujmują za serce, <https://nieidealna-anna.pl/cytaty-o-zwierzetach/>, dostęp: 2.03.2024.

Frazeologizmy animalistyczne pełnią ważną rolę w wyrażaniu emocji i postaw nadawcy wobec przekazywanych treści. Dzięki swojej ekspresywności i obrazowości wykraczają poza neutralność językową, podkreślając jednocześnie intencje pragmatyczne nadawcy (por.: Rak, 2016, 93; Koncewicz-Dziduch, 2020, 305). Funkcja ekspresywno-obrazowa zdecydowanie przeważa w nich nad funkcją nominatywną. Porównajmy kilka egzemplifikacji: nazwanie człowieka *świńskim ryjem* (SFJPS) jest niezwykle *obraźliwe*, świadczy o *niechęci* i *odrazie*, z jaką nadawca słów traktuje ich odbiorcę⁶; osoba nietrzeźwa bywa określana jako *мокрый поросенок* (БСПИор); brak higieny u kogoś ironicznie zestawia się z zachowaniem trzody chlewnej, czego przykładem jest powiedzenie *świnia się nie myje i żyje* (PrzysPol).

Cechami frazeologii zwierzęcej są zatem ekspresywność, obrazowość i emocjonalność, które w znakomitej większości występują łącznie. W ich warstwie semantycznej obecny jest komponent uczuciowego oglądu treści⁷, który w sposób bezpośredni lub implicytny zabarwia jednostkę. Zazwyczaj to, co człowiek uznaje za dobre lub złe, przyjemne lub nieprzyjemne, pożyteczne lub szkodliwe dla siebie, wywołuje w nim określone emocje. Na przykład, wartościowanie ujemne oraz negatywne uczucia wzbudza nieprzestrzeganie zasad ogólnie przyjętych za właściwe. Do postawy takiej nawiązuje komparatyw *смотреть на кого-л. как на паршивую овцу* 'ирон. о крайнем осуждении, порицании кого-л. совершившего антиобщественные поступки, нарушившего принятые установления' (БСНС). W porównaniu *owca* symbolizuje osobę odrzucaną przez określoną społeczność, osobę, której zachowanie powszechnie potępia się. Przytoczony związek wyraża jednocześnie ocenę oraz ma wyraźne zabarwienie emocjonalne, w danym przypadku ironiczno-pogardliwe. W świadomości odbiorcy pojawia się obraz chorej owcy, odróżniającej się w negatywny sposób od pozostałych, zdrowych członków stada (*parszywy/паршивый* to dosłownie 'pokryty parchami w wyniku grzybiczej choroby skóry'), a jednocześnie aktywują się tu konotacje kulturowe związane z obrazem owcy w Biblii. Komparatyw przywołuje całą gamę skojarzeń, na przykład: 'być innym', 'być złym', 'być gorszym od innych', 'nie respektować zasad powszechnie uznawanych za właściwe'. To one zapewne wyłoniły się ze znaczenia przenośnego *adiectivum parszywy/паршивый*

⁶ Por. też: *ale masz świński ryj* 'masz brzydką twarz' (NSGU); *świński ryj* 'obraźliwie, z niechęcią, odrazą o człowieku: cham, ordynus, świntuch' (SSMC, SWar); *ty świński ryju!* 'wyzwisko' (SFJPS).

⁷ Jest to określenie użyte przez S. Grabiasa w monografii *O ekspresywności języka. Ekspresja a słowotwórstwo* (Grabias, 1981, 33).

(‘wstrętny, podły, przekłety, taki, którego zachowanie oburza’) i stały semantyczną podwaliną wzmiankowanego porównania.

Pewna część frazeologizmów animalistycznych to znaki określonych stanów emocjonalnych człowieka. Niektóre jednostki wskazują też przyczyny owych emocji. Zgromadzony materiał obfituje w związki o odcieniu dezaprobaty, pogardy, lekceważenia, ironii. W znakomitej większości funkcją zebranych frazemów jest przekazywanie doznań negatywnych, jakie towarzyszą różnym formom interakcji społecznych. Są to na przykład strach (*поглядывать на кого-л. как коза на мясника* ‘o posmatrивающем в страхе, опасливо на кого-л.’ [БЧНС]), wściekłość (*обижаться как бык* ‘об обиравшемся, надувшемся, рассердившемся на кого-л. человеке’ [БЧНС]), niezadowolenie (*patrzeć [spoglądać] bykiem* ‘patrzeć na kogoś, na coś z niechęcią, ze złością, traktować kogoś, coś nieprzychylnie, niezyczliwie, nie aprobować czegoś’ [WSFPWN]; *boczyć się (mroczyć się) jak bodlawy byk* ‘śl. dąsać się, gniewać się, okazywać swoją niechęć, patrzeć krzywo na kogoś, spode łba’ [SRGŚP]), wstyd (*ktoś wstydzi się jak kozioł w kapuście* ‘o kimś, kto się bardzo wstydzi, ponieważ wyrządził szkody’ [RB]), gniew i nieprzystępność (*mieć kozła na czole* ‘okazywać niezadowolenie, gniew; być nieprzystępnym’ [SFJPS]).

Związki frazeologiczne dotyczące zwierząt gospodarskich, które mają pozytywne nacechowanie, są raczej nieliczne. Wśród pożądanych cech ludzkich, które wyrażane są przez polskie i rosyjskie frazeologizmy z komponentem *zwierzę hodowlane*, znalazły się: ostrożność (*звал волк козу на пир, да коза не идет* [ТСЖВЯ]), łagodność (*кроткий как овца* [БЧНС], *кроткий как ягненок* [БЧНС]), przyjazne usposobienie (*миленок как теленок* [БЧНС]), pokora, cichość (*pokorny jak baranek* [WSFJP]; *cichy jak baranek* [SFJPS]) oraz cierpliwość (*терпеливый как ягненок* [БЧНС]). Czasami pojawiają się też formy deminutywno-hipokorystyczne wnoszące odcień ewaluacji dodatniej (*łagodny [bezbронny] jak baranek [owieczka]* [SFJPS, JKOZR], *кто-л. послушен как ягненок* [ИСПФ], *смирный как овечка* [БЧНС]). Wśród nich faunizmy odzwierciedlają raczej wpływ kultury na język niż indywidualne, intelektualne nastawienie człowieka wobec zwierząt.

Jak wspomniano, wartościowanie pejoratywne i związana z nim ekspresywność osiągnęte są w analizowanym wycinku frazeologii poprzez wykorzystanie realiów zwierzęcych do ukazania zjawisk dotyczących człowieka. Oprócz tego wykładnią funkcji ewaluatywno-ekspresywnej zgromadzonych związków jest warstwa *stricte* językowa. Wzmocnia ją odpowiednia leksyka, często o zabarwieniu wulgarnym, a także regionalizmy, na przykład: *ну тебя к свиньям собачьим!* ‘прост. бран. пожелание кому-л. убираться, желание отделаться, избавиться от кого-л., чего-л. (обычно надоедающего, досаждающего)’ (СРБЛ); *сопеть как*

охренелый боров ‘вульг.-прост. неодобр. о шумно сопящем, пыхтящем человеке (особенно пьяном)’ (БСНС); *ляпать как поросенок* ‘пск. шутил.-ирон. или неодобр. о жадно, неразборчиво, взахлеб и причмокивая, неаккуратно едящем что-л. человеке’ (БСНС); *harować jak koń* ‘pracować bardzo ciężko, zwłaszcza fizycznie’ (WSFPWN); *orać w kogoś jak w łysego konia* ‘posp. orać kims; zmuszać kogoś do ciężkiej pracy, wykorzystywać kogoś’ (WSFJP); *z kogoś jest ktoś jak z koziej dupy trąba* ‘wulg. o kims nieudolnym, źle wykonującym swój zawód, o dyletancie’ (WSFPWN); *cuchnąć (śmierdzieć) jak cap* ‘pogard. śmierdzieć; nie myć się długo’ (WSFJP); *bać się jak byk czerwonej hadry* ‘bać się mocno, unikać czegoś’ (SGŚP). Przysłowiowy *охренелый* ‘вульг.-прост. эфем. обалдевший’ (podaję za БСНС) posiada silny wydźwięk pejoratywny i należy do rosyjskiej leksyki nienormatywnej. Z kolei słowa *ляпать* i *hadra* są regionalizmami. Czasownik *ляпать* ‘есть причмокивая’ stanowi komponent porównania z gwar pskowskich (СППП). Natomiast rzeczownik *hadra* oznacza na Śląsku ‘ścierkę, szmatę’ (SGŚP).

Ekspresywność wzmacniają także rymy: *oddać byka za indyka* (PSWP); *gdyby kózka nie skakała, toby nóżki nie złamała* (WSFJP); *głupie cielę ogonem miele* (JKOZR); *cielę mermele* (SGPKRO); *cielę na niedzielę* (USJP); *кто-л. ревушка-коровушка* (ИСРФ); *ребятушки-козлятушки* (БТСРЯ); *ребенок что теленок* (БСНС); *бывшись с козой – не удой* (БСРПос); *как от козла, ни шерсти, ни молока* (PMP).

Ewaluacja negatywna uzyskiwana bywa ponadto dzięki wykorzystaniu obrazów zwierząt z atrybutami typowo ludzkimi. Związki, które uwieczniają takie obrazy, odzwierciedlają antropocentryczny charakter frazeologii animalistycznej, ukazując pogardliwy i ironiczny stosunek człowieka do przedstawicieli fauny. Tworzone w ten sposób wizerunki *braci mniejszych* są postrzegane jako dziwne, nieadekwatne, irracjonalne i niemające sensu. W. Wysoczański, analizując językowy obraz świata ukryty w porównaniach, pisze, że „im bardziej zestawienie jest irracjonalne, tzn. im bardziej zredukowane jest jego znaczenie konkretne, tym większa jest ekspresywność i emocjonalność porównania” (Wysoczański, 2005, 56). Wzebranej kolekcji znalazły się frazeologizmy takiego typu: *нужен (нужно) кому-л. как свинье азбука/колодка* ‘о чем-л. абсолютно ненужном, неподходящем’ (БСНС); *как свинью в кафтан ни ряди, она свиньей и останется* ‘никакие внешние изменения не изменят натуры человека’ (БСРПос); *идти кому-л. как свинье бусы* ‘о чем-л., что кому-л. совершенно не к лицу, не подходит’ (БСНС); *коза в сарафане* ‘о странно одетом, нелепо выглядящем человеке’ (БСРПог); *соś pasuje komuś jak świni krawat/welon/kalosze/trampki/kamizelka* ‘соś komuś zupełnie nie pasuje’ (JKOZR); *dowcipny jak świnia w kalesonach* ‘o osobie, której nie udał się dowcip’ (NSGU).

Opisane jednostki można zaliczyć do szerszej kategorii wyrażań, których ekspresywność wynika z zestawienia zjawisk wzajemnie się wykluczających (por.: Wysoczański, 2005 oraz Rak, 2016): *kobyła na lodowisku* ‘śmieszny wygląd człowieka’ (NSGU); *coś pasuje komuś jak świni chomąto* ‘w ogóle nie pasuje’ (JKOZR); *надеть на свинью хомут* ‘o нелепом, бесполезном поступке человека, стремящегося помочь кому-л.’ (БСПИог).

Już na podstawie tego krótkiego wprowadzenia można zauważyć, że frazeologizmy animalistyczne odzwierciedlają antropocentryczny sposób postrzegania świata, w którym człowiek wyznacza granice między sobą a fauną, często wartościując zwierzęta negatywnie. Przyjęta we frazeologii zoonimicznej perspektywa ewaluatywno-ekspresywna dowodzi, że ludzie wykorzystują *brać mniejszą* zarówno do kształtowania swojej tożsamości, jak i do wyrażania swoich relacji z otoczeniem. Pejoratywne wartościowanie inwentarza podkreśla dystans i wyższość, które człowiek przypisuje sobie w relacjach z innymi gatunkami. Ustabilizowane związki językowe służą zarówno jako narzędzie do przedstawiania ludzkich cech, emocji, postaw, sposobu bycia, jak i do budowania obrazu świata, w którym *Homo sapiens* jawi się jako istota nadrzędna – zajmująca szczyt „drabiny bytów”. Użytkownik języka, będący jednocześnie przedstawicielem gatunku ludzkiego, utrwała w dyskursie obraz zwierząt jako istot gorszych, mniej wartościowych, niebezpiecznych, co prowadzi do ich symbolicznego wykluczenia z grona istot równych człowiekowi.

W świetle współczesnych badań z zakresu *animal studies* dominacja człowieka wyrażana we frazeologii może być odczytywana jako przejaw symbolicznej przemocy wobec zwierząt oraz jako językowe narzędzie utrwalające hierarchiczny porządek międzygatunkowy. Tego rodzaju podejście skłania do refleksji nad etycznymi konsekwencjami językowego obrazu świata.

4.

Przegląd stanu badań językoznawczych nad frazeologią animalistyczną⁸

Dynamika procesów językowych sprawia, że zasób frazeologiczny ulega stałym przemianom. Jak zauważył A. M. Lewicki, „przysłowia odchodzą w przeszłość” (por. Lewicki, 1999, 162). Młodsze pokolenie często nie zna wielu wyrażeń, które jeszcze kilkadziesiąt lat temu funkcjonowały powszechnie w codziennej komunikacji. Nie ulega wątpliwości, że również frazeologia zoonimiczna stanowi dynamicznie przeobrażający się obszar języka. J. Szerszunowicz zwróciła uwagę na tendencję zanikania wielu ustabilizowanych związków o charakterze animalistycznym (por.: Szerszunowicz, 2011, 30). Budujący jest jednak fakt, że we współczesnej polszczyźnie i ruszczyźnie frazeologię o tematyce faunicznej wzbożają procesy innowacji i kontaminacji. Na zjawisko to zwróciły uwagę J. Sahata (2013, 174–185), I. Ju. Tretjakowa (Третьякова, 2019, 46–51) oraz D. W. Andrianowa (Андрианова, 2019, 66–70).

4.1. Czasopiśmiennictwo

Zagadnienia związane ze zwierzętami są podejmowane na łamach dynamicznie rozwijających się czasopism naukowych, których nie sposób pominąć w niniejszym opracowaniu. Tematyce fauny poświęcono odrębny rocznik – „Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies”. Przybliża on badania interdyscyplinarne z zakresu nowej dziedziny wiedzy – *zoofilologii*⁹. Celem czasopisma jest m.in. rekonstrukcja relacji między ludźmi i zwierzętami w krajach Europy Środkowo-Wschodniej oraz innych obszarach kulturowych. Na łamach prezentowanego tu periodyku M. Walczak (2020) scharakteryzował pojęcia *rozumu* i *głupoty* w oparciu o polskie i rosyjskie frazeologizmy animalistyczne. Z kolei N. Melnyk (2016) przedstawiła obrazy zwierząt domowych i dzikich na podstawie frazeologii trzech języków (polskiego, rosyjskiego, ukraińskiego). E. Koncewicz-Dziduch

---

⁸ Szerzej na ten temat: Piasecka, 2018, 13–25.

⁹ *Zoofilologia* łączy obszar badawczy nauk filologicznych i pogłębianych etycznie studiów nad zwierzętami. Jest ważnym fragmentem nurtu *animal studies*.

(2020) omówiła *moję nienawiść*, analizując frazeologię polską i chorwacką. Do badań nad polską frazeologią animalistyczną odwołały się również B. Burska-Ratajczyk (2021) i A. Gasz (2021). Pierwsza z nich skupiła się na antropocentryzmie związków z nazwami ptaków, natomiast druga przybliżyła stereotypy dotyczące jedzenia.

W ramach innej krajowej serii wydawniczej – „Język a Kultura” – ukazał się w 2003 r. tom zatytułowany *Opozycja homo – animal w języku i kulturze* (Dąbrowska, 2003a). W artykułach podjęto m.in. zagadnienie wartościowania przy użyciu leksyki i frazeologii zwierzęcej (Zimnowoda, 2003). Szeroko omówiono również relację między sferami *homo* i *animal* z perspektywy reguł postępowania (Wysoczański, 2003). Odrębny artykuł poświęcono klasyfikacji komparatywów animalistycznych z czasownikami ruchu i dźwięku (Nowakowska, 2003). A. Nowakowska, W. Wysoczański i J. Zimnowoda zauważyli, że większość przebadanego materiału językowego mieści się w polu leksykalno-semantycznym *człowiek*, a dominującym sposobem wartościowania jest ocena negatywna. Zastosowanie nazw zwierząt wobec człowieka często stanowi formę agresji werbalnej nadawcy i służy poniżeniu lub ośmieszeniu adresata. Pejoratywizacja animalizmów nie ma jednak charakteru koniecznego. Dowiodła tego A. Dąbrowska na przykładzie metafor w tekstach języka polskiego o tematyce miłosnej. Przeprowadzona przez nią analiza wykazała, że wykorzystywanie przenośni zwierzęcych w tego rodzaju dyskursie nie służy deprecjonowaniu człowieka, ale zawoalowaniu dosłowności (Dąbrowska, 2003b).

Zwierzęta stały się również tematem przewodnim 22. numeru „Magazynu antropologiczno-społeczno-kulturowego «Maska»” z 2014 r. W czasopiśmie przedstawiono faunę z różnych perspektyw, m.in. w kontekście językowej realizacji opozycji *homo – animal*. Omówiono animalizmy w slangu młodzieżowym (Boleba, Bocheński, 2014); przedstawiono wizerunek *krowy* jako kulturowego symbolu w wierzeniach i pieśniach ludowych (Kielak, 2014c; Baczyńska, 2014); zaprezentowano również językowe obrazy kilku innych zwierząt: *jeża* (Bańka-Kowalczyk, Traczyk, 2014), *koguta* (Potent-Ambroziewicz, 2014), *psa* (Błajet, 2014) i *ryb* (Gołdowski, 2014).

W dwóch numerach „Poznańskich Studiów Slawistycznych” pod wspólnym tytułem *Studia animalia: Obraz zwierząt w języku, literaturze i kulturze* ukazały się w 2021 r. badania dotyczące słowiańskiego obszaru kulturowego. Autorzy przedstawili swoje dociekania nie tylko w języku, ale i szerzej – w literaturze oraz kulturze. Na przykład koncepty *pracowitości* i *lenistwa* na podstawie frazeologii polskiej, ukraińskiej i rosyjskiej przybliżyła I. Myroszniczenko (2021). A. Kowachewa zajęła się analizą literatury socrealizmu i w oparciu o prozę Wilhelma

Macha zbadała sceny zabijania i torturowania zwierząt domowych (Ковачева, 2021). Natomiast A. Mikołajczak (2021) przybliżył z perspektywy antropologiczno-filozoficznej doniosłość gatunku pszczół w procesie formowania pisma słowiańskiego.

4.2. Monografie wieloautorskie

Frazeologia zoonimiczna stała się przedmiotem opisu nie tylko w czasopismach naukowych, ale i w monografiach wieloautorskich. Przykładem może być opracowanie pod redakcją H. Waltera i W. M. Mokijenk *Анималистическая фразеология в славянских языках. Лингвистические и лингвокультурологические аспекты* (Вальтер, Мокиенко, 2019). Publikacja stanowi pokłosie XLVII Międzynarodowej Konferencji Filologicznej, która odbyła się w Sankt Petersburgu w dniach 19–28 marca 2018 r. Jedna z sekcji tematycznych została poświęcona wyłącznie frazeologii animalistycznej.

Tematem przewodnim książki jest analiza językowo-kulturowa frazeologii słowiańskiej. Artykuły odzwierciedlają specyfikę świata zwierząt. Szczególną uwagę poświęcono potencjałowi konotacyjnemu komponentów faunicznych, omówiono bloki semantyczne frazeologii zwierzęcej (por.: Мокиенко, 2019; Королькова, 2019; Гаш, 2019), a także skonfrontowano wybrane związki na tle słowiańskim i ogólnoeuropejskim (por.: Павлова, 2019; Рычева, 2019; Терешко, 2019; Дракулч-Прийма, 2019). Opisano ponadto wybrane zoonimy w kontekście językowego obrazu świata, zabarwienia emocjonalnego czy wyrażanych ocen (por.: Никитина, 2019; Щербачук, 2019; Гудкова, Никитина, 2019; Беккер, 2019; Лызов, 2019). Materiał analityczny stanowiły przysłowia, skrzydlate słowa, porównania, ale też tradycyjne idiomy czy wyrażenia metaforyczne. Zwrócono uwagę na wykorzystanie frazeologizmów podczas mówienia o człowieku (por.: Рак, 2019; Цветаева, 2019; Вилк, 2019).

Monografia wieloautorska przygotowana pod redakcją I. Vidović Bolt *Životinje u frazeološkom ruhu* (Vidović Bolt, 2014) to także zbiór referatów wygłoszonych na międzynarodowej konferencji naukowej „Animalistic Phrases in Slavic Languages”. Konferencja odbyła się w dniach 21–22 marca 2014 r. w Zagrzebiu. Przywołana monografia zawiera artykuły naukowe, w których omówiono frazeologizmy animalistyczne nie tylko języków słowiańskich, ale także romańskich i germańskich. Autorzy analizowali znaczenie pragmatyczne i kulturowe związków wybranej grupy tematycznej. Przybliżyli ponadto ich semantykę

i funkcjonowanie w różnego typu dyskursach, a także wykorzystanie podczas nauki języków obcych. Wspomnę kilka prac.

M. Dobříková i M. Kysel' porównali słowackie i polskie tłumaczenia werse-tów *Starego Testamentu*, które zawierają frazeologizmy z komponentem faunicz-nym (Dobříková, Kysel', 2014).

M. Wtorkowska, analizując polskie i słoweńskie frazeologizmy z nazwami przedstawicieli *trzody chlewnej*, wyeksponowała różnice i podobieństwa w przy-pisywaniu cech zwierzętom w obu językach (Wtorkowska, 2014a).

Na antropocentryzm i konotacje przysługujące poszczególnym reprezentan-tom awifauny zwróciła uwagę także E. Koncewicz-Dziduch (2014).

O. Fedosow, dociekając istoty formy wewnętrznej frazeologizmów rosyj-skich z nazwami *insektów*, podkreślił rolę potocznych, naiwnych wyobrażeń czło-wieka w kształtowaniu językowego obrazu świata (Федосов, 2014).

E. Młynarczyk w analizie frazeologii rzemieślniczej z komponentem anima-listycznym skupiła się na tym, jak zwierzęta są obecne w wyrażeniach związanych z pracą rękodzielniczą. W szczególności zbadała frazeologizmy, które ukazują ste-reotypy dotyczące zarówno samych zwierząt, jak i ludzi – wykonawców pracy lub jej obserwatorów. Uczona podkreśliła, że wartościowanie w tego typu związkach ściśle wiąże się z użytkowym punktem widzenia (Młynarczyk, 2014).

Jednostki z zoonimem *pies* w polszczyźnie zostały przeanalizowane przez R. Dźwigoł (Dźwigoł, 2014) z punktu widzenia wariantywności.

E. Komorowska i A. Szlachta skupiły się na frazeologizmach zawierających rze-czownik *kot* i opisały różne grupy semantyczne ustabilizowanych połączeń słow-nych, ich etymologię, a także związki z kulturą (Komorowska, Szlachta, 2014).

J. Szerszeniewicz (2014a) zaproponowała uwzględnienie założeń definicji kognitywnej przy tworzeniu leksykonów o profilu faunicznym, co stanowi nowa-torskie podejście w badaniach nad słownictwem związanym ze zwierzętami. We-dług jej koncepcji, leksykografia powinna wychodzić poza tradycyjnie rozumia-ne definicje encyklopedyczne, które ograniczają się do opisu faktów naukowych i uwzględniać także szerszy kontekst kulturowy, społeczny i psychologiczny. Ję-zykoznawczyni podkreśla, że w ten sposób słownik mógłby lepiej oddać złożo-ność postrzegania zwierząt przez człowieka, obejmując nie tylko ich biologiczne cechy, ale także ludzkie doświadczenia, stereotypy, tradycje, a także emocjonalne i symboliczne skojarzenia związane z danym zwierzęciem.

4.3. Monografie autorskie

Powstały oczywiście znakomite studia autorskie. Wyszły one spod pióra A. Góry (Гора, 1997), J. Skawińskiego (2000), T. Kozłowej (Козлова, 2003), A. Spagińskiej-Pruszek (2005), W. Wysoczańskiego (2005), B. Rodziewicz (2005, 2007), A. Czapigi (2008), D. Kępy-Figury (2007), M. Raka (2007a), J. Szerszunowicz (2011), L. Hampla (2012, 2013, 2014) czy O. Kielak (2020). Poniżej przedstawiono ich zwięzły przegląd.

Jednym z klasycznych opracowań pozostaje praca A. Góry, który ukazał ludowy sposób widzenia fauny w języku rosyjskim. Jego analiza obejmuje leksykę i frazeologię, a także folklor, wierzenia i sztukę. Autor zaprezentował szerokie spektrum symboliki przypisywanej zwierzętom dzikim, gadom, owadom, ptakom i rybom.

W konwencji lingwistyki kulturowej mieści się również monografia J. Skawińskiego (2000), który na podstawie materiału polskiego i niemieckiego wykazał, że u podstaw językowego obrazowania zwierząt leży antropocentryzm. To właśnie on prowadzi do systematycznego wartościowania i częstej pejoratywizacji animalizmów.

Na językowym obrazie *ptaka* w języku potocznym i jego wariantach kreatywnych skoncentrowała się D. Kępa-Figura. Podjęta analiza dowiodła, że podstawowym wyznacznikiem oceny rzeczywistości przez człowieka jest wspomniany antropocentryzm.

Z kolei L. Hampl skoncentrował się na porównawczej analizie czesko-polskiej frazeologii z zoonimami. Tworząc językowe portrety *ptaków*, zwrócił uwagę na różnice kulturowe i odmienny sposób konceptualizacji zwierząt w obu językach. Wskazał również na znaczenie ludzkiej obserwacji świata przyrody jako źródła wielu konstrukcji metaforycznych.

A. Spagińska-Pruszek przybliżyła konotacje przysługujące zoonimom w ramach frazeologizmów związanych z cechami intelektualnymi ludzi.

B. Rodziewicz również scharakteryzowała konotacje przysługujące zoonimom, ale skupiła się na związkach z pola semantycznego *zwierząt domowych*. Analiza potwierdziła istnienie uniwersalnych cech semantycznych w komparatywach języka polskiego, rosyjskiego i niemieckiego, jak i konotacji właściwych tylko jednemu z wymienionych leksykonów.

W. Wysoczański na podstawie jednostek o strukturze porównania omówił podobieństwa i różnice w sposobie językowego ujmowania świata przez przedstawicieli różnych nacji.

Obraz zwierząt w polskich gwarach Podtatrza i Kielecczyny został z kolei przebadany przez M. Raka. W swojej pracy autor odtworzył językowo-kulturowe obrazy zwierząt domowych, hodowlanych, dzikich, egzotycznych oraz ptaków, ukazując, jak lokalne społeczności postrzegają i klasyfikują świat fauny.

Warte uwagi jest także opracowanie T. Kozłowej, która przygotowała ideograficzny słownik frazeologii faunicznej, porządkując materiał według trzech głównych bloków tematycznych: wszechświat, człowiek oraz pojęcia i kategorie abstrakcyjne.

Na gruncie porównawczym osadzona jest monografia A. Czapigi, który zbadał metaforykę zwierzęcą w języku polskim, rosyjskim i angielskim. Autor scharakteryzował semantyczną strukturę animalizmów, ich funkcje stylistyczne i składniowe, a także rolę w kształtowaniu językowego obrazu świata.

Na uwagę zasługuje również wieloaspektowa i wszechstronna analiza, jakiej dokonała O. Kielak. Dane leksykograficzne, folklorystyczne i etnograficzne tym razem zostały osadzone w szerokim kontekście kulturowym i wykorzystane do językowo-kulturowego opisu wybranych *zwierząt domowych*. Badaczka zaprezentowała faunę, nawiązując do doświadczeń i wierzeń człowieka¹⁰.

4.4. Zróżnicowanie tematyczne badań

Poszukiwania naukowe w zakresie frazeologii animalistycznej dotyczyły zatem różnych aspektów. Badano warstwę semantyczną wspomnianych jednostek, problemy związane z ich przekładem na inny język, walory pragmatyczne, związki z kulturą, nastawienie antropocentryczne. Niektórzy lingwiści analizowali zasygnalizowane problemy w wybranych przez siebie typach frazeologizmów. Dla przykładu *przysłowia* polskie i ukraińskie z komponentem zoonimicznym w kontekście konotacji semantycznych opisała N. Melnyk (2015). G. Fulian i Ch. Czinczi (Го Фулян, Хань Цзинчи, 2004) zarysowali konotacje przysługujące wybranym *paremiami* chińskim i rosyjskim. Z kolei B. Rodziewicz (2005, 2007) scharakteryzowała pod kątem konotacji *związki porównawcze* polskie, rosyjskie i niemieckie, natomiast I. W. Chołmanskich (Холманских, 2020) – jednostki

---

¹⁰ Wspomnę również o mojej własnej monografii, w której przybliżam językowe obrazy wybranych gatunków fauny: koni, bydła, trzody chlewnej, owiec i kóz. Na podstawie szeroko ujętego materiału frazeologicznego, uporządkowanego według gatunków, przeanalizowałam różnice związane z płcią, wiekiem oraz zdolnościami rozrodczymi zwierząt. W efekcie powstały językowe portrety dwudziestu polskich i dwudziestu dwóch rosyjskich reprezentantów inwentarza (Piasecka, 2018, 449–460).

rosyjskie i bułgarskie. M. Basaj (1996) zaznaczył, że w polszczyźnie *komparatywy* fauniczne charakteryzują człowieka w czterech aspektach: opisują postać (*chudy jak szkapa*), cechę (*głupi jak cielę*), stan (*zdrowy jak ryba*) i czynność (*uciekać jak zając*). Pełnią tym samym ważne funkcje aksjologiczne. Aspekt ten omówiła także L. F. Szczerbaczuk, wykorzystując, oprócz materiału polszczyzny, egzemplifikację rosyjskie (Щербачук, 2021).

Do wspomnianej problematyki nawiązywał również W. Wysoczański (2003), który przeanalizował frazemy o strukturze porównania z perspektywy reguł postępowania – ujawniających relacje między sferą *ludzką* a *zwierzęcą*. W innym ujęciu uczony (Wysoczański, 1997) zbadał porównania frazeologiczne i przysłowiowe występujące w językach polskim, rosyjskim, czeskim i serbsko-chorwackim, koncentrując się na potocznej segmentacji świata – w tym również królestwa zwierząt. Zaznaczył przy tym, że „dzielenie świata oparte na doświadczeniu potocznym nie jest równorzędne z taksonomiami naukowymi” (Wysoczański, 1997, 37).

Ujęcie porównawcze zastosowała także K. M. Giulumianc (Гюлюмянц, 1971), która skupiła się na właściwościach przypisywanych wybranym zwierzętom w porównaniach polskich i rosyjskich, a następnie sprawdziła, które z tych cech zostały utrwalone w metaforach obu języków.

Funkcje pragmatyczne związków z komponentem zoonimicznym omówili J. Skawiński (2002), E. A. Korman (Корман, 2007), J. Szerszunowicz (2004a, 2006), M. Doroszkiewicz (2003), J. Zimnowoda (2003), T. W. Markelowa, O. G. Habarowa (Маркелова, Хабарова, 2001), H. Sojka-Masztalerz (2010), I. W. Żelwis (Жельвис, 1987) czy M. Rak (2016). Zgodnie podkreślono perswazyjną rolę przenośni zwierzęcych oraz ich nacechowanie pejoratywne.

Na różnorodność konotacji jednostek z prezentowanego zakresu tematycznego zwrócili uwagę R. Tokarski (1991b, 2002), B. Maliszewski (2003, 2004), A. Spagińska-Pruszek (2003, 2005), Suń Suńsia (Сунь Сунься, 2003), L. P. Polanskaja (Полянская, 1999), I. W. Chołmanskich (Холманских, 2001), Ju. W. Bogojawlenskaja, Je. S. Simonowa (Богоявленская, Симонова, 2018). Warto zaznaczyć, że S. Koziała (1996, 2002b) zajął się szerzej polską frazeologią biblijną z nazwami zwierząt, a jego badania ukazały, w jaki sposób człowiek postrzega postaci świata zwierzęcego i jak je wartościuje. Liń Czyjui (Линь Цзыуй, 2020) omówił podobieństwa i różnice w zakresie konotacji kulturowych właściwych zwierzętom mitologicznym wschodniego zodiaku na podstawie chińskich i rosyjskich wyrażen frazeologicznych.

Zagadnienie ekwiwalencji międzyjęzykowej przybliżyli E. Straś (1991), K. Majer (Майер, 1986), B. Poluszyński (2016), L. A. Zakirowa (Закирова, 2007), L. Zaręba (2004b), B. Rodziewicz (2007) czy M. Dobříková

i M. Kysel' (2014). Lingwiści zbadali podobieństwa i różnice w zakresie cech konotacyjnych frazeologizmów języka polskiego, rosyjskiego, czeskiego, słowackiego, angielskiego, niemieckiego, węgierskiego. A. Spagińska-Pruszek (2001) zaznaczyła, że konotacje ułatwiają zrozumienie motywacji związków, ich obrazowości i metaforyki, lecz równolegle stwarzają szereg trudności w przekładzie na inny język.

Symboli i stereotypy ukryte za zoonimami omówił pokrótce Dżou Jan (Чжоу Ян, 2020). Badacz podkreślił, że główną przyczyną nieporozumień podczas komunikacji wynika z różnic w zakresie świadomości narodowej interlokutorów. Doskonałym przykładem mogą być Rosjanie i Japończycy, którzy kozom czy owcom przypisują całkiem odmiennie konotacje. Podobnym problemem zajęły się Ju. N. Kuliczenko i Je. M. Korolewszaja, opierając analizę na trzech językach: rosyjskim, angielskim i włoskim (Куличенко, Королевская, 2017).

Przedmiotem opisu stały się także jednostki wielowyrazowe prezentujące wizerunki zwierząt w języku i kulturze. Spośród płazów, gadów, ryb i skorupiaków przedstawiono stereotyp *węża* (Peisert, 1991), obraz *żaby* (Dąbrowska, 2000), *ryb* (Szerszunowicz, 2005) czy *raka* (Rak, 2017). Kilka prac poświęcono *owadom* (Zaręba, 2004a; Федосов, 2014; Czapiga, 2010; Borowiec, 1995a, 1995b). Liczne studia dotyczyły *ptaków* (Hampl, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016; Treder, 2005; Satkiewicz, 2001; Koncewicz-Dziduch, 2014; Sahata, 2009; Koziara, 2002a; Jedlak, 2012; Kępa-Figura, 2007; Szerszunowicz, 2003; Kowalski, 2019; Polkowska, 2021). Jednakże najobszerniej omówiono gromadę ssaków. W artykułach uczeni zajęli się związkami frazeologicznymi z różnymi komponentami: *kot* (Komorowska, Szlachta, 2014; Anusiewicz, 1990; Mosiołek, 1993; Mosiołek-Kłosińska, 1995b), *pies* (Mosiołek, 1992; Поляков, 2008; Palmes, 2006; Чулуун-хишиг Кукээ, 2000), *koń* (Mosiołek-Kłosińska, 1998; Ермакова, Файзуллина, 2016; Straś, 1985; Czapiga, 2007; Черняк, 2013; Bartmiński, 1980b), *krowa*, *byk*, *wół* (Sierociuk, 1980b; Wtorkowska, 2014b), *świnia* (Wtorkowska, 2014a; Peisert, 2003; Piasecka, 2013b; Andrzejczak, 2022), *koza*, *koziół* (Kielak, 2014a; Kowalonek, 2009), *mysz* (Czapiga, 2008a), *wilk* (Czapiga, 2007b), *małpa* (Czapiga, 2009), *lis* (Szerszunowicz, 2004b), *osioł* (Vidović Bolt, Szerszunowicz, 2014)¹¹.

---

¹¹ Ważnym uzupełnieniem badań lingwistycznych o nachyleniu kulturowym są rozległe opracowania encyklopedyczne, słownikowe, monograficzne, jak i pomniejsze prace studyjne dotyczące wierzeń i mitów o faunie. Problematyka zwierzęca jest podejmowana także w literaturze i sztuce (por.: Góra, 1995; Kielak, 2014b, 2017; Łukaszyk, 2012; Margul, 1996; Martuszevska, 1993; Заянчиковский, 1991; Токарев, 1988; Федосеев, 1998; Cooper, 1998). Warto wspomnieć też o opracowaniach podręcznikowych, w których frazeologizmy animalistyczne klasyfikowane są według komponentu

4.5. Badania językoznawcze z antropocentryzmem w tle: stan i perspektywy

Warto odnotować spostrzeżenia językoznawców, jakie zostały sformułowane podczas badań „ptasiej” frazeologii. Zebrany przez J. Tredera (2005) materiał ukazuje, że cechy przypisywane ptakom są często przenoszone na człowieka. H. Satkiewicz (2001) i J. Sahata (2009), rozważając stosunek ludzi do ptactwa domowego, podkreśliły, że dominantą skojarzeń pozytywnych związanych z ptakami jest ich stopień uzależnienia od ludzi: ptaki domowe, podległe człowiekowi i zależne od niego, budzą więcej odczuć negatywnych w porównaniu z ptactwem dzikim – wolnym i niezależnym.

Z perspektywy paradygmatu antropocentrycznego interesujące jest również podejście mongolskiej badaczki Czulunhishig Kukee (Чулунхишиг Кукээ, 2000), która porównała frazeologizmy z komponentami pies i koń w języku mongolskim i rosyjskim. Analiza ta unaocznia sposób, w jaki na gruncie języka konstruowany jest kulturowy obraz człowieka w odniesieniu do zwierząt.

Z dotychczasowego przeglądu literatury wynika, że wielu badaczy dostrzega antropocentryczne uwarunkowania frazeologii animalistycznej. Szczególną uwagę poświęcili temu aspektowi D. Buttler (1987), Z. Kempf (1985, 1987), W. Steffen (1986), Je. S. Jakowlewa (ЯКОВЛЕВА, 1998), J. Skawiński (2000), R. Tokarski (2002, 2004), A. Pajdzińska (2001b, 2017), K. Mosiołek-Kłosińska (1997), M. Rak (2006, 2007a), E. Młynarczyk (2014). Zdaniem badaczy frazeologizmy animalistyczne są wynikiem obserwacji przez człowieka bliższego i dalszego otoczenia ekologicznego. Przybliżają one ludzką interpretację rzeczywistości (Mosiołek, 1992, 1994; Mosiołek-Kłosińska, 1995b; Kępa-Figura, 2007; Szerszunowicz, 2005; Hampl, 2013, 2014, 2016; Ермакова, Файзуллина, 2019).

Szczególnie istotną rolę potocznych, naiwnych wyobrażeń człowieka w kształtowaniu językowego obrazu świata zaakcentowali L. Zaręba (2004a), J. Anusiewicz (1992) i O. Fedosow (Федосов, 2014). Zgodnie podkreślono ponadto, że poprzez odniesienia do zwierząt człowiek zazwyczaj krytykuje i negatywnie wartościuje zjawiska. Pejoratywizacja zoonimów i frazeologizmów zoonimicznych wynika z poczucia wyższości sfery *homo* nad sferą *animal*. R. Tokarski i A. Pajdzińska wyekspowowali fakt, że ewaluacja negatywna jest podstawowym

---

zoonimicznego lub znaczenia przenośnego, bez odniesienia do szerszego kontekstu semiotyczno-kulturowego (Buttler, 1980; Rybicka, 1990; Pięcińska, 2014). W literaturze dydaktycznej jednostki fauniczne opisywane są najczęściej z perspektywy formalnej, leksykalnej lub semantyczno-słownikowej, a ich klasyfikacja opiera się zwykle na obecności komponentu zwierzęcego w strukturze związku frazeologicznego.

składnikiem warstwy konotacyjnej tego typu związków. Natomiast M. Żurek (Жырек, 1996) po przeanalizowaniu obrazowości i motywacji frazeologizmów faunicznych stwierdziła, że ich atrakcyjność polega na skutecznym oddziaływaniu na rozmówcę podczas codziennych kontaktów międzyludzkich.

***

Niniejsza monografia stanowi kontynuację badań zapoczątkowanych w mojej wcześniejszej pracy pt. *Językowe portrety zwierząt hodowlanych w przestrzeni semantyczno-kulturowej polszczyzny i ruszczyzny (na materiale frazeologii)*, w której skoncentrowałam się na analizie obrazów fauny utrwalonych w języku. Szczegółowe omówienie frazeologizmów o różnorodnym pochodzeniu genetycznym i gatunkowym pozwoliło wówczas na stworzenie licznych językowych portretów zwierząt hodowlanych. Choć głównym celem tej pracy nie była analiza obrazu człowieka, jego obecność w badanym materiale okazała się nieunikniona. Bliskie współlistnienie sfer *homo* i *animal* sprawia bowiem, że refleksja nad jedną z nich nieuchronnie prowadzi do odniesień względem drugiej. W tamtej monografii antropocentryzm pełnił funkcję pomocniczą i nie determinował struktury badawczej ani układu treści.

W prezentowanym studium perspektywa ulega zasadniczemu przesunięciu: w centrum uwagi znajduje się językowy obraz człowieka oraz sposoby przejawiania się antropocentryzmu w polskich i rosyjskich frazeologizmach z komponentem zoonimicznym. O ile część materiału źródłowego pozostaje zbieżna, to nowe są pytania badawcze, struktura analizy, założenia teoretyczne oraz przyjęta metodologia. Szczególny nacisk położono tu na klasyfikację frazeologizmów według sposobów manifestowania się antropocentryzmu, a także na próbę rekonstrukcji postaw kulturowych i społecznych ukrytych w językowej konceptualizacji zwierząt.

Zagadnienie antropocentryzmu we frazeologii było dotychczas podejmowane jedynie fragmentarycznie, brakowało opracowania systematycznego uwzględniającego komponent zoonimiczny w kontekście zwierząt gospodarskich. Nie istniał również schemat interpretacyjny umożliwiający rekonstrukcję językowego portretu człowieka w relacji ze światem fauny. Tę lukę badawczą postanowiłam wypełnić niniejszą monografią, która stanowi oryginalne i autonomiczne opracowanie, rozwijające uprzednio podjętą problematykę w odmiennym ujęciu teoretycznym i metodologicznym.

5.

Główne założenia metodologiczne

Świat zwierząt hodowlanych został „zamknięty” w licznych frazeologizmach polszczyzny i ruszczyzny. Ich różnorodność ukazuje, jak głęboko zwierzęta wnioskują w ludzką rzeczywistość, będąc jednocześnie punktem odniesienia i źródłem inspiracji. Człowiek postrzega przedstawicieli fauny z własnej perspektywy, często w sposób ambiwalentny, a niekiedy nawet zaskakujący. Tego rodzaju postawy odzwierciedlają uniwersalną tendencję *Homo sapiens* do oceniania świata poprzez pryzmat Dobra i Zła, co stanowi kluczowy element w kształtowaniu sposobu myślenia człowieka o zjawiskach wykraczających poza sferę języka. Jak zauważa R. Piętkowa, „przez nazywanie i klasyfikację cały ten bogaty świat kurczy się do uchwytnych rozmiarów i staje się znośny” (Piętkowa, 2007, 104). Z kolei K. Mosiołek-Kłosińska podkreśla, że obraz świata zawarty w języku pozwala człowiekowi „zrozumieć rzeczywistość, uporządkować ją i oswoić” (Mosiołek, 1993, 47).

Kluczowym kryterium doboru materiału badawczego była *odtworzalność* frazeologizmów. Kryterium to pozwoliło uwzględnić jednostki różnorodne genetycznie i gatunkowo, takie jak idiomy, przysłowia czy porzekadła. Spośród około trzech tysięcy wyekscerpowanych jednostek wybrano najbardziej reprezentatywne i bezpośrednio związane z tematem monografii, pomijając warianty różniące się jedynie szykiem lub składem komponentów, które nie wносиły istotnych informacji do analizy. Zgromadzony materiał – 1164 frazemy (460 polskich i 704 rosyjskie) – umożliwił identyfikację konotacji związanych z nominacjami zwierzęcymi, a także ujawnił symbole i stereotypy utrwalone we frazeologii polskiej i rosyjskiej. Z tego względu problematyce konotacji poświęcono odrębny podrozdział.

Monografia analizuje interakcje, w jakie wchodzić dwie badane sfery, tj. sfera *homo* i sfera *animal*. Jej głównym celem jest stworzenie klasyfikacji w oparciu o *modele*, które nazywam *antropocentrycznymi*. Zaproponowany sposób porządkowania materiału egzemplifikacyjnego uświadamia, że z wykorzystaniem wybranych frazeologizmów możliwa jest charakterystyka człowieka w wielu aspektach. Ponadto schemat opisu ukazuje nie tylko, jacy ludzie są, ale również przybliżyć „ich miejsce w języku”. Innymi słowy, próbuje uchwycić rzeczywistość i uporządkować ją w logiczny, zrozumiały sposób.

Językowy obraz świata, utrwalony w polskich i rosyjskich frazeologizmach animalistycznych interpretuje rzeczywistość wyprofilowaną przez użytkowników języka. Przybliża również kognitywną eksplikację różnego typu zjawisk. Dzięki niemu można zrozumieć pozycję człowieka jako podmiotu owej interpretacji, hierarchię wartości obowiązujących w świecie ludzkim, normy zachowania, postawę *Homo sapiens* wobec różnego rodzaju problemów i sytuacji.

Szczególne uwagę zwrócono na cechy zwierząt – zarówno rzeczywiste, jak i przypisywane metaforycznie na podstawie skojarzeń odzwierciedlających wyobrażenia Polaków i Rosjan o wartościach, symbolach i pojęciach. W związku z powyższym analiza będzie nawiązywała do problemu *motywacji semantyczno-kulturowej*, która odsłoni zależności między znaczeniem przenośnym badanych związków a ich potencjalnie możliwym odbiorem dosłownym. W niektórych przypadkach interpretacji podlegać będą *dosłowne znaczenia frazeologizmów*, ponieważ to właśnie one kryją w sobie odwołania, które odsłaniają sposób myślenia użytkowników języka o danym fragmencie rzeczywistości.

Należy zaznaczyć, że brak pełnej symetrii w zakresie cech metaforycznie przypisywanych zwierzętom w obydwu językach nie oznacza, że niektóre atrybuty zwierząt nie zostały przez jedną z grup etnicznych zauważone. Z pewnością tak nie jest. Ów rozdzwięk wskazuje przede wszystkim, jakie właściwości fauny zostały wyeksponowane przez Polaków, a jakie przez Rosjan, prezentuje sposoby interpretacji zjawisk, a dopiero w dalszej kolejności pozwala sądzić o pewnej odmienności w sposobie odzwierciedlenia systemów aksjonormatywnych i mentalnościowych dwóch wziętych pod uwagę nacji.

W monografii przyjęto pojęcie *przestrzeni językowej* (por.: Muszyński, 1988, 129–153). Pod tym terminem rozumiem polszczyznę i ruszczyznę wraz z ich odmianami regionalnymi¹² i środowiskowymi¹³. W obszarze badawczym

---

¹² Przez odmianę regionalną języka rozumiem wariant języka używany przez mieszkańców określonego obszaru geograficznego (regionu), wyróżniający się specyficznymi cechami fonetycznymi, leksykalnymi, a niekiedy także gramatycznymi i składniowymi (por.: Wilkoń, 1987, 26–34). W materiale egzemplifikacyjnym pojawia się na przykład komparatyw *толстой как конь 'нск. о толстом, упитанном и крупном человеке'* (БЧНЧ; patrz: strona 126), reprezentujący gwary funkcjonujące na terenie obwodu pskowskiego i regionów sąsiednich. Związek ten zawiera przymiotnik z niestandardową końcówką -оѣ.

¹³ Przez odmianę środowiskową języka rozumiem wariant używany przez określoną grupę społeczną lub zawodową, służący komunikacji wewnętrznej w jej obrębie. Charakteryzuje się on obecnością specjalistycznego słownictwa, skrótów, neologizmów oraz wyrazów o znaczeniach specyficznych, kontekstowo uwarunkowanych (por.: Wilkoń, 1987, 92–100). Przykładem jest związek *спинаć коня* w żargonie jeździeckim (USJP;

znalazły się zatem frazeologizmy zawierające komponenty gwarowe cechujące się specyficznym znaczeniem, a czasem niestandardową pisownią czy gramatyką. Nie zabrakło egzemplifikacji pochodzących z żargonu jeździeckiego, młodzieżowego, uczniowskiego czy przestępczego. Poddałam analizie także związki o zróżnicowanym nacechowaniu stylistycznym. Większość z nich reprezentuje styl potoczny. Nierzadko są one zabarwione *wulgarnie, ironicznie, żartobliwie, pogardliwie*. Odniesienia te zostały zaznaczone odpowiednimi kwalifikatorami. Na przykład: *козьи лапки: шутл.-ирон.* – шутливо-ироническое (БСРпог); *как от козла молока: неодобр.* – неодобрительно, *насмешл.* – насмешливое, *разг.* – разговорное (БСРПЭР); *жевать что-л. как вол: прост.* – просторечное (БСНЧ); *cieleń na niedzielę: pot.* – potocznie (WSFJP); *dobra świnia wszystko zje: iron.* – ironicznie (NKP); *dawać byka komuś: posp.* – pospolicie (WSFJP)¹⁴.

Frazeologizmy z komponentami zoonimicznymi odnoszą się do *stereotypów* rozumianych jako podklasa „pojęć potocznych, które są silnie zabarwione podmiotowo, swoiście wewnętrznie zorganizowane i wchodzą w skład językowo-kulturowego obrazu świata danej wspólnoty komunikatywnej” (Bartmiński, Panasiuk, 1993, 365). Stereotypy te odzwierciedlają nie tylko postrzeganie zwierząt, ale także sposób, w jaki określona społeczność kształtuje i utrwała swoje wyobrażenia o świecie.

Rolę stereotypów w kontekście badań językowych obrazów zwierząt precyzyjnie określiła K. Mosiołek-Kłosińska, wskazując, że „Stereotypy służą użytkownikom języka do gromadzenia i obrony wyznawanych przez siebie wartości oraz do przekazywania ich następnym pokoleniom. Integrują również społeczność posługującą się jednym językiem” (Mosiołek-Kłosińska, 1998, 266). Stereotypy, będące częścią językowego obrazu świata, odgrywają ważną rolę w kształtowaniu tożsamości społecznej i kulturowej, umożliwiając przekazywanie tradycji i wartości z pokolenia na pokolenie.

Wśród kluczowych wykładników stereotypizacji J. Bartmiński i J. Panasiuk wymieniają nie tylko frazeologizmy czy przysłowia, ale także znaczenia przenośne wyrazów zarejestrowane w słownikach oraz wartościujące znaczenia derywatów. Badacze współczesnej polszczyzny zwracają uwagę, że o treściach stereotypowych świadczą m.in.: sposoby nazywania obiektów (np. *szarak* w odniesieniu do zająca), znaczenia przenośne (np. *małpa* – ‘człowiek bezmyślnie naśladowający

---

patrz: strona 105), w którym komponent werbalny zyskuje nietypowe znaczenie ‘ściskać koniowi boki ostrogami’.

¹⁴ Wszystkie zastosowane w monografii kwalifikatory mają charakter pomocniczy i pomagają zorientować się w charakterze i zasięgu funkcjonowania opisywanych frazeologizmów. Podaję je za źródłami materiału egzemplifikacyjnego.

kogoś, złośliwy, aktor'), wartościujące znaczenia derywatów (np. *małpować* – 'naśladować'), a także frazeologizmy zawierające cechę domyślną (np. *końska dawka* – 'duża dawka') lub nazwaną *explicite* (np. *zdrowy jak koń*). Zaznaczają ponadto: „Szczególną wartość dla poznania stereotypów mają teksty kliszowane, utrwalone w pewnej postaci i reprodukowane w aktach komunikacji, a więc teksty folkloru (czy folklorów regionalnych, środowiskowych, zawodowych)” (Bartmiński, Panasiuk, 1993, 373). Stereotypy kształtowane są z kolei przez *symbole*, czyli „znaki posiadające do tego stopnia i w tej mierze wykształconego interpretanta, iż wykazuje on znaczenie kulturowe uwarunkowane przez daną manifestację kultury, oraz silnie wykształcone pozytywne lub negatywne nacechowanie (wartościowanie), wiążące dla całej kultury narodowej” (Anusiewicz, Dąbrowska, Fleischer, 2000, 19). Stereotyp to „zbiór społecznie ustabilizowanych konotacji, (...) utrwalonych językowo” (Grzegorzczkowska, 2001, 85)¹⁵.

Kognitywne tło analiz zakłada, że znaczenia zebranych związków animalistycznych powinny odsłaniać rzeczywiste przyczyny, dla których ludzie wybierają określone narzędzia słowne w danym momencie komunikacji. Wyjaśnienie tych znaczeń umożliwiłoby z pewnością ujawnienie sposobów kategoryzowania i aksjologizacji rzeczywistości przez użytkowników obu języków. Takie podejście pozwoliłoby zrozumieć, jak język odzwierciedla nie tylko struktury myślowe, ale także społeczne i aksjologiczne wybory człowieka, które kształtują postrzeganie świata. Celowi temu służą interpretacje przeprowadzane zarówno z perspektywy diachronicznej, jak i synchronicznej, których kognitywizm nie oddziela (por.: Pajdzińska, 2002).

Kulturowo zorientowane językoznawstwo (...) akcentuje (...) przede wszystkim to, co związane z ludzkim doświadczeniem *bycia-w-świecie*, z utrwalonym przez historię i kulturę subiektywnym wymiarem języka i językowej aktywności mówiących, zacierając tym samym płynne i umowne granice między synchronią a diachronią (Jędrzejko, 2000, 116).

Dokonując ekscerpcji materiału językowego, zastosowano *panchroniczną metodę opisu*, co oznacza, że nie wprowadzano żadnych ograniczeń dotyczących

---

¹⁵ Kwestia stereotypu została szeroko omówiona w pracach J. Sambor (Sambor, 2008), R. Piętkowej (Piętkowa, 2007), R. Grzegorzczkowej (Grzegorzczkowska, 1998), W. Chlebdy (Chlebda, 1998) oraz J. Bartmińskiego (Bartmiński, 1985). Zagadnienie to stanowi również przedmiot analizy w dwunastym tomie serii „Język a Kultura” zatytułowanym *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki: teoria, metodologia, analizy empiryczne* (pod redakcją J. Anusiewicza i J. Bartmińskiego, Wrocław, 1998).

chronologii czy zasięgu ustabilizowanych społecznie jednostek językowych¹⁶. W rezultacie, znaczenia niektórych związków frazeologicznych zawierają kwalifikatory, które określam jako *chronologiczne* i *geograficzne*. Takie podejście pozwala uwzględnić różnorodność czasową i przestrzenną frazeologizmów, które mogą mieć indywidualne konotacje i formy w zależności od epoki czy regionu¹⁷.

5.1. Kwalifikatory chronologiczne

Kwalifikatory chronologiczne uwypuklają dynamizm języka, wskazując, które konotacje są bardziej, a które mniej aktywne współcześnie. W niniejszym opracowaniu odpowiadają im oznaczenia: *przestarz.* – przestarzały, *histor.* – archaizm rzeczowy, historyzm, *устар.* – устаревшее. Przykłady zaczerpnięte z *Nowej księgi przysłów i wyrażeń przysłowiowych* oraz *Большого словаря русских пословиц* nie zawierają bezpośrednich informacji o ich usytuowaniu czasowym, choć częściowo pochodzą z folkloru lub tekstów dawnych. O nacechowaniu chronologicznym tych związków świadczą towarzyszące im odsyłacze źródłowe NKP i БСППос (por.: NKP – *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych*, БСППос – *Большой словарь русских пословиц*).

Niektóre frazeologizmy odnoszą się do nieistniejących już jednostek administracyjnych Rosji, jednak przyjęte w monografii podejście panchroniczne uzasadnia włączenie ich do analizy. Frazeologizmy te sygnalizują bowiem, jakie aspekty rzeczywistości pozajęzykowej wzbudziły zainteresowanie ludzi w określonym czasie, co przyciągnęło ich uwagę i zostało utrwalone w polszczyźnie lub ruszczyźnie. W *Przedmowie* do *Большого словаря народных сравнений* W. M. Mokijenko i T. G. Nikitina podkreślili istotność takiego typu związków:

Конечно, далеко не все сравнения (...) входят в активный фонд нашего языка, но тем не менее даже самые периферийные из них являются его *недвижимым фондом*, своеобразным *неприкосновенным запасом*, к которому в нужный момент может прикоснуться известный мастер слова (БЧС, 5).

---

¹⁶ Koncepcję podejścia panchronicznego przybliżył m.in. M. Rak (2017) oraz autorzy wybranych artykułów zawartych w monografii zbiorowej *Przeszłość w językowym obrazy świata* pod redakcją A. Pajdzińskiej i P. Krzyżanowskiego (1999). Badacze zgodnie podkreślają zalety tej metody.

¹⁷ Pragnę zastrzec, że moim celem nie było odzwierciedlenie frazeologii z uwzględnieniem wszystkich polskich i rosyjskich obszarów dialektalnych, lecz sięgnięcie po związki, które wpisują się w zastosowany w monografii schemat klasyfikacyjny.

Warto zauważyć, że dość często spotykamy przypadki, w których dany frazeologizm zyskuje status przestarzałego, ale utrwalona w nim konotacja wciąż pozostaje aktualna w przestrzeni językowej, eksponując sposób myślenia człowieka o danym zwierzęciu. Przykładem tego zjawiska są cechy upartości i krnąbrności, które w ruszczyźnie wchodziły w skład warstwy konotacyjnej zoonimu *koń*. Chociaż związek *упрямый как чухонская лошадь* – według danych БСНС – jest uznawany za przestarzały, konotacja uporu wciąż funkcjonuje w innych współczesnych związkach, ograniczonych terytorialnie: *упрямиться как норовистая лошадь* ‘яросл. о человеке, проявляющем большое упрямство, своенравие, неуступчивость’ (БСНС); *упрям как лошадь* ‘яросл. об упрямом, неуступчивом и несговорчивом человеке’ (БСНС, яросл. – Ярославская область). Podobna sytuacja ma miejsce w odniesieniu do cechy głupoty przypisywanej metaforycznie ludziom porównywanym do reprezentantów omawianej klasy zwierząt. Niektóre związki komparatywne, charakteryzujące umysłowość osób zestawianych z końmi, określane są jako przestarzałe (*глуп как лошадь* ‘устар. об очень глупом человеке’ [БСНС]), podczas gdy inne są nadal powszechnie używane i nie uległy dezaktualizacji (*дыра лошадь* ‘большой, но глупый человек’ [ТСРСЕ]).

5.2. Kwalifikatory geograficzne

Przedstawiciele różnych grup społecznych czy pokoleń często inaczej wartościują i postrzegają rzeczywistość. J. Bartmiński podkreśla, że nie należy oddzielać badań nad polszczyzną ogólną i potoczną od badań polszczyzny ludowej czy regionalnej, ponieważ obie te odmiany języka pozostają w historycznej i kulturowej korelacji (Bartmiński, 2001b, 32).

Dynamizm językowy sprawia, że pewne elementy języka zmieniają się, modyfikują, zanikają, a następnie powracają w zmienionej formie. Zebrany materiał potwierdza, że różne składowe języka wzajemnie się przeplatają i powtarzają w różnych sekwencjach. Na przykład to, co pojawia się w języku ogólnym, może również być obecne w gwarach czy socjolektach. Takie zależności wskazują na to, że cecha dyfuzyjności języka podkreśla jednolitość zjawisk zachodzących w jego strukturze.

Kwalifikatory geograficzne pozwalają określić topografię poszczególnych konotacji, skojarzeń oraz interpretacji metaforycznych. Często zdarza się, że dany frazeologizm jest charakterystyczny zarówno dla języka ogólnego, jak i wariantów typowych dla określonych regionów. Na przykład obraz ciężko pracującego człowieka porównywanego do konia jest obecny w ogólnej odmianie ruszczyzny (*пахать как лошадь* [БСНС]), ale także we frazeologii specyficznej dla

obwodów, takich jak pskowski (*работать как лошадога* [БЧHC]), smoleński (*лобозить як бурый конь* [БЧHC]) czy briański (*долбать как мерин* [БЧHC]). Z kolei pożądlivość jako cecha osoby porównywanej do capa została utrwalona zarówno w polskich gwarach podhalańskich (*przyjdą takie mrozy, że przymarznie cap do kozy* [JKOZR]), jak i w polszczyźnie ogólnej (*stary cap* [WSFJP]).

5.3. Konotacja

Frazeologizmy animalistyczne odznaczają się bogactwem cech kojarzonych z przedstawicielami fauny. Asocjacje te ujawniają szereg przypisywanych zwierzętom właściwości, które stanowią, w przeważającej części, odzwierciedlenie typowo ludzkiej ewaluacji i sposobu interpretowania rzeczywistości. Dotyczą one m.in. zewnętrznych cech *braci mniejszych*, ich anatomii, sposobu poruszania się, preferencji żywieniowych oraz funkcjonowania organizmów. Frazeologizmy te odnoszą się także do relacji między człowiekiem a fauną, ukazując jednocześnie zwyczaje panujące w samym królestwie zwierząt. W konotacjach odbijają się właściwości, które zostały utrwalone językowo na skutek przełożenia obrazu świata zwierzęcego na świat *Homo sapiens* na zasadzie antropocentrycznie ukierunkowanej analogii.

Zoonimy często wywołują zaskakujące skojarzenia, odpowiadające ludzkiej wizji fauny. Niekiedy brak im realnego uzasadnienia, gdyż przedstawiają subiektywne, intuicyjne wartościowania, które wydają się być pozbawione racjonalności czy większego sensu. Bo czy wół może być zakłamanym, a cielę naiwne? Wprost o tym powiedzieć oczywiście nie można. Takiego typu cechy aktualizowane są w semantyce zoonimów na podstawie rozlicznych skojarzeń, metafor, metonimii, które pozwalają wprowadzić do frazeologizmów znaczenia przenośne. Dzięki dwuplanowości nad realnym planem treści budowany jest obraz przenośny, a znaczenie wyjściowe (globalne) całości stanowi rezultat przekształceń w strukturze semantycznej poszczególnych komponentów. Jedno jest pewne: te różnorakie kreacje w obrębie znaczenia wielowyrazowców ożywiają językowe obrazy zwierząt, ale też uświadamiają, w jak szczególny sposób ludzie postrzegają ów ważny dla naszego gatunku fragment rzeczywistości, czyli grupę *zwierząt gospodarskich*.

5.3.1. Sposoby rozumienia konotacji. Ujęcie Jerzego Bartmińskiego

Uczeni określają termin *konotacja* bardzo różnie: jako *skojarzenia* (J. Jepsen, L. Bloomfield, P. Guiraud), *cechy asocjatywne* (D. N. Szmeliow), *dodatki emocjonalne* (D. N. Szmeliow), *leksykalne tło znaczenia* (Je. M. Wereszczagin,

W. G. Kostomarov), *cechy potencjalne* tkwiące w jednostce leksykalnej (R. Tokarski), *cechy kontekstualne* (V. Blanar), *semantyczne modyfikacje znaczenia* (N. G. Komlew) (por.: Majer-Baranowska, 1988, 194 czy Ковшова, 2012, 21)¹⁸. Jest to zatem pojęcie wieloznaczne i definiowane w poszczególnych dyscyplinach naukowych w inny zgoła sposób.

Pojęcie *con-notare* ('konotować') wywodzi się z tradycji scholastycznej logiki i zyskało szersze znaczenie w nauce w XIX w. Konotacja jako treść odpowiadająca nazwie pojęcia (czyli *intensja*) zaczęła być rozumiana jako przeciwieństwo denotacji (zakresowi odpowiadających nazwie obiektów, tj. *ekstensji*). Angielski filozof J. S. Mill jest jednym z głównych przedstawicieli *konotacyjno-denotacyjnej teorii nazywania*. Jego podejście do konotacji miało charakter filozoficzno-logiczny. Mill twierdził, że termin konotatywny wskazuje na obiekt, ale równocześnie *implicite* wskazuje na pewne cechy tego obiektu. Zatem konotacja nie odnosi się tylko do rzeczywistego zakresu przedmiotów, ale także do właściwości, które te przedmioty posiadają (Majer-Baranowska, 1988, 189). Wspomniany filozof twierdził, że określenie konotacji danej nazwy sprowadza się do ustalenia jej właściwej, kompletnej definicji, która powinna składać się z zespołu cech zarówno denotatywnych, jak i konotatywnych wyrażonych poprzez odpowiednie zdania korelujące z rozpatrywaną nazwą.

Wysunięte przez J. S. Milla postulaty na temat konotacji miały istotny wpływ na rozwój badań w dziedzinie językoznawstwa. Na gruncie polskim nurt logiczno-filozoficzny kontynuował J. Bartmiński, który wykorzystywał teorię konotacji w swoich badaniach nad językiem, szczególnie w kontekście stereotypów i symboli ludowych. Uczony pisał:

Terminu konotacja używam w znaczeniu szerszym jako synonimu treści znaczeniowej, intensji, w przeciwieństwie do denotacji, zakresu, ekstensji. Włączam w jej zakres zarówno cechy „kryterialne”, jak i charakterystyczne (nazwane [...] stereotypowymi), a na etapie analizy konkretnych tekstów – po prostu cechy poświadczone, które przy bliższym rozpoznaniu mogą okazać się jednostkowymi, okazjonalnymi, wręcz przypadkowymi (Bartmiński, 1988, 171).

---

¹⁸ Zagadnienie konotacji było przedmiotem analiz wielu badaczy, w tym R. Tokarskiego (1984, 1988, 1991b, 1995, 2008), J. Bartmińskiego (1988, 1993a), A. Pajdzińskiej (1988c), Z. Zaron (1988), M. Danielewiczowej (1993), K. Mosiołek-Kłosińskiej (1998), A. Spagińskiej-Pruszek (2003, 2005), J. Szerszunowicz (2014b), a także W. N. Teliji (Телия, 1996, 2006), Ju. P. Sołoduba (Солодуб, 1996), O. N. Rakitiny (Ракитина, 2005), O. I. Kourowej (Коурова, 2006), M. L. Kowszowej (Ковшова, 2008a, 2012), I. N. Pachomowej (Пахомова, 2009), L. A. Kowalewskiej (Ковалевская, 2009) oraz L. G. Bojko (Бойко, 2014).

Zaproponowane przez J. Bartmińskiego ujęcie konotacji jako ogółu komponentów semantycznych przysługujących danej jednostce językowej miało na celu stworzenie szerokiego, wieloaspektowego opisu słowa, który wychodził poza jego prostą definicję denotacyjną. Takie podejście pozwalało uchwycić nie tylko dosłowne znaczenie wyrazu, ale również jego szerszy, bardziej złożony kontekst, odzwierciedlający potoczną, społeczną i kulturową konceptualizację świata. Definicja oparta na konotacji oddawała sposób myślenia ludzi, uwzględniając ich subiektywne postrzeganie rzeczywistości i kulturowe zrozumienie świata.

5.3.2. Konotacja w nawiązaniu do frazeologizmów animalistycznych Trzy filary motywacji nazewniczej

Konotacje wchodzące w skład semantyki frazeologizmów animalistycznych wyrastają nie tylko z życia obydwu narodów, z kulturowych wyobrażeń i tradycji, z codziennych doświadczeń ludzi, ale także z naiwnych sądów i przekonań rodzimych użytkowników polszczyzny i ruszczyzny, którzy w sposób subiektywny bądź obiektywny przypisują denotatom określonych zoonimów pewne cechy, mówiąc w istocie o swoich (ludzkich) przeżyciach, emocjach, powierzchowności, relacjach z innymi osobami, procesach myślowych itp.

Przez konotacje rozumieć będę zbiór cech (komponentów semantycznych) współznaczanych łącznie przez odpowiednią nazwę (zoonim), pozwalających ustalić różnorodne właściwości zwierząt, zarówno istniejące realnie, jak i przypisywane im zgodnie ze stereotypowymi wyobrazeniami Polaków i Rosjan. Taki szeroki sposób ujęcia omawianego tu zagadnienia przystaje do analizowanego materiału badawczego i nawiązuje do koncepcji J. Bartmińskiego.

Odtworzenie mechanizmów ukazujących, w jaki sposób człowiek myśli o prezentowanym wycinku rzeczywistości, pozwala zrozumieć, na jakich zasadach zoonimy metaforyzują się i włączają w skład wielowyrazowców. Dzięki nim można ustalić, które cechy asocjacyjne wynikają z ludzkiego doświadczenia czy bezpośrednich relacji człowiek – zwierzę, a które zaprojektowała stereotypowa wizja królestwa fauny. Innymi słowy: konotacje pozwalają zrozumieć motywację nazewniczą frazeologizmów. Ich istotność słusznie podkreśliła A. Pajdzińska:

Jeśli znaczenie jednostki zredukuje się do niewielkiego zespołu cech dyferencjalnych, niemożliwe jest wyjaśnienie istoty wielu zjawisk językowych, pokazanie intuicyjnie wyczuwanego związku semantycznego między znakami. Uwzględnienie w analizie nie tylko znaczenia leksykalnego, lecz także konotacji pozwala interpretować dużo więcej faktów. W wielu przypadkach bowiem właśnie dzięki cechom

konotacyjnym wyraz uczestniczy w procesach derywacyjnych, włącza się w porównania, metaforyzuje się czy wreszcie staje się komponentem jednostki frazeologicznej (Pajdzińska, 1988b, 70).

W odniesieniu do świata zwierząt hodowlanych motywacja nazewnicza opiera się na trzech filarach. *Pierwszy* z nich dotyczy *przesłanek realnych (użytkowych, perceptywnych)* i wynika z bezpośrednich doświadczeń człowieka ze zwierzętami, czyli z rzeczywistych interakcji i relacji podczas hodowli. Z jednej strony, opiera się on na praktycznych i użytkowych aspektach, takich jak wydajność produkcyjna zwierząt (mleczność, siła robocza i in.) i korzyści ekonomiczne, które człowiek czerpie z tych relacji. Z drugiej strony, filar obiektywny uwzględnia aspekty perceptywne, czyli sposób, w jaki człowiek postrzega zwierzęta hodowlane, zarówno w sensie fizycznym (ich wygląd, zachowanie itp.), jak i emocjonalnym (więzi pomiędzy hodowcą a zwierzęciem). Na przykład, obserwując *kozę*, można zauważyć, że raz porusza się ona zwinnie, kiedy indziej – zupełnie niezdarnie. Wprowadzenie do obrazu rogacizny wspomnianych cech jest rezultatem bezpośredniego kontaktu człowieka ze zwierzęciem: *прыгать как коза* ‘o девушке или женщине, легко и ловко взбирающейся на какую-л. возвышенность, гору, скалу’ (БСНС) – *как коза на кровлю мостится* ‘o неловко карабкающейся вверх девушке, женщине’ (БСНС).

Konotacje uwypuklają specyficzną naturę nominacji, która jest charakterystyczna dla danego obszaru językowego. Pokazują różnice w tym, jak różne nacje odbierają, oceniają i klasyfikują świat wokół siebie. Niekiedy frazeologizmy nie mają dosłownych odpowiedników w innych językach, ponieważ ich znaczenie jest głęboko zakorzenione w specyficznych kontekstach kulturowych lub społecznych. Frazeologizmy są zatem doskonałym przykładem tego, jak język nie tylko opisuje świat, ale także kształtuje sposób, w jaki ten świat jest postrzegany przez różne narody. Na przykład Rosjanie nie odnotowali wrodzonej skłonności trzody chlewnej do penetrowania nowego otoczenia. W języku polskim natomiast obecny jest związek nawiązujący w podtekście do tego typu upodobań fauny. Porównanie *ктоś интересный как свинья на чужой грех* (RB) w bezpośredni sposób dotyczy zachowania osoby wścibskiej, nadmiernie interesującej się cudzymi sprawami, lecz inspiracją do jego powstania była zapewne obserwacja zwierzęcia w naturalnym środowisku, gdzie w nieskrępowany sposób może ono reagować na nowe bodźce.

Filar drugi (subiektywny) odwołuje się do *przesłanek subiektywnych (ak-sjologicznych, poznawczych)*, związanych z projekcją „wartości obowiązujących w świecie ludzkim na świat obiektów pozaludzkich”, często bez realnego

uzasadnienia (Spagińska-Pruszk, 2003, 179–180; por. także: Pajdzińska, 1995, 5–20; Гюлюмянц, 1971, 114–118). Dla przykładu analiza A. Pado dowiodła, że nierzadko cechy przypisywane są zwierzętom w sposób umowny i w żaden sposób nie nawiązują do obserwowalnych faktów (Pado, 1987).

Zwierzętom dość często przypisuje się cechy, które – zgodnie z językowym obrazem świata – są dla nich całkowicie nienaturalne. Określony temperament, uczucia wyższe, zdolność abstrakcyjnego myślenia czy moralność to rzekomo właściwości przynależne wyłącznie ludziom. Tylko ludzie, a nie zwierzęta, posiadają stałe cechy psychiczne, kształtujące ich emocjonalność i reakcje na bodźce zewnętrzne. W języku polskim czy rosyjskim utrwaliło się także przekonanie, że jedynie ludzie mogą działać zgodnie lub sprzecznie z zasadami moralnymi, podejmując świadome i celowe działania. Konotacje wartościujące związane z nazwami zwierząt mają więc charakter antropocentryczny. Najpierw przypisano zwierzętom cechy ludzkie, a następnie tak stworzone obrazy posłużyły opisowi postaw ludzkich, tworząc jednocześnie iluzję, że to zwierzęta są „złe” – okrutne, podstępne, bezwzględne, złośliwe, głupie – a nie my sami.

Niekiedy trudno przeprowadzić między wspomnianymi filarami obiektywną i jednoznaczną granicę, bowiem motywacja niektórych frazeologizmów stanowi „wypadkową” dwóch czynników: 1) realnych kontaktów człowieka z fauną oraz 2) przełożenia realiów świata ludzkiego na realia znamienne dla królestwa zwierząt. Bywa, że zrozumienie motywacji frazeologizmów wymaga od człowieka doskonałej znajomości psychiki zwierzęcej, potrzeb genetycznych fauny, jej wrodzonych cech budowy biologicznej czy obserwacji zachowania w środowisku naturalnym, a nie tylko na fermie. Konotacje nie zawsze są oczywiste. Ich ustalenie może być „kamuflowane” przez pewne uproszczenia, wynikające na przykład z niemożności przebywania dostatecznie długo w towarzystwie *braci mniejszych*.

Jaskrawym przykładem typowo ludzkiej interpretacji zjawisk, świadczącym o antropocentryzmie polszczyzny i ruszczyzny, jest uczynienie z *wołu* symbolu wółkonia i bumelanta – *leniwy jak wół* ‘bardzo leniwy’ (RB); *медлительный как вол* ‘о ком-л. очень ленивом, неповоротливом и медлительном’ (RB). O leniwość można posądzić człowieka, który nieśpiesznie, niemrawo wykonuje powierzone obowiązki. Natomiast cecha ta przypisywana metaforycznie *wołu*, związana jest wprost z ociężałością, niezgrabnością i powolnością ruchów dużego, ciężkiego zwierzęcia. Nie wynika w sposób bezpośredni z niechęci do wykonywania obowiązków, ta bowiem jest przywarą ludzką.

Motywację niektórych jednostek frazeologicznych determinują także *prześlanki kulturowe*. To *filary trzeci* (kulturowy). Jest tak dla przykładu z wieloma słowami skrzydlatymi, wiążącymi się z wpływami Biblii na język: *koziół ofiarny*

(WSFJP)¹⁹, *błędna owca* (NKP)²⁰, *rzucić perły przed wieprze* (SFJPS)²¹ czy *wilk w owczej skórze* (WSFPWN)²². Znajomość *Iliady* Homera pomaga zrozumieć motywację stosunkowo nowego rosyjskiego idiomu *тактика троянского коня* ‘о замаскированных приемах, скрывающих истинные намерения линии поведения, которые наносят ущерб кому-л.’ (HPФ) czy polskiego wyrażenia terminologicznego *koń trojański*²³, określającego szkodliwe oprogramowanie komputerowe. Również szerszy kontekst kulturowy, a mianowicie legendy i wierzenia, ukazują podłoże znaczeniowe wielowyrazowca *jak kozie pomagali, to jej ogon urwali* ‘o nadgorliwej, szkodliwej pomocy’ (PSWP). Oto co o ogonie kozy napisał J. Krzyżanowski:

Jest on tak uderzająco krótki, że stał się bohaterem gadek ludowych. Należą one do cyklu opowiadań o diable, nieudolnie naśladowującym Boga. Jako odpowiednik krowy próbuje on stworzyć podobne jej stworzenie i powstaje koza. Rozgniewany niepowodzeniem diabeł chwyta ją za ogon, urywa go i w ten sposób jeszcze potęguje jej zabawny wygląd chybionego tworu (Krzyżanowski, 1975, t. II, 140).

Przysłowia oparte na obrazie koziego ogona, w których akcentowana jest jego nikła wartość, nabierają głębszego znaczenia, gdy umieścimy je w kontekście słowiańskich opowieści ludowych (por. też: Толстой, 1999, 522–524). Porównajmy dwa związki prezentujące osobę niezbyt zaradną, mało pojętną, której brakuje przenikliwości w działaniu. Jej kreatywność można opisać za pomocą frazeologizmów odwołujących się do obrazu ogona rogaczyny: *nie umie kozie ogona zawiązać* ‘ktoś nie potrafi wykonać czegoś prostego’ (SJPL); *ruszył rozumem, jak koza ogonem* ‘o mało inteligentnym człowieku’ (SJPL).

¹⁹ Пор.: *козел отпущения* ‘о человеке, на которого сваливают чужую вину, ответственность за чужие ошибки’ (БСРПог).

²⁰ Пор.: *заблудшая овца* ‘о сбившемся с правильного пути человеке’ (БСРПог).

²¹ Пор.: *метать бисер перед свиньями* ‘напрасно говорить о чем-либо или доказывать что-нибудь тому, кто не способен или не хочет понять это’ (БТСРЯ).

²² Пор.: *волк в овечьей шкуре* ‘о лицемере, человеке, прикрывающем свои дурные намерения, действия маской добродетели’ (ФСРЯТих).

²³ Пор.: *koń trojański* – określenie oprogramowania, które podszywając się pod przydatne lub ciekawe dla użytkownika aplikacje, dodatkowo implementuje niepożądane, ukryte przed użytkownikiem różne funkcje; oprogramowanie wymuszające okup, szpiegujące, umożliwiające przejęcie kontroli nad systemem przez nieuprawnione osoby itp., Koń trojański, [https://pl.wikipedia.org/wiki/Ko%C5%84_troja%C5%84ski_\(informatyka\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Ko%C5%84_troja%C5%84ski_(informatyka)) (dostęp: 8.08.2023).

5.3.3. Frazeologizmy animalistyczne jako źródło konotacji

Cechy związane z leksyką animalistyczną, które można znaleźć w artykułach hasłowych różnych słowników, są uboższe w porównaniu z bogatym wachlarzem konotacji, które ujawniają się dzięki wiedzy obiegowej i frazomom. Potwierdzeniem tej tezy jest porównanie definicji słownikowej hasła *жеребец* z obrazem tego zwierzęcia, stworzonym na podstawie frazeologii rosyjskiej. Współczesny leksykon akademicki pod redakcją S. A. Kuzniecowa (БТСРЯ) definiuje wspomniane hasło w następujący sposób:

жеребец 'Самец лошади; разг.-сниж. О молодом мужчине (обычно рослом и сильным); разг.-сниж. О мужчине, до неприличия откровенно проявляющем свои физиологические наклонности.'

Powyższa, klasyczna definicja leksykograficzna nawiązuje zaledwie do kilku cech, z którymi tradycyjnie kojarzony jest ogier. Są nimi siła, fizyczna okazałość i pożądlivość. Eksplicacja ta pomija zarówno przypisywane zwierzęciu cechy ludzkie, jak i szczegóły jego wyglądu, sposobu poruszania się czy wydawanych dźwięków. W rzeczywistości jest ona dość uboga poznawczo, ponieważ na jej podstawie trudno wyobrazić sobie pełny obraz zwierzęcia. W przeciwieństwie do tego, związki frazeologiczne nawiązujące do wizerunku ogiera ukazują obraz znacznie bardziej złożony, podkreślając nie tylko jego siłę fizyczną, zdrowie i popęd seksualny, ale także dynamizm, szybkość czy donośność głosu. Frazeologiczny wizerunek samca kobyły odznacza się bogactwem i różnorodnością cech konotacyjnych. Odzwierciedla on obraz zwierzęcia widzianego oczami człowieka, który, opierając się na analogiach, przypisuje ogierowi cechy ludzkie, jak choćby pijaństwo (*пить жеребцом* 'пск. о много и жадно пьющем [обычно – алкоголь] человеке' [БСНС]). Komparatywy rosyjskie z zoonimem *жеребец* charakteryzują właściwości cielesne człowieka, kondycję fizyczną czy zachowanie. Przywołam kilka wybranych egzemplifikacji: *бодрый как жеребец* 'прост. неодобр. о чрезмерно бодром, энергичном, полном сил (используемых, как правило, впустую) человеке' (БСНС); *скакать (прыгать) как жеребец (жеребцом)* 'прост. неодобр. о непосредственно, чересчур непринужденно и бодро резвящемся, скачущем мужчине (часто – с целью привлечь внимание женщин)' (БСНС); *носиться как жеребец* 'пск. о стремительно движущемся человеке' (БСНС); *жеребец двуногий* 'прост. неодобр. мужчина, добивающийся от женщин только полового удовлетворения' (БСРПог); *ржать как жеребец* <в конюшне> (*жеребцом, жеребцы*) 'прост. неодобр. новг.

иск. о чьем-л. безудержном, шумном, диком, (обычно) неуместном и глупом хохоте' (БСНС).

Związek wzmiankowanych porównań z rzeczywistością opiera się na *potrojonej wykładni antropocentrycznej*, ponieważ: 1) frazeologizmy są wytworem ludzkim; 2) powstały one w wyniku percepcji, odbioru lub interpretacji świata pozajęzykowego przez człowieka; 3) wykorzystuje się je do prezentacji sylwetki *Homo sapiens*.

5.3.3.1. Zróżnicowanie konotacji we frazeologizmach animalistycznych

Ustabilizowane pod względem formalnym i semantycznym wyrażenia językowe przywołują skojarzenia związane z pewnym wycinkiem rzeczywistości pozajęzykowej. Asocjacje te mogą być w porównywanych leksykonach tożsame, częściowo zbieżne, odmienne lub ambiwalentne. Przeanalizujemy zebrane egzemplifikacje.

Zarówno w przestrzeni polszczyzny, jak i ruszczyzny *koza* uosabia człowieka chudego, natomiast *świnia* brzydkiego, mającego nadmierną tuszę (*chudy jak koza, to sadło pod kośćciami* [JPZW] – *как коза брынская 'о худом человеке'* [БСНС]; *masz ryj jak świnia* 'zwrot do osoby brzydkiej' [NSGU] – *свиное рыло 'груб. презр. бран. разг.-сниж. о крайне неприятном, отталкивающим лице человека'* [БСРПЭР]; *gruby jak świnia* [WSFJP] – *толстый как свинья* [БСНС]). Również obydwa narody wiążą głupotę z obrazem tych samych zwierząt: *byka, cielęcia i kozła (gapić się [patrzyć] jak cielę [wół] w namalowane [na malowane, na nowę] wrota* [WSFJP] – *ростом с тебя, а разумом с теля* [БСНС]; *patrzy jak kozioł na wodę* [PSWP] – *установиться на кого-л., на что-л. как козел на новые ворота* [БСНС]; *głupi jak byk* [JKOZR] – *дурной как Божий бык* [БСНС]).

Jednak wizerunki inwentarza w badanych językach nie zawsze prezentowane są w taki sam sposób, a frazeologizmy bywają wykładnikami zgoła odmiennych konotacji. W polszczyźnie na przykład człowiek lekkomyślny porównywany jest do *kozy* (*koza próbowała, a potem beczała* 'o lekkomyślnych postępkach, których potem się żałuje' [PSWP]). Ruszczyzna wspomnianej cechy asocjacyjnej w odniesieniu do przedstawicielki rogacizny nie uwzględnia. Omawiany zoonim natomiast może w tym języku konotować wścibstwo, wyniosłość i niekonsekwencję (*смотреть на кого-л., на что-л. как козы 'народн. шутл.-ирон. о глядящих на кого-л., что-л. с откровенным праздным любопытством людям [обычно девушках или женщинах]'* [БСНС]; *как брянская коза вверх глядеть* 'o человеке, который хочет казаться важнее, чем и есть в действительности' [ИСРФК]; *радила коза козлу в огород не ходить, а сама там* [БСРПос]).

Wyraźnie różne skojarzenia w obu nacjach złożyły się na portret *krowy*. W języku rosyjskim z wykorzystaniem związków zawierających komponent *корова* opisuje się osobę spokojną, pokorną (*силен как бык, а смирен как корова* [БСНС]), ale i rozpustną (*похотливая корова* [БСПор]), lekkomyślną (*кто-л. гульна корова* [ИСПФ]) oraz leniwą (*ленив как корова* [БСНС]). Natomiast w polszczyźnie przytoczone cechy nie wchodzą w zakres stereotypu *krowy* wcale.

Niekiedy przypisywane zwierzętom przez Polaków i Rosjan cechy są tylko częściowo zbieżne. Dla przykładu w strukturze semantycznej jednostek z zoonimem *koń/конь/лошадь* konotacje lęklivosti aktualizują się jedynie w języku rosyjskim (*скотской конь* ‘o шальном, пугливом человеке’ [ИСПФ]), podczas gdy upór (*uparty jak koń znarowiony* [RB]; *упорный как конь* [БСНС]) i pracowitość (*pracować jak koń* [WSFPWN], *работать (ломать ‘пск.’) как конь* ‘об очень напряженно, много и тяжело работающем человеке’ [БСНС]) składają się na wizerunek konia w obydwu językach. Polacy z obrazem *kozła* wiążą upór (*uparty jak kozioł* [WSFPWN]), złość (*kozła postawić* ‘być w złym humorze’ [NKP]) i nieprzystępność (*mieć kozła na czole* ‘okazywać niezadowolenie, gniew; być nieprzystępnym’ [SFJPS]). Ruszczyzna tymczasem w zakres stereotypu tego zwierzęcia – poza wymienionymi przywarami (*зел как козел* [БСНС]; *упрямиться как козел* [БСНС]) – włącza dodatkowe negatywne cechy ludzkie, jak ‘bycie leniwym’ (*кляча воду возит, а козел бородакой потряхивает* ‘o ленивом человеке, праздно проводящем время’ [СААПГ]), ‘bycie podłym’ (*корявый козел* ‘o подлом, не порядочном человеке’ [БСПор]), ‘bycie nieprzyzwoitym’ (*козел недоенный* ‘o дрянном, злобном и вредном [часто из-за сексуальной неудовлетворенности] человеке’ [СРБА]). To pozwala sądzić, że w przekonaniu Rosjan *козюл* uosabia dużo większą ilość wad. Pisarz i publicysta postmodernistyczny Wiktor Jerofiejew scharakteryzował ten zoonim w następujący sposób:

Козел – вонючее слово, крепкое ругательство, посильнее иных матерных слов. Возможно, оно самое распространенное русское ругательство на сегодняшний день. Оно не знает возрастных границ. Даже воспитанники детских садов его употребляют (Ерофеев, 2009).

Dość często zdarza się, że we wziętych pod uwagę językach zwierzęta hodowlane przedstawione są w dwuznaczny sposób, a przypisane im cechy ludzkie oznaczają pojęcia ambiwalentne, spolaryzowane. W języku rosyjskim pojawiają się na przykład jednostki o różnym zasięgu geograficznym, które z obrazem *konia* łączą zarówno głupotę, jak i dobrą pamięć: *дурее лошади* ‘орл. об очень глупом

человеке' (БСНС) – лошадиная память 'kur. об очень хорошей памяти человека' (СРНГ). W polszczyźnie dla odmiany dysonans znaczeniowy obejmuje idiomatykę i paremiologię: *robić kogoś w konia* 'oszukiwać kogoś, wykorzystując jego naiwność lub niewiedzę' (PSWP); *stary koń* 'o mężczyźnie dorosłym lub dorastającym chłopcu, zachowującym się infantylnie, jak dziecko' (PSWP), oraz *gdzie koni brakuje, tam osłów używają* 'o zastępowaniu ludzi mądrych osobami niezbyt mądrymi' (PSWP).

Dwuznaczności nie brakuje też w obrazach innych zwierząt (por. w tej kwestii również: Rodziewicz, 2007, 137). Rogaczyna symbolizuje zarówno zwinność, jak i niezdarność (*прыгать как коза* 'o dziewczce или женщине, легко и ловко взбирающейся на какую-л. возвышенность, гору, скалу' [БСНС] – *как коза на кровлю мостится* 'o неловко карабкающейся вверх девушке, женщине' [БСНС]; *перепрыгивать как козел (что-л. козлом)* 'o человеке, легко и ловко, стремительным прыжком преодолевающим какую-л. преграду' [БСНС] – *прыгать как козел* 'o нелепо скачущем, бегущем прыжками мужчине' [БСНС]). Osobie zestawianej z *wołem* przypisuje się równolegle pracowitość i lenistwo (*трудолюбивый как вол* 'об очень терпеливом, покорном и трудолюбивом человеке' [БСНС] – *медлительный как вол* 'o ком-л. очень ленивом, неповоротливом и медлительном' [RB]; *wołu i do jadła naganiać trzeba* 'o kimś leniwym z natury' [PSWP] – *pracowity jak wół* 'bardzo pracowity' [USJP]).

Rzadko zdarza się, aby frazeologizmy z komponentem oznaczającym zwierzę hodowane dotyczyły jednej konotacji. Przysłowie *świnia i gość nigdy nie mają dość* 'na chamstwo nie ma rady' (WSFJP) może być użyte zarówno w odniesieniu do osoby nachalnej, jak i grubiańskiej. Związek komparatywny *вести себя как трусливая свинья* 'o чьем-л. крайне трусливом, предательском и эгоистичном поведении' (БСНС) ujawnia przypisywanie człowiekowi zestawianemu z przedstawicielką trzody cech tchórzostwa, egoizmu i braku honoru. Z kolei jednoznaczne konotacje pojawiają się w porównaniach o przejrzyściej strukturze semantycznej. Aktualizują się one w członie, który znajduje się w prepozycji względem zoonimu, na przykład: *uparty jak kozioł* (WSFPWN) – konotacja uporu, *сильный как бык* (БСНС) – konotacja siły, *дурной как овечка* (БСНС) – konotacja głupoty.

Bywa również i tak, że różne znaczenia jednego frazeologizmu opierają się na różnych konotacjach. Dotyczy to związków wieloznacznych. Przykładem może być rosyjskie porównanie *переть куда-л., на что-л. как конь* (БСНС), które semantyzuje się w następujący sposób: '1) o osobie, która energicznie, nachalnie i grubiańsko posuwa się gdzieś, naciskając na kogoś lub coś; 2) o osobach

lub zwierzętach, które pewnie, uporczywie, siłą, ignorując otoczenie (drzewa, roślinność, tłum ludzi), idą do przodu; 3) o osobie, która wytrwale, cierpliwie i z determinacją idzie w jakimś kierunku. Związek ten może w zależności od potrzeb dyskursu aktualizować konotacje gwałtowności, cierpliwości, uporu czy wytrzymałości.

6.

Antropocentryzm

Przytoczony wachlarz przykładów w naturalny sposób narzuca konieczność uczynienia z antropocentryzmu kluczowego pojęcia w badaniach nad frazeologią animalistyczną. Motywuje on bowiem szereg stałych połączeń wyrazowych, odzwierciedla preferencje wziętych pod uwagę nacji i wyznawany przez nie system wartości. Antropocentryzm pozwala określić, co – z perspektywy *Homo sapiens* – uznawane jest za dobre, piękne, bezpieczne czy pożyteczne, a co wiąże się ze złem, brzydotą, nierozumnością, czy niebezpieczeństwem. Dzięki antropocentryzmowi można dostrzec, które elementy rzeczywistości człowiek wyodrębnił i utrwalił językowo, by z różnych punktów widzenia wyrażać i kształtować obraz samego siebie.

6.1. Miejsce antropocentryzmu w badaniach językoznawczych

Istotę antropocentryzmu doskonale zdefiniował grecki filozof Protagoras: „Człowiek jest miarą wszechrzeczy”. Zgodnie z wywodzącym się ze starożytności poglądem humanistycznym człowiek postrzegany był jako centrum świata i nadrzędny cel wszelkich zachodzących w nim zdarzeń (Чэнь, 2014, 26). Perspektywa ta stawia istotę ludzką oraz jej problemy w centrum uwagi we wszystkich analizach i dociekaniach.

Antropocentryzm znajduje szerokie zastosowanie w różnych dyscyplinach naukowych, w tym w językoznawstwie. Podejście to koncentruje się na człowieku jako podmiocie tworzącym, przekształcającym i interpretującym język. Pozwala zrozumieć, w jaki sposób w dyskursie odzwierciedlają się ludzkie emocje, system wartości, postrzeganie świata oraz relacje z otoczeniem.

Źródła paradygmatu antropocentrycznego można odnaleźć w koncepcjach W. von Humboldta i É. Benveniste’a. Według niemieckiego filozofa istota ludzka odkrywa swoją tożsamość w całej przestrzeni języka, myśli, czuje i żyje wewnątrz niego (Гумбольдт, 1984, 378).

Человек думает, чувствует и живет только в языке и должен быть вначале сформирован им, чтобы понимать даже не воздействующее через язык искусство.

Но он чувствует и знает, что язык для него – лишь средство, что вне языка существует некая незримая область, в которой он лишь с помощью языка стремится освоиться (Гумбольдт, 1985, 77).

Z kolei É. Benveniste rozwija ideę, że jedynie człowiek władający określonym językiem i wykorzystujący go do komunikacji z innymi ludźmi istnieje jako świadomy podmiot w świecie. To język – zdaniem francuskiego językoznawcy – stanowi klucz do zrozumienia istoty człowieka, a lingwistyka powinna zajmować się zarówno badaniem *języka w człowieku* i *człowieka w języku* (Степанов, 2002, 15):

Невозможно отобразить человека без языка, изобретающего себе язык. В мире существует только человек с языком, человек, говорящий с другим человеком, и язык, таким образом, необходимо принадлежит самому определению человека. Именно в языке и благодаря языку человек конституируется как субъект (Бенвенист, 1974, 293).

Podobną myśl sformułowała Je. W. Paduczewa, opisując twórczość naukową A. Wierzbickiej: „język antropocentryczny: on przeznaczony dla człowieka, i вся языковая категоризация объектов и явлений внешнего мира ориентирована на человека” (Вежбицкая, 1997, 21).

Pod koniec XX w. paradygmat antropocentryczny stał się podstawą metodologiczną badań językoznawczych koncentrujących się na analizie obiektów naukowych z perspektywy ich znaczenia dla człowieka oraz funkcji wspierających rozwój i doskonalenie jednostki (Воркачев, 2001, 64; Костомаров, 2014, 198). Paradygmat ten znalazł zastosowanie w pracach takich naukowców jak A. Wierzbicka (Wierzbicka, 1993, 1999; Вежбицкая, 1997), Ju. D. Апресян (Апресян, 1995a) czy N. D. Arutjunowa (Арутюнова, 1998, 1999). Je. S. Kubriakowa opisała to podejście w następujący sposób:

Антропоцентризм как особый принцип исследования заключается в том, что научные объекты изучаются, прежде всего, по их роли для человека, по их назначению в его жизнедеятельности, по их функциям для развития человеческой личности и ее усовершенствования. Он обнаруживается в том, что человек становится точкой отсчета в анализе тех или иных явлений, что он вовлечен в этот анализ, определяя его перспективу и конечные цели (Кубрякова, 1995, 212).

Antropocentryzm zakłada, że *Homo sapiens* poznaje rzeczywistość przez pryzmat siebie oraz swojej roli w świecie. Człowiek występuje tu jako podmiot opisu,

nadaje kierunek poszukiwaniom wartości i określa ich sens. „Język jest tworem ludzkim – podkreśla A. Pajdzińska – a naturalną konsekwencją tego faktu jest to, że ukazuje świat z perspektywy człowieka i zorientowany na niego” (Pajdzińska, 1990, 59). W podobnym duchu wypowiada się A. Sitarski:

Antropocentryzm jako paradygmat współczesnych badań w obszarze lingwistyki pozwala interpretować obiektywną rzeczywistość poprzez pryzmat człowieka. Wszechstronny i głęboki związek człowieka z przyrodą ujawnia się w kognitywnej jego ewolucji, dlatego też struktura świata poznawana przez Homo sapiens nie może nie zostać utrwalona w jednej z podstawowych form tego poznania, jaką jest język (Sitarski, 2016, 421).

A. R. Jeroszenko określa człowieka jako „najważniejsze superpojęcie”, które stanowi obiekt badań współczesnego językoznawstwa o nachyleniu antropocentrycznym (Ерошенко, 2003, 18). Wiele zjawisk językowych można wyjaśnić, analizując postawę człowieka oraz wyznawaną przez niego hierarchię wartości. Cechy konotacyjne ujawniają swoją pełną treść, gdy analizujemy je przez pryzmat użytkownika języka – człowieka jako „ośrodka, względem którego relatywizowane są językowo istotne właściwości wszystkich pozostałych składników rzeczywistości” (Tokarski, 1991b, 48):

W pewnych sytuacjach człowiek jako równorzędny składnik świata poprzez cechy konotacyjne porządkuje ten świat, dostrzegając podobieństwa i zależności między obiektami różnymi, należącymi do różnych sfer pojęciowych. W innym przypadku porządkowanie świata dokonywane jest bardziej subiektywnie: cechy właściwe człowiekowi nakładane są na obiekty, zjawiska itp., nieodnoszące się bezpośrednio do człowieka (Tokarski, 1991b, 50).

Zgodnie z założeniami antropocentryzmu człowiek stanowi punkt wyjściowy analizy, podmiot i obiekt językowy zarazem. Pełni funkcję centralnego elementu, który integruje różnorodne cechy, umożliwiając zrozumienie specyfiki swojego funkcjonowania jako osobowego przedmiotu badań naukowych. We frazeologii animalistycznej człowiek również porządkuje świat w odniesieniu do siebie, dostrzegając podobieństwa między sobą a zwierzętami, kiedy indziej przypisuje faunie cechy w sposób całkowicie subiektywny – lecz zgodnie z własnymi upodobaniami i wyznawaną hierarchią wartości.

6.2. „Drabina bytów” i szowinizm międzygatunkowy

Krytyka podejścia antropocentrycznego w nauce

Dla rozważań zawartych w niniejszej monografii ważne są także pojęcia *drabiny bytów* i *szowinizmu międzygatunkowego*, dlatego warto je krótko omówić.

Drabina bytów legitymizuje historyczne postrzeganie zwierząt jako podległych człowiekowi i jest podstawą *szowinizmu międzygatunkowego*. Te dwa terminy razem wskazują na ideologiczne uzasadnienie dominacji człowieka nad światem fauny oraz ignorowanie podmiotowości i praw zwierząt. Współczesna krytyka takiej hierarchii podkreśla potrzebę odejścia od antropocentrycznego postrzegania zwierząt na rzecz bardziej zrównoważonego podejścia – na przykład w duchu *zoocentryzmu* czy *biocentryzmu*. Nurty te podważają dogmat uznawania człowieka za istotę kontrolującą świat zwierzęcy i podkreślają, że nie tylko ludzie mają prawo do szacunku i ochrony. W nowej perspektywie „wyjątkowość” *Homo sapiens* nie oznacza dominacji nad innymi gatunkami, ale włączenie w szeroki, współzależny ekosystem.

Model *wielkiego łańcucha bytu* ma źródło w filozofii Platona. W jego ujęciu wśród ogółu bytów przyrodniczych najniżej znajdują się byty nieożywione, ponad nimi są rośliny (byty ożywione), a kolejne piętro przysługuje zwierzętom. Człowiek zajmuje szczyt tak ukształtowanej „drabiny” (Lovejoy, 2009, 53–57).

(...) jedynie człowiek posiada rozum, który odróżnia go od niższych zwierząt i czyni zeń istotę stojącą znacznie wyżej w hierarchii bytów. Zwierzęta wprawdzie są istotami żywymi zdolnymi do odczuwania przyjemności i przykrości, co odróżnia je od bytów nieożywionych i roślin, ale ze względu na swój niższy status ontyczny całkowicie podporządkowane są człowiekowi. Stanowią własność ludzi i tak też powinny być traktowane (Grabowska, 2014, 106).

Wyrażone w języku wartościowanie zwierząt zostało ukształtowane przez ponad dwutysięcletni paradygmat antropocentryczny. Model *drabiny bytów*, głośniejszym głosem człowieka, przypisał faunie rolę służebną wobec ludzi.

Instrumentalne podejście do fauny postulował także Arystoteles. Zdaniem filozofa zwierzętom można nawet zadawać cierpienie pod warunkiem, że pomaga ono ludziom w stworzeniu komfortowych warunków życia i osiągnięciu korzyści inaczej nieosiągalnych (Hoły-Łuczaj, 2013, 106). W opinii Arystotelesa „przepaść pomiędzy ludźmi i zwierzętami polega (...) na tym, że tylko człowiek ma duszę rozumną, a zwierzęta są jej całkowicie pozbawione” (Orlik, 2017, 112). Dzięki rozumowi człowiek staje się podobny do Boga. „Gorszość” fauny wynika przede wszystkim z tego, że nie posiada ona w sobie owego najwartościowszego,

boskiego pierwiastka. Zwierzęta „w porównaniu z nami ujmowane są jako byty «inne», oddalone od nas, oddzielone niemożliwą do przekroczenia metafizyczną różnicą” (tamże, 113).

Według św. Tomasza człowiek w przeciwieństwie do fauny posiada rozum i wolną wolę, jest istotą społeczną, zdolną do działania wykraczającego poza instynkt, posługuje się językiem. Zwierzęta jako istoty pozbawione rozumu zostały stworzone przez Boga wyłącznie dla dobra i korzyści ludzi (Lejman, 2013, 78).

W średniowieczu uważano również, że wszelkie istoty szkodzące człowiekowi należy surowo karać. Kartezjusz twierdził, że przedstawiciele *braci mniejszych* przypominają doskonale „automaty”, „maszyny”, które są jednak pozbawione świadomości i wszystkiego, co z nią związane – rozumu, wyobraźni i uczuć. Zdolność logicznego myślenia, w przekonaniu Kartezjusza, to właściwość zarezerwowana wyłącznie dla ludzi (Saunders, 1996, 22–23). Francuski filozof sądził ponadto, że zwierzęta nie dysponują życiem duchowym i nie mają zdolności przeżywania emocji (Bakke, 2007, 222–223). Brak rozumu powoduje, że nie posiadają one także wolnej woli i poddają się wszelkim przymusom i ograniczeniom niczym „zaprogramowane” byty: funkcjonują na całkowicie mechanicznych zasadach oraz nie są zdolne do świadomego odczuwania bólu i cierpienia.

Kartezjańskie uprzedmiotowienie zwierząt oznaczało w istocie regres w dziedzinie moralności i sprowadziło relację *homo – animal* do poziomu skrajnego instrumentalizmu. Na przykład amerykańscy przedsiębiorcy na początku XX w., współpracując z rządami i naukowcami, zapoczątkowali szereg przełomowych zmian w rolnictwie. Zgodnie z kartezjańską wizją zwierzęta zaczęto traktować jak maszyny (Foer, 2013, 122). W latach 60. ubiegłego stulecia opracowano systemy hodowlane dla trzody chlewnej, bydła i owiec, opierające się na zasadach zamknięcia, masowej produkcji oraz automatyzacji procesów karmienia, pojenia, wentylacji i usuwania odpadów (Mason, Finelli, 2011, 155). W 1984 r. natomiast światło dzienne ujrzały nagrania eksperymentów prowadzonych na małpach przez zespół dr. Thomasa Gennarellego w Laboratorium Urazów Głowy na Uniwersytecie Pensylwańskim w Filadelfii. Zwierzęta były narażane na poważne obrażenia czaszki bez należytego znieczulenia. Przytomne małpy stawiały opór, podczas gdy badacze mocowali je do stołu operacyjnego, jednocześnie szydząc z ich strachu i cierpienia (Grabowska, 2012, 48).

Nowe spojrzenie na temat naszych relacji z fauną przyniosły lata 70. XX w. Pojawiły się wówczas publikacje, w których opisywano okrutny sposób traktowania zwierząt w hodowlach przemysłowych, omawiano metody badawcze stosowane w laboratoriach oraz eksperymenty na zwierzętach przysparzające im wiele bólu i udręki (Grabowska, 2014, 114). W latach 70. w Wielkiej Brytanii powstał tak

zwany *Ruch Wyzwolenia Zwierząt*. Od tamtej pory podejście do zwierząt uległo radykalnej przemianie. Obrońcy ich praw stoją bowiem na stanowisku, że relacje między ludźmi i zwierzętami powinny opierać się na zgoda nowych zasadach: należy odrzucić kartezjańskie postrzeganie fauny, unikać wobec niej okrucieństwa, uwzględniać jej interesy i dostrzegać wewnętrzną wartość. Oznacza to, że po dwudziestu stuleciach w końcu zaczęto zwracać uwagę na potrzeby i dobrostan zwierząt. W efekcie dotychczasowy antropocentryczny sposób myślenia zaczął tracić na znaczeniu, a człowiek stopniowo przestał zajmować wyjątkową pozycję na szczycie *drabiny bytów*. Jak zaznaczył B. Poluszyński,

(...) samookreślenie naszego współczesnego stosunku do zwierząt stało się dziś wręcz wyznacznikiem stopnia człowieczeństwa, a wskutek gwałtownego rozwoju środków przekazu multimedialnego wszelkie przypadki bezdusznego traktowania zwierząt są piętnowane *ad hoc* i przy wielkiej społecznej aprobacie. Bardzo liczne i zróżnicowane są również setki aktywnych fundacji, stowarzyszeń i innych organizacji, które swoimi działaniami niejako rekompensują dość szorstką rzeczywistość, jaką współczesny człowiek zgotował otaczającej go faunie (Poluszyński, 2016, 95).

Jedną z najstarszych i najbardziej aktywnych rosyjskich organizacji zajmujących się ochroną praw istot żywych jest *Vita (Buma)*. Działa ona od 1992 r. i koncentruje się na szeroko pojętym komforcie zwierząt, w tym gatunków hodowlanych. Stowarzyszenie to jest jednym z pionierów weganizmu w Rosji i promuje dietę roślinną jako etyczny sposób na ograniczenie cierpienia zwierząt gospodarskich.

W ochronie praw fauny w Rosji specjalizuje się też inna instytucja – *Zoopravo (Зoonпaвo)*. Wspiera ona osoby i organizacje, które potrzebują pomocy prawnej w sytuacjach dotyczących ochrony zwierząt, takich jak przypadki znęcania się nad fauną czy niehumanitarne warunki jej życia.

W Polsce również działa szereg organizacji promujących ochronę praw zwierząt. Najstarszą z nich jest *Towarzystwo Opieki nad Zwierzętami*, powstało bowiem jeszcze w dziewiętnastym wieku (1864). Organizuje schroniska, adopcje oraz interwencje w przypadkach łamania praw *braci mniejszych*.

Jedną z najbardziej rozpoznawalnych polskich organizacji prozwierzęcych jest fundacja *Viva!* zajmująca się kampaniami przeciwko hodowli przemysłowej, cyrkom ze zwierzętami, polowaniom oraz transportowi fauny.

Na ochronie zwierząt hodowlanych koncentruje się też inna znana polska fundacja o nazwie *Otwarte Klatki*. Prowadzi ona kampanie przeciwko hodowli klatkowej oraz przemysłowi futrzarskiemu, a także ujawnia niehumanitarne warunki życia fauny na fermach.

Intensyfikację przyjacielskiego traktowania przez ludzi pewnych gatunków, zwłaszcza zwierząt domowych, przyniósł przełom XX i XXI w. (por.: Oronowicz-Kida, 2022, 35). W wielu krajach weszły w życie przepisy uznające dobrostan *braci mniejszych* za wartość istotną społecznie. Przepisy te obejmują zakazy okrucieństwa wobec zwierząt i nakładają na ich właścicieli obowiązki związane z zapewnieniem odpowiednich warunków życia i ochrony zdrowia podopiecznych (por.: Kurosz, 2017). W Polsce na przykład wprowadzono przepisy dotyczące troski o faunę w postaci ustawy o ochronie zwierząt z 21.08.1997 r. (Dz.U. z 2020 r. poz. 638). Ten akt normatywny zawiera następujące wytyczne: „Zwierzę jako istota żyjąca, zdolna do odczuwania, cierpienia, nie jest rzeczą. Człowiek jest mu winien poszanowanie i opiekę”²⁴. Natomiast ust. 2 przywołanej ustawy precyzuje: „W sprawach nieuregulowanych w ustawie do zwierząt stosuje się odpowiednio przepisy dotyczące rzeczy”. Już więc w ogólnych zapisach wzmiankowanego dokumentu można dostrzec niejednoznaczność statusu fauny. Z jednej strony uznaje się, że „zwierzę nie jest rzeczą”, lecz jednocześnie szeroko odsyła do przepisów „stosowanych wobec rzeczy”.

W Rosji w 2018 r. także uchwalono ustawę o odpowiedzialnym traktowaniu fauny. Wprowadziła ona szereg zasad dotyczących m.in. podejścia do zwierząt domowych. Zabroniono stosowania okrutnych praktyk, takich jak trzymanie zwierząt w nieodpowiednich warunkach czy ich zabijanie bez uzasadnienia.

Jednak uznanie indywidualnych praw zwierząt, ich akceptacja społeczna oraz włączenie do systemu prawnego to kwestia wymagająca nie tylko modyfikacji przepisów, ale także odejścia od antropocentrycznego, „zachodniego” modelu w filozofii prawa i w praktyce jego tworzenia. Pierwszym krokiem w tym procesie powinna być zmiana przekonania, że prawo tworzone jest nie tylko przez, ale i wyłącznie dla ludzi (Kalisz, Pawlicka, 2022, 53). Oprócz tego można uznać, że pominięcie przez prawodawcę istotnych argumentów etycznych, które przemawiają za zmianą sytuacji prawnej zwierząt, stanowi – posługując się terminologią etyczną – wyraz zawinionej ignorancji (Mazur, 2021, 114).

W 1998 r. Z. Zaron postulowała:

Aby w naszych relacjach ze zwierzętami zmiany (...) nastąpiły i aby były to zmiany znaczące, musi się zmienić przede wszystkim nasze myślenie o świecie [a więc i o zwierzętach] i o miejscu nam wszystkim w tym świecie wyznaczonym. Bez tych przewartościowań

---

²⁴ Także w RFN w 1986 r. wprowadzono akty prawne, w których stwierdzono, że mają na celu „z poczucia odpowiedzialności za zwierzęta jako współtworzenia chronić ich życie i dobrą kondycję” (podaje za: Zaron, 1998, 507).

nie ma najmniejszych szans na istotne zmiany (...) w stosunkach (...) między ludźmi a zwierzętami. Bo przecież mimo całego szacunku do prawa, ustawy nie mają cudotwórczej mocy, aby przedmioty zmienić w podmioty (Zaron, 1998, 508).

Antropocentryzm i model „drabiny bytów” wyraźnie przejawiają się w warstwie językowej wielu nacji. Polacy charakteryzują *braci mniejszych* przy pomocy nominacji „gorszych” w porównaniu z tymi, które stosowane są wobec ludzi (Kempf, 1985, 125; Steffen, 1986). Słowa *morda*, *ryj*, *łeb*, *kwiczeć*, *źreć*, *zdechnąć* użyte w odniesieniu do człowieka nabierają wyraźnie negatywnego wydźwięku. Z. Kempf wprowadza nawet termin *arystokratyzm* na określenie ludzkiej postawy wobec zwierząt, podkreślając w ten sposób poczucie wyższości, pychę i dominację *Homo sapiens*, którzy dzięki swojemu intelektowi podporządkowali sobie zwierzęta w różnych sferach życia. Podobne zjawiska występują również w innych językach. Na przykład w języku rosyjskim wyrażenie *понасть в рыку правосудия* odbierane jest jako neutralne, podczas gdy *понасть в лапы правосудия* sugeruje negatywną ocenę „właściciela łap” (Яковлева, 1998, 411). Pejoratywne znaczenie przywołanych słów wynika z pewnego rodzaju lekceważenia, a nawet pogardy wobec wszystkiego, co znajduje się poza wspólnotą ludzką. Obecność dwóch grup wyrazów (*ręka – łapa*, *twarz – ryj* i in.) i zmiana ich znaczenia z neutralnego na negatywne są jednocześnie efektem i wykładnikiem głęboko zakorzenionego poczucia władzy człowieka nad resztą świata.

Status zwierząt oraz ich relacje z ludźmi są przedmiotem badań rozwijającego się obecnie nurtu *animal studies*. Badacze tego kierunku starają się odpowiedzieć na pytanie o trwałość modelu antropocentrycznego, który od wieków kształtuje współlistnienie ludzi i zwierząt w kulturze opartej na tradycji chrześcijańskiej. Zgodnie z jej konwencją aksjologiczny porządek świata nawiązuje do modelu *drabiny bytów*, a przekonanie o wyższości człowieka nad fauną wzmacnia dodatkowo biblijna dyrektywa podporządkowania sobie ziemi. W ramach wspomnianego nurtu pojawia się termin *szowinizm międzygatunkowy*. Nawiązuje on do pojęcia *arystokratyzmu*, lecz jego znaczenie jest nieco szersze.

Jest to postawa stawiająca interesy *Homo sapiens* ponad interesami innych gatunków, także w sferze komunikacji językowej, co wiąże się między innymi z negatywnymi konotacjami większości leksemów zwierzęcych, jeśli odniesiemy je do świata ludzi (*bestia*, *suka*, *bydlę*, *zdychać*, *morda*, *pysk*, *łapy*). Ten problem dotyczy wielu rozwiniętych cywilizacyjnie i językowo społeczeństw, o czym świadczy apel wystosowany na łamach czasopisma „Journal of Animal Ethics” w 2011 roku, nawołujący do zaprzestania stosowania tej uwłaczającej i krzywdzącej zwierzęta leksyki, gdyż

pogłębia to przepaść międzygatunkową i wywołuje niekorzystne zmiany natury etycznej (Koncewicz-Dziduch, 2020, 303).

W kontekście szowinizmu międzygatunkowego człowiek jest postrzegany jako istota centralna, osoba prawna (ang. *legal person*) i najważniejszy element globalnego ekosystemu. Zwierzęta, mimo że nie są maszynami, zasadniczo różnią się od ludzi, ponieważ rzekomo brak im zdolności myślenia czy kreatywności. W związku z tym zaleca się traktowanie zwierząt z troską podobną do tej, jaką okazujemy przedmiotom użytkowym. Jako istoty pozaludzkie nie posiadają one żadnych praw, takich jak prawo do życia czy wolności, a ich zabijanie nie jest kwalifikowane jako morderstwo, podobnie jak ich dręczenie nie jest uznawane za akt okrucieństwa (Lejman, 2013, 68).

Dominacja ludzi nad przyrodą podsyca przekonanie o wyższości naszego gatunku, powoduje utratę empatii i szacunku dla innych form życia oraz brak świadomości współzależności między człowiekiem a środowiskiem. Prawa zwierząt spychane są na margines, a ich potrzeby całkowicie ignorowane. W etyce podejście antropocentryczne wpływa na decyzje, które często priorytetowo traktują tylko dobro ludzi, pomijają natomiast wartości istotne dla pozostałych gatunków. W ekologii z kolei skutkuje ono uznaniem przyrody za zasób służący wyłącznie człowiekowi (do produkcji żywności, ubrań, w celach rozrywkowych itp.).

Antropocentryzm, choć zakorzeniony głęboko w ludzkiej kulturze, jest kwestionowany jako przestarzały sposób patrzenia na świat. Wielu ekologów i działaczy społecznych apeluje o mniej egocentryczne podejście, w którym człowiek współistnieje z naturą, a nie nią rządzi. Alternatywne wobec antropocentrycznego podejścia promują szacunek i wartość dla całej przyrody, a dotychczasowy model rozwoju, prowadzący do nadmiernego wykorzystywania zasobów naturalnych i niszczenia środowiska, spotyka się z surową krytyką (por.: Mazur, 2021, 106–116; Kalisz, Pawlicka, 2022, 38–53; Leks-Bujak, 2009, 83–88; Hoły-Łuczaj, 2013, 139–159). Kluczowym zadaniem współczesności staje się zatem zmiana podejścia człowieka do zwierząt. W poprzednich wiekach relacja ta była kształtowana głównie przez religię lub filozofię, obecnie natomiast los *braci mniejszych* jest najczęściej uzależniony od ich praktycznej wartości dla człowieka (Lejman, 2006).

To my, poprzez swoje wybory, swoimi „portfelami”, możemy decydować, co położymy na swoim talerzu i w jakich ilościach. Z punktu widzenia zwierząt bez znaczenia jest, jak sądzić należy, czy ograniczymy swoje spożycie produktów mięsnych, a tym samym ich cierpienia, z powodu moralnej refleksji, czy też pragmatycznego podejścia do korzyści, jakie możemy osiągnąć, polepszając stan swojego zdrowia, jakość i długość życia (Leks-Bujak, 2009, 86).

Współczesne ruchy na rzecz praw fauny zmierzają do zrewolucjonizowania tradycyjnego postrzegania przyrody. Zamiast hierarchicznego modelu *drabiny bytów* proponują one podejście opierające się na idei wspólnoty wszystkich istot żywych, niezależnie od przynależności gatunkowej. Nowa koncepcja relacji zakłada rezygnację z traktowania zwierząt wyłącznie jako obiektów użytkowych: podkreśla się ich zdolność do odczuwania cierpienia, kładzie nacisk na konieczność zapewnienia im ochrony oraz poszanowania ich praw.

W miejsce *szowinizmu międzygatunkowego* etyka promuje ideę moralnej równości między gatunkami. Opiera się ona na założeniu, że interesy wszystkich stworzeń zdolnych do odczuwania powinny być uwzględniane w procesie podejmowania decyzji wpływających na ich los. Dla przykładu *biocentryzm* uznaje każdą formę życia za wartościową, niezależnie od użyteczności dla ludzi. W odróżnieniu od antropocentryzmu, który stawia człowieka w centrum wszechświata, biocentryzm przyznaje równość wszystkim organizmom, a tym samym podkreśla ich współzależność w przyrodzie. Każde życie, zarówno człowieka, jak i mikroorganizmów czy zwierząt, jest wartościowe i ma prawo do istnienia. Biocentryzm odrzuca przekonanie o hierarchicznej strukturze świata przyrody, w której człowiek stoi najwyżej.

Zoocentryzm stanowi fundament ruchów na rzecz praw zwierząt. Inspiruje on działania na rzecz lepszego traktowania fauny i promuje kulturę odchodzącą od instrumentalnego postrzegania jej. Uznaje, że zwierzęta, jako istoty zdolne do odczuwania cierpienia, radości czy strachu, zasługują na szacunek, ochronę oraz etyczne traktowanie. Istotą zoocentryzmu jest unikanie krzywdzenia fauny oraz rozwój działań i regulacji wspierających jej dobrostan. W praktyce zoocentryzm sprzeciwia się przemysłowej hodowli zwierząt czy niehumanitarnym formom uboju. Wskazuje również, że zwierzęta nie są „zasobami do eksploatacji”, lecz istotami czującymi, których interesy powinny być uznane i powszechnie respektowane.

Współczesne podejścia w językoznawstwie, na przykład *ekolingwistyka*, także poddają krytyce perspektywę antropocentryczną. Wskazują one na potrzebę bardziej holistycznego spojrzenia, które uwzględnia równość wszystkich bytów i ich relacje, a nie jedynie znaczenie w odniesieniu do człowieka. Ekolingwistyka podkreśla, że zmiana języka używanego wobec zwierząt może prowadzić do istotnej zmiany w naszym podejściu do ochrony, uwzględniania praw i dobrostanu fauny. Dziedzina ta analizuje, jak w dyskursie przedstawiane są zwierzęta i jak może on umacniać dominację *Homo sapiens* nad innymi gatunkami istot żywych.

W jakim kierunku zatem będzie zmierzać nasz przyszły stosunek do zwierząt? Czy język powinien reagować na te zmiany? Można przypuszczać, że w dużej

mierze zadecyduje o tym wszystkim dalszy rozwój nauki. To właśnie odkrycia biologii, etologii, socjobiologii i genetyki zwróciły uwagę ludzkości na podjętą kwestię. Dzięki wymienionym dziedzinom zaczęliśmy postrzegać zwierzęta nie jako pozbawione rozumu i uczuć „automaty”, lecz istoty obdarzone inteligencją i własnymi elementami kultury (Lejman, 2006).

Przyszły stosunek do zwierząt będzie najprawdopodobniej zmierzać w stronę większej empatii, szacunku i uznania ich praw. Tendencje takie są już widoczne w rosnącej świadomości ekologicznej, wzroście liczby wegan, a także w inicjatywach prawnych mających na celu poprawę dobrostanu zwierząt. Ważnym aspektem będzie dalszy rozwój legislacji, która uzna prawa zwierząt w bardziej wyraźny sposób, promocja etycznych i zrównoważonych praktyk w hodowli czy konsumpcji. Z kolei zmiany w sposobie mówienia o zwierzętach powinny pomóc w przesunięciu granic naszego postrzegania ich statusu. Używanie określeń podkreślających zdolności fauny do odczuwania emocji, cierpienia i radości zapewne wpłynie na głębszą refleksję w społecznym podejściu do niej.

6.3. Metafory i frazeologizmy animalistyczne dotyczące człowieka

Użytkownicy różnych języków wykorzystują semantyczny potencjał zoonimów, by wyrażać cechy i postawy ludzkie. Przykładem są nie tylko Polacy i Rosjanie, ale także Hiszpanie (Соткилава, 2003), Niemcy (Skawiński, 2002), Włosi (Szerszunowicz, 2006), Chińczycy (Смирнов, 2019), społeczności posługujące się językiem angielskim (Czapiga, 2005a, 2006), czeskim (Зайченко, 19886) czy portugalskim (Мартинская, 2002). Wyrażana przez metafory zwierzęce ewaluacja negatywna może być uważana za uniwersalną tendencję języka. Niemniej jednak jest to tendencja o charakterze archaicznym, odsłaniająca dawno ukształtowany w wielu kulturach sposób myślenia o *braciach mniejszych*. Niestety jest to sposób zdeterminowany nie tylko przez *antropocentryzm*, ale i koncepcję *wielkiego łańcucha bytu*, która narzuca hierarchizowanie wszelkich bytów, a wraz z nim aksjologiczną strukturę świata (por. na ten temat: Libura, 2001; Tokarski, 2013; Hoły-Łuczaj, 2013; Pajdzińska, 2017).

Mechanizm metaforyzacji zoonimów opiera się na schematach poznawczych, które wynikają z ludzkich doświadczeń i obserwacji świata zwierząt. Jak zauważa G. Lakoff, przenośnie animalistyczne są zakorzenione w schematach pojęciowych, takich jak *człowiek jest zwierzęciem* czy *zwierzę jest gorsze od człowieka*, które odzwierciedlają ludzką potrzebę kategoryzacji i hierarchizacji

rzeczywistości (Lakoff, 1987, 68–70). Na przykład, w polskiej frazeologii wyrażenie *owczy pęd* nie tylko przypisuje owcy cechę bezrefleksyjnego naśladownictwa, ale także wartościuje ją negatywnie w kontekście ludzkich norm społecznych. Tego typu metafory są często wynikiem selektywnej percepcji, w której człowiek wybiera cechy zwierząt pasujące do jego aksjologicznych założeń, ignorując ich biologiczny kontekst, w danym przypadku instynkt stadny. W efekcie frazeologizmy animalistyczne wzmacniają antropocentryczne postrzeganie fauny jako „gorszej” w stosunku do człowieka.

Metaforyzacja zoonimów²⁵ to zjawisko wysoce produktywne w obydwu wziętych pod uwagę językach słowiańskich. M. Sarnowski zaznaczył, że w wyniku derywacji semantycznej od nazw zwierząt bardzo często powstają wyrazy, których podstawowy składnik znaczenia dotyczy *ewaluacji negatywnej* skierowanej prawie wyłącznie na *człowieka* (Sarnowski, 1992). W Argentynie, na przykład, słowo *owca* oznacza ‘kobietę lekkich obyczajów’ (Соткилава, 2003, 49). Słowo *świnia* w języku japońskim i francuskim uchodzi za wyjątkowo obraźliwe. W języku chińskim leksem *prosię* funkcjonuje jako określenie osoby nierozsądnej. Również w Portugalii użycie tego wyrazu uznawane jest za bardzo niestosowne (Жельвис, 1989, 33–36).

Przeobrażenia semantyczne zoonimów służą głównie rejestrowaniu cech pejoratywnych i odpowiadającego im wartościowania w postaci antyprzykładów. Postrzeganie człowieka jako pięknego, dobrego i wartościowego często wiąże się

---

²⁵ Metafora stanowi językowy środek konceptualizacji, który umożliwia opis nowego zjawiska za pomocą istniejących zasobów leksykalnych. Jej istotą jest dostrzeganie analogii między różnymi obiektami, procesami lub pojęciami oraz przypisywanie nazwy jednego z nich innemu na podstawie wyróżnionej cechy wspólnej. Takie przenośnię, jak nazywanie człowieka bojaźliwego *tchórzem*, odważnego *lwem* czy głupiego *baranem*, opierają się właśnie na tej naturalnej zasadzie (Kurkowska, Skorupka, 2001, 187). W literaturze przedmiotu metafory utworzone na bazie nazwy zwierzęcia przybierają różne określenia. Uчени nazywają je *zoomorfizmami* (Žurek, 1983; Czapiga, 2005b; Лютикова, 2001; Зайченко, 1988b; Мокровкин, Бонифид, Чжэн Инкуй, 1999), *zoosemami* (Sarnowski, 1992), *metaforami naturalnymi* (Kurkowska, Skorupka, 2001), *metaforami zwierzęcymi* (Bartwicka, 1992), *metaforami odzwierzęcymi* (Czapiga, 2005a, 2006, 2007, 2008), *metaforami faunicznymi* (Szerszunowicz, 2004b), *metaforami personifikującymi odzwierzęcymi* (Tokarski, 2001a), *зоометафорами* (Соткилава, 2003), *зооморфными метафорами* (Смирнова, 2009), *зоосемизмами* (Зайченко, 1988a). Niektórzy badacze stosują także bardziej opisowe sformułowania, na przykład: *metaforyczne użycia czasowników zwierzęcych i odzwierzęcych* (Wróblewski, 2000), *rzeczowniki sekundarnie wartościujące związane z nazwami zwierząt* (Sarnowski, 1992), *odzwierzęce derywaty semantyczne* (Straś, 1991), *переносные антропоцентрические значения* (Фролова, 2005a, 2005b).

z jednoczesnym odmawianiem takich cech zwierzętom (por.: Tokarski, 1992, 76; Rak, 2007, 113) i ukazywaniu ich jako nieatrakcyjnych, bezmyślnych, nieudolnych itp. (Tokarski, 1988, 1991a, 1991b, 1991c, 2002, 2004).

Metafory fauniczne pojawiają się w codziennej komunikacji międzyludzkiej. Pełnią wiele funkcji pragmatycznych i nierzadko przybierają formę *zoonwetyw*. Na aspekt ten zwrócili uwagę J. Skawiński (2002), J. Szerszunowicz (2004a, 2004c), H. Sojka-Masztalerz (2010), E. Koncewicz-Dziduch (2020).

Przeniesienie nazwy zwierzęcia na człowieka powoduje, że nazwa ta nabiera negatywnego zabarwienia i staje się obraźliwa, jest jaskrawym przejawem *szowinizmu międzygatunkowego*. Zoonimy niekiedy przekształcają się w *wyzwiska*. Są wyrazem agresji werbalnej odzwierciedlającej sposób widzenia fauny przez ludzi. Powstałe w ten sposób metafory służą poniżaniu, ośmieszaniu lub obrażaniu innych. Mają odcień pospolitości, wulgarności czy nieprzyzwoitości. Pozwalają one nadawcy wyładować negatywne emocje (Szerszunowicz, 2006, 179, a także: Wróblewski, 1998, 186–189).

Używanie zoonimów w odniesieniu do ludzi łamie językowe konwenanse, które zakazują obrażania innych (Skawiński, 2002, 257). W przypadku *zoonwetyw* obraza polega na przyrównaniu człowieka do istoty spoza gatunku *Homo sapiens*, a więc – w mniemaniu ludzi – gorszej, pozbawionej boskiego podobieństwa i nieśmiertelnej duszy (por.: Skawiński, 2002, 257 oraz Смирнова, 2009, 50), niezdolnej do przeżywania uczuć wyższych i logicznego myślenia. I tak dla przykładu *świnia* stała się przykładem niesprawiedliwego wartościowania zwierząt. W przestrzeni języka jej naturalne zachowania, takie jak kąpiele w błocie, wynikające z potrzeby chłodzenia, zostały błędnie zinterpretowane. W konsekwencji zakorzenił się stereotyp utożsamiający trzodę chlewną z fizycznym zaniedbaniem, a także z nieokrzesaniem, podłością, ordynarnością i tępotą. Leksem *świnia/свинья* stał się wyjątkowo silnym wyzwiskiem, oznaczającym: *świnia* – ‘człowiek podły, zły, nikczemny’ (SPP); *свинья* – ‘низкий, подлый человек; эгоист, нахал’ (СПБ). Podobne nacechowanie pejoratywne można zauważyć w przypadku wyrażen wielowyrzowych, które zawierają te zoonimy: *ty świński ogonie!*, *ty świński ryju!*, *świński łbie!*, *świńska mord!* ‘wyzwisko’ (SFJPS); *свинья мокрозубая* ‘бранное выражение’ (СРГС); *пороссячья <свиная> рожа* ‘об отвратительном, мерзком человеке’ (БСРПор).

Wymienione jednostki pełnią funkcję niezwykle obraźliwych zwrotów i zastępują neutralne odpowiedniki słowne (Rak, 2016, 93)²⁶. Licznie reprezentu-

²⁶ Por. też: Sojka-Masztalerz, 2010; Skawiński, 2002; Szerszunowicz, 2006; Kobos, 2011. Warto jednak podkreślić, że pejoratywne przedstawianie zwierząt nie stanowi jedynego wyrazu emocjonalnego stosunku człowieka do *braci mniejszych*, utrwalonego w języku. Liczne zdrobnienia, takie jak *misiu*, *kotku* czy *żabko*, wskazują na całkowicie

jące potoczny rejestr języka metafory animalistyczne są jaskrawym nośnikiem ewaluacji²⁷, bowiem utarte opinie i sądy na temat otaczającej nas rzeczywistości bardzo często idą w parze z emocjonalnością i apodyktycznością (Spagińska-Pruszk, 2005, 26).

Zebrane przykłady dowodzą, że frazeologia stanowi wyjątkowo plastyczne tworzywo, w którym człowiek „odnajduje” własne odbicie. Jest to obszar języka w dużej mierze podporządkowany funkcji ekspresywnej i pragmatycznej. W. Telijska określa go nawet jako jeden z najbardziej „антропоёмких» разделов науки о языке” (Телия, 2020, 92). Inna badaczka o tym podsystemie języka pisze:

Фразеология определяется как антропоцентричная подсистема языка, т. к. семантика (...) [устойчивых выражений – А. Р.] отражает в первую очередь области человеческих переживаний, чувств, конфликтов и примирений, сферы действительности, вызывающие повышенную эмоционально-оценочную реакцию личности (Гриднева, 2010, 68).

Wyrazistość, obrazowość, nacechowanie emocjonalne jednostek frazeologicznych sprawia, że są one chętnie wykorzystywane podczas mówienia o ludziach. W szeregu prac poświęconych frazeologii człowiek tradycyjnie już stał się punktem odniesienia oraz podmiotem analiz. Frazeologizmy, podobnie jak zoonimy, pozwalają charakteryzować powierzchowność ludzi, ich charakter, uczuciowość, relacje z innymi osobami itp. (por. w tym zakresie: Солодуб, 1982; Krawczyk-Tyrra, 1987; Czurak, 1988; Арсентьева, 1989; Pajdzińska, 1990; Секежицки, 1993; Журек, 1996; Яранцев, 2001; Jędrzejko, 2001; Буянова, Коваленко, 2004; Spagińska-Pruszk, 2005; Szerszunowicz, 2011; Piasecka, 2013a; Michow, 2014;

---

odmienną, czułą perspektywę postrzegania fauny. Dobrym przykładem tego zjawiska jest lista afektonimów zwierzęcych opracowana przez J. Szerszunowicz (por.: Szerszunowicz, 2011, 43). Także współcześni miłośnicy zwierząt chętnie sięgają po określenia nietypowe – odmienne od notowanych w słownikach – służące do opisu relacji człowieka z pupilem, a także do mówienia o jego tresurze czy śmierci. Przykładem mogą być sformułowania: *czworonożny przyjaciel*, *pies odszedł*, *pies opuścił nas* (Wysocka, 2016, 15). Zjawisko to znajduje potwierdzenie w badaniach opartych na analizie wypowiedzi publikowanych na hobbystycznych stronach internetowych.

²⁷ Zagadnienie to było przedmiotem analizy w pracach H. Bartwickiej (1992), E. Straś (1991), A. Czapigi (2002, 2005b) oraz P. Wróblewskiego (2000). Problematykę tę podejmują również liczne opracowania w literaturze rosyjskojęzycznej, m.in. W. D. Lutikowej (Лютикова, 2001), O. Martinskiej (Мартинская, 2002), L. G. Smirnowej (Смирнова, 2009), T. Z. Sotkiławy (Соткилава, 2003) oraz O. Je. Frołowej (Фролова, 2005a, 2005b).

Szymański, 2015; Duda, 2016)²⁸. Ustabilizowane społecznie związki odzwierciedlają ludzkie wnętrze, emocje i uczucia oraz cechy charakteru. Szczególną rolę odgrywają wyrażenia, które dotyczą wartości uznawanych przez ludzi za kluczowe zarówno dla nich samych, dla innych osób, a nawet dla całego społeczeństwa. Antropologiczne podejście badawcze stawia człowieka w centrum analiz, uznając go za najwyższe dzieło stworzenia i poprzez jego perspektywę porządkując obraz świata. Jest to porządek odpowiadający założeniom *drabiny bytów*.

Badanie frazeologii z perspektywy człowieka w języku zapoczątkowało rozwój nowego kierunku – *frazeologii antropocentrycznej* (Алефиренко, 2004, 200). N. F. Alefirenko upatruje jej główne zadanie w badaniu relacji pomiędzy językowymi i pozajęzykowymi znaczeniami ustabilizowanych społecznie jednostek językowych: „во фразеологическом значении кодируется только часть мыслительной информации, в то время как другая ее часть представляется в психике человека мыслительными образами экстралингвистического характера” (Алефиренко, 2005, 71).

Analiza zjawisk językowych pod kątem ich znaczenia w życiu człowieka tworzy *antropocentryczny obraz świata*, podkreślając zależność między procesami myślowymi, ludzką świadomością a językiem (por. też: Камайданова, Замараева, 2014, 115).

6.4. Antropocentryzm a językowy obraz świata

Językowy obraz świata „portretuje rzeczy mentalnie” (Bartmiński, 2004a, 105), pozwala docierać „do psychospołecznych mechanizmów kategoryzacji zjawisk, a więc poznawać mentalność mówiących” (Bartmiński, 2001b, 27), „utrwała pewne wartości społeczne i pewne formy kontaktowania się ludzi” (tamże, 30). Pojęcie to, związane z nazwiskami amerykańskich antropologów E. Sapira i B. Worfa, niemieckich filozofów i językoznawców, takich jak W. von Humboldt i L. Weisgerber, a nawet greckiego myśliciela Arystotelesa, doczekało się wielu interpretacji w Europie. Stało się przedmiotem rozważań badaczy zarówno w Polsce, jak i za granicą²⁹. Na potrzeby niniejszego opracowania przyjęto definicję za-

---

²⁸ We wstępie do 8. zeszytu *Podręcznego idiomatykonu polsko-rosyjskiego* zamieszczono przegląd opracowań frazeograficznych zajmujących się tematyką człowieka (Chlebda, 2016, 11–22).

²⁹ Przykładem badań nad językowym obrazem świata (JOS) są prace takich badaczy jak J. Anusiewicz (1995) czy Ju. Apresjan (1980), a także szeroko cytowane opracowania J. Bartmińskiego i R. Tokarskiego (Bartmiński, 2004; Bartmiński, Tokarski, 1986;

proponowaną przez J. Bartmińskiego. Zgodnie z koncepcją tego badacza *językowy obraz świata*

(...) jest zawartą w języku, różnie zwerbalizowaną interpretacją rzeczywistości, dającą się ująć w postaci zespołu sądów o świecie, o ludziach, rzeczach, zdarzeniach. Jest interpretacją, a nie odbiciem, jest subiektywnym portretem, a nie fotografią przedmiotów realnych. Interpretacja ta jest rezultatem subiektywnej percepcji i konceptualizacji rzeczywistości przez mówiących danym językiem, ma więc charakter wyraźnie podmiotowy, antropocentryczny, ale zarazem jest intersubiektywna w tym sensie, że podlega uspołecznieniu i staje się czymś, co łączy ludzi w danym kręgu społecznym, czyni z nich wspólnotę myśli, uczuć i wartości; czymś, co wtórnie wpływa (...) na postrzeganie i rozumienie sytuacji społecznej przez członków wspólnoty (Bartmiński, 2010, 158).

Językowy obraz świata nie odzwierciedla rzeczywistości dosłownie, lecz stanowi jej subiektywną interpretację. Tworzy przestrzeń, w której żyje człowiek. W dużej mierze opiera się na stereotypach i przedstawia sobą „zakrzepłą” w systemie języka strukturę pojęciową (Grzegorzczukowa, 2004, 41). Jak zauważa R. Grzegorzczukowa, „zbudowanie wypowiedzi to przypisanie wyróżnionemu w świecie przedmiotowi własności (zespołu cech), które obiektywnie przysługują rzeczom, ale są subiektywnie przez mówiących (a ściślej przez tych, którzy język tworzyli) wyodrębnione” (tamże, 42). Językowy obraz świata spełnia wobec powyższego dwie podstawowe funkcje: „interpretuje rzeczywistość, z którą styka się człowiek i reguluje ludzkie zachowania wobec tej rzeczywistości” (Piętkowa, 2007, 88).

Tokarski, 1993). Istotny wkład w rozwój tej koncepcji wniosły również analizy R. Grzegorzczukowej (2004), E. S. Jakowlewej (1996), W. N. Teliji (1988a), W. I. Postowalowej (Постовалова, 1988) oraz E. S. Kubriakowej (Кубрякова, 1988). Poczesne miejsce w tradycji językoznawczej dotyczącej JOS zajmują także wielotomowe opracowania N. I. Tołstoja i S. M. Tołstojowej (Толястой, 1995–2012). Unikalne podejście do analizy semantycznej reprezentuje natomiast A. Wierzbicka (por. Wierzbicka, 1999, 2007). Problematykę językowego obrazu świata w ujęciu syntetycznym przedstawiają w swoich monografiach D. Kępa-Figura (2007), M. Rak (2007), M. Guz (2012) oraz B. Kuryłowicz (2012). Literatura przedmiotu zawiera ponadto liczne szczegółowe analizy językowych obrazów różnych fragmentów rzeczywistości, m.in. *uczuć* (Pajdzińska, 1990), *dzieci i młodzieży* (Ożdżyński, 1995), *przeszłości* (Pajdzińska, Krzyżanowski, 1999), *człowieka* (Арутюнова, 1999), *kwiatów* (Piekarczyk, 2004), *śmierci* (Krzyżanowska, 1998), *wyspy* (Maćkiewicz, 1999b), *szczęścia* (Зализняк, 2003) czy *ducha, duszy i ciała* (Шмелев, 2005). Warto również odnotować, że problematyka JOS jest regularnie podejmowana w krajowych seriach wydawniczych, takich jak „Etnolingwistyka” oraz „Język a Kultura”.

E. W. Uryson, omawiając istotę językowego obrazu świata, zwraca uwagę na jego silne powiązanie z potocznymi i codziennymi wyobrażeniami ludzi: „это та, главная, часть семантической системы языка, в которой закреплены обиходные представления говорящих” (Урысон, 2003, 115). Rosyjska badaczka nawiązuje w ten sposób do refleksji A. Wierzbickiej i Ju. Apresjana (Apresjan, 1980; Wierzbicka, 1993), które dotyczyły poglądu, że język ludzki utrwała „zdworoządkowe” postrzeganie rzeczywistości.

Jednym z fundamentalnych składników językowego obrazu świata pozostaje zatem antropocentryzm, czyli postrzeganie rzeczywistości z perspektywy człowieka i podporządkowanie jej ludzkim doświadczeniom oraz wartościom. Zjawisko to przejawia się w wielu warstwach języka – zarówno gramatycznych, leksykalnych, jak i frazeologicznych. Wskazują na to chociażby tradycyjne jednostki miary, oparte na częściach ciała, takie jak *łokieć* czy *stopa*, a także liczne frazeologizmy somatyczne odnoszące się do fizjologii człowieka i jego przeżyć emocjonalnych (na przykład: *wypruwać sobie żyły*, *coś leży komuś na sercu*). Antropocentryczna perspektywa uwidacznia się również w idiomatycznych określeniach odległości (*mieć coś pod nosem*), czasu (*zrobić coś od ręki*) czy stopnia i ilości (*mieć czegoś po dziurki w nosie*). Ponadto metaforyczne sposoby mówienia o emocjach poprzez zmiany koloru ciała (*poczerwienieć ze wstydu*, *poblednąć ze strachu*) także potwierdzają centralną rolę ludzkich przeżyć w porządkowaniu rzeczywistości językowej (por.: Chruszczewski, 2011, 259–260).

Warto zwrócić uwagę na obecność ocen i stereotypów wyrażanych za pomocą przymiotników pochodzenia zwierzęcego, które najczęściej są zabarwione pejoratywnie (*świński postęp*, *owczy pęd*, *cielęcy zachwyt*), a także w samych nazwach zwierząt wykorzystywanych do określania ludzi w sposób deprecjonujący (*świnia*, *baran*, *krowa*). W ten sposób człowiek jawi się nie tylko jako centralna postać opisywanego świata, lecz również jako podmiot oceniający – istota „dobra” w opozycji do „innych”, nie-ludzkich, a więc często symbolicznie „gorszych”. Takie rozróżnienie wpisuje się w szerszy mechanizm językowy oparty na opozycji *swój* – *obcy*, który stanowi jedną z głównych zasad porządkowania i wartościowania świata w ramach językowego obrazu rzeczywistości (por.: Pajdzińska, 1995, 2001b).

Podczas odtwarzania językowego obrazu świata szczególne znaczenie ma warstwa frazeologiczna. Podkreśliła to A. Pajdzińska:

W badaniach językowego obrazu świata szczególna rola przypada frazeologizmom, co z jednej strony jest pochodną ich właściwości formalno-semantycznych, z drugiej – miejsca tych jednostek wśród innych jednostek językowych. Wiele związków ma wyrazistą strukturę, składnię wewnętrzną i zewnętrzną, metaforyczną lub

metonimiczną motywację. Wszystko to może pomóc w dotarciu do sądów o świecie, utrwalonych w języku (por.: Pajdzińska, 2010, 87–97).

Zgodnie z przesłankami rosyjskiej myśli językoznawczej postuluje się wyodrębnienie *frazeologicznego obrazu świata*:

Фразеологические единицы, отражая в своей семантике длительный процесс развития культуры народа, фиксируют и передают от поколения к поколению культурные установки и стереотипы, эталоны и архетипы. Фразеологические номинации представляют собой большой объем *свернутой* культурно-маркированной информации, поскольку актуализируют социально более релевантные явления на определенном этапе развития общества. На этом основании постулируется наличие особой, фразеологической картины мира (Шкатова, 2012, 209).

Frazeologiczny obraz świata to część językowego obrazu świata wyrażona przez ustabilizowane społecznie jednostki. Odzwierciedla on głównie codzienny, „naiwny” sposób odbierania rzeczywistości, jakim posługuje się przeciętny użytkownik języka. Często zawiera elementy wiedzy, które mieszczą się w sferze intuicji.

Фразеологизм – один из самых актуальных и частотных объектов современных антропоцентрических исследований. Это обусловлено тем, что в нем в большей мере, чем в других языковых единицах (...), проявляется субъективный человеческий фактор, отражающий лингвокреативный потенциал человеческого мышления. При изучении фразеологизма в диаде *фразеологический знак – человек* точкой отсчета в лингвистическом анализе становится человек, определяющий и перспективу, и конечные цели этого анализа (Буянова, Коваленко, 2004, 4).

Bez wątpienia dominantą frazeologicznej warstwy językowej jest sfera z semantyką antropomorficzną. Na przykład w opracowaniu leksykograficznym pod redakcją A. I. Mołotkowa (Молотков, 1978) jedynie przy literach А і Б można odnaleźć przeszło trzydzieści frazeologizmów odnoszących się do charakterystyki człowieka.

Если лексика в своей совокупности отражает всю сумму явлений, фактов, процессов действительности, то фразеология охватывает в первую очередь сферу переживаний и чувств, печали, радости, любви, дружбы, конфликта и борьбы, качественную характеристику (Яранцев, 1997, 6–7).

Związki frazeologii z językowym obrazem świata opierają się na kreacjach metaforycznych i metonimicznych zakorzenionych w ludzkiej percepcji i przeżyciach. To właśnie ta baza, obejmująca wyobrażenia oraz interpretacje faktów ekstralingwalnych, kształtuje podstawę obrazowości wielowyrazowych jednostek zoonimicznych, ich konotacje, warstwę emocjonalno-oceniającą, a w rezultacie i motywację.

Frazeologiczny obraz świata oddaje fragmenty rzeczywistości wyodrębnione z pewnych przyczyn przez człowieka, a więc ujmuje je – siłą rzeczy – z pozycji antropocentryzmu. Obraz ten manifestuje ludzką percepcję i ekspresję, które przejawiają się nie tylko w warstwie referencyjnej języka, ale przede wszystkim w warstwie konotacyjnej, odzwierciedlającej subiektywizm podejścia do rzeczywistości językowej i pozajęzykowej.

6.5. Antropocentryczne podstawy językowego obrazowania fauny

Znak językowy i jego znaczenie są ściśle związane z człowiekiem jako podmiotem poznającym, co sprawia, że każdy akt przypisywania znaczeń nosi znamiona antropocentryzmu. Nawet jeśli proces ten dotyczy zwierząt, pozostaje nieuchronnie kształtowany przez ludzkie schematy oceniania, klasyfikowania i wartościowania. O. Leszczak podkreśla na przykład, że znaczenia nie istnieją jako niezależne byty, lecz wyłaniają się w trakcie interakcji człowieka z otoczeniem – są wynikiem jego doświadczeń, działań i relacji ze światem (Leszczak, 2008, 16–18). Rzeczywistość nie ma charakteru autonomicznego – zostaje ukształtowana przez powiązania zachodzące między nią a podmiotem poznającym. W tym ujęciu nie istnieje „czysty” świat zewnętrzny, niezależny od form jego konceptualizacji.

Skoro to *Homo sapiens* jest podmiotem, który doświadcza, interpretuje i nadaje znaczenia, każda semioza, tj. proces konstruowania znaków i sensów, ma z konieczności charakter antropocentryczny. Odnosi się to również do semiozy zwierząt, czyli sposobu, w jaki fauna funkcjonuje w języku i kulturze (Leszczak, 2008, 78–80).

W języku zwierzęta pełnią funkcję figur kulturowych, których sens kształtowany jest przez mechanizm selektywnej symbolizacji. Dla przykładu „wyraz lew, symbolicznie nazywający słońce, nie przestaje nazywać lwa, lecz pobiera tylko wybrane składniki znaczenia – kolor i kształt grzywy, majestat króla zwierząt – eliminując resztę treści zoologicznej” (Leszczak, 2010, 326). Przypadek ten

dowodzi, że reprezentacje fauny w kulturze są efektem aksjologicznego wyboru, a nie neutralnego odwzorowania rzeczywistości.

Nawet wtedy, gdy cechy przypisywane zwierzętom wydają się „obiektywne” – jak pracowitość mrówek czy siła konia – mamy do czynienia nie z neutralnym opisem rzeczywistości, lecz z aktem wartościowania. To człowiek, kierując się własnym systemem ocen i kulturowych hierarchii, dokonuje selekcji właściwości uznawanych za godne wyróżnienia. Obserwacja przyrody nie prowadzi do bezpośredniego odzwierciedlenia, lecz do interpretacji – zgodnej z ludzkimi potrzebami, kategoriami i schematami poznawczymi. Nawet najbardziej neutralne znaki okazują się w istocie produktem selektywnej percepcji oraz kulturowych potrzeb człowieka – a więc konstruktem głęboko zakorzenionym w antropocentrycznym modelu interpretowania świata. Zwierzęta w wyrażeniach takich jak *чавкать как свинья* (БЧНЧ) czy *лежать как корова* (БЧНЧ) odzwierciedlają cechy postrzegane przez ludzi jako niechlujność, brak ogłady czy lenistwo. Obrazy te nie wynikają z potrzeby opisu rzeczywistości biologicznej, lecz służą ekspresji wartości, sądów i stereotypów zakorzenionych w perspektywie poznawczej i aksjologicznej człowieka.

Frazeologizmy animalistyczne analizowane w niniejszej monografii nie odnoszą się zatem do zwierząt jako takich, lecz przede wszystkim do ludzi. Zwierzęta stają się metaforycznymi nośnikami ludzkich postaw, cech i ocen. Przymioty takie jak lenistwo, brzydota, głupota czy brak ogłady przypisywane są faunie na zasadzie projekcji antropomorficznej. To człowiek – poprzez swoje doświadczenia, obserwacje oraz potrzeby społeczne i komunikacyjne – konstruuje te znaczenia, zestawiając je z wybranymi gatunkami. W ten sposób zwierzęta nigdy nie są przedstawiane w sposób obiektywny, lecz zawsze poprzez pryzmat ludzkiej wyobraźni i aksjologii.

Zwierzę w języku nie „mówi” o sobie – mówi o człowieku, który je nazwał, zinterpretował i zakodował w znakach. Zwierzęta w dyskursie pełnią funkcję nośników ludzkich sądów, idei i wyobrażeń, stając się symbolicznym odbiciem społecznych ról i oczekiwań. Językowe stereotypy związane z fauną nie są wyłącznie metaforami – wpływają na sposób, w jaki postrzegamy siebie i innych, utrwalając obowiązujące normy oraz hierarchie społeczne. Dzięki temu znaki zwierzęce funkcjonują jako istotne narzędzia porządkowania świata kulturowego i społecznego.

6.6. Antropocentryzm, szowinizm międzygatunkowy i drabina bytów w kontekście polskiej i rosyjskiej frazeologii animalistycznej: fakty językowe

Dowodem tego, że antropocentryzm jest znamioną cechą frazeologii zwierzęcej, są nie tylko prace wymienionych już specjalistów, ale także opracowania D. Buttler (1978), Z. Kempfa (1985, 1987), N. F. Zajczenko (Зайченко, 1985), W. Steffena (1986), Je. S. Jakowlewej (Яковлева, 1998), R. Tokarskiego (1991b, 1991c, 1992, 2002, 2004), A. Pajdzińskiej (1991, 2001b, 2017), D. Kępy-Figury (2007), S. Jedlak (2012), K. Mosiołek-Kłosińskiej (1997, 1998) czy A. Gasz (2021).

Kształt językowego obrazu świata fauny zależy przede wszystkim od sposobów interpretowania rzeczywistości przez człowieka. Wpływ myślenia ludzi na frazeologię animalistyczną już na początku XX w. podkreślił A. Krasnowolski (1905) w pracy *Przenośnie mowy potocznej*. Z kolei T. W. Kozłowa po przeanalizowaniu semantyczno-funkcjonalnych osobliwości rosyjskich frazeologizmów z komponentem faunicznym na początku XXI w. stwierdziła, że najobszerniejsza grupa związków tego typu wiąże się z kategorią *człowiek*, a o większości zjawisk dotyczących ludzi można mówić za pomocą jednostek zoonimicznych (Козлова, 2001).

Obraz człowieka na podstawie polskich, angielskich i włoskich frazeologizmów animalistycznych przedstawiła J. Szerszunowicz. W swoim opisie uwzględniła dziesięć grup tematycznych, takich jak wygląd, sposób poruszania się, cechy fizyczne, relacje społeczne i międzyludzkie, inteligencja, charakter, emocje i in. (Szerszunowicz, 2011).

Konceptualnego przeglądu polskich i chorwackich frazeologizmów animalistycznych dokonała też I. Vidović Bolt (2008). Tym razem materiał badawczy dotyczył wieku, wyglądu, cech charakteru, emocji, stanów, stosunków międzyludzkich oraz postępowania i zachowania człowieka.

Również M. Rak udowodnił, że możliwe jest uchwycenie językowego portretu człowieka na podstawie frazeologii zwierzęcej. Swoją analizę lingwistą oparł na polskim materiale gwarowym (Rak, 2007a, 2007b).

Człowieka cechuje postawa antropomorfizacyjna wobec świata fauny. Mówiąc o ludziach, często odwołujemy się do cech zwierząt, które pomagają nam określić aspekty związane bezpośrednio ze sferą *Homo sapiens* (por.: Mosiołek, 1993, 64; a także: Treder, 2005). Warto zauważyć, że w językowych obrazach świata człowiek przypisuje zwierzętom nie tyle ich prawdziwe właściwości, co te, które interpretuje jako pozytywne lub negatywne dla siebie. Innymi słowy, ludzie postrzegają zwierzęta nie takimi, jakimi są one realnie, ale bardzo często

eksponują językowo te fakty, które wynikają z doświadczeń obcowania z naturą, są rezultatem subiektywnej percepcji i mają charakter antropocentryczny.

Znamienne, że nie było „gorszych” wyrazów dla zwierząt w wiekach średnich. Brak ich też w języku hebrajskim, sanskrycie, językach dalekowschodnich. Tak więc można założyć, że to współczesny człowiek stworzył wizerunek dychotomicznego obrazu rzeczywistości, w której zwierzęta niemal zawsze utożsamiają najgorsze przywary ludzkiego świata, służą do negatywnego wartościowania innych ludzi (Zimnowoda, 2003, 114).

Wprowadzenie komponentów animalistycznych do frazeologizmów zabarwia je emocjonalnie i ujawnia generalnie wartościowanie pejoratywne. Jest to również kluczowy element konotacji semantycznych poszczególnych zoonimów (por.: Rak, 2016 czy Маркелова, Хабарова, 2001). Przywołajmy kilka przykładów: *masz ryj jak świnia* ‘zwrot do osoby brzydkiej’ (NSGU); *cuchnąć (śmierdzieć) jak kozioł* ‘(o mężczyźnie) być zaniedbanym, nie myć się, wydawać nieprzyjemną woń’ (WSFJP); *ржать как кобыла* ‘об очень громком, грубом и глупом женском смехе’ (БЧНС); *жрать как лошадь* ‘о много и жадно едящем человеке’ (БЧНС); *глуп, как пара купеческих лошадей* ‘об очень глупом человеке’ (PMP).

Łatwo zorientować się, że ekspresywność, emotywność i ocena to podstawowe elementy frazeologizmów animalistycznych, wprowadzające doń odcienie pogardy, lekceważenia czy ironii (por.: Rak, 2007b; Zimnowoda, 2003; Doroszkiewicz, 2003; Tokarski, 1991b, 2002; Maliszewski, 2003, 2004; Щербачук, 2021). Z tego powodu wielowyzrazowce z komponentem zoonimicznym są używane w nieoficjalnej komunikacji interpersonalnej, aby wyrazić ukrytą złośliwość lub szyderstwo (*tłumaczyć jak dziadek krowie na granicy* ‘ktoś wkłada wiele wysiłku i poświęca wiele czasu na wytłumaczenie jakiegoś problemu innej osobie, która jednak niczego nie rozumie’ [SFGD]), sygnalizować pogardę lub dezaprobatę wobec adresata wypowiedzi (*stary cap* ‘starszy, lubieżny, oblesny mężczyzna niestosownie do swojego wieku wykazujący zainteresowanie młodymi kobietami’ [WSFJP]), a także podkreślać poczucie wyższości nadawcy względem odbiorcy (*катись к кобыле под хвост чай нубь!* ‘требование удалиться, уйти, не мешать кому-л.’ [БСРПог]). Można wysnuć wniosek, że atrakcyjność tego fragmentu frazeologii polega przede wszystkim na skutecznym – zgodnym z intencją pragmatyczną – oddziaływaniu na interlokutora podczas codziennych kontaktów międzyludzkich.

Realia świata zwierzęcego nie tylko uwypuklają wszelkie negatywne doznania, jakie towarzyszą człowiekowi w relacjach z innymi ludźmi, ale również

odzwierciedlają ludzką postawę wobec wszystkiego, co wykracza poza sferę *Homo sapiens*. Trudno nie zgodzić się ze słowami K. Mosiołek-Kłosińskiej, która konstatuje:

Użytkownicy języka jakby nie dostrzegają istnienia negatywnych cech u siebie, natomiast chętnie przerzucają je na innych. Postrzegają je jako niehumanitarne. Istnieje zatem potrzeba wyrażania pewnych właściwości człowieka w sposób metaforyczny – za pomocą leksyki „zwierzęcej”. Jest to przejaw pewnego ogólniejszego zjawiska językowego, polegającego na negatywnym wartościowaniu innych, nie zaś siebie (Mosiołek-Kłosińska, 1997, 76).

Ludzie chętnie definiują negatywne aspekty swojego życia za pomocą określeń wykraczających poza „ludzką” sferę (por.: Tokarski, 1991a, 2002, 2004; Pajdzińska, 1991, 2001, 2017; Rak, 2016). W ten sposób tworzy się przekonanie, że to nie my jesteśmy źli (okrutni, podstępni, bezwzględni, złośliwi, głupi itp.), lecz „one” (Pajdzińska, 2017, 143), czyli zwierzęta. Wszystko bowiem, co *nie-ludzkie*, jest – zdaniem człowieka – mniej wartościowe. Zestawienie *homo* – *animal* odpowiada opozycji *dobry* – *zły*³⁰: cechą *zwierzęcego* jest gorszość relatywizowana do sfery ludzkiej. Nieprzypadkowo to, co nieprzyjemne, niekształtne, postrzegane jako niekulturalne czy nieeleganckie z perspektywy *Homo sapiens*, wyrażane jest za pomocą obrazów związanych z fauną. Za pośrednictwem frazeologizmów animalistycznych zwierzęta prezentowane są jako stworzenia pozbawione umiejętności myślenia, działające pod wpływem instynktów zamiast sumienia, woli i rozumu, przeżywające jedynie podstawowe emocje i dążące do zaspokajania wyłącznie potrzeb biologicznych. Człowiek, przeciwstawiając sfery ludzką i zwierzęcą, ukazuje swoją postawę wobec świata: dumę z własnej wartości oraz pogardę dla pozostałych istot żyjących. W ten sposób odsuwa też poza sferę *homo* wszelką niedoskonałość i nieszczęście. Jednocześnie między dwoma światami budowana jest niemożliwa do przekroczenia „linia demarkacyjna” czy, jak to określił P. Orlik (2017, 113) – „metafizyczna różnica”: podział na świat *lepszy* i *gorszy*, sferę *ludzką* i *nie-ludzką*. Sfera *homo* jest domeną uprzywilejowaną, ocenianą niemal wyłącznie pozytywnie. Człowiek pełni w niej rolę dominującą w stosunku do podporządkowanej mu natury. Należy jednak postawić pytanie, czy taka postawa może być waloryzowana jednoznacznie pozytywnie?

---

³⁰ Opozycja *homo* – *animal* stanowi rozwinięcie opozycji *swój* – *obcy*. W kontekście zagadnień związanych ze zwierzętami kwestia ta została poruszona m.in. przez A. Pajdzińską (1995, 2001b).

Frazeologia zoonimiczna stanowi tę część zasobu frazeologicznego każdego języka, w której antropocentryzm staje się szczególnie wyraźny. Frazemy nawiązują przede wszystkim do tych aspektów życia fauny, które dotyczą jej koegzystencji z człowiekiem (por.: Mosiołek, 1994). Ludzie są zestawiani ze zwierzętami i za pomocą zwierzęcych części ciała opisywane jest ciało człowieka. Charakterystyki te, jak zostało już zasygnalizowane, mają najczęściej wydźwięk negatywny (*ktoś pcha się jak świnia do koryta* [PSWP]; *ktoś zrobił kogoś w konia* [PSWP]; *ktoś jeździ na kimś jak na łysej kobyle* [WSFPWN]; *ktoś patrzy baranym wzrokiem* [PSWP]). Opisywanie siebie w kategoriach świata zewnętrznego, w danym przypadku zwierzęcego, to jeden z przejawów antropocentryzmu.

Porównywanie ludzi do przedstawicieli fauny opiera się niekiedy na *podwójnej metaforyzacji*. Polega ona na tym, że cechy ludzkie najpierw przypisywane bywają zwierzęciu, aby następnie znowu zostały odniesione do człowieka (por.: Mosiołek-Kłosińska, 1997, 76; Anusiewicz, 1992, 208; Rak, 2006, 373; Pajdzińska, 2017, 143). W ten sposób przedstawiciele fauny ukazywani są jako istoty niedoskonałe. Ta swoista antropomorfizacja staje się podstawą metafor dotyczących zazwyczaj wad człowieka. Przeniesienie na elementy świata innego niż ludzki cech i właściwości ludzkich to kolejny znamieny sposób manifestacji antropocentryzmu w obszarze frazeologii zwierzęcej. Na przykład: *kozła zrobić ogrodnikiem* ‘wyposażyć w pełnomocnictwo osobę, która zniszczy rzeczy powierzone jej opiece’ (PSWP); *niech świnia, gdy nie umie, na dudach nie gędzie* ‘o człowieku gruboskórnym, który nie potrafi reagować na piękno’ (NKP); *pijany jak świnia* ‘zupełnie pijany’ (SPP); *świnia poucza Minerwę* ‘ignorant poucza świadomego rzeczy’ (SMTK).

Punktem wyjścia w zrozumieniu motywacji zebranych związków najczęściej jest postawa człowieka organizującego świat wedle własnej miary, upodobań i skali wartości. Język podkreśla zależność *kóz, owiec, krów, świń* i *koni* od człowieka: to ludzie opiekują się przedstawicielami fauny, dostarczają im pożywienie, zmuszają do ciężkiej pracy, a często także stosują kary. Na podstawie frazeologii animalistycznej nietrudno zorientować się, że starają się wszelkimi sposobami panować nad zwierzętami. Nierzadko bywają wobec nich okrutni: produkują na masową skalę, hodują w opłakanych warunkach, poddają nieludzkiemu ubojowi. Jednostki poruszające ten problem podkreślają dominację człowieka nad zwierzętami i wpisują się w antropocentryczne ukierunkowanie języka, które odzwierciedla wspomniana wcześniej opozycja *homo – animal*: *na konia trzeba bicia* (JKOZR); *gdy konia łowią, dają obroku, a kiedy złowią, kijem po boku* (NKP); *забить кого-л. как слепую лошадь* (БЧНЧ); *бить кого-л. как сидорову козу* (БЧНЧ). Opisany przedmiotowy sposób traktowania zwierząt jak „maszyn”, które rzekomo nie

cierpią i nie przeżywają uczuć, koreluje z kartezjańską koncepcją bezrozumności wszelkich istot spoza gatunku ludzkiego:

(...), skoro doznania zwierząt, w tym także odczuwanie bólu, nie są świadome, ich cierpienia nie mają bezpośredniego moralnego wymiaru. Ponieważ w istocie stan umysłu zwierząt nie jest świadomy, wszelkie zadawane im rany nie powodują nawet pośrednich skutków moralnych³¹.

Zebrane egzemplifikacje dowodzą, że dyrektywy Platona, Arystotelesa czy Kartezjusza wciąż wydają się aktualne, natomiast interesy naszego gatunku – oparte głównie na egoistycznych, subiektywnych i intersubiektywnych przesłankach – stymulują większość wszelkich naszych zachowań, w tym zachowań słownych. Jako dowód utrwalonego w dyskursie tradycyjnego przekonania o wyższej pozycji człowieka wobec zwierząt przytoczę pięć faktów językowych.

1.

Paremie języków słowiańskich zgodnie postulują, że zwierzęta, które nie podporządkowują się woli człowieka, powinny być surowo karane: *konja rączego przytrzymaj, leniwego chlustaj* (NKP); *корова не идет – хвост ломают* (БСРП). Dyrektywa ta odpowiada kartezjańskiej koncepcji zwierzęcia-maszyny. XVII-wieczny filozof odmawiał przecież gatunkom innym niż ludzki rozumności i zdolności odczuwania emocji. Zwierzęta uznawał za automaty funkcjonujące na mechanicznych zasadach. Twierdził, że z powodu braku substancji myślącej, czyli umysłu, nie posiadają one zdolności rozumowania, a co za tym idzie, nie są w stanie analizować doznań i uznawać je za przyjemne czy nieprzyjemne (Grabowska, 2014, 108–109).

2.

Arystoteles jako zwolennik niewolnictwa za główny cel istnienia zwierząt uważał służenie ludziom. Według filozofa zadawanie faunie cierpienia jest dopuszczalne, o ile służy poprawie warunków życia ludzi oraz umożliwia osiągnięcie korzyści, które w innym przypadku byłyby nieosiągalne.

Chociaż odróżniał [on – A. P.] zwierzęta od rzeczy, to jednak w hierarchii bytów przypisywał im stosunkowo niską pozycję, upoważniając tym samym człowieka do

---

³¹ Cytat pochodzi z artykułu P. Carruthersa, opublikowanego w 1989 r. w „Journal of Philosophy”. Podaję za: Grabowska, 2012, 48.

ich wykorzystywania. Postulowany przez filozofa instrumentalny sposób traktowania zwierząt może być zinterpretowany jako szczególna odmiana relacji pan – niewolnik (Probuska, 2013, 285).

Zarówno polszczyzna, jak i ruszczyzna podkreślają podporządkowaną rolę zwierząt hodowlanych w życiu człowieka oraz brutalność ludzkiego podejścia wobec istot od niego zależnych. Nadmierne wykorzystywanie zwierząt odzwierciedla cała gama frazeologizmów słowiańskich, wyrażających ideę ‘ciężkiej pracy’. Ich liczba wskazuje na powszechność tego utrwalonego w języku zjawiska: *harować (orać) jak wół* (PSWP); *chodzić jak koń w kieracie* (PSWP); *как черный бык работать* (БЧНС); *работать (трудиться, вкалывать, ишачить, ломить) как <ломовая> лошадь* (БЧНС); *ворочать как сивый мерин* (БЧНС). Bezduśne traktowanie zwierząt znajduje również wyraz w innych związkach frazeologicznych, na przykład: *przywykł jak wół do jarzma* ‘o ciężkiej i męczącej pracy’ (RB); *orać w kogoś jak w łysego konia* ‘zmuszać kogoś do ciężkiej pracy, wykorzystywać kogoś’ (WSFJP); *глядеть как бык из-под ярма* ‘o крайне устало, измученно, страдальчески глядящем человеке’ (ССРЯМ).

3.

Człowiek angażuje zwierzęta do zadań wymagających znacznego wysiłku fizycznego, poprawiając w ten sposób jakość swojego życia i oszczędzając własną energię oraz zdrowie, jednak odbywa się to kosztem innych istot. Dla zaspokojenia potrzeb ludzi zwierzęta muszą znosić niejednokrotnie ogromne cierpienie. Nie wywołuje ono często współczucia, bowiem to interesy *Homo sapiens* są usprawiedliwieniem okrutnych praktyk, służących dostarczeniu rozrywki (na przykład cyrk) czy zaspokojeniu próżności (hodowla zwierząt futerkowych) (por.: Grabowska, 2014, 114): *nie dla siebie, dla drugih wół sobie jarzmem grzbiet naciera* (NKP); *na konia trzeba bicza* (JKOZR); *jeszcze skóra na baranie, a już kuśnierz (rzeźnik) pije na nie* (NKP); *взваливать что-л. на кого-л. как на лошадь* (БЧНС); *нагружать что-л. на кого-л. как на вола* (ССРЯМ).

Sprowadzając zwierzęta do rangi nieodczuwających przedmiotów, człowiek, wzorem Kartezjusza, znalazł skuteczny sposób na uniknięcie zarzutu okrucieństwa. Uczynienie z relacji *człowiek – zwierzę* relacji *człowiek – rzecz* umożliwiło wyzbycie się przez ludzi moralnych ograniczeń, zerwanie z poczuciem winy i skrupułami wobec fauny. Rzeczami bowiem można dysponować w dowolny sposób i zgodnie z potrzebami. Rzeczy nie czują, nie cierpią, a zatem stosowanie wobec nich kategorii moralności jest pozbawione większego sensu (por. też: Grabowska, 2014, 109).

4.

Wszystko, co w ocenie *Homo sapiens* zaburza proporcje lub narusza ustalone normy, jest w języku odbierane negatywnie. Zasada ta znajduje odzwierciedlenie w polskiej i rosyjskiej frazeologii, gdzie wszelki nadmiar – wielkości, prędkości, hałasu czy ociążałości – uznawany jest za niewłaściwy i nacechowany pejoratywnie. *Zbyt duże* uchodzi za *niekształtne* i *nieładne*, *zbyt głośnie* za *nieprzyjemne*, *zbyt wolne* za *nieefektywne*, a *zbyt szybkie* za *niebezpieczne*. Słowo *zbyt* pełni funkcję językowego nośnika wartości ujemnych (por.: Piasecka, 2021).

Negatywnemu wartościowaniu podlegają zjawiska takie jak bezrefleksyjne naśladownictwo, brak umiaru, nadmierny pośpiech, nadmierna ekspresja dźwiękowa, bierność oraz otyłość. Niedoskonałości te często znajdują odzwierciedlenie w portretach zwierząt, które w języku pełnią funkcję metaforycznych obrazów właściwości człowieka uznawanych za niewłaściwe lub niepożądane. Frazeologia animalistyczna staje się zatem „lustrem”, w którym odbijają się zarówno ideały, jak i krytyczne oceny ludzi wobec własnego zachowania czy cech. Porównajmy frazeologizmy: *толстый как боров* ‘o непомерно толстом, раскормленном человеке’ (БСНС); *напороться как свинья* ‘o чрезмерно наевшемся, переевшем человеке’ (БСНС); *лицо у кого-л. как у лошади* ‘o чьем-л. некрасиво длинном лице’ (БСНС); *блеять как козел* ‘o человеке, издающем неприятные, высокие, резкие и дребезжащие звуки’ (БСНС); *пijaný jak byk* ‘bardzo, mocno pijany’ (БСНС); *gruby jak świnia* ‘o grubym człowieku’ (WSFJP); *żwawy jak wół w pługu* ‘bardzo powolny, ociążały’ (RB); *owczym pędem* ‘robić coś w pośpiechu, bez zastanowienia, naśladować innych’ (NKP).

Opozycja ludzie – zwierzęta jest silnie naaksjologizowana. Antropocentryzm użytkowników języka sprawia, że siebie uznają za istoty najważniejsze, zajmujące centralne miejsce w świecie i przypisują sobie to, co dobre, natomiast zwierzętom – *de facto* do ludzi najbardziej podobnym – to, co złe, w celu lepszego odróżnienia się, wydzielenia, wyodrębnienia (Pajdzińska, 2017, 139).

Jednakże cechy przypisane zwierzęciu na drodze metaforyzacji są w istocie charakterystyką samego człowieka. Twórca frazemów opisuje ciemne strony swojej własnej natury za pomocą realiów zwierzęcych, by w ten sposób zatuszować pewne niedoskonałości i uczynić swoje przywary pozornie *nie-swoimi*. W tym celu wykorzystywane są językowe obrazy związane z fauną, które wyróżnia ekspresywność, irracjonalność, a nawet absurdalność. Niemniej jednak skutek podwójnej metaforyzacji jest odwrotny do zamierzonego: zaskakująca obrazowość frazeologizmów sprawia, że werbalizowane przez nie wady zyskują

na wyrazistości, wszelkie negatywne konotacje podlegają hiperbolizacji, a planowana „linia demarkacyjna” między sferą *homo* i sferą *animal* staje się jedynie deklaratywna. Dążenie do ukrycia wad w rzeczywistości tylko je obnaża i eksponuje. Dowodzą tego przykłady: *красива как кобыла сива* ‘народн. ирон. о крайне некрасивой, безобразной и (часто) престарелой женщине’ (БСНС); *ловок как корова на льду* ‘народн. ирон. об очень неловком, неуклюжем человеке’ (БСНС); *rozmowa jak z kobyłą u płotu* ‘rozmowa nieodnosząca skutku; rozmowa z kimś głupim, niczego nierozumiejącym (RB).

Myślę, że warto nieco dłużej zatrzymać się na formule *zbyt dużo to niekulturalnie*. Zostały na niej oparte frazeologizmy dotyczące takiej ludzkiej cechy jak pijanństwo: *бухой как свинья* ‘жарг. перм. неодобр. о мертвецы пьяном человеке’ (БСНС); *пить как поросенок* ‘кар. о сильно пьющем, напивающемся допьяна человеке’ (БСНС); *пьют дураки как дурные быки* ‘пск. неодобр. о пьяницах’ (БСНС); *пить быком* – *слыть мужиком* ‘устар. ирон. о мужчине, который ради бахвальства готов выпить много спиртного’ (БСНС); *uchlany jak wieprz* ‘mocno pijany’ (PRSFGM); *nawalony jak prosię* ‘śl. bardzo pijany; pijany do nieprzytomności’ (SRGŚP).

Niewątpliwie skłonność do nadużywania alkoholu jest wielką wadą i znacząco pogarsza sposób myślenia, działania oraz interakcji człowieka z innymi osobami. Świadczy tym samym o poziomie kultury osobistej jednostki. W zgromadzonych egzemplifikacjach przywara ta została „ujęzykowiona” z wykorzystaniem obrazów niektórych gatunków inwentarza, które z potrzeb czysto biologicznych pochłaniają znaczną ilość płynów. Na przykład duże zwierzęta gospodarskie, tak jak inne istoty żywe, potrzebują wody do życia. W przypadku konia jej braki prowadzą do osłabienia organizmu i zaburzeń procesów regulacji temperatury. Jak bowiem powszechnie wiadomo, zwierzę to chłodzi się przez pocenie. Naturalne jest zatem, że podczas upałów czy wraz ze wzrostem intensywności pracy koń potrzebuje zwiększonej ilości płynów (por.: Najważniejsze reguły dotyczące pojenia koni, <https://luckyhorse.pl/najwazniejsze-reguly-dotyczace-pojenia-koni/>, dostęp: 19.08.2023).

Z kolei bydłu woda jest niezbędna do utrzymania równowagi jonowej, wchłaniania i metabolizmu substancji odżywczych. Krowa mleczna pobiera nawet 100 litrów płynów na dobę, a ich niedobory powodują stres i pogorszenie apetytu (por.: Woda dla bydła. Dlaczego ma tak duże znaczenie?, <https://projektagnar.pl/woda-dla-bydla/>, dostęp: 19.08.2023).

W językowym obrazie świata wspomniane szczegóły nie zostały utrwalone w ogóle. Jedynie fakt, że zwierzęta, o których mowa, wypijają znaczne ilości

wody, stał się bodźcem do różnorodnych kreacji metaforycznych i powstania frazeologizmów o znaczeniu ogólnym 'nadużywać alkoholu', 'być mocno pijanym'.

W zebranym materiale znalazł się tylko jeden polski komparatyw z zoonimem *byk* dotyczący podjętej tematyki. Pozostałe związki powstały na gruncie języka rosyjskiego i zawierają wyrazy *бык, лошадь, конь* i *жеребец*: *пijanу jak byk* 'bardzo, mocno pijany' (SGPKRO); *напиться как бык 'горьк. неодобр. об очень пьяном человеке'* (БСНС); *пить как лошадь 'прост. неодобр.'* (БСНС); *пить как конь 'пск. неодобр. о много пьющем человеке, пьянице'* (БСНС); *пить жеребцом 'пск. о много и жадно пьющем (обычно – алкоголь) человеке'* (БСНС).

Zoonimy oznaczające gatunki fauny, które przyswajają dużą ilość płynów, weszły w skład wielowyrazowców charakteryzujących osoby *pijące zbyt dużo* napojów alkoholowych i odbierane przez innych jako *niekulturalne*. W ten sposób antropomorfizacyjna postawa człowieka wobec królestwa zwierząt kolejny raz doprowadziła do powstania obrazów istot „gorszych” od ludzi, „ułomnych”, symbolizujących prymitywizm, nieokrzesanie i prostactwo. Czy jednak „arystokratyczna” sfera *homo* na pewno dowartościowała samą siebie kosztem poniżenia swoich wiernych towarzyszy i pomocników? Jedynie pogłębiona refleksja daje wiarygodną odpowiedź.

Wizerunek osoby pijanej przywołują także związki odnoszące się do obrazu trzody *chlewnej*. W polszczyźnie są to zoonimy *świnia, prosię* i *wieprz*, w ruszczyźnie – *свинья* i *поросенок*. Powody, dla których powstały jednostki językowe z tymi właśnie wyrazami, wydają się zrozumiałe. Ludzie widzą w trzodzie zwierzęta żyjące w brudzie, wiecznie ubłocone, nieprzyjemnie pachnące, chętnie odżywiające się odpadkami. Nie wszyscy wiedzą jednak, że ci przedstawiciele fauny potrzebują do prawidłowego funkcjonowania organizmu dużej ilości wody i wypijają dziennie nawet czternaście litrów. Na językowo utrwalony, lecz metaforycznie przekształcony obraz świata wpłynęło potoczne postrzeganie rzeczywistości, które nie pozostaje w zgodzie z rzeczywistymi biologicznymi cechami trzody. Ów językowy obraz świata zwierząt hodowlanych to ich antropocentryczny portret, eksplikacja sądów ludzi o faunie, jej zachowaniu, sposobie bycia, relacjach wzajemnych i relacjach z człowiekiem.

Człowiek pijany, niepotrafiący zachować umiaru w spożyciu alkoholu, często bywa porównywany do *świni, wieprza* lub *prosięcia*: *кто пьян напнется, тот свиньей обернется* (БСППос). Frazeologizmy ukazują, jak postępuje osoba nietrzeźwa: *валяться как свинья в канавы 'новг. презр. о пьяном, лежащем на земле'* (БСНС). Porównania animalistyczne określają także stopień upojenia ludzi trunkami wysokowymi. Ta grupa związków zawiera komponenty werbalne

o znaczeniu 'напиться пьяным'/'być kompletnie pijanym i stracić kontrolę nad sobą'. Mają one zabarwienie wulgarne: *нализаться как свинья* 'новг. презр.' (БЧНС); *нарезаться до поросячего визгу* (ТСРСЕ); *напиться (нажраться, налакаться) как свинья* 'груб.-прост том. неодобр.' (БЧНС); *упić się (urznąć się, schlać się, spić się) jak świnia* (SPP).

Ambiwalencja wobec obrazu pijaństwa w języku polskim przejawia się w żartobliwie nacechowanym frazeologizmie *trzeźwy jak świnia* 'zupełnie trzeźwy' (PSWP). Jest to jedyny związek w całym zebranych korpusie, dotyczący językowego obrazu osoby trzeźwej. Używa się go w stosunku do kogoś znanego ze skłonności do picia alkoholu, kto niczego nie wypił w towarzystwie ludzi spożywających właśnie alkohol. W ten sposób nadawca informuje o swoim zdziwieniu lub niedowierzaniu, bowiem sytuacja rezygnacji z napojów wysokokowych przez ich miłośnika jest co najmniej zaskakująca. Zestawienie zoonimu *świnia* z przymiotnikiem *trzeźwy* potęguje ponadto wydźwięk ironiczny porównania. Jak bowiem stworzenie, symbolizujące tak dużą ilość ludzkich wad, może nagle stanąć w centrum językowego obrazu świata, by uosabiać kulturę człowieka? Chyba tylko jako wyjątek potwierdzający regułę *zbyt dużo to niekulturalnie*.

5.

Pozytywne konotacje przypisywane zwierzętom hodowlanym są często wynikiem doświadczeń, w których interakcja z fauną okazuje się korzystna dla człowieka. Tego rodzaju melioratywne skojarzenia znajdują wyraz m.in. w polskim przysłowiu gwarowym *koniczek to jest nasz taticzek, a krowiczka to mamiczka* (JKOZR). Antropocentryczne postrzeganie świata podkreśla znaczenie tych właściwości *braci mniejszych*, które sprawiają, że życie człowieka staje się łatwiejsze i wygodniejsze. Do takich cech należą siła, wytrzymałość i dobra kondycja fizyczna, umożliwiające zwierzętom oddaną służbę ludziom: *silny jak byk (wół)* 'bardzo silny' (USJP, PSWP); *zdrowy (zdrów) jak koń* (WSFJP); *pracowity jak wół* (USJP); *выносливый как <ломовая> лошадь* (БЧНС); *покорный как вол* (БЧНС).

Pozytywna ocena konia wynika nie tylko z obserwacji jego rzeczywistego zachowania, ale również z tradycji, która kształtowała relację człowieka z tym zwierzęciem. Zdaje się to także współgrać z utrwalonym w kulturze słowiańskiej obrazem wierzchowca jako istoty niezwyklej, obdarzonej proroczymi zdolnościami, przewidującej przyszłe wydarzenia, wyczuwającej śmierć właściciela i towarzyszącej mu w drodze na „tamten świat” (Толстой, 1999, 591–592).

Ludowy stereotyp konia w polszczyźnie wyraźnie podkreśla jego pozycję wśród innych zwierząt gospodarskich, przypisuje mu mądrość, siłę i dużą wartość. Posiadanie koni od zawsze było powodem dumy. J. Anusiewicz, odwołując

się do polszczyzny ogólnej, opisał to stworzenie słowami: „Ze względu na swoją pożyteczność i użyteczność dla ludzi wartościowane jest przez człowieka pozytywnie i darzone sympatią” (Anusiewicz, 1992, 212). Również M. Rak i J. Bartmiński wyliczyli walory zwierzęcia, akcentując jego ścisły związek z ludźmi (Rak, 2007a, 72; Bartmiński, 1980b, 119). Natomiast A. Mickiewicz w *Panu Tadeuszu* pochlebnie wyraził się o koniu jako pobratymcu niedoli żołnierza tułacza, który „Na koniec pada u nóg konika wiernego, a konik nogą grzebie mogiłę dla niego”.

Rosyjski krajobraz kulturowy także przedstawia omawiane zwierzę w niezwykle pozytywnym świetle. Słowo *тройка*, oznaczające trzykonny zaprzęg popularny niegdyś w Rosji i na Ukrainie, weszło do wielu języków bez potrzeby tłumaczenia. W bajkach, na przykład *Конек-Горбунук*, koń przedstawiany jest jako wierny towarzysz człowieka, pełniący rolę pomocnika i przyjaciela w trudnych sytuacjach: „зимой согреет, летом холодом обвеет, в голод хлебом угостит, в жажду медом напоит”. Na jego cechy zwracają uwagę również Je. A. Gruszko i Ju. M. Miedwiediew:

Поэтическое народное слово именует лошадь «крыльями человека». (...) Множество всяких примет, связанных с этим удивительным существом, разглагольствует по Руси: ржет конь – к добру, топает – к дороге, втягивает ноздрями воздух дорожный – дом близко (...). Хомут, снятый с потной лошади, является у баб-знахарок лечебным средством: надеть его на болящего лихорадкой человека – всю хворь как рукой снимает (Грушко, Медведев, 1995, 161–162).

Sytuacja wygląda inaczej w przypadku byka i wołu. U samca krowy zdrowotność wiąże się z negatywnymi konotacjami. Duże rozmiary zwierzęcia kojarzą się z siłą, ale także z ociężałością fizyczną. Warto również zaznaczyć, że obiektywnie pozytywna konotacja pracowitości wołu ma jedynie pozorne, dodatnie zabarwienie i nie jest jednoznaczna. Jak zauważa R. Tokarski, „to wyraźnie pracowitość niewolnicza, ociężała, tępa” (Tokarski, 2004, 75). Dotyczy ona zadań wykonywanych przez zwierzęta na polecenie ludzi (*orać kimś jak wołem* ‘śl. wykorzystywać czyjąś pracę’ [SRGŚP]). Związki frazeologiczne związane z obrazem wołu konotują uległość, bezrefleksyjne posłuszeństwo oraz bezmyślność zwierząt zdominowanych przez człowieka, który często traktuje je jedynie jako „źródło białka”, karmiąc po to, by następnie wykorzystać zgodnie z własnymi preferencjami kulinarnymi (*od wołu można się spodziewać tylko sztuki mięsa i rosółu* [NKP]; *od wołu można się tylko mięsa spodziewać* [PSWP]; *кормят вола, чтоб кожа была гладка* [БСППос]; *на резь ці, быску, човажы, претоць добры оброк дажы* [NKP]).

Zdecydowanie lub jednoznacznie pozytywne konotacje mają natomiast jednostki zawierające zoonimy pełniące rolę symboli religijnych, takie jak *owieczka*, *jagnię*/*агнец*/*ягненок*, *baranek*/*барашек*: *łagodny* (*безбронны*) jak *baranek* (*owieczka*) (SFJPS, JKOZR), *baranek* *boży* 'osoba uległa, spokojna, cicha, pokorna' (WSFJP), *терпеливый как ягненок* (БСНС), *агнец божий* 'кроткий, робкий, безобидный человек' (БСРПог). Wartościowanie melioratywne pojawia się także w wyrażeniach z formami deminutywnymi: *коровушка непочатой помолки* (БСРПос), *małe prosiątko piękne* (SWar). Niemniej jednak, ocena pozytywna jest zjawiskiem rzadkim w obrębie polskich i rosyjskich jednostek animalistycznych.

Modele antropocentryczne w polskiej i rosyjskiej frazeologii animalistycznej

Przed przystąpieniem do analizy konkretnych przykładów warto rozważyć kilka kwestii metodologicznych. Pierwsza z nich dotyczy rozumienia samego pojęcia *antropocentryzmu* w odniesieniu do frazeologii animalistycznej.

Na podstawie zaprezentowanych dotychczasowych rozważań *antropocentryzm* frazeologii zoonimicznej można interpretować na różne sposoby, które odpowiadają definicji tego pojęcia w *Wielkim słowniku języka polskiego*³².

1. Znaczenie pierwsze wiąże się z obecnością w badanym wycinku języka licznych jednostek charakteryzujących *Homo sapiens* pod różnym kątem. Dotyczy ono poglądu filozoficznego, ‘według którego człowiek jest centrum i celem świata i dlatego powinien być głównym przedmiotem poznania naukowego i filozoficznego’. Zgromadzony materiał zawiera związki przybliżające cechy cielesne, umysłowe czy duchowe ludzi, opisujące sposób poruszania się, kondycję fizyczną, sposób bycia i in. Dzięki zebranych egzemplifikacjom można zatem szczegółowo przedstawić sylwetkę człowieka.

2. Znaczenie drugie omawianego pojęcia oznacza ‘przedstawianie i wyjaśnianie świata z punktu widzenia doświadczenia ludzkiego’. Ta część definicji nawiązuje do przekonania, że człowiek postrzega i interpretuje rzeczywistość pozajęzykową przez pryzmat samego siebie, a odzwierciedleniu jego postawy wobec zastanej rzeczywistości służy językowe *uniwersum*. Innymi słowy, antropocentryzm odpowiada różnym przesłankom pozwalającym określić, na jakiej zasadzie rzeczywistość została „zamknięta” w przestrzeni języka i jak kształtuje ona *antropocentryczny obraz świata*.

Kolejne pytanie odnosi się do *relacji człowieka z otaczającym go światem* w kontekście kontaktów ze zwierzętami inwentarskimi.

Rozpatrując ten aspekt należy zaznaczyć, że człowiek – jako podmiot obrazu świata – „utrwała” w nim siebie, kształtuje go według swoich wyobrażeń, ocenia, podkreślając istotne dla własnej osoby aspekty. Wszystko to sprawia, że obraz ten staje się bliższy naturze ludzkiej. Relacja *Homo sapiens* ze światem przebiega

---

³² Por.: Antropocentryzm, <https://wsjp.pl/szukaj/podstawowe/wyniki?szukaj=antropocentryzm>, dostęp: 12.01.2023.

jednak dwukierunkowo i obejmuje nie tylko *wpływ człowieka na świat*, ale i *wpływ świata na człowieka*. Oznacza to, że ludzie nie tylko porządkują świat zwierzęcy na swój obraz i podobieństwo (Tokarski, 1992, 77), nadają mu swój własny charakter, „mierzą swoją miarą”, ale także kategoryzują i oceniają siebie samych, posługując się pojęciami stosowanymi wobec fauny. Stają się zarówno *podmiotem*, jak i *przedmiotem* obrazu świata. W obu przypadkach – odbierając świat *braci mniejszych* według własnych kategorii lub siebie przez pryzmat („oczami”) królestwa zwierząt – człowiek splata swoje istnienie z otaczającą go rzeczywistością (por.: Tolstojowa, 2018; Sławkowa, 2020), zbliża się do niej i *de facto* – jednoczy. Czy zatem stosowanie pojęcia „linii demarkacyjnej” w odniesieniu do sfery *homo* i sfery *animal* jest zasadne?...

Ostatnia kwestia wiąże się ze *schematem klasyfikacyjnym*, w oparciu o który zostanie zaprezentowany materiał badawczy.

Frazemy pozwalają zorientować się, że postawa człowieka waloryzująca zwierzęta opiera się na przesłankach *użytkowych*, *perceptywnych* i *aksjologicznych*. Te trzy punkty widzenia uzasadniają powstanie dominującej liczby polskich i rosyjskich związków faunicznych. Tworzą one swojego rodzaju kod wykorzystywany do kategoryzacji świata przez człowieka. Jest nim system ludzkich zmysłów, wartości i potrzeb, będący wykładnią ewaluacji sfery *animal*.

Zbiór jednostek zoomorficznych można podzielić na sześć modeli: *praktyczny*, *perceptywny*, *fizyczny*, *dynamiczny*, *umysłowy* i *charakterologiczny*. Przybliżają one ludzkie postrzeganie fauny oraz zasady jej współistnienia z człowiekiem. Przedstawiają również wyrażone poprzez portrety zwierzęce człowiecze przywary i zalety. Na podstawie kolekcji frazemów nietrudno zrozumieć, jakie są preferencje i antypreferencje Polaków i Rosjan jako użytkowników określonych języków, jakimi strategiami poznawczymi kierują się oni w życiu codziennym oraz jak rozumieją aksjologiczne kryterium Dobra i Zła.

7.1. Model praktyczny

Pewna część frazeologizmów z komponentem zwierzęcym powstała w wyniku obserwacji świata fauny przez człowieka. Związki te są rezultatem doświadczeń i kontaktów ludzi z ich najbliższym otoczeniem ekologicznym. Zebrane w tej części pracy egzemplifikacje składają się na *praktyczny model antropocentryczny*, który odzwierciedla charakter bezpośrednich relacji między sferą *homo* i sferą *animal*. Wyrażona przez nie ewaluacja inwentarza odpowiada z reguły *użytkowemu punktowi widzenia* ekosystemu przez ludzi.

Model praktyczny oparty jest na trzech opozycjach wynikających z oceny zwierząt gospodarskich:

- 1) *pożyteczne – bezużyteczne, szkodliwe;*
- 2) *bezpieczne – niebezpieczne;*
- 3) *traktowane z czułością, z troską – traktowane okrutnie, z pogardą, z ironią.*

Przyjęcie ich za punkt odniesienia pozwala odpowiedzieć na pytanie, dla czego pewne pojęcia, wartości i cechy zostały w polszczyźnie i ruszczyźnie „ujęzycznione” w określony sposób. Na przykład wiedza o tym, że zbyt szybka jazda konna może być niebezpieczna i prowadzić do negatywnych konsekwencji dla człowieka, uzasadnia sens przysłów: *miłośnik zbyt żartkich koni kalectwo i śmierć dogoni* (NKP); *на резвом коне жениться не езди* (БСРПос); *кто на борзом коне жениться поскачет, тот скоро заплачет* (БСРПос). Czytelność przesłania parerii uzasadnia praktyczna wiedza ludzi na temat niebezpieczeństwa wynikającego z gwałtownej jazdy na koniach, która jest równie niepożądana, co pośpiech.

***

Frazeologizmy związane ze zwierzętami zawierają nazwy gatunków mających najbliższy związek z człowiekiem, wykorzystywanych w hodowli i pracy. Liczba związków z poszczególnymi zoonimami odzwierciedla ich znaczenie w życiu ludzi. W przykładach uwzględniono nazwy zwierząt, które z różnych powodów przyciągają uwagę – stworzeń pomocnych człowiekowi w codziennym życiu lub stanowiących zagrożenie. Jak zauważył J. Skawiński, „im mniejsze znaczenie zwierzęcia jako potencjalnej siły roboczej czy źródła białka, tym słabiej zaznacza się obecność i kreatywność jego nazwy” (Skawiński, 2000, 105). Zebrany materiał wskazuje, że najistotniejszą rolę w życiu człowieka odgrywają *koń*³³ i *krowa*³⁴, dużo mniejszą – *owca*³⁵ i *koza*³⁶. Wyjaśnienie tej zależności wydaje się logiczne. *Konie* były niegdyś zwierzętami rycerzy i towarzyszyły człowiekowi na polu bitwy. W gospodarstwach wiejskich nadal pełnią rolę siły roboczej. Wykorzystuje się je podczas zawodów sportowych, do powożenia i jazdy wierzchem. Stworzenia te wykazują zdolność do empatii i reagują na emocje ludzi, co czyni

³³ W materiale polskim odnotowano 121 przykładów z zoonimem *koń*, w rosyjskim – 89 z zoonimem *конь* i 75 z zoonimem *лошадь*.

³⁴ Zoonim ten pojawił się w 32 przykładach polskich i 78 rosyjskich.

³⁵ Komponent *owca* wystąpił w 14 polskich frazeologizmach i 21 rosyjskich, natomiast *baran* – w 43 polskich jednostkach i 40 rosyjskich.

³⁶ Zoonim *koza* wszedł w skład 31 frazemów w obu językach. Zoonim *kozył* utworzył 20 związków polskich i 21 rosyjskich.

je doskonałymi partnerami w terapii i rekreacji. Wszystko to sprawia, że człowiek podchodzi do nich z estymą i w obcowaniu z nimi widzi wiele zalet. W stosunku do *kóz* czy *owiec* ludzie zazwyczaj zachowują pewien dystans i nie odnoszą się do nich z *czułością*. Natomiast bliskość między koniem a człowiekiem może skutkować pojawieniem się głębokiej więzi emocjonalnej. Pozytywne uczucia, z jakimi człowiek traktuje wierzchowce, podkreślono w polskiej frazeologii animalistycznej. Zostały one zwerbalizowane w postaci kilku wielowyrazowców. Na przykład: *szczęśliwy (rad, wesół, zadowolony), jakby go kto na sto koni wsadził* (PSWP); *jakby go na koń turecki (na złotego konia) wsadził* ‘o kimś zadowolonym, wesołym’ (NKP); *mieć swojego konika, dosiadać swojego konika* ‘chętnie rozmawiać na jakiś ulubiony temat; mieć szczególne zainteresowania, pasję, hobby’ (WSFJP).

Jazda konna bez wątpienia sprawia ludziom wielką radość (por. też: Anusiewicz, 1992, 20). W przytoczonych powyżej związkach koń symbolizuje pozytywne uczucia człowieka (szczęście, zadowolenie). Również w ruszczyźnie nie brakuje jednostek akcentujących, że przebywanie z tym zwierzęciem jest dla ludzi źródłem ogromnej przyjemności i radosnej energii: *садиться (сесть, усесться) на своего <любимого> конька* (ИСРФК); *оседлатъ своего <любимого> конька* ‘начать говорить, рассуждать, распространяться на излюбленную тему’ (ИСРФК).

W polszczyźnie nieliczne są przykłady z rzeczownikiem *klacz*³⁷, czego nie można powiedzieć o związkach z zoonimem *kobyła*³⁸. Tę dysproporcję należałoby tłumaczyć zapewne także antropocentryzmem. Klacz to zwierzę wykorzystywane wyłącznie do jazdy wierzchem, kojarzy się więc głównie z jeździectwem. Kobyła natomiast budzi przede wszystkim skojarzenia z ciężką pracą – pracą na rzecz człowieka. Zatem z codziennej perspektywy kobyła jest bardziej ceniona niż klacz, ponieważ pomaga ludziom w wykonywaniu wielu skomplikowanych zadań, które wymagają dużego wysiłku i są zazwyczaj czasochłonne.

Powszechne wykorzystywanie kobył w gospodarstwach wiejskich do różnych zadań ma bezpośrednie przełożenie na „obecność” nazw tego zwierzęcia w badanych językach (por. też: Mosiołek, 1994, 25–26). Należy jednak zaznaczyć, że w zdecydowanej większości zoonim *kobyła* pojawia się w jednostkach nacechowanych pejoratywnie, które zawierają semantyczne wykładniki cech ‘być głupim’, ‘być gorszym od innych’, ‘być nieatrakcyjnym fizycznie’, ‘być zakłamanym’. Porównajmy następujące egzemplifikacje: *у кого-л. ноги как у кобылы* ‘пск.

³⁷ Zoonim ten wystąpił zaledwie jeden raz w materiale polskim.

³⁸ Komponent *kobyła* wszedł w skład 14 polskich frazeologizmów i 26 rosyjskich.

о толстых, крепких, мускулистых ногах какой-л. женщины' (БСНС); *врать как сивая кобыла* 'народн. ирон. о безудержно и бесстыдно лгушем человеке' (БСНС); *кобыла не лошадь, баба не человек* 'устар. о низкой оценке женщины в патриархальном сознании' (БСППос); *rozmowa jak z kobyłą u płotu* 'rozmowa nieodnosząca skutku; rozmowa z kimś głupim, niczego nierozumiejącym' (RB); *jeździć na kimś jak na tysej kobyle* 'posp. lekceważąco kogoś traktować, ponieważ rać kimś, wykorzystywać kogoś' (WSFPWN); *orać w kogoś jak w łysą kobyłę* 'orać kimś; zmuszać kogoś do ciężkiej pracy, wykorzystywać kogoś' (WSFJP).

Ludzie często postrzegają kobyłę wyłącznie jako zwierzę użytkowe, którego rolę jest praca pociągowa. Kontakty z nią ograniczają się głównie do sfery ciężkiej pracy fizycznej, przez co relacja między człowiekiem a kobyłą pozostaje pozbawiona głębszych więzi emocjonalnych. Kobyła nie jest wykorzystywana do jazdy wierzchem, czyli aktywności, która sprawia zwierzęciu przyjemność i prowadzi do budowania silniejszego przywiązania. Tego rodzaju użytkowe podejście sprawia, że człowiek sprowadza kobyłę do funkcji maszyny, przez co zwierzę staje się dla niego jedynie środkiem do osiągnięcia celu, a nie partnerem w pracy czy towarzyszem życia.

Podobnie jak w przypadku kobył, praktyczne aspekty użytkowania wpływają na liczebność frazeologizmów związanych z innymi zwierzętami hodowanymi, takimi jak *trzoda chlewna* czy *bydło*. W polszczyźnie i ruszczyźnie niemal wcale nie używa się związków z rzeczownikami oznaczającymi samca świni, który jest przydatny głównie do rozplodu (*knura/хряка*³⁹). Wyjaśnienia takiej sytuacji językowej należy zapewne doszukiwać się w praktycznym wykorzystaniu zwierząt przez człowieka. Wykastrowany samiec świni (*wieprz/боров*⁴⁰) hodowany jest na ubój, co sprawia, że w oczach ludzi stanowi ważne źródło pożywienia. To właśnie przesłanki użytkowe spowodowały, że zoonim ten stał się częścią niektórych polskich i rosyjskich komparatywów: *spaść się jak wieprz* 'tar-gór. bardzo przybrać na wadze; zrobić się otyłym' (SRGŚP); *tyje jak wieprz* 'o grubym człowieku' (RB); *холка у кого-л. как у борова* 'о чьей-л. толстой, жирной шее' (БСНС); *большой (громадный) как боров* 'о массивном, чрезмерно большом человеке' (БСНС).

Liczba frazeologizmów z komponentem *wół* w obu językach jest porównywalna z grupą związków zawierających zoonim *byk*. Sądzę, że takie proporcje również wynikają z waloru użytkowego. Wykastrowany samiec bydła kojarzy się

³⁹ Słowo *knur* nie pojawiło się ani razu, natomiast *хряк* – 1 raz.

⁴⁰ Zoonim *wieprz* pojawił się w 10 frazeologizmach polskich, natomiast *боров* w 15 rosyjskich. Dużo większą częstotliwością odznacza się zoonim *świnia*. Pojawił się on w 59 polskich przykładach i 86 rosyjskich.

z ciężką pracą, podczas gdy byk symbolizuje płodność. Obie te funkcje od zawsze miały dla człowieka równie istotne znaczenie (*wół roboczy* ‘pot. człowiek pracujący bardzo ciężko, poświęcający na pracę bardzo dużo czasu, niemający czasu na rozrywki’ [USJP]; *пахать как вол* ‘о чем-л. тяжелом, утомительном и подневольном труде’ [БСНС]; *byk rozplodowy* ‘osilek, mężczyzna nieokrzesany, brutalny’ [WSFJP]; *и старая корова любит быка* [БСППос]). Za zdecydowanie bardziej cenną uważano jednak krowę – bezpośrednią dostarczycielkę pożywienia, zapewniającą dostatek, sukces finansowy i bezpieczeństwo. Tę ewaluację odzwierciedlają dane liczbowe zgromadzonego materiału.

W polskiej frazeologii gwarowej krowa zajmuje szczególne miejsce. Określa się ją pocziwym mianem *mamiczki*: *koniczek to jest nasz taciczek, a krowiczka to mamiczka* (JKOZR). Życzliwe traktowanie krowy przez człowieka znalazło swoje odzwierciedlenie w polskich gwarach, także w warstwie leksykalnej. W odniesieniu do tego zwierzęcia stosowane są słowa, które Z. Kempf określa jako „lepsze”: „krowa jest ze wszystkich zwierząt domowych wyniesiona w gwarach na miejsce szczególne: ona ma krew i gębę, ona je”, podczas gdy inne zwierzęta żrą, mają pyski i juchę (Kempf, 1985, 141). Można przypuszczać, że używanie tych „lepszych” wyrazów wynika z faktu, iż krowa stanowiła i nadal stanowi podstawę bytu w gospodarstwach wiejskich, zapewniając mleko, z którego pozyskuje się masło czy śmietanę, oraz rodząc cielęta. Do podobnych wniosków doszła A. Krawczyk-Tyrpa (Krawczyk-Tyrpa, 2001). W swoich rozważaniach na temat tabu językowego badaczka zwróciła uwagę, że to właśnie „ludzkie” argumenty decydują o nieużywaniu wobec krowy słów nieeleganckich, dosadnych czy grubiańskich. Są one wyrazem mentalnej i językowej antropomorfizacji tego zwierzęcia, a wyrazy używane w odniesieniu do dostarczycielki mleka mogą być stosowane także w kontekście ludzi (tamże, 110). W zebranych materiale egzemplifikacyjnym można znaleźć tylko nieliczne przykłady frazeologizmów zawierających pejoratywnie nacechowane czasowniki *жрать/žreć*, które dosłownie dotyczą odżywiania się krowy, lecz metaforycznie używane są w nawiązaniu do czynności wykonywanych przez człowieka: *жрать как корова* ‘груб.-прост. неодобр. о жадно поедающем что-л., беспрестанно жующем что-л. человеке’ (БСНС); *и одна корова, да жрать здорова* ‘о человеке, который слишком много ест’ (БСППос); *nie pamięta krowa zimy, kiedy się trawy obeżre* (NKP).

Życzliwy stosunek człowieka do krowy wynika z przesłanek praktycznych: krowa dostarcza mleka i rodzi cielęta, co w przeszłości stanowiło zabezpieczenie przed głodem. Strach przed brakiem pożywienia okazuje się na tyle silnym bodźcem, że w przestrzeni semantyczno-kulturowej języków słowiańskich krowa zyskuje szczególną pozycję. Jest określana mianem żywicielki rodziny, opiekunki,

a nawet *mamiczki*, co podkreśla jej rolę jako symbolu przetrwania i obfitości. Taki stosunek do zwierzęcia odzwierciedla głęboką wdzięczność ludzi za jej wkład w codzienne życie oraz w utrzymanie stabilności gospodarstwa domowego (por. również: Bartmiński, Kielak, Niebrzegowska-Bartmińska, 2015, 264–265).

7.1.1. Opozycja *pożyteczne – bezużyteczne, szkodliwe*

Opozycja *pożyteczne – bezużyteczne, szkodliwe* ukazuje praktyczną wartość (lub antywartość), wynikającą z relacji człowieka ze zwierzętami hodowanymi. Język odzwierciedla fakty, które za sprawą fauny w sposób pozytywny lub negatywny wpływają na jakość życia ludzi.

Po pierwsze, warto zaznaczyć, że mięso niektórych gatunków znajduje zastosowanie zarówno w kuchni rosyjskiej, jak i polskiej. Fakt ten stanowi niezaprzeczalną wartość zwierząt. Jest ściśle związany z tradycją spożywania określonych potraw w kręgu kultury słowiańskiej. Przykłady ilustrujące tę kwestię ukazują rolę mięsa w życiu codziennym. Na przykład: *корову надвое разрубили <б>, зад доили, а перед во щах варили* (БСРПос); *порезвились телята, пора в жареное* (БСРПос); *bez wołu nie będzie rosółu* (PSWP); *baran tłusty do kapusty* (NKP).

Szczególne uznanie w tradycji kulinarnej zyskała cielęcina, o czym świadczą jednostki: *<мясо> как теленок ‘кар. одобр. о вкусном мясе какого-л. животного’* (БСНС); *jaje dzisiejsze, chleb wczorajszy, cielę ośmioniedzielne, wino łódzkie – najlepsze* (DWKolb).

Przysłowie *więcej cieląt w jatkach bywa niż starych wołów* (NKP) również zdaje się podkreślać zalety mięsa młodych krów, które są zabijane chętniej i częściej niż osobniki dorosłe. Ten wybór może wynikać zarówno z walorów smakowych, jak i tradycji, w których cielęcina uchodzi za mięso delikatniejsze i bardziej cenione.

Bydło i trzoda chlewna mają istotny wpływ na standard życia ludzi, są źródłem pożywienia, gwarantując jednocześnie dostatek i powodzenie finansowe. Mówią o tym wprost paremie: *корова в тепле – молоко на столе* (БСРПос); *корова маслом доит* (БСРПос); *красна баба спокоем, а коровушка с удоём* (ЖРНПП); *была бы коровка да курочка – обед приготовит и дурочка* (БСРПос); *были бы быки, а говядина будет* (БСРПос); *палить свинья – накормить семья* (БСРПос); *kto ma morgi, krowy, świnię, tego zawsze głód ominie* (PrzyslPol).

W języku rosyjskim istnieją związki, które bezpośrednio wyrażają przekonanie, że wartość ma jedynie ta krowa, która rodzi potomstwo, a w efekcie dostarcza

mleko: *как нетеленый*⁴¹ ‘o neumelom, nerastoropnom человеке’ (ЧРДФ); *неть здорова, да ялова корова* ‘o человеке с недостатком, бесполезном’ (БСРПос). Taka ocena zwierzęcia wyrosła zapewne z antropocentrycznego sposobu interpretacji rzeczywistości przez ludzi, którzy w ten sposób podkreślili praktyczne korzyści płynące z hodowli krów.

W paremiach rosyjskich *cielę*, będące w rzeczywistości źródłem smacznego, wartościowego i cenionego przez człowieka mięsa, staje się synonimem dobrobytu. Jest zatem postrzegane przez człowieka jako stworzenie bardzo *pożyteczne*: *богатому телята, а бедному ребята* (БСРПос); *богатому телятки, а бедному ребятки* (БСРПос); *кому телята, а нам ребята* (БСРПос).

W języku polskim frazeologizmy związane z obrazem młodych krów również odzwierciedlają znaczenie, jakie człowiek przypisywał tym zwierzętom, zarówno na płaszczyźnie materialnej, jak i uczuciowej. Cielęta symbolizują dostatek, powodzenie finansowe oraz radość, co podkreśla ich istotną rolę w tradycyjnym gospodarstwie: *póty służą przyjacie, póki worek jako cielę* ‘tak długo ma się przyjaciel, jak długo ma się pieniądze; przyjaciele bywają interesowni’ (PSWP); *ostatnie cielę z obory* ‘pot. ostatnia rzecz (z jakiegoś zapasu), zwłaszcza: ostatnie pieniądze’ (PSWP); *mieć kabzę*⁴² *jak cielę* ‘śl. być bogatym’ (SRGŚP).

Przywołane wyrażenia wskazują, że bydło było postrzegane jako ważny element zapewniający stabilność ekonomiczną. Jednak w języku polskim nie tylko odzwierciedlono funkcjonalną wartość bydła, ale także podkreślono emocjonalne aspekty relacji człowieka z tymi zwierzętami. Narodziny cielęcia wiązały się z radością i optymizmem, co utrwalone zostało w przysłowiach eksponujących pozytywne emocje towarzyszące temu wydarzeniu: *jak się krowa ocieli, bydzie wiesieli* (NKP).

W tradycyjnej wizji gospodarstwa zwierzęta takie jak *świnie, krowy, woły* czy *owce* były nie tylko źródłem pożywienia, ale także gwarancją bezpieczeństwa finansowego. W paremiologii słowiańskiej wymienione zwierzęta symbolizują bogactwo i filar ekonomiczny, są więc przez ludzi wielce pożądane. Dlatego też Polacy i Rosjanie twierdzą: *коровушка непочатой потолка* ‘o человеке с неограниченными возможностями’ (БСРПос); *wielkie świnie kupują kurcy, a małe głupcy* ‘zasada kupowania dóbr cenniejszych’ (NKP); *dobra krowa – to poleć*⁴³ *nie napoczęty* (NKP); *kto ma woły, ma pełne stodoły* (PSWP). Obydwie nacje

⁴¹ Por.: *нетеленая* ‘неотелившаяся корова’ (ЧРДФ).

⁴² Słowo *kabza*, które dawniej oznaczało ‘woreczek na pieniądze, sakiewkę lub kiesę’, współcześnie jest używane głównie w wyrażeniach frazeologicznych, na przykład *naładować (nabić, napchać) kabzę* ‘zarobić, zdobyć dużo pieniędzy’ (USJP).

⁴³ *poleć* ‘1. duży kawał słoniny lub mięsa, 2. łow. bok zwierzęcia’, *Poleć*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/polec;2504118.html>, dostęp: 27.01.2025.

są zgodne co do tego, że bydło ma o wiele większe walory użytkowe niż na przykład ptactwo: *утка в юбке, курочка в сапожках, селезень в сережках, корова в рогоже, да всех дороже* (ТСЖВЯ); *с быка на индюка* 'волг. о переходе на режим экономии' (БСПОг); *oddać byka za indyka* 'zrobić niekorzystny interes, zamienić się niekorzystnie' (PSWP).

Zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim krowa prezentowana jest jako symbol źródła korzyści materialnych, ale również metafora niesprawiedliwego traktowania i nadmiernego wykorzystywania. Obrazy te wskazują na dualizm w postrzeganiu tego stworzenia: z jednej strony jako dostarczyciela pożywienia i dóbr, z drugiej – istoty podlegającej eksploatacji: *само корову за рога держит, а сторонние люди молоко доят* 'кто-л. получает выгоду от дела другого человека' (БСПОс); *как дойная корова* 'курган. шутл.-ирон. о человеке, которого все используют в своих целях' (БСНС); *dojna krowa* 'pot. źródło dużego i stałego dochodu' (USJP); *jeden krowę za rogi trzyma, a drugi ją doi* 'jeden pracuje, drugi korzysta' (NKP). W obydwu językach krowa stała się metaforą społecznej niesprawiedliwości, wyzysku i braku równowagi w podziale korzyści. Przytoczone związki są nie tylko odbiciem wartości praktycznych związanych z bydłem, ale skłaniają też do refleksji na temat relacji społecznych.

Frazeologizm *święta krowa* ukazuje ciekawy kontrast w postrzeganiu krowy między kulturą hinduską a kręgiem kulturowym języka polskiego. W tradycji hinduskiej krowa stanowi obiekt czci, symbol świętości i szacunku. W polszczyźnie wzmiankowany związek przybrał całkowicie odmienne znaczenie, nacechowane ironią. Konotuje on 'drwinę', 'złośliwość', 'poczucie nieuczciwości' i nie odnosi się do świętości w sensie religijnym, lecz symbolizuje osobę, która korzysta z przywilejów i unika krytyki, mimo że jej działania mogą być moralnie nieakceptowalne lub szkodliwe. Wyrażenie podkreśla sprzeciw wobec wszelkich wyjątków od reguły, naruszających porządek społeczny, a jednocześnie odzwierciedla ironiczne podejście do sytuacji, w których pewne osoby są chronione przed konsekwencjami swoich działań: *święta krowa* 'osoba taka, że pewne rzeczy, które jej dotyczą, zasługują na dezaprobatę, lecz wobec której pewien niekorzystny zwyczaj nie pozwala na żadne przeciwdziałanie temu, by robiła to, co chce' (BWP).

Ludzie postrzegają zwierzęta gospodarskie głównie pod kątem ich praktycznego zastosowania. Barany i owce hoduje się nie tylko jako źródło mięsa, ale także dla skór i wełny, które stanowią surowiec do wyrobu odzieży, na przykład kożuchów, czapek czy płaszczy. Walory skór zwierzęcych eksponują związki: *czapka barania* 'czapka z futra baraniego' (SFJPS); *czapka z czarnym (siwym) barankiem* 'czapka z futrem baranim' (SFJPS); *podszyc (podbić) palto baranem (baranami)* 'futrem baranim' (SFJPS).

Frazeologizmy wprost wskazują na praktyczne wykorzystanie produktów pochodzenia zwierzęcego, podkreślając ich materialną wartość w życiu człowieka. Równocześnie przysłowia ujawniają negatywny wymiar takiej postawy, akcentując brak jakichkolwiek korzyści, jakie zwierzęta czerpią z posiadania wełny czy skór. Obraz ten odzwierciedla antropocentryczny sposób myślenia, w którym przedstawiciele fauny postrzegani są wyłącznie jako zasoby służące człowiekowi: *овца шерсть, а скупой деньги не для себя копыт* (БСРПос); *owca niewinna przez rok wełnę dźwiga, ostrzygą wełnę, a jej za to figa* (NKP).

Pouczający charakter paremii wiąże się z antropocentryczną perspektywą. Związki animalistyczne krytycznie odnoszą się do bezwzględności i pazerności ludzi, konotując takie cechy jak 'bezdusność' czy 'wykorzystywanie słabszych'. Skłaniają do refleksji nad relacjami człowieka z zależnymi od niego stworzeniami i podkreślają etyczny wymiar eksploatacji fauny. W ludowej mądrości znajduje się zatem przestrzeń na krytykę nadmiernej dominacji człowieka nad światem zwierząt.

Na marginesie warto odnotować, że Słowianie wiązali bogactwo z bujnym owłosieniem. Z tego też powodu szczególne zalety przypisywano właśnie wełnie owczej:

У восточных славян сразу после родов младенца обтирали овечьей шерстью, невесте клали шерсть за пазуху, надевали ей на голову шерстяную юбку, ставили и усаживали молодых на овчину, замуровывали шерсть в основание постройки – чтобы обросли, богатые были, как овцы (Толстой, 2004, 503).

Być może dlatego ostrzyżone owce symbolizują w ruszczyźnie człowieka niezamożnego: *голой овцы не стригут* 'с неимущего нечего взять' (БСРПос); *от стриженного барана шерстью не поживишься* 'с бедного ничего не возьмешь' (БСРПос).

Praktyczne podejście do zwierząt tłumaczy wartościowanie widoczne we frazeologizmach. Dla przykładu szczecina świni, w porównaniu z wełną owcy, jest postrzegana jako mało użyteczna: *мецанская честь что свиная шерсть* (БСНС); *как черт свинью стриг: визгу много, а шерсти мало* 'народн. ирон. о вздорном человеке, от которого много эмоциональных слов, но пользы нет' (БСНС). Pojawienie się takich wyrażenia wynika zapewne z nieznamości zalet świńskiej szczeciny oraz z pomijania faktu, że wykorzystuje się ją, na przykład, do produkcji szczotek czy pędzli.

Można zauważyć, że w językowym obrazie świata świńskie uszy również są przedstawiane w negatywnym świetle, ponieważ praktycznie nie nadają się do spożycia. W dawnym żargonie wojskowym termin *świńskie ucho* (SFJPS) oznaczał rekruta. Wyrażenie to budziło jednoznacznie negatywne skojarzenia. Natomiast

zad świni, zawierający wartościowe mięso, stał się podstawą frazeologizmu *как свинья без задy* 'перм. шутл.-ирон. о беспомощном человеке' (БЧНС). Semantyka związku wynika z pragmatycznego podejścia ludzi, którzy postrzegają faunę jako zasób wspierający ich egzystencję.

W obydwu analizowanych językach wyeksponowano niezbyt życzliwy stosunek człowieka do kozy. Ta przedstawicielka rogacizny postrzegana jest jako stworzenie, z którego pozyskuje się niewiele mięsa oraz mleka. Z uwagi na to uchodzi ona w oczach ludzi za istotę znacznie mniej wartościową od krowy. Przeświadczenie takie utrwalają jednostki: *z tej kozy mięsa nie będzie* (PSWP); *niewiele na kozie loju* 'o rzeczach lub ludziach, z których niewiele jest pożytku' (PSWP); *как от козы молока* 'брян. ирон. или шутл. об абсолютно бесполезном, неделовом, никчемном человеке' (БЧНС). Frazeologizmy są wykładnikami cech 'być bezużytecznym', 'być bezwartościowym'.

Polskie idiomy związane z okrywą włosową rogacizny odzwierciedlają użytkową perspektywę człowieka wobec zwierząt i ich cech fizycznych. Wartościowanie tego elementu wyglądu wskazuje na ambiwalencję w ludzkim postrzeganiu: z jednej strony kozia sierść bywa traktowana jako coś nieprzydatnego i mało istotnego, z drugiej zaś podkreśla się jej miękkość i delikatność.

Związki *kozia wełna* (SWar); *kozia sierść* 'rzecz błaha, drobnostka, głupstwo' (SWar) czy *o kozią sierść się sprzeczać* 'o bezsensownych sporach dotyczących błahych wartości' (PSWP) eksponują niewielkie zalety okrywy włosowej kóz w kontekście codziennych potrzeb człowieka, szczególnie w zestawieniu z bardziej użytecznymi skórą czy wełną innych zwierząt, jak owce. Konotacje 'nieprzydatności', 'nieistotności', 'mizerności' wynikają z praktycznego podejścia, w którym długość i jakość wełny są kluczowe dla zapewnienia ochrony przed zimą.

Choć włos kozy jest stosunkowo krótki, jej wełna charakteryzuje się aksamitną fakturą i niezwykłą miękkością. Te niezaprzeczalne atuty sprawiają, że okrywa włosowa prezentowanego zwierzęcia znajduje szerokie zastosowanie w przemyśle tekstylnym⁴⁴. We frazeologii podkreślono rozbieżność między użytkowym potencjałem koziej wełny a jej tradycyjnym obrazem utrwalonym w przestrzeni języka. Antropocentryczny charakter ludzkiego postrzegania świata prowadzi do marginalizacji faktycznych zalet zwierząt gospodarskich, jeśli nie odpowiadają one praktycznym potrzebom człowieka.

⁴⁴ Por. rosyjskie wyrażenia niefrazeologiczne: *козий пух* 'очень мягкий, тонкий вид шерсти' (БАС); *козленковая шаль* 'большой теплый платок с каймой и кистями, вытканый из шерсти с добавлением козьего пуха' (СРГМ).

Narody słowiańskie nie zaliczają kóz do bydła i podkreślają ich podrzędny status w hierarchii zwierząt hodowlanych. W języku polskim funkcjonują nawet wyrażenia, które określają je mianem *krów biedaków*: *koza – krowa biednych ludzi* (NKP); *koza to krowa ubogich* (NKP).

Przysłowia są wykładnikiem negatywnej ewaluacji omawianych zwierząt. Język traktuje je dość surowo, pomimo ich niewątpliwej wartości i często podkreśla bezużyteczność lub przynajmniej niewielkie znaczenie w porównaniu do innych zwierząt gospodarskich: *девки не люди, козы не скотина* (ТСЖВЯ); *осина не древесина, коза не скотина* (ИСПФК); *koza nie bydle, baba nie człowiek* (NKP); *koza nie bydlę, dziewczka nie czeladź* (NKP).

Przysłowia dowodzą, że w kulturze ludowej koza była traktowana jako zwierzę drugorzędne, niemające takiej wartości jak inne gatunki. Podobny przekaz zawierają frazemy, w których przedstawicielka rogaczyny porównywana jest do krowy bądź świni, na przykład: *козе хоть какой колокол привяжи – коровой не будем* (БСППос); *co dąb, to nie brzoza, co krowa, to nie koza* (PSWP); *co świnia, to nie koza* 'o wartościach wyższych i niższych' (NKP).

Jednakże mimo pewnych niedoskonałości Polacy traktują kozy przychylnie z powodu ich mleka, które uchodzi za napój bogaty w składniki odżywcze, witaminy, mikroelementy, a nawet serotoninę, potocznie nazywaną hormonem szczęścia. Dzięki swojej wyjątkowej tolerancji przez ludzki organizm kozie mleko stało się również popularnym składnikiem kosmetyków, co potwierdzają współczesne badania na temat jego prozdrowotnych właściwości (por.: Mleko kozie – wartości odżywcze, <https://zywienie.medonet.pl/produkty-spozywcze/nabial/mleko-kozie-wartosci-odzywcze-wplyw-na-zdrowie-zastosowanie/3g3127y>, dostęp: 14.08.2023). Koza w polskim powiedzeniu bywa określana jako *poczciwe bydlątko*, które zadowala się skromnym pożywieniem, dając w zamian właśnie zdrowe, cenne mleko: *koza to poczciwe bydlątko: lada miotłą się pożywi, a na zapiecku się wyśpi* (NKP); *koza to najlepsze bydlątko: pod progiem się wyśpi, suchą miotłą zje i jeszcze kwartę mleka da* (NKP).

W polskich i rosyjskich frazeologizmach animalistycznych samce zwierząt hodowlanych są oceniane jako mniej przydatne niż samice, głównie ze względu na ich mniejszą wartość użytkową. Eksplikacją danego sądu są różnego typu jednostki wielowyrazowe, które ukazują ich ograniczoną użyteczność: *доить козла 'бездельничать, праздно проводить время, заниматься чем-л. бесполезным'* (БСППор); *kozła doić* 'robić coś niepotrzebnie, na próżno' (PSWP); *как от козла, ни шерсти, ни молока* (ФСРЯТих); *jak z kozła: ni mleka, ni wełny* (PSWP); *от быка – ни шерсти, ни молока* (БСППос); *как с быком ни биться, а все от него молока не добиться* (БСППос); *захотел молочка от бычка* 'ирон. захотел

невозможного' (PMP); *tylę pożytku, co z byka: ani łoju, ani mleka* 'o wątpliwej inwestycji, mało korzystnej transakcji' (PSWP); *dostać mleka od byka* 'nic nie dostać' (SGPKRO). W przestrzeni językowej ruszczyzny postać *byka* uosabia człowieka skąpego: *легче от быка добыть молока* 'o скупом, жадном человеке' (ИСПФ). Użytkownicy języka polskiego z kolei przyrównują do niego grubiańskiego, prymitywnego, aroganckiego mężczyznę: *byk rozplodowy* 'pogard. osilek, mężczyzna nieokrzesany, brutalny' (WSFJP).

Wół bywa postrzegany przez ludzi w sposób dość uproszczony. Związki *czego się spodziewać po wołu, jak nie mięsa* (PSWP); *od wołu można się tylko mięsa spodziewać* 'o czymś oczywistym' (PSWP) dowodzą, że jest on traktowany przede wszystkim jako źródło pokarmu, natomiast inne jego cechy i wartości są ignorowane. W oczach Polaków *wół* nie ma większych walorów, a w dodatku przypisuje mu się cechy takie jak ociężałość czy lenistwo. To zaskakujące, biorąc pod uwagę, że w przeszłości był on jednym z najciężiej pracujących zwierząt w rolnictwie. Smutne, jak obraz wołu zmienił się przez językowe i społeczne uprzedzenia. Zaskakuje też egoizm i niewdzięczność człowieka, które przełożyły się na deprecjację tego niegdyś tak cenionego pomocnika i towarzysza pracy.

Cecha semantyczna 'być szkodliwym' odnosi się do związków z zoonimami *koza/коза* i *koziół/козел*, które dotyczą innego, nieporuszanego dotąd aspektu, tj. strat, jakie ludzie ponoszą w wyniku kontaktów z tymi zwierzętami. Przykładem może być jednostka oparta na porównaniu z *kozłem* osoby zajmującej w społeczeństwie niewłaściwe miejsce i mogącej być przez to przyczyną problemów innych ludzi: *пустить козла в огород* <*капусту сторожить*> 'допустить кого-л. туда, где он может навредить и хочет извлечь выгоду' (СППП). Zbliżone przesłanie moralizatorskie posiadają inne frazeologizmy rosyjskie i polskie przywołujące obraz rogaczyny w ogródku: *поставить козла в огороде* 'дать доступ кому-л. туда, где он может быть особенно вреден' (БАС); *не верь козлу в капусте, а волку в овчарне* (PMP); *пусти козла в огород, он всю капусту съест* (СААПГ); *козла zrobić ogrodnikiem* 'wyposażyć w pełnomocnictwo osobę, która zniszczy rzeczy powierzone jej opiece' (PSWP); *wpuść kozę do ogrodu* 'o niebezpieczeństwie wyrządzenia szkody' (PSWP); *ktoś potrzebny, jak koziół w kapuście* (SFJPS); *ktoś bruździ jak koziół w kapuście* (NKP); *świnia w ogrodzie, koza w sadzie, prostak w radzie – niepożytek* 'o ludziach przynoszących szkody' (СААПГ).

Podobny wydzźwięk mają paremie z zoonimem *świnia/свинья*. Przysłowia słowiańskie nawiązują do wizerunku trzody chlewnej uwielbiającej przebywać w ogrodzie i konsumować hodowane tam przez człowieka warzywa. Zwierzęta prezentowane są jako istoty czyniące szkody, niszczące pielęgnowane przez ludzi plony: *daleko paść świnie od ogrodu* 'strzeż się okazji od złego' (NKP); *пошла*

свинья в огородники: на морковь, на репу, на белу капусту ‘предоставили человеку возможность иметь дело с его слабостью’ (БСРПос); *просился волк в пастухи, а свинья в огородники* ‘человек, чьи пороки, слабости связаны с конкретным делом, претендует на то, чтобы этим делом заняться’ (БСРПос); *не быть медведю стадоводником, а свинье огородником* (РМР); *свинья в саду не огородник, волк овечкам не пастух* (БСРПос); *худо, когда волк в пастухах живет, лиса – в птичниках, свинья – в огородниках* (ЭНМ).

W paremiologii słowiańskiej koń jest przedstawiany jako zwierzę o niezwykłej wartości, mądrości i znaczeniu użytkowym, przewyższające pod względem przydatności krowy, świnie, kozy czy owce. Gradacja taka wynika z jego fizycznych możliwości, wrodzonego intelektu i delikatności. Chociaż bydło, trzoda chlewna i inne zwierzęta hodowlane odgrywały ważną rolę w gospodarstwie, nigdy nie pracowały tak intensywnie ani nie podejmowały tylu obowiązków jak konie. Wielowyrządowce oddają wyraźnie tę hierarchię i podkreślają różnicę w znaczeniu poszczególnych zwierząt w tradycyjnym życiu wiejskim: *лошадино молоко слаще коровьего* ‘перм. употребляется для утверждения большей ценности и значимости лошади в крестьянском хозяйстве’ (БСРПог); *коню коза не ровень* (БСРПос); *свинье коню рылом под хвост не достать* ‘каждый должен знать свое место’ (СААПГ).

Posiadanie konia gwarantowało dostatek: *кому się klacze i żony darzą, ten nie żebrze chleba* (DWKolb). Zwierzę to było postrzegane jako nieodłączny towarzysz mężczyzny, który dbał o swój majątek i ciężko pracował na rzecz rodziny. Obserwacja, że koń z oddaniem służył ludziom, zaowocowała rosyjskim przysłowiem *конь да мужик – вековой позорник*⁴⁵ ‘печор. о главных тружениках в крестьянском хозяйстве’ (БСРПос).

Również w języku polskim koń ukazywany jest jako wierny towarzysz mężczyzny: *koń chłopu, kądziel babie, ląka bydłu, a chrap żabie* (NKP). W gwarze wiejskiej zwierzę bywa porównywane do ojca i nazywane pieszczotliwie *taciczkim*: *koniczek to jest nasz taticzek, a krowiczka to mamiczka* (JKOZR). Przysłowie akcentuje sposób traktowania konia przez człowieka jako zwierzęcia zapewniającego gospodarzom dobrobyt i spokój. Forma deminutywna *koniczek* dodatkowo podkreśla ciepłe, życzliwe uczucia ludzi wobec tego zwierzęcia. Słowniki języka polskiego zawierają liczne zdrobnienia odnoszące się do koni, co stanowi kolejny dowód na przyjazne podejście do tej grupy zwierząt.

⁴⁵ *вековой* ‘wieczny’, *позорник* ‘kto mучится, страдает от тяжелой работы’ (БСРПос).

Konie mają związek z tradycją rycerską: *koń cisawo-pleśniawy rycerzom szczęśliwy* (NKP). Dawne przysłowia polskie podkreślają ich szczególną rolę podczas wojen: *nie nowina siwcowi wojna* ‘w XVI w. siwych koni używało najczęściej rycerstwo do boju’ (NKP); *koń rzeźwy, pyszny, niespokojny – zwierzę natarczywe i lubiące wojny* (NKP).

Zadbany koń od zawsze wzbudzał powszechny podziw i uznanie. Z tego też powodu porównywano do niego osoby wysoko postawione: *i koń hardo stępa, gdy w bogatym rzędzie* ‘o zachowaniu ludzi pełniących ważne funkcje’ (PSWP). Wyrazem poważania i miłości, jakimi człowiek darzył te istoty, są wielowyrazowce akcentujące ich wysoką cenę: *konia tanio nie ceń, króla o mało nie proś* (NKP); *nie ten konia dogodnie używa, co tanio, ale ten, co drogo płaci* (NKP).

Posiadanie zwierząt gospodarskich miało bezpośredni wpływ na status majątkowy. I właśnie ze względu na tak niebagatelną wartość materialną pożyczanie koni nie było wskazane. Zwyczaj ten utrwalono w polskich paremiach: *do konia, którego pożyczają, do pana, którym służy radzą, do wioski w złym sąsiedztwie*⁴⁶ – *nie masz się do czego cisnąć* (NKP); *konia na pole nie pożyczaj, na bór*⁴⁷ biorąc, *drugim nie dawaj* (NKP); *konia nie pożyczaj, a niewieście nie wierz* (NKP); *wozu i konia nie pożyczaj, bo wóz zepsują, konia odsednią*⁴⁸ (DWKolb).

W przeszłości konie pracowały na polu, pełniąc rolę siły pociągowej, transportując różne ładunki i tym samym znacznie ułatwiając życie ludziom: *dobry koń do szlei*⁴⁹ ‘do pracy, nie do karety’ (NKP); *końska stopa – kłósów kopa* ‘gdy ziemia jest dobrze uprawiana, daje bogate plony’ (NKP); *baba z wozu, koniczkowi folga*⁵⁰ (JKOZR); *baba z wozu, koniom lżej* ‘o pozbyciu się zbędnej osoby, która przeszkadza i sprawia kłopoty’ (WSFPWN); *konie i do żyta, i z wizytą* (NKP); *баба с возу, кобыле легче* (PMP).

Konie wykorzystywano też do jazdy wierzchem: *koń chodzi pod siodłem* ‘przestarz. jest używany do jazdy wierzchem’ (WSFJP); *dosiadać konia* ‘przestarz. jechać konno’ (WSFJP); *siadać na konia* ‘dosiadać konia’ (USJP); *насть на коня* ‘1) быстро, спешно сесть на коня; 2) сесть на коня и помчаться’ (СФБФФ). Ułatwiały one ludziom podróżowanie: *rozstawne konie* ‘histor. konie umieszczane

⁴⁶ Dawna (staropolska) forma współczesnego słowa *sąsiedztwo* (SPXVI).

⁴⁷ *bór* ‘kredyt, pożyczka’ (SPXVI).

⁴⁸ *odsednienie* ‘uszkodzenie skóry i tkanki podskórnej grzbietu konia, zwykle tylnej części kłębu, spowodowane uciskiem uprzęży’, Odsednienie, <https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/odsednienie.html>, dostęp: 2.09.2024.

⁴⁹ *szleja* ‘najprostsza uprzęż szorowa, składająca się z parcianych lub rzemiennych pasów z postronkami, zakładana koniowi na kark i pierś’ (USJP).

⁵⁰ Słowo dawne oznaczające ‘ulgę, odpoczynek, wytchnienie’, które obecnie występuje jedynie jako komponent frazeologizmów (USJP).

na pewnych odległościach na trasie podróży, aby przez zmienianie ich umożliwić podróżnym szybkie przebycie drogi; także: zapasowe konie gotowe do przeprzeżenia na dawnych stacjach pocztowych' (USJP).

Frazeologizmy związane z doświadczeniem jeździeckim odnoszą się również do wyścigów konnych, które mogły stać się bardzo dochodowym i pożądanym przez człowieka zajęciem: *postawić na dobrego konia* 'nie zawieść się na kimś (lub na czymś), na kogo (na co) się liczyło, do kogo (do czego) się miało zaufanie' (USJP); *postawić na złego konia* 'zawieść się na kimś (lub na czymś), na kogo (na co) się liczyło, do kogo (do czego) się miało zaufanie' (USJP).

Współcześnie zwierzęta zastępuje się urządzeniami mechanicznymi. Stąd terminy takie jak *koń mechaniczny* (PSWP) – jednostka mocy silnika, czy *konik mechaniczny* – zabawka dziecięca na kółkach, którą maluch wprowadza w ruch poprzez wznoszenie się i opadanie, inaczej *ponycycle* (por.: Czym jest koń mechaniczny dla dzieci?, <https://remaju.pl/kon-mechaniczny-dla-dzieci-wszystko-comu-sisz-o-nim-wiedziec/>, dostęp: 2.09.2024).

7.1.2. Opozycja *bezpieczne* – *niebezpieczne*, *groźne*

Zebrane frazeologizmy animalistyczne wskazują, że niektóre gatunki inwentarza wzbudzają w ludziach nieprzyjemne uczucia i uznawane bywają za *groźne*, *niebezpieczne*. Dotyczy to zwłaszcza zwierząt rogowatych. Należą do nich zarówno osobniki duże i silne, jak i mniejsze, zaskakujące swoim zachowaniem, zachowujące się w sposób nieprzewidywalny, gwałtowny, agresywny. Porównajmy kilka egzemplifikacji: *раскобызиться*⁵¹ *как козел* 'o рассердившемся, раскричавшемся человеке' (БЧН); *ктоś tryka coś jak baran łbem* (JKOZR); *baran <baran> buc (buch)* 'słowa wypowiediane podczas zabawy z dzieckiem' (WSFJP); *strzelić barana* 'uderzyć głową' (NSGU); *переть напролом как бык* (БЧН); *uderzyć (wyrzucić) kogoś bykiem* (PSWP).

Ze względu na zachowanie niektórych zwierząt osobom do nich porównywanym przypisano *porywczność*, *impulsywność*, *nieobliczalność*. Są to cechy nawiązujące do realnych właściwości zwierząt i wynikające w bezpośredni sposób z obserwowalnych faktów. Obcowanie z bykiem, baranem czy kozłem zawsze powinno rodzić w człowieku potrzebę czujności. Powszechnie wiadomo bowiem, że zwierzęta te mogą atakować niespodziewanie i z ogromną siłą.

W oczach ludzi koza może uchodzić za istotę *niebezpieczną* i *kapryśną*. Z tego też powodu jej zachowanie niekiedy wywołuje niepewność, a w następstwie

⁵¹ Słowo gwarowe o znaczeniu 'рассердиться' (СРНГ).

rodzi lęk. Pejoratywne wartościowanie rogacizny przekazuje w podtekście rosyjski związek *идет коза рогатая* 'выражение, которым шутиливо пугают маленьких детей, приближая при этом два движущихся отставленных пальца – наподобие козьих рогов' (БСРПог). Z obrazem napastliwej i gotowej do ataku kozy wiąże się też frazeologizm *делать козу кому-л.* 'шутл. разг. шутя пугать (обычно ребенка) движениями раздвинутых пальцев руки (указательного и мизинца), изображая бодущуюся козу' (БСРПЭР). Bez wątpienia spotkanie z napastliwym i agresywnym zwierzęciem wystraszy każdego, nie tylko dziecko. Motywacja gestyczna przytoczonych związków opiera się na podobieństwie między kształtem kozich rogów a ułożeniem palców dłoni. Obie jednostki przywołują wizerunek fauny, z którą należy obchodzić się umiejętnie, gdyż niektóre jej zachowania mogą okazać się bardzo nieprzyjemne.

Kozły z kolei postrzegane są jako *zadzierzyste* i *zawzięте* w walce. W rzeczywistości mogą one atakować nie tylko innych przedstawicieli fauny, ale i ludzi. Frazeologizmy z zoonimem *козел/козёл* bywają językowymi wykładnikami takich negatywnych uczuć człowieka, jak złość, agresja, poirytowanie. Dla przykładu: *зел*⁵² *как козел* 'волог. неодобр. об очень злом, агрессивном человеке' (БСНС); *козлом идти* 'пск. о рассердившемся, расхаживающем зло человеке' (БСНС); *у кого-л. козлы вышли* 'произошла ссора, нелады' (ИСРФК); *мiecь козла на чоле* 'престарз. оказывать niezadowolenie, gniew; być nieprzystępnym' (SFJPS); *postawić козла на чоле* 'dawny оказывать зły humor, zmarszczyć czoło' (PSWP). Powyższe związki opisują osoby nieprzyjaźnie nastawione wobec innych, będące w złym nastroju. Należy uznać je za rezultat wiedzy człowieka na temat możliwych bezpośrednich kontaktów z rogacizną.

Innym niewątpliwie niebezpiecznym zwierzęciem bywa byk. Spotkanie z nim może być równie ryzykowne i zaskakujące, co kontakt z kozą czy kozłem. Należy zdawać sobie sprawę, że byki mają wysoki poziom testosteronu i silne instynkty terytorialne, a zanim zaatakują człowieka, stają bokiem, wyginają grzbiet i ruszają głową, by pokazać, jakie są duże. Znajomość zwyczajów zwierzęcych może uchronić przed nieszczęściem. We frazeologii utrwalono, że samiec krowy potrafi odstraszać odpowiednią postawą, której towarzyszy wrogie spojrzenie. Prezentowany jest on jako zwierzę agresywne, nieobliczalne i potencjalnie *niebezpieczne* dla człowieka: *глядеть (смотреть) быком (как бык)* 'разг. волог. перм. неодобр. о недовольно, угрюмо глядящем на других человеке' (БСНС); *глядеть бычком* 'исподлобья, дичиться (как бычок), т. е. иметь, принимать вид, напоминать бычка, коситься' (PMP); *patrzeć (spoglądać) bykiem* 'patrzeć

⁵² Пор.: *зел* – skrócona forma przymiotnika *злой* (Грот, Шахматов, 1891–1930).

na kogoś, na coś z niechęcią, ze złością, traktować kogoś, coś nieprzychylnie, nieżyczliwie, nie aprobować czegoś' (WSFPWN); *стоять как бык 'селигер. неодобр. о стоящем обиженном, хмуром, необщительном человеке'* (БСНС). Wymienione jednostki przywodzą na myśl nieprzyjazny sposób bycia kogoś, kto traktuje inną osobę z awersją, niechęcią, a nawet złością.

Samiec krowy atakuje, pochylając głowę w charakterystyczny sposób i używając rogów. Dla człowieka kontakt z rozjuszonym bykiem może okazać się przykry w skutkach: *uderzyć (wyrznąć) kogoś bykiem* 'uderzyć głową w brzuch, w podbródek, w twarz' (PSWP); *pałnąć (strzelić, rąbnąć, wałnąć, zaprawić) kogoś z byka (bykiem)* 'młodzi. uderzyć kogoś głową' (WSFJP); *strzał z byka* 'uderzenie kogoś głową' (TGS); *dawać byka komuś* 'posp. zadać cios, uderzyć pochyłą głową' (WSFJP). Obcowanie człowieka z prezentowanym zwierzęciem rodzi obserwacje dotyczące jego porywczej i nieprzewidywalnej natury, frazeologizmy natomiast można uznać za pewnego rodzaju ostrzeżenie.

Warto podkreślić, że w słowiańskim kręgu kulturowym jazda na byku nie jest powszechnie praktykowana, w przeciwieństwie do Hiszpanii, gdzie tego typu zachowania występują częściej i mogą prowadzić do nieprzyjemnych konsekwencji, a nawet stanowić poważne zagrożenie dla jeźdźcy. Do obrazu ujeżdżania rogatego zwierzęcia, znanego z dzikości i gwałtowności, odnosi się idiom z *byka spadł* 'posp. zgłupiał, zwariował; źle się zachował' (WSFJP). Związek ten przestrzega, że kontakt z tak ogromnym i silnym zwierzęciem może okazać się dla człowieka bardzo niefortunny i prowadzić do trwałych obrażeń.

Poskromienie byka i kontrolowanie go uważane bywa za przejaw zręczności i odwagi. Wykładnikiem takiej opinii jest polski związek *chwycić (wziąć) byka za rogi* 'od razu przystąpić do rzeczy, zabrać się do działania' (PSWP) oraz jego rosyjski odpowiednik *братъ (взять, хватать) быка за рога* 'разг. одобр.' (БСРПор) o tym samym znaczeniu. W obu przypadkach pojawiają się pozytywne konotacje związane ze 'zdecydowaniem' i 'wielkimi możliwościami' osoby podejmującej trudne zadanie. Frazeologizmy te przywołują także skojarzenia z siłą, jaką musi dysponować człowiek, by odnieść sukces w walce z tak potężnym zwierzęciem, jakim jest samiec bydlę rogatego. Pouczają ponadto, że siła woli, hart ducha i aktywne podejście do problemów to klucz do pokonywania wszelkich trudności.

We frazeologii zoonimicznej zwraca się uwagę, że nie należy ufać także koniom, ponieważ ich nieprzewidywalne zachowania mogą stanowić zagrożenie dla bezpieczeństwa i zdrowia człowieka. Kontakt z nimi wymaga umiejętności, dalekowzroczności i ostrożności. Dobrze jest znać psychikę i fizjologię fauny, z którą obcuje się na co dzień: *не подходит к лошади, не окрикнув ее* (БСРПос); *не той сзади лошади, если не знаешь ее норова* (БСРПос); *не окрикнув лошадей,*

в стойло не лезь (БСРПос); *запрометчивому*⁵³ *коню не верь в узде* ‘торопливому и нерассудительному человеку не стоит доверять’ (БСРПос); *do konia i białogłowy przystępuj śmiało* ‘zasada postępowania z kobietami i końmi’ (PSWP); *koniovi i kobiecie nigdy nie wierz* ‘wobec postępowania kobiet należy być nieufnym’ (PSWP); *do konia z przodu się przystępuje* ‘zasada postępowania chroniąca przed niebezpieczeństwem’ (PSWP).

Koń ma ograniczone pole widzenia. Dużo dokładniej zauważa on to, co pozostaje przed jego głową. Za zwierzęciem znajduje się tzw. pole martwe. Jest to przestrzeń, której koń nie widzi wcale. Dlatego ważne jest, by nie podchodzić do niego od tyłu, bez odpowiedniego uprzedzenia, bowiem może on w takim wypadku – w wyniku paniki i zaskoczenia, chcąc się bronić – zadziałać instynktownie i na przykład kopnąć: *брыкнуть (лягнуть ногой) как лошадь ‘прост. неодобр. о человеке (чаще женщине), сделавшем неожиданное и резкое движение ногой’* (БСНС).

Ludzie od wieków cenili konie zręczne i doświadczone, na których mogli polegać, czując się bezpiecznie i pewnie. To właśnie takie zwierzęta były wykorzystywane do jazdy wierzchem i powożenia: *konie wyprawne pod pany, a nieuki pod furmany* (NKP); *konia rączego do wozu furmańskiego, szlachcica wolnego do mieszkania szkoda, bo grosz z wolnością precz* (NKP).

Jednak jazda na wierzchowcach zawsze związana była z pewnym ryzykiem i mogła zakończyć się dla człowieka niepomyślnie. Obraz osoby spadającej z grzbietu omawianego zwierzęcia został utrwalony w paremiach dotyczących zmienności losu, niestabilności egzystencji ludzkiej: *na tym koniu wszyscy dziś siedzicie, z którego ja wczoraj spadł* ‘o utraconych możliwościach’ (NKP); *łaska pańska na pstrym koniu jeździ* ‘zwierzchnicy miewają kaprysy, mogą być na przemian życzliwi i nieżyczliwi bez jakiegokolwiek uzasadnienia’ (PSWP); *бывает и на коне, и под конем* ‘волг. пск. суб.’ (БСРПор); *оказаться на коне или под конем* ‘обл.’ (БСРПор). Koń w przywołanych jednostkach symbolizuje szczęście, wielki potencjał człowieka, a także powodzenie, które niestety jest ulotne i nie trwa wiecznie.

Zachowanie jeźdźcy lub woźnicy ma bezpośredni wpływ na reakcje zwierząt, ich zachowanie podczas biegu lub jazdy. Dlatego kontakt z końmi wymaga rozwagi, wyczucia i zdolności do panowania nad sytuacją. Poniższe paremie odnoszą się do ogólnej prawdy, że nie każdy potrafi skutecznie realizować powierzone mu zadania i zachowywać się odpowiednio do sytuacji: *jaka taka szkapa, ale furman gapa* ‘o niedostosowaniu ludzi do wykonywanych zadań’ (PSWP); *bez furmana konie wóz rozniosą* ‘w każdym zbiorowym działaniu potrzebny jest przywódca’ (PSWP); *i najlepszego*

⁵³ *запрометчивый, запрометливый* ‘торопливый и нерассудительный, опрометчивый’ (БСРПос).

konja trzymaj w cuglach ‘o konieczności zapobiegania niebezpieczeństwom w każdej sytuacji’ (PSWP); *puść koniowi cugle, a uniesie cię* (NKP); *sznurki na sobie wiąż, a uprzęż i bat na konia miej dobry* (NKP); *добрый конь не без ездока* (БСРПос); *коня ведут уздечкой, а человека – словом* (БСРПос); *коня правят уздой, а человека умом* (БСРПос); *и лошадь правильно идет, коль умный возчик правит* (БСРПос); *и слепая лошадь везет, коли зрячий глаз на возу сидит* (БСРПос).

Frazeologizmy z żargonu jeździeckiego prezentują obraz konia, którym sprawnie kieruje jeździec: potrafi wywołać u zwierzęcia pożądane reakcje i umiejętnie oddziałuje na jego ciało. Przywołajmy frazeologizmy ilustrujące ten fragment rzeczywistości: *wspiąć konia ‘jeźdź. ścisnąć konia ostrogami i ściągnąć wodze tak, aby stanął na tylnych nogach’* (USJP); *zaciąć konia ‘jeźdź. uderzyć konia batem lub szpicrutą, aby ruszył z miejsca lub szybciej biegl’* (USJP); *zederzeć konia ‘jeźdź. zatrzymać gwałtownie konia, przykracając mu cugli’* (WSFPWN); *spinać konia ‘jeźdź. ścisnąć koniowi boki ostrogami, kłuć konia ostrogami, pobudzając go do szybkiego biegu’* (USJP); *dać koniowi ostrogę ‘przynaglić konia do biegu, kłując go ostrogami’* (WSFPWN).

Konie są bardzo wrażliwe na ból, dlatego powinno się zwracać uwagę na wszelkie oznaki dyskomfortu, jaki mogą one odczuwać. Odpowiedni, świadomy wpływ człowieka na zwierzę oraz unikanie błędów w kontaktach z nim prowadzi do wypracowania harmonii, zrozumienia oraz wzajemnego zaufania pomiędzy jeźdźcem i wierzchowcem.

7.1.3. Opozycja traktowane z troską, z szacunkiem, z czułością – traktowane okrutnie, z pogardą, z ironią

Realia codziennej koegzystencji człowieka ze zwierzętami gospodarskimi znajdują wyraz w słowiańskich frazeologizmach oznaczających wyjątkowo ciężką pracę. Jednostki te odzwierciedlają, jak *brutalnie* i *niehumanitarnie* człowiek potrafi wykorzystywać posiadany inwentarz, zmuszając zwierzęta do nadmiernego, często przekraczającego ich siły wysiłku fizycznego: *един вол десять пол⁵⁴ водит* ‘пск. один человек занимается „десятью” делами сразу, делает много’ (БСРПос); *горбачить как вол⁵⁵* ‘орл. неодобр. о много и тяжело работающем человеке’ (БСНС); *переть свой воз точно вол* ‘прост. о покорно несущем бремя жизненных забот человеке’ (БСНС); *работать* (*трудиться, пахать*

⁵⁴ Rzeczownik *поля* w gwarach pskowskich ma znaczenie ‘пашня, пахота’ (СППП).

⁵⁵ Komparatyw pochodzący z rejonu obwodu orłowskiego; czasownik *горбачить* znaczy ‘напряженно, надрывно работать’ (БСНС).

‘прост.’) как вол ‘разг. орл. том. неодобр.’ (БСНС); тянуть как запряженный вол ‘неодобр. о терпеливо и покорно, с большим напряжением работающем человеке’ (БСНС); воровать как бык ‘волгоград. сиб. неодобр. о много и интенсивно работающем человеке’ (БСНС); везти (ломить, работать, пахать) как <бурый> вол ‘прост.’ (БСНС); <работать> как бык в ярме ‘прост. неодобр. о человеке, постоянно обремененном какой-л. трудной, непосильной и подневольной работой’ (БСНС); работать как черный бык (БСНС); робить как вол ‘прибайк.’ (БСНС); везти (тянуть) как бык ‘волгоград. неодобр. о много и тяжело работающем человеке’ (БСНС); *harować (orać) jak wół* ‘pracować bardzo ciężko, zwłaszcza fizycznie; tyrać’ (PSWP); *pracować jak <ten> wół <roboczy>* ‘posp. bardzo ciężko, wytężając wszystkie siły’ (WSFJP); *jak wół w jarzmie ciągnąć* (RB). Wymienione jednostki mają nacechowanie pejoratywne i przywołują obraz pracy niewolniczej, wyczerpującej, wręcz wyniszczającej, jaką wykonują zwierzęta na rozkaz ludzi. Konotują one ‘uległość’ i ‘posłuszeństwo’.

Nie brakuje w repertuarze słowiańskiej frazeologii animalistycznej związków, które akcentują bezwzględne podporządkowanie zwierząt woli człowieka. Fauna ukazywana jest w nich jako pasywna, bezradna, pozbawiona inicjatywy: <глядеть, смотреть> как бык из-под ярма ‘народн. неодобр. о крайне устало, измученно, страдальчески глядящем человеке’ (ССРЯМ); *хорошего быка под ярмом узнают* ‘человека узнаешь в деле’ (БСРПос); *доить* как корову кого-л. ‘прост. неодобр. обирать, эксплуатировать кого-л. самым бесстыдным образом’ (БСНС); *доить* кого-л. как козу ‘народн. неодобр. 1) о беспощадной, жестокой эксплуатации кого-л.; 2) о беспрестанном и жестком вымогательстве материальных средств у кого-л.’ (БСНС); *приуылк jak wół do jarzma* ‘о тяжелой и мęczącej pracy’ (RB); *doi go jak swą krówkę* ‘wyzyskuje go, odziera’ (NKP); *chodzi jak wół w jarzmie* (JKOZR).

Rosyjskie przysłowia eksponują także obraz konia jako zwierzęcia ciężko pracującego, który wykonuje różne zadania na polecenie ludzi. Paremie utrwalają przeznaczenie zwierzęcia w gospodarstwach wiejskich: *сколько кобылке ни прыгать, а быть в хомуте* (БСРПос); *сердита кобыла на воз, а прет его под гору и в гору* (БСРПос); *хотя у кобылы и семь жеребят, а кобыле перемены не будет* (БСРПос); *коня в гости зовут не меду пить, а воду возить* (БСРПос); *конь не пахарь, не кузнец, не плотник, а первый на селе работник* (БСРПос).

Niektóre jednostki dotyczą kwestii ciężkiej, wyczerpującej pracy zwierząt, wykonywanej bez wytchnienia, często ponad siły, w sposób mechaniczny i pozbawiony refleksji. W językowym obrazie konia, traktowanego przedmiotowo, uwiadacznia się postawa człowieka pozbawionego empatii, kierującego się wyłącznie własnym interesem i dążącego do pełnego podporządkowania fauny: *коли не по*

коню, так по оглоблям (БСППор); gdy konia nie może, bije po hołoblach (NKP); wziąłś konia, weźmij i bicz (SJPL); na konia trzeba bicza (JKOZR); konie rządzi-my wozdami, ludzi mądrymi mowami (DWKolb); bez lejca na wóz, bez wiosła na wodę, bez ostróg na konia nie wsiadaj (DWKolb).

Wykładnik semantyczny 'bardzo intensywnie' zawarty jest najczęściej w strukturze znaczeniowej synonimów leksemu *работать*, które w regionalnych odmianach ruszczyzny charakteryzują osobę pracującą ponad ludzkie siły. Przykładem mogą być wyrazy *вкалывать, долбать, буровить*. W języku polskim wykładnik ów mieści się w znaczeniu takich słów potocznych, jak *harować, tyrać, zasuwać*. Przywołajmy odpowiednie egzemplifikacje: *работать* (*ломать* 'пск.') как конь 'брян. пск. том.' (БСНС); *работать* (*трудиться, вкалывать, шиачить, ломить* 'кар.') как <ломовая> лошадь 'прост.' (БСНС); *работать* (*вкалывать*) как лошадь Пржевальского 'жарг. шути.' (БСНС); *работать* как лошадюга 'пск.' (БСНС); *пахать* как лошадь 'прост. неодобр.' (БСНС); *робить*⁵⁶ как конь 'краснояр. неодобр.' (БСНС); *лобозить*⁵⁷ як бурый конь 'смол. неодобр.' (БСНС); *долбать*⁵⁸ как мерин 'брян. неодобр.' (БСНС); *буровить*⁵⁹ как конь 'алт. прибаик. о много, напряженно занимающемся тяжелой, изнурительной работой человеке' (БСНС); *ворочать* как сивый мерин 'том.' (БСНС); *делать столько, чего и лошадь не везла* 'много' (ИСРФ); *pracować* (*harować, tyrać, orać, zasuwać*) jak koń 'pracować bardzo ciężko, zwłaszcza fizycznie' (WSFPWN); *chodźć jak koń w kieracie*⁶⁰ 'bardzo ciężko pracować, zwłaszcza za niewielkie wynagrodzenie, bez satysfakcji' (PSWP). Wymienione frazeologizmy eksponują pełne podporządkowanie koni woli człowieka i dotyczą obrazu wyczerpującej, monotonnej pracy.

Polskie paremie *przyzwyczaił się jak koń do chomąta* (RB) czy *ciągnij, kobyło, choć ci niemiło* (DWKolb) wprost wyrażają myśl, że ciężko pracujące zwierzę nie ma wyboru i musi pogodzić się z niewygodnym losem, akceptując swoją rolę służenia ludziom. Nadmierna eksploatacja fauny stanowi tu metaforę bardzo żmudnej pracy człowieka: *нагружать кого-л. как лошадь* (БСНС); *взваливать*

⁵⁶ Słowo gwarowe *робить* 'работать' (СРНГ).

⁵⁷ Słowo gwarowe *лобозить* 'много, изо всех сил работать' (СРНГ).

⁵⁸ Bezokolicznik *долбать* w gwarach briańskich oznacza 'напряженно трудиться' (Бойцов, 1986; podaje za: БСНС, 387).

⁵⁹ Słowo gwarowe *буровить* 'много, напряженно работать, заниматься тяжелой работой' (СРГА, СРГП).

⁶⁰ Por.: *kierat 'roln. techn.* urządzenie wykorzystujące siłę zwierząt pociągowych (koni lub wołów) do napędu niektórych maszyn rolniczych, np. sieczkarni, młockarni; maneż' (USJP).

что-л. на кого-л. как на лошадь ‘прост. ирон. об очень тяжелой поклаже, нагруженной на кого-л. выносливого, терпеливого и покорного’ (БСНС); *оттортатъ*⁶¹ *кого-л. как лошадь* ‘брян. нагрузить на кого-л. что-л. большое, тяжелое’ (БСНС); *оседлатъ как лошадь* ‘неодобр. о человеке, полностью подчинившем кого-л. своей воле и паразитически эксплуатирующем его (часто – о властной жене по отношению к мужу)’ (БСНС); *ораć w kogoś jak w łysęgo konia, orać w kogoś jak w łysą kobyłę* ‘posp. orać kimś; zmuszać kogoś do ciężkiej pracy, wykorzystywać kogoś’ (WSFJP); *nawalić jak na siwą szkapę* ‘wykorzystywać kogoś do ciężkiej pracy’ (RB).

Związki odnoszące się do okrutnego traktowania zwierząt ukazują człowieka w wyjątkowo negatywnym świetle: *gdy konia łowią, dają obroku, a kiedy złowią, kijem po boku* (NKP); *кобылку бьют, женке наветки дают* (БСРПос); *тюкать на кого-л. как на коня* ‘пск. понукать, побуждать кого-л. к действию; постоянно ругаться с кем-л., кричать на кого-л.’ (БСНС); *забить кого-л. как слепую лошадь* ‘жарг. магнит.’ (БСНС); *бить (избить) кого-л. как ломовую лошадь* ‘прост. неодобр. о крайне жестоком, бессердечном избиении кого-л.’ (БСНС); *кричать на кого-л. как на вола* ‘прост. о чьем-л. грубом, сердитом и громком окрике в адрес медлительного, неторопливого и покорного человека’ (БСНС); *лупить кого-л. как быков* ‘симб. о нанесении жестоких побоев кому-л.’ (БСНС); *zerznąć jak byka* ‘zbić mocno, okrutnie’ (SGPKRO); *bić między słypie jak byka* ‘odnosić się do kogoś bezwzględnie i zmuszać do ciężkiej pracy, wykorzystywać’ (RB). We frazeologizmach człowiek jawi się jako istota bezduszna, gotowa do nikczemnych i karygodnych czynów, stojących w rażącej sprzeczności z definicją człowieczeństwa. Brak mu empatii, wrażliwości i szacunku wobec stworzeń nienależących do gatunku *Homo sapiens*.

Zwierzęta nieposłuszne w ludzkim rozumieniu zasługują na karę: *на урослива*⁶² *коня не жалея ремня* ‘непокорного, плохо работающего человека надо наказывать’ (БСРПос); *заносчивого коня построже зануздывают* ‘с непокорным человеком строже обращаются’ (БСРПос). Z kolei leniwe zwierzęta, zgodnie z tym podejściem, należy bezwzględnie i wszelkimi sposobami zmuszać do pracy: *стебать как лошадь леную кого-л.* ‘пск. очень сильно, жестоко бить кого-л. кнутом, ремнем (в наказание за лень)’ (БСНС); *как ленивая лошадь* – *что ударишь, то и уедешь* ‘устар. ирон. о ленивом, инертном

⁶¹ Czasownik *оттортатъ* w gwarach briańskich ma znaczenie ‘нагрузить’ (Бойцов, 1986; podają za: БСНС, 358).

⁶² Przymiotnik *уросливый* wywodzi się od słowa *урус* ‘русский’. Pochodzi on z języka tatarskiego i w gwarach regionalnych oznacza ‘капризный, своенравный’ (МАС).

человеке, который не делает ничего без понуканий или побоев' (БСНС); *konia ręczego przytrzymaj, leniwego chlustaj* (NKP); *jako chłop leniwego głód, tak konia leniwego ostrogi, a pana skąpego wojna do czułości przywodzą czasem* (DWKolb).

Frazeologia rosyjska oddaje obraz skrajnego wyczerpania fauny, odsłaniając równolegle wizerunek surowego, egoistycznego i pazernego człowieka, myślącego jedynie o dobrach materialnych i swojej własnej wygodzie. Realia dotyczące zwierząt symbolizują beznadziejne położenie ludzi. Obraz ten jest bardzo smutny i skłania do refleksji zarówno o trudach życia zwierząt hodowlanych, o metaforycznie wyrażonych relacjach międzyludzkich, ale też o relacji *homo – animal*: *был конь, да заезжен (изъезжен, изъездился)* 'o człowieku, który stracił siły i zdrowie' (БСРПос); *был конь – урбленный 'перм.'* (БСРПос); *как конь загнанный 'морд. неодобр.* o człowieku, którego iznużyli ciężką pracą i хлопотами' (БСНС); *как загнанная (запаленная⁶³ 'народн.') лошадь 'прост. морд. неодобр.'* (БСНС); *как <замученная> кляча 'прост. неодобр.'* (БСНС); *устать как лошадь 'прост. неодобр.* o крайне uсталом, сильно утомленном (обычно от тяжелой физической работы) человеке' (БСНС); *был то конь, ale się zjeździł* (NKP); *chlustał, chlustał, aż konik ustał* 'o nadmiernym wykorzystywaniu kogoś' (NKP).

Pewna część wielowyzowców potępia nadmierną eksploatację fauny i poucza, że naszych *braci mniejszych* nie wolno wykorzystywać ponad ich realne możliwości: *с одного вола по две кожи (шкур) не дерут* (РМР); *с одного вола две шкуры не сымеши* 'диал. ирк. говорится, когда невозможно получить более значительный результат' (ИСРФ); *овец надлежит стричь, но не кожу сдирать* (БСРПос); *доброто пастыря дело овец стричь, а кожи не снимать* (РМР); *з одного вола (барана) двох skór nie drą* 'nie należy być pazernym, skąpym' (NKP).

Przysłowia obydwu języków krytycznie odnoszą się do osób, które nie traktują zwierząt z należyтым szacunkiem i bywają wobec swoich podopiecznych nieczuli. Związki o charakterze dyrektywnym sugerują: *у жадного лошади не покынай* (БСРПос); *уjechawszy milę, postój koniom chwilę; уjechawszy trzy, чола конiom przytrzymaj; уjechawszy sześć, дай же конiom jeść* (DWKolb).

W warstwie przysłów słowiańskich jednoznacznie podkreślono, by do orania nie zaprzęgać krów: *кто кrowami орe, та пустки в коморze* (NKP). W gospodarstwie powinny one służyć do innych zadań. Krowy bardzo źle znoszą stres i nieodpowiednie warunki hodowli. Następstwem okrucieństwa wobec nich są

⁶³ *запаленный* 'измученный продолжительной или быстрой ездой; загнанный (о лошадах)' (Ефремова, 2000).

problemy laktacyjne. Frazeologizmy rosyjskie łączy wyraźnie zarysowane przesłanie o konieczności *poszanowania* zwierząt zapewniających człowiekowi godne życie, byt, dostatek: *от битой коровы – не молоко* (БСРПос); *корову палкой бить – молока не пить* (БСРПос)⁶⁴.

Przesłania płynące z jednostek paremiologicznych obydwu języków są zgodne co do tego, że właściciele zwierząt hodowlanych powinni o nie dbać, odnosić się z *troską*, zapewniać odpowiednią ilość wysokogatunkowej paszy, jeśli oczekują wymiernych korzyści w postaci mleka, mięsa czy skóry: *не гляди свинье в рожу, а корми свинью рожью* (БСРПос); *не накопит свинка сала, если корму дают мало* (БСРПос); *посади свинью в рожь, дадут грош* (ЖРНПП); *кормят вола, чтоб кожа была гладка* (БСРПос); *овцу не шуба греет, а корм* (БСРПос); *не выменем доит корова, а рылом*⁶⁵ (РМР); *если есть за коровой уход, от коровы получишь доход* (БСРПос); *у коровы молоко на языке: как покормишь, так и подоишь* (БСРПос); *кrowa pyskiem doi* (NKP); *kto chce krowę doić powinien ją paść* ‘aby mieć korzyść, najpierw trzeba ponieść pewne nakłady’ (PSWP); *daj krowie w żłobie, to ona da tobie* ‘dobre traktowanie kogoś lub czegoś przynosi korzyści’ (PSWP); *мłóцącemu wołowi не завязуј гęбы* ‘zasada dbania o zwierzę, które wykonuje swoją pracę’ (PSWP).

Jedynie zadbane zwierzęta potrafią stawić czoła niesprzyjającym warunkom oraz trudnościom związanym z pracą. Są silne, zdrowe i okazałe, a dzięki swojej wytrzymałości i oddaniu efektywnie służą człowiekowi, przynosząc zarówno korzyści, jak i satysfakcję. Porównajmy następujące paremie: *regularność konia tuczy* (NKP); *koń się najlepiej spasa workiem* (NKP); *chcesz mieć konia gładkiego, chesz go workiem* (DWKolb); *сытый конь – богатырь, голодный – сирота* (БСРПос); *добрый конь не без корму* (БСРПос); *добрая лошадь от еды согревается* (БСРПос); *сытому коню и овrag нипочем, и гура – ровная дорога* (БСРПос); *не гладь лошадь рукою, гладь овсом* (БСРПос); *у сытого коня восемь ног* (БСРПос); *не лошадь везет – овес* (БСРПос). Wydźwięk przytoczonych powyżej związków należy uważać przede wszystkim za postulat troskliwego obchodzenia się z posiadanym inwentarzem.

Nie ulega wątpliwości, że troska o zwierzęta przynosi pozytywne efekty: człowiek nie musi się męczyć, a jego życie staje się prostsze i bardziej komfortowe.

⁶⁴ Por. też związek o identycznej wymowie, lecz zawierający zoonim *коза*: *бывишсь с козой – не удој* (БСРПос).

⁶⁵ W szczytowym okresie laktacji krowy powinny zjadać ok. 24 kg wysokogatunkowego suchego pożywienia. Na każdy 1 kg suchej masy krowie należy dostarczyć około 4–6 litrów wody. Laktacja uzasadnia ogrom wody i jedzenia, jakie w tym okresie pochłaniają krowy.

Zasada ta znajduje potwierdzenie w przysłowiach obydwu języków, które odsyłają do obrazu konia: *jak dasz koniom jeść, tak cię będą wieść* (NKP); *kto koniowi obrok rachuje, ten piechotą chodzi* (СААПГ); *godzien chodzić piechotą, kto nie umie dbać o konia* (NKP); *koń dobry – zdrowie ludzkie* (NKP); *не давай коню топтать – в дороге не станет* (БСРПос); *холь (гладь) коня мешком, так не будешь ходить нешком* (СААПГ). Jedynie od zadbanego zwierzęcia wypada oczekiwać sumiennego wykonywania obowiązków: *daj koniowi owsa i goń go jak psa* (NKP).

Należy podkreślić również, że konie bardzo często tworzą silne więzi z opiekunami i innymi osobami traktującymi je z szacunkiem i ciepłem. Są zwierzętami społecznymi czerpiącymi przyjemność z bliskiego kontaktu z ludźmi. Uważne traktowanie tych stworzeń, z uwzględnieniem ich potrzeb emocjonalnych, jest kluczowe dla ich dobrostanu. W kilku frazeologizmach został utrwalony wizerunek czulego rolnika, który dba o swoich podopiecznych, pielęgnuje dobytek i jest prawdziwie oddany posiadanym zwierzętom: *плакать по ком-л. как <будто> по любимой лошади* ‘устар. о горестном оплакивании кого-л.’ (БСРС); *сам мокнет, так конь сохнет* ‘о заботливом, бережливом человеке’ (БСРПос); *от хозяйского глаза и конь добреет* (ТСЖВЯ); *milszy tobie syn kobyli aniżeli boski* ‘o szlachcicach rozmiłowanych w koniach’ (NKP); *pańskie oko konia tuczy* ‘jeżeli gospodarz, właściciel sam dogląda swego gospodarstwa, przedsiębiorstwa itp., to lepiej one funkcjonują, przynoszą zyski’ (WSFPWN); *pańskie oko konia tuczy, rolę mierzwi i siew sporzy* (СААПГ).

Paremie sugerują, że zwierzęta sumiennie wykonujące swoje obowiązki nie zawsze otrzymują zasłużoną nagrodę od człowieka w postaci wysokogatunkowego pożywienia: *рабочий конь и солому ест, а овес плясунам ‘сиб.’* (БСРПос); *рабочий конь на соломе, а пустоплас – на овсе* (БСРПос); *рабочую лошадь кормят соломой, а дурнопляса овсом* (БСРПос); *ретивому коню тот же корм, а работы вдвое* (РМР); *ретивому коню всегда работы вдвое, а тот же корм* (БСРПос); *коń, со највіцей на оброк працује, најмнєй го та* ‘o niesprawiedliwym traktowaniu kogoś’ (NKP).

Problem niewłaściwego obchodzenia się ze zwierzętami hodowanymi podejmują również inne przysłowia, które stanowią metaforę relacji panujących wśród ludzi: *на ретивую лошадь большие кладут* (БСРПос); *которая лошадь большие везет, на ту большие и наваливают* ‘трудолюбивого больше нагружают’ (БСРПос); *im lepszy (szczerzy) koń, tym więcej ciężaru nań nakładają* (NKP); *który koń lepiej ciągnie, tego więcej batem* (NKP); *im szczerzy koń, tym na niego więcej nakładają* ‘o nadmiernej eksploatacji’ (СААПГ).

Frazeologizmy nie tylko ukazują traktowanie zwierząt przez człowieka, ale także obrazują sposób ich uśmiercania: *ходить як баран перед обухом* ‘смол.

ирон. о покорном человеке, с равнодушным отупением ожидающем чего-л. опасного' (БСНС); *ходить как луненый*⁶⁶ *баран* 'пск. пренебр. о ходящем ничего не понимая и не воспринимая отупевшем человеке' (БСНС); *зарезать (убить) кого-л. как барана* 'неодобр. о жестоком, хладнокровном убийстве кого-л. покорного и беззащитного' (БСНС); *повалены как бараны* 'кар. о людях, убитых на войне' (БСНС); *прирезать (зарезать) кого-л. как овцу (ягненка)* 'быстро, не сомневаясь' (ИСРФ); *бить (драть, лупить, пороть, сечь, доить) кого-л. как (як) сидорову (Сидорову) козу* (БСНС); *лупить кого-л. как козы* (БСНС); *лупить кого-л. как козу бренскую* 'разг. брян. волгоград. орл. перм. неодобр. о жестоком, безжалостном телесном наказании кого-л., порке, побоях' (БСНС); *zarzynać kogoś jak barana* (JPZW).

Przywołane porównania przedstawiają smutny los zwierząt hodowanych masowo na mięso lub skórę, których przeznaczeniem jest ubój. Ich śmierć jawi się jako akt okrucieństwa wobec fauny. Związki wyodrębnionej grupy utrwalają godny pożałowania los *braci mniejszych* i *niehumanitarny* sposób, w jaki obchodzą się z nimi ludzie: *вол растет до обуха* (БСРПос); *кормить как быка на убой* 'помор. шутил. об обильном, сытном и щедром кормлении кого-л.' (БСНС); *зв'язує як барани* 'зв'язує когось, унеручаючи' (RB).

Konotacja 'bezwzględności' kształtuje znaczenie jednostek wskazujących, że dla człowieka priorytetem są zyski, podczas gdy metody, które prowadzą do ich osiągnięcia, praktycznie nie mają znaczenia i są ignorowane. Polska paremiologia utrwała brutalną postawę ludzi wobec zwierząt oraz fakt, że dobra materialne mogą przesłonić moralność i zdrowy rozsądek: *o wełnę im tylko idzie, o barana mało* 'nie o twoją osobę, tylko twój majątek' (SJPL); *nie o owcę mu idzie, tylko o wełnę* 'ważniejszy od danej rzeczy jest zysk, jaki ta rzecz przynosi' (NKP); *owca niewinna przez rok wełnę dźwiga, ostrzygą wełnę, a jej za to figa* 'zyski czerpie nie ten, kto powinien' (NKP); *jeszcze skóra na baranie, a już kuśnierz (rzeźnik) pije na nie* 'ktoś liczy na powodzenie, zyski, choć nic tego jeszcze realnie nie zapowiada' (NKP, DWKolb); *теленки еще в брюхе, а хозяин уже с обухом* (БСРПос); *теленки еще в утробе, а он уже веревку вьет* 'кубан.' (БСРПос).

W języku rosyjskim podkreślono, że nawet świadomość nadchodzącej śmierci nie wpływa na zachowanie zwierząt. Do ostatnich chwil posłusznie poddają się one woli człowieka, mimo że zazwyczaj odczuwają zagrożenie, strach, a nawet manifestują cierpienie poprzez płacz: *жди как вол обуха <, а не дрогни!>* 'будь покорен и терпелив (в минуту опасности)' (БСНС); *идти (пойти)*

⁶⁶ Słowo to pojawia się w gwarach pskowskich i oznacza 'оглушенный ударом' (СППП).

как телок на убой 'прост. о покорно, безропотно идущем туда, где ждет наказание, человеке' (БСНЧ). Język polski utrwalił podobny obraz we frazeologizmie zawierającym zoonim *krowa*: *czekać jak krowa tyłca*⁶⁷ 'śl. czekać z rezygnacją' (SRGŚP). W komparatywach aktualizują się konotacje 'bezwzględności', 'bezdusznosci' ludzi wobec przedstawicieli fauny.

Postępowanie człowieka, który postrzega zwierzęta głównie jako źródło mięsa, wywołuje wśród fauny niechęć i przerażenie. Frazeologizmy podkreślają 'podporządkowanie', 'bierność' i 'niemoc' zwierząt wobec *Homo sapiens*: *patrzy jak krowa na rzeźnika* (JPZW); *wywalil oczy jak na rzeźnika wół* (DWKolb); *wylupil oczy jak baran, kiedy go zarzynają* (JPZW); *zaglądać na kogoś jak byk na masarza* 'krap. patrzeć na kogoś nieufnie, błagalnie, prosząco' (SRGŚP); *jak koza do rzeźnika idzie* 'z niechęcią' (DWKolb); *поглядывать на кого-л. как коза на мясника* 'народн. урон. о посматривающем в страхе, опасливо на кого-л.' (БСНЧ).

W obu rozważanych językach świnie są zestawiane z pewnymi przedmiotami, które ukazują ich pozycję wśród zwierząt hodowlanych. Stworzone obrazy podkreślają niski status trzody, która, niezależnie od okoliczności, nigdy nie będzie traktowana przez człowieka na równi z koniem i – według ludzi – nigdy nie dorówna mu pod względem użyteczności: *на свинью хоть седло надень – все конем не будет* (БСРПог); *надеть на свинью хомут* 'народн. урон. о нелепом, бесполезном поступке человека, стремящегося помочь кому-л.' (БСРПог); *przystalo jak siodło do świni* (JPZW); *wygląda jak świnia w półszorku* 'o dziwacznie ubranym' (САОПГ); *coś pasuje komuś jak świni chomąto* (JKOZR).

Jak już wspomniałam, krowy dają mleko i rodzą cielęta. Konie natomiast wykorzystywane są do jazdy wierzchem, powożenia, pracy w polu, a także w terapii i rekreacji. Zarówno bydło, jak i wierzchowce potrafią nawiązywać więzi emocjonalne z ludźmi, dlatego ich relacje mogą być oparte na uczuciach. Świnie natomiast hodowane są przede wszystkim dla mięsa, tłuszczu i skóry, a kontakt ludzi z nimi ogranicza się zazwyczaj do karmienia i rzadko prowadzi do poczucia bliskości czy wspólnoty. Utylitarne podejście do świń zaowocowało ich negatywną ewaluacją, co zostało „ujęzykowane” w postaci niezwykle ekspresywnych związków o lekceważącym, a nawet wulgarnym zabarwieniu: *исчухлеть*⁶⁸ *кого-л. как свинью* 'кур. очень сильно изругать, разбранить кого-л.' (БСНЧ); *obrzucać kogoś wieprzem* 'wulg. obrzucać kogoś mięsem, wymyślać komuś' (PRSFGM); *zdechł jak świnia* 'umarł w nędzy i zapomnieniu' (RB); *żył jak świnia, zdechł jak pies* 'żył podle i umarł stosownie do życia' (JPZW); *tak się w niej kocha jak w parszywej*

⁶⁷ Słowo *tylec* w gwarach śląskich to nazwa 'tępego końca siekiery, obucha' (SRGŚP).

⁶⁸ *исчухлеть* 'изругать' (СРНГ).

świni 'nienawidzi ją' (RB); *na kas go tu świnia niesie* (SGGŻN); *dał mu świński transport* 'wygonił go, wyrzucił' (NKP). Na prezentowany sposób postrzegania świń wpłynęło także potoczne mniemanie o nich jako istotach wiecznie brudnych, wydających nieprzyjemne dźwięki, brzydko pachnących.

Frazeologizmy przybliżają zatem wizerunek *świni*, którą się powszechnie gardzi, traktuje z wyjątkową nieżyczliwością i nie szanuje: *świni pluć w gębę, a ona mówi, że deszcz leje* 'ktoś jest tak bezczelny, iż nie przejmuje się swoim wulgarnym zachowaniem nawet wtedy, gdy w nieprzyjemny sposób wytykają mu to inni' (JKOZR); *как свинья оплевали (оплевавши) кого-л.* 'пск. шутл.-ирон. или презр. о чьем-л. жалком, замусоленном, очень неопрятном и неухоженном виде' (БСНС). Szczególnie okrutne traktowanie trzody przez ludzi ilustrują frazeologizmy: *jechać świńską krzywdą* 'okładać kogoś kijem' (STGP); *świni raz dać* 'uderzyć' (DWKolb); *бить (прать⁶⁹) как поросенка кого-л.* 'пск. о сильном избииении, битье кого-л.' (БСНС); *бить кого-л. как свинью* 'устар. груб.-прост. о жестоких, сильных побоях, наносимых кому-л.' (БСНС).

Pogardliwy stosunek człowieka do omawianych zwierząt podkreślają również związki wykrzyknikowe, silnie nacechowane emocjonalnie, które oznaczają wypraszenie kogoś z danego miejsca. Opierają się one na negatywnych skojarzeniach z trzodą, do której porównuje się niepożądaną osobę, utożsamianą – w ocenie nadawcy – ze świnia, symbolem takich negatywnych cech jak nieokrzesanie, brud, niewdzięczność, chciwość, żarłoczność, wulgarność, egoizm, brak godności, arogancja czy lenistwo (por.: Kopaliński, 2001, 423): *<ну тебя (вас, его и т. д.)> к свиньям <собачьим>!* 'прост. бран. пожелание кому-л. убираться, желание отделяться, избавиться от кого-л., чего-л. (обычно надоедающего, досаждающего)' (СРБА); *послать к свиньям <собачьим> кого-л.* 'прост. приказывать кому-л. убираться, больше не приставать, не беспокоить и т. п.' (СРБА); *ступай к свиньям на пасеку!* 'бран. восклицание, выражающее гнев, негодование, возмущение' (БСРПог).

W językowym obrazie świata wyeksponowano ponadto fakt, że *świnie* nie zasługują na używanie przedmiotów kojarzonych z człowiekiem i przeznaczonych dla niego, co stanowi wyraz jaskrawego antropocentryzmu frazeologii animalistycznej. Ekspresywność przedstawionych przykładów osiągnęta jest za każdym razem poprzez zestawienie zjawisk, które w rzeczywistości nie mogłyby współistnieć. Stałe związki wyrazowe posiadają irracjonalne podstawy obrazowe: *как свинью в кафтан ни ряди, она свиньей и останется* 'никакие внешние изменения не изменят натуры человека' (БСРПос); *пристанет (идет) кому-л.*

⁶⁹ Z gwar pskowskich, *прать* 'бить' (СППП).

что-л. как свиные чепчик ‘олон. ирон. о чем-л. совершенно не подходящем, не идущем кому-л.’ (БЧНС); *идти кому-л. как свиные бусы* ‘печор. ирон. о чем-л., что кому-л. совершенно не к лицу, не подходит’ (БЧНС); *dowcipny jak świnia w kalesonach* ‘o osobie, której nie udał się dowcip’ (NSGU); *coś pasuje komuś jak świni kokardka/krawat/welon/kalosze/trampki/kamizelka* (JKOZR); *coś pasuje komuś jak świni ciepłota* (SRGŚP); *coś pasuje do czegoś jak świnia do karety* ‘w ogóle nie pasuje’ (JKOZR).

7.2. Model perceptywny

Reprezentujące kolejny model jednostki stanowią wyraz oglądu rzeczywistości z perspektywy takich ludzkich zmysłów, jak *wzrok*, *sluch* i *węch*. To za ich pośrednictwem człowiek odbiera i interpretuje bodźce działające na jego organizm. Słowo *percepcja*, wywodzące się od łacińskiego *perceptio*, czyli ‘ujmowanie’, oznacza ‘proces poznawczy polegający na postrzeganiu, uświadamianiu sobie przedmiotów, zjawisk i procesów, zachodzący wskutek działania określonych bodźców na narządy zmysłowe’ (USJP, t. 3, 92–93).

Sposób percepcji świata fauny odsłania jednocześnie system wartości wyznawanych przez twórców zebranych jednostek frazeologicznych. W kontekście materiału egzemplifikacyjnego będzie to zbiór cech, jakie zdaniem Polaków i Rosjan zasługują na uznanie lub dezaprobatę.

W ramach modelu perceptywnego można wyodrębnić opozycje:

- 1) *ładne* – *brzydkie*,
- 2) *czyste* – *brudne*,
- 3) *przyjemne* – *nieprzyjemne*.

Należałoby zaznaczyć, iż w obydwu wziętych pod uwagę językach słowiańskich podkreślono te właściwości zwierząt, które ujawniają się przy uwzględnieniu przeciwstawienia *człowiek* – *zwierzę* (por. np.: Mosiołek-Kłosińska, 1998, 270). Przysłowie *u pięknego konia ma być: głowa jak u panny, pierś jak u wdowy, nóżka jak u dziecięcia* (PSWP) eksponuje zalety konia poprzez bezpośrednie nawiązania do obrazu człowieka. Jak nietrudno zorientować się, wszystko to, co wiąże się z *Homo sapiens*, oceniane jest w języku jako *ładne*, *przyjemne*, zasługujące na aprobatę. Natomiast przedstawiciele zwierząt gospodarskich pojawiają się z reguły w kontekstach wykorzystywanych do negatywnej ewaluacji ludzi (*jaka koza z krzywą głową, takie dzieci po niej będą* ‘o dziedziczeniu złych cech rodzicielskich’ [PSWP]; *brudny (usmarowany, upaprany) jak świnia* ‘niechlujny, bardzo brudny, zaniedbany’ [PSWP]; *коса (косичка) как поросычий хвостик* ‘об очень тонкой,

жиденькой и загнутой кверху косичке' [БЧНС]). W przeważającej liczbie frazeologizmów człowiek porównywany do zwierzęcia ukazywany jest jako istota pod wieloma względami niedoskonała.

7.2.1. Percepcja wzrokowa

Choć człowiek percypuje świat kilkoma zmysłami, nie ulega wątpliwości, że to wzrok zajmuje wśród nich miejsce szczególne. We frazeologii animalistycznej percepcja wzrokowa czyni punktem odniesienia ludzkie ciało. Nawiązuje ona do zasady antropocentrycznej, zgodnie z którą ciało człowieka powinno odznaczać się harmonijnymi proporcjami. Tymczasem analizowane jednostki językowe ujawniają prawidłowość, zgodnie z którą osoby opisywane poprzez metafory zoonimiczne przedstawiane są jako fizycznie nieatrakcyjne, o zaburzonych proporcjach ciała. Brzydota zostaje wyrażona poprzez przypisanie człowiekowi cech typowych dla fauny, odbieranych jako niepożądane, odpychające, nienaturalne czy wręcz budzące wstręt. Jednocześnie zwierzętom hodowanym odbiera się potencjalną atrakcyjność, eksponując te ich właściwości, które służą ludziom do opisu własnych niedoskonałości z punktu widzenia norm estetycznych.

Na podstawie cech przypisywanych zwierzętom Polacy i Rosjanie konstruują obraz kobiety obciążonej cechami niepożądanymi – brzydota, niezgrabnością, nieproporcjonalną sylwetką. Wszystkie te właściwości stanowią zaprzeczenie pożądanых cech płci pięknej, zgodnie z obowiązującymi wzorcami urody. Wady wyglądu są często uwypuklane poprzez porównania kobiet do *kobył, krów, szkap czy świń*, które w odniesieniu do człowieka symbolizują różnego rodzaju niedoskonałości (otyłość, nadmierną chudość, zbyt masywne nogi, wystający brzuch itp.): *у кого-л. ноги как у кобылы* 'пск. о толстых, крепких, мускулистых ногах какой-л. женщины' (БЧНС); *та brzuch jak krowa cielna* 'o otyłej kobiecie z dużym brzuchem' (RB); *худой (тощий) как старая кляча* 'прост. презр. об очень худом, костлявом, изнуренном тяжелой работой человеке (чаще женщине)' (БЧНС); *хороша, что подзаходная свинья* 'волог. ирон. о некрасивой, толстой и неряшливой женщине' (БЧНС).

Każde naruszenie proporcji ciała czy odejście od przyjętych norm estetycznych, zestawione ze światem zwierząt, skutkuje powstaniem wyrażnie negatywnego wartościowania. Nieliczne są natomiast przykłady, które podkreślają atrakcyjność fizyczną zwierząt: *koński ogon* 'piękne uczesanie kobiece, w którym dość długie włosy są ujęte wysoko i związane z tyłu przy samej skórze głowy' (WSFPWN); *końska grzywa* 'bujna czupryna' (SJPS).

Wykorzystując frazeologię animalistyczną z zoonimem oznaczającym zwierzę hodowlane, można scharakteryzować:

- osobę zbyt szczupłą: *chudy jak szkapa* (RB); *chudy jak koń o jednej kieszce* (RB); *худой как старая кляча* (БСНС);
- osobę otyłą: *gruby jak świnia* (WSFJP); *tyje jak wieprz* (RB); *gruby byk* (WSFJP); *gruby jak wół* (RB); *толстый как свинья* (БСНС); *разъесться как дойная корова* (БСНС); *развесться как бык* (БСНС);
- osobę posiadającą zbyt duży, obwisły brzuch: *ktos ma brzuch jak krowa cielna* (RB); *живот у кого-л. как у коровы* (БСНС);
- osobę o niezgrabnych nogach: *у кого-л. ноги как у кобылы* (БСНС); *ножки у кого-л. – как у козы рожки* (ТСРСЕ);
- osobę o niekształtnej, nieproporcjonalnej figurze: *koszlawy jak wół* (RB); *свинная статъ* (СРНГ); *без осанки конь – корова* (СААПГ);
- osobę mającą małe oczy: *świńskie oczka* (SFJPS); *porosячыи глазки* (БСРРЭР); *свинные глазки* (ФСРЯТих);
- osobę ze zbyt dużymi zębami: *зубы у кого-л. как у лошади* (БСНС); *зубы у кого-л. как у коня* (БСНС);
- osobę mającą obwisłe wargi: *губы у кого-л. как у сивого мерина* (БСНС); *у кого-л. губы – копылья, губы – кобылы* (БСНС);
- brodacza o mizernej, rzadkiej brodzie: *kozia (capia, kozła) bródka (broda)* (USJP); *у кого-л. козлиная борода* (ИСРФК);
- osobę z nieproporcjonalnie dużą, zbyt wydatną żuchwą: *końska szczęka* (WSFPWN);
- osobę z niekształtnym, garbatym nosem: *nos barani* (SWar);
- osobę o masywnej, niekształtnej szyi: *холка у кого-л. как у борова* (БСНС); *szyja jak u byka* (RB);
- osobę o brzydkiej, odpychającej twarzy: *ale masz świński ryj* (NSGU); *свиное рыло* (БСРРЭР); *лицо у кого-л. как у лошади* (БСНС); *козья морда* (БСРпор).

7.2.1.1. Opozycja ładne – brzydkie

Ważnym komponentem znaczenia zarówno polskich, jak i rosyjskich frazeologizmów zoonimicznych jest cecha brzydoty. Mieści się ona w stereotypie niemal wszystkich zwierząt hodowlanych. Wada ta odnosi się bezpośrednio do sylwetki człowieka, poszczególnych części jego twarzy, ubioru, fryzury, makijażu itp.

Wiele jednostek opisuje osoby o nieatrakcyjnej powierzchowności, wykorzystując obraz *kozy* i *kozła*. Na przykład: *корявый козел* 'жарг. мол. презр.

о некрасивом молодом человеке' (БСРПог); *козья морда* 'прост. презр. о человеке с неприятной, отталкивающей внешностью' (БСРПог).

Zarówno w polszczyźnie, jak i ruszczyźnie także *ryj świni* stał się podstawą obrazową związków dotyczących ogólnego wizerunku człowieka lub charakteryzujących jego twarz: *свинячье* (*свиное*) *рыло* 'прост. презр. о чьем-л. ожиревшем, раскормленном, толстом лице'⁷⁰ (БСРПог); *кто-л. и толста, и пестра <с виду>*, *а рыло свиное* 'говорится о некрасивой женщине' (ИСРФК); *свиńska morda* 'posp. obraźliwie o człowieku lub o ludzkiej twarzy' (SFJPS); *masz ryj jak świni* 'zwrot do osoby brzydkiej' (NSGU); *ale masz свиński ryj* 'masz brzydką twarz' (NSGU). Tego typu wyrażenia świadczą o antropocentrycznym stereotypie świni jako stworzenia odpychającego, brudnego i nieprzyjemnie pachnącego. Związki eksponują nieprzyjazne relacje między interlokutorami i spełniają ważne funkcje pragmatyczne. Są one silnie nacechowanymi inwektywami.

Porównanie ludzkiej twarzy do części ciała zwierzęcia wiąże się z wartościowaniem negatywnym i odpowiada językowej ewaluacji wszystkiego, co nie dotyczy sfery *homo*. W języku rosyjskim obraz świni wykorzystano nie tylko do opisanego skrajnej brzydoty człowieka, ale także do wyrażenia takich cech jak brak kultury, prymitywizm czy głupota: *свиное рыло* 'груб. презр. бран. разг.-сниж. 1) о крайне неприятном, отталкивающем лице человека; 2) о человеке с таким лицом – хаме, наглеце, тупице' (БСРПЭР). Taka wieloaspektowość znaczeniowa w obrębie jednego frazeologizmu wskazuje na to, że człowiek odbiera świat całościowo. Rzeczywistość, z którą wchodzi w interakcję, wpływa na jego postrzeganie zarówno na poziomie zmysłowym, emocjonalnym, jak i intelektualnym, pozostawiając trwały ślad w językowym obrazie świata.

Nazwa przedniej części głowy omawianych zwierząt pojawia się także w rosyjskich porównaniach. Przywołują one obraz dużego zwierzęcia i nawiązują do cechy semantycznej 'nadmiernie gruby'. W językowym obrazie człowieka koreluje ona z ewaluacją negatywną: *пыца*⁷¹ *у кого-л. <точь-в-точь> как у свиньи* 'бран. неодобр. о чьем-л. раскормленном, расплывшемся от жира, круглом и тупом лице' (БСНС); *сусало*⁷² *у кого-л. как у свиньи* 'орл. презр. о чьем-л. опухшем, оплывшем от пьянки лице' (БСНС).

⁷⁰ Warto zauważyć, że jednostka ta ma także inne znaczenie: 'бран. оскорбительная форма обращения к человеку (обычно – низшему по социальному положению, зависимому)' (БСРПог).

⁷¹ W gwarach briańskich rzeczownik *пыца* ma dwa znaczenia: *пыца* '1) свиное рыло; 2) лицо человека' (СРНГ).

⁷² Z gwar orłowskich, *сусало* 'груб. лицо, рожа' (СОГ).

Zarówno w polskiej, jak i rosyjskiej frazeologii utrwalone zostały jeszcze inne elementy wyglądu zwierząt gospodarskich. Weszły one w skład wyrażen wielowyrzowych, które stosuje się w celu uwypuklenia niepożądanych cech wyglądu ludzi.

W niektórych jednostkach skojarzenia negatywne przywołuje wygląd *konia*. Dotyczy to na przykład końskiej mordy i zębów, których obraz każdorazowo konotuje 'brak właściwych proporcji': *лицо (физиономия) у кого-л. как у лошади 'неодобр. о чьем-л. некрасиво длинном лице'* (БСНС); *końska szczęka* 'szczęka bardzo wydatna, z długimi zębami' (WSFPWN); *зубы у кого-л. как у лошади 'прост. кар. неодобр. о чьих-л. безобразно крупных некрасивых зубах'* (БСНС); *у кого-л. зубы – копылья, губы – кобыльи 'народн. ирон. о человеке с непомерно большими зубами и крупными губами'* (БСНС); *зубы у кого-л. как у коня 'прибайк. пск. неодобр. о чьих-л. крупных, длинных и выступающих вперед (и часто – желтых) зубах'* (БСНС); *губы у кого-л. как у сивого мерина 'пск. неодобр. о чьих-л. отвисших, обрюзгших губах'* (БСНС). Pojęcie brzydoty w warstwie znaczeniowej wspomnianych jednostek opiera się na antropocentrycznej zasadzie zakorzenionej w języku, która zakłada, że wszystko, co odbiega od norm estetycznych uznawanych przez ludzi za pożądane, jest oceniane negatywnie. Zwierzęta same w sobie nie są określane jako piękne lub brzydkie, jednak ich wizerunki stają się punktami odniesienia przy opisywaniu ludzi, których wygląd uznawany bywa za nieatrakcyjny. Przykładem mogą być cechy takie jak zbyt pociągła twarz, wydatne wargi, rzucające się w oczy zęby czy nieproporcjonalna żuchwa – elementy, które według Polaków i Rosjan obniżają atrakcyjność człowieka.

W ruszczyźnie wyeksponowano, że konie mają wyjątkowo piękne, wyraziste oczy, które są największe spośród wszystkich ssaków lądowych – aż osiem razy większe niż ludzkie. Frazeologizmy związane z narządem wzroku wierzchowców uwypuklają ich urodę, lecz jednocześnie wskazują, że mogą one wyrażać smutek. Dlatego oczy kobiety, będące zarówno piękne, jak i smutne, często porównywane są do oczu tych właśnie zwierząt: *глаза у кого-л. как у лошади 'о чьих-л. (чаще женских) больших, выразительных, красивых и печальных глазах'* (БСНС).

Również poprzez nawiązania do wyglądu *kozich* oczu charakteryzuje się spojrzenie, jakim może cechować się przedstawicielka płci pięknej. W analizowanym materiale obecne są komparatywy podkreślające ekspresyjność spojrzenia i wyrazistość oczu samicy kozła. Konstrukcje te prezentują osoby o dużych oczach, których sposób patrzenia sugeruje określone cechy psychiczne – przede wszystkim upór i nieufność: *глаза у кого-л. как у козы 'народн. ирон. 1) о женских круглых глазах с упрямым и озорным взглядом; 2) о женских глазах с недоверчивым взглядом'* (БСНС).

Oczy *barana* nie wywołują pozytywnych skojarzeń zarówno u Rosjan, jak i Polaków. Obie nacje podkreśliły ich okrągłą i wypukłą formę. Jednocześnie zaakcentowano, że językowy obraz tego zwierzęcia może być wykorzystany do charakterystyki człowieka zdeorientowanego lub niezbyt inteligentnego: *бараны глаза* '1) круглые, выпуклые глаза; 2) о ничего не выражающем, бессмысленном взгляде' (ФСРЯТих); *глаза у кого-л. как у барана* 'неодобр. о чьих-л. выпуклых, ничего не выражающих глазах' (БСНС); *баранье oczy* 'głupie, osłupiałe, bezmyślne, błędne, kołowate, osowiałe, wylupiałe' (SWar).

W kilku przytoczonych związkach cechy wyglądu osoby łączą się ściśle z cechami osobowościowymi. Taka korelacja nie dziwi. Nierzadko bowiem mówi się, że oczy są zwierciadłem duszy i zdradzają autentyczną naturę człowieka, ukrytą w jego wnętrzu. Dodatkowo, jak zaznaczyłam wcześniej, człowiek doświadcza świata w sposób holistyczny, a świat, wpływając na niego na różnych poziomach, kształtuje jednocześnie ludzkie zmysły, uczucia i sferę intelektualną. Doświadczenia sensoryczne „budują” emocje, procesy umysłowe itp. Z tego powodu treści związane z percepcją ulegają zmianom semantycznym w wyrażeniach wielowyznaczonych, by wyrazić także znaczenia o charakterze mentalno-emocjonalnym.

Cechy wielkości i kształtu oczu człowieka znalazły się ponadto w przestrzeni semantycznej frazeologizmów nawiązujących do wyglądu *bydła*. Wyrażenia te w podtekście mają raczej pejoratywny wydźwięk i przywołują skojarzenia z nadmiernie dużymi, nienaturalnymi galkami ocznymi: *коровий глаз* 'жарг. мол. шутил. о человеке с большими глазами' (БСРПог); *кто-л. большеглаз* 'как корова' 'диал. ирк. с большими круглыми глазами (говорится обычно о девушке или женщине)' (ИСРФ); *волковы глаза* 'большие, выпуклые, темные глаза' (БТСРЯ); *wołowe oczy* 'bardzo duże, wypukłe oczy' (PSWP).

Słowiańskie wyrażenia zoonimiczne dowodzą, że obraz ludzkich oczu porównywanych do *świńskich* także obarczony jest negatywnymi konotacjami. Narząd wzroku trzody chlewnej postrzegany jest jako zbyt mały, co utrudnia właściwą percepcję otoczenia. Tradycyjnie ludzie mający wyraziste, duże oczy postrzegani są przez innych jako osoby atrakcyjne, przyciągające uwagę, a nawet zachwycające. Zatem małe *świńskie oczka*, charakteryzujące wygląd ludzkiego narządu wzroku, musiały w językowym obrazie świata spotkać się z powszechną dezaprobatą: *поросычьи глазки* 'насмешл. неодобр. разг. о маленьких неприятных глазах человека' (БСРПЭР); *свиные глазки* 'маленькие, подслеповатые глазки' (ФСРЯТих); *świńskie oczka* 'iron. małe oczy' (SFJPS).

We frazeologii rosyjskiej odnotowano przy tym, że oczy świni często bywają nie pierwszej czystości. Z uwagi na to przedstawicielkę słabej płci, noszącą niegustowny, przesadny makijaż, porównano w ruszczyźnie właśnie do

„umazanej” błotem samicy wieprza: *вывойдать*⁷³ глаза как поросиха ‘кар. неодобр. о женщине, сильно накрасившей глаза’ (БСНС).

Wykorzystując frazeologizmy słowiańskie, można rozmaicie i barwnie opisać fryzurę człowieka. Świadczy o tym cała seria frazemów. Koloru kobiecych włosów dotyczą rosyjskie związki nawiązujące w bezpośredni sposób do maści zwierząt: *белый как овца* ‘пск. о поседевшем человеке’ (БСНС); *белолобая овца* ‘жарг. мол. шутл. блондинка’ (БСРПог); *черная как овечка* ‘ум. алт. о черноволосой или с волосами, окрашенными до иссиня-черного цвета девушке, женщине’ (БСНС); *пожарная лошадь* ‘жарг. мол. шутл. о девушке с ярко-рыжими или ярко-красными волосами’ (БСРПог); *сивая кобыла* ‘жарг. мол. шутл. блондинка’ (БСРПог).

Polacy utrwaliли w wielowyrazowcach kolor szczeciny, którą pokryte jest ciało świni, eksponując nieatrakcyjny – ich zdaniem – odcień brwi i rzęs człowieka: *świński blondyn* ‘o mężczyźnie z bardzo jasnymi, prawie białymi rzęsami i brwiami’ (SFJPS); *świńskie brwi (rzęsy)* ‘bardzo jasne, prawie białe’ (SFJPS).

Frazeologia ruszczyzny i polszczyzny nie pominęła też cech sierści barana, aby zobrazować wygląd osoby obdarzonej bujnymi, kręconymi włosami. W tym przypadku mamy jednak do czynienia z ewaluacją raczej pozytywną: *кудрявый (курчавый) как баран* ‘брян. пск. том.’ (БСНС); *кудреватый как баран* ‘ряз.’ (БСНС); *куришивый*⁷⁴ *как баран* ‘твер.’ (БСНС); *курчаливый как баран* ‘амур. фольк.’ (БСНС); *завитой как баран* ‘имеющий мелко завитые волосы’ (ФСРЛЯТих); *кудрявый (курчавый, завитой) как баришек* ‘о человеке с очень кудрявыми, мелкими колечками или пышно завитыми волосами’ (БСНС); *волосы у кого-л. как у баришка* ‘о чьих-л. густых, кудрявых, мелкими колечками или нарочито завитых волосах’ (БСНС); *włosy jak baran* (JKOZR); *ktoś ma barana na głowie* ‘o gęstych i kręconych włosach’ (JKOZR); *gruby baran* ‘o człowieku kędzierzawym’ (SGPKRO).

Użytkownicy języka polskiego odnotowali ponadto, że nieodłącznym elementem ciała charakteryzowanych zwierząt są rogi. Mają one specyficzny, wygięty kształt, mogący do złudzenia przypominać warkocze: *uczesanie w baranki* ‘pot. splecione warkocze upięte w pobliżu uszu w kształcie kół, przypominających baranie rogi’ (USJP).

⁷³ Rosyjskie słowo *вывойдать* w znaczeniu ‘замазать, измазать’ jest częścią leksyki gwarowej i zostało odnotowane w СРГК.

⁷⁴ W gwarach rosyjskich słowa *куришивый* i *курчаливый* oznaczają ‘курчавый’, czyli ‘кудрявый’ (СРНГ).

Rosjanie z kolei wykorzystali obraz cienkiego i zakręconego ogona prosięcia w celu malowniczego odzwierciedlenia niezbyt atrakcyjnej fryzury kobiecej: *коса (косичка) как пороссячий хвостик* 'ум. шутл.-ирон. об очень тонкой, жиденькой и загнутой кверху косичке' (БСНС).

Mówiąc o ułożeniu włosów, nie sposób pominąć tzw. *końskiego ogona*, czyli 'uczesania kobiecego, w którym dość długie włosy są ujęte wysoko i związane z tyłu przy samej skórze głowy' (WSFPWN). Określenie to eksponuje imponujący wygląd. W podjętym kontekście warto wspomnieć także o polskiej metaforze *końska grzywa* 'bujna czupryna' (SJPS), konotującej gęste owłosienie głowy człowieka i okazałość fryzury.

Osoby o krótko ostrzyżonych włosach porównywane są w języku rosyjskim do owiec pozbawionych sierści: *острижена как овца* 'ирк. шутл. о девушке с короткой стрижкой' (БСНС); *стричь кого-л. как овец <стадо>* 'пск. о стрижке наголо кого-л.' (БСНС); *с кого-л. ровно с овцы шерсть снята* 'перм. шутл.-ирон. об остриженном наголо или очень коротко человеке' (БСНС).

We frazeologii utrwalono jeszcze jeden charakterystyczny obraz typowy dla wielu gatunków zwierząt – wygląd młodych tuż po narodzinach oraz zachowanie samic, które liżą potomstwo, aby pobudzić krążenie krwi, oczyścić mokrą i posklejaną sierść oraz wzmocnić własną integrację z dzieckiem. Poprzez pielęgnację krowy tworzą więzi społeczne. Jeśli chcą okazać komuś względy, liżą go po szyi lub głowie. Częściej czynią tak osobniki starsze, które prawdopodobnie w ten sposób przyczyniają się do spójności stada. Wizerunek *cielęcia* z nieoczyszczoną sierścią może nasuwać skojarzenia z osobą zaniedbaną, brudną. Zapewne dlatego obraz ten wykorzystywany bywa przez Polaków i Rosjan do opisu uczesania, które nie budzi pozytywnych skojarzeń i wartościowane jest raczej negatywnie. W tym przypadku aktualizują się konotacje 'niechlujstwa', 'niedbalstwa': *wylizany jak cielę* 'o kimś gładko przyczesanym' (RB); *mokry jak nieoblizane cielę* 'o kimś z mokrymi, sklejonymi włosami, zmokniętym' (RB); *волосы у кого-л. как корова зализала* 'кубан. шутл. о прилизанной прическе, волосах' (БСНС); *как нелизанный теленок* 'волог. неодобр. о непричесанном, растрепанном человеке' (БСНС).

Wykorzystując obraz świni, Rosjanie charakteryzują człowieka niewysokiego: *свинье по колено (по лодыжку, по холку)* 'новг. кто-л. низкий, маленький ростом' (МДИС). Natomiast ludzi wysokich porównują do *konii*: *кто-л. вытянулся (вырос) как конь* 'диал. ирк. быстро вырос' (ИСПФ); *выдалаться как кляч*⁷⁵ 'пск. пренебр. о сильно выросшей, вытянувшейся в длину,

⁷⁵ Słowo gwarowe: *кляч* 'лошадь' (СППП).

покупневшей девушке' (БСНС). W osobie zestawianej z *wieprzem* widzą z kolei kogoś o masywnej budowie ciała i grubej szyi: *большой (громадный) как боров 'прост. неодобр. о массивном, чрезмерно большом человеке' (БСНС); холка у кого-л. как у борова 'пск. неодобр. о чьей-л. толстой, жирной шее' (БСНС)*.

W obydwu językach istnieje bogata kolekcja frazeologizmów z zoonimami *świnia/swinья, wieprz/боров, prosię/поросенок*, które akcentują, że niemal wszyscy przedstawiciele trzody chlewnej są kojarzeni przez Polaków i Rosjan nie tylko z odpychającym zapachem, ale także z dużą masą ciała. Właściwości, o których mowa, aktualizują się przede wszystkim w porównaniach charakteryzujących ogólny wygląd zewnętrzny człowieka: *свинья стать 'о сутулости человека' (СРНГ); жирный как свинья 'груб.-прост. презр. об очень жирном, раскормленном человеке' (БСНС); разбрюзгнуть⁷⁶ как свинья 'ульян. презр. о сильно располневшем и обрюзгшем человеке' (БСНС); толстый (раскормленный) как свинья 'прост. презр. о непомерно толстом, раскормленном человеке' (БСНС); грубы (тлusty) jak świnia (WSFJP)*.

Element znaczeniowy 'nadmiernie gruby' koreluje z nieprzyjemnymi, negatywnymi skojarzeniami człowieka. Pojawia się on w wielu polskich i rosyjskich frazeologizmach o nacechowaniu pogardliwym, pełnym dezaprobaty, ironii i lekceważenia. Niektóre związki mają przy tym charakter wulgaryzmów i eksponują sposób postrzegania świni jako stworzenia zasługującego na pogardę, brak szacunku i złe traktowanie. Stosunek emocjonalny ludzi wobec omawianych zwierząt oparty jest na uczuciach odrazy, niechęci, niezyczliwości. Kobietę puszczystą charakteryzują związki: *свинья чуцкая (чудская) 'бран. о толстой, дородной женщине' (СРНГ); хороша, что подзаходная⁷⁷ свинья 'волог. ирон. о некрасивой, толстой и неряшливой женщине' (БСНС)*. Obraz nadmiernie grubego dziecka przywołują porównania: *кто-л. раздобрел (жирный, толстый) как откормленный поросенок 'пренебр.' (ИСРФК); толстый как поросенок 'разг. ирк. пренебр. об очень упитанном, раскормленном, пузатом ребенке' (БСНС)*. Natomiast otyły mężczyzna zestawiany jest w obydwu językach z *wieprzem*: *толстый как боров 'о непомерно толстом, раскормленном человеке' (БСНС); кто-л. растолстел (разжирел) как боров 'пренебр.' (ИСРФК); жирный как боров 'прост. пренебр. об очень жирном, тучном, чрезмерно раскормленном человеке' (БСНС); разжиреть как боров 'пск. неодобр.*

⁷⁶ *разбрюзгнуть* '1) разбухнуть от влаги; 2) сильно располнеть, обрюзгнуть' (СРНГ).

⁷⁷ Przysłowie *подзаходный*, odnotowany w dziewiętnastowiecznych zbiorach przysłów, pochodzi od rzeczownika *заход*, który oznacza '1) отхожее место; 2) хлев; 3) задний двор' (podaje za: БСНС, 602).

(БСНС); *разъесться* (*растолстеть*) как боров 'прост. презр. о чрезмерно растолстевшем, разъевшемся, раскормленном человеке' (БСНС); *tlusty jak wieprz* (RB); *spasiony (gruby) jak wieprz* (RB); *wygląda jak wieprz w karmniku* (RB); *spaść się jak wieprz 'tar-gór.* bardzo przybrać na wadze; zrobić się otyłym' (SRGŚP); *spaśny jak wieprzek 'śl.* bardzo gruby, otyły' (SRGŚP). Antropocentryzm stanowi istotne kryterium interpretacyjne, umożliwiające identyfikację i systematyzację komponentów ekspresywno-emocjonalnych obecnych w analizowanych jednostkach frazeologicznych.

W przedstawicielach *bydła* użytkownicy obydwu języków słowiańskich widzą masywne, ciężkie istoty o potężnych sylwetkach. Frazeologizmy z zoonimami *krowa/korowa*, *byk/бык* i *wół* dotyczą nadwagi człowieka. Nasuwają one skojarzenia wyłącznie pejoratywne, prezentując ludzi o nieatrakcyjnych, otyłych, pokracznych sylwetkach, osoby ślamazarne i powolne: *большой как корова 'пск. неодобр. об очень крупной и толстой женщине'* (БСНС); *без осанки конь – корова* (СААПГ); *разъесться как бык 'ирон. о разъевшемся, крайне откормленном человеке'* (БСНС); *gruby (tęgi) byk 'pogard. mężczyzna duży, silny'* (WSFJP); *tęgi jak byk 'bardzo tęgi'* (USJP); *wielki jak byk 'bardzo wielki'* (USJP); *tlusty jak byk* (RB); *wypaść się jak byk* (RB); *wyżrany jak byk* (RB); *opasiony byczek* (JKOZR); *koszlawy jak wół* (RB); *gruby jak wół* (RB); *ciężki jak wół 'bardzo ciężki, nieruchawy'* (PSWP).

Zarówno w polskim, jak i rosyjskim materiale egzemplifikacyjnym zaakcentowano, że samica byka to zwierzę o znacznej tuszy i dużym brzuchu. Porównuje się często do niej kobietę tęgą, o korpulentnej figurze, którą inni oceniają zazwyczaj jako nieatrakcyjną fizycznie: *девка ядра как корова 'арх. о крупной, ядреной девушке'*; *корова коровой 'прост. неодобр. брян. об очень толстой, полной женщине'* (БСНС); *полная как телка 'народн. шутл.-ирон. о полногрудой, упитанной девушке или женщине'* (БСНС); *большая как корова 'пск. неодобр.'* (БСНС); *толстая (раскормленная) как корова 'презр. об очень толстой, расплывшейся женщине'* (БСНС); *толстеть как корова 'разг. пск. неодобр.'* (БСНС); *разбытеть*⁷⁸ как корова 'смол. неодобр. об очень растолстевшей женщине' (БСНС); *расшепериться*⁷⁹ как корова 'новосиб. об очень полной, массивной женщине, закрывшей собою проход' (БСНС); *разъесться как дойная корова 'ирк. неодобр. о непомерно располневшей женщине'* (БСНС); *живот у кого-л. как у коровы 'брян. ирон. о пузатом человеке'* (БСНС); *распузить как корова 'южн. урал. неодобр.'* (БСНС); *как стельная корова 'прост.*

⁷⁸ Słowo gwarowe: *разбытеть* 'располнеть' (ССГ).

⁷⁹ Słowo gwarowe: *расшепериться* 'закрыть собою проход' (СРНГ).

ирон. или неодобр. о толстой, полной женщине с большим животом (БСНС); *wielki jak krowa* 'bardzo wielki' (JKOZR); *ktoś ma brzuch (brzuszyisko) jak krowa* (JKOZR); *ma brzuch jak krowa cielna* 'o otyłej kobiecie z dużym brzuchem' (RB). Użytkownicy polszczyzny i ruszczyzny każdorazowo eksponują dużą tuszę samicy byka. Wykorzystując taki obraz w celu charakterystyki człowieka, dają wyraz przekonaniu, że wszelkie zachwianie proporcji łączy się w językowym obrazie świata z ewaluacją negatywną.

Zebrane frazeologizmy uwypuklają inne charakterystyczne cechy bydła, takie jak krótka okrywa włosowa, duża głowa, gruba i krótka szyja, okazały zad czy twarde kopyta, które wykorzystywane są do obrazowego opisu części ludzkiego ciała i ubioru: *goły jak byk* 'człowiek bez ubrania' (DWKolb); *szyja jak u byka* 'o grubej i krótkiej szyi' (RB); *у кого-л. бычья (воловья) шея* 'короткая и толстая' (ИСРФ); *шея у кого-л. как у быка* 'прост. неодобр. о чьей-л. толстой, мощной шее' (БСНС); *голова как у вола* (RB); *ногти у кого-л. как копыта у коровы* 'том. неодобр. о чьих-л. очень больших, твердых ногтях' (БСНС).

Większość wymienionych poniżej komparatywów, w których aktualizuje się cecha wielkości *koni*, również stanowi charakterystykę wyglądu osoby nazbyt dorodnej: *толстой*⁸⁰ *как конь* 'пск. о толстом, упитанном и крупном человеке' (БСНС); *wielki jak koń* (SFJPS).

Nie wszyscy przedstawiciele klasy *koni* wzbudzają w człowieku podziw. Na przykład, w językowym obrazie świata leksem *лошадь* często obarczony jest oceną negatywną i stosowany bywa w kontekście charakterystyki kobiety o zaburzonych proporcjach ciała: *кто-л. суццая лошадь* 'нескладный (говорится обычно о женщине)' (ИСРФ); *гнуцкая лошадь* 'волог. пренебр. о нескладной, угловатой женщине' (БСРПог); *зад (задница) у кого-л. как у ломовой*⁸¹ *лошади* 'груб.-прост. ирон. или презр. о толстозадой, широкозадой женщине' (БСНС).

W przestrzeni języka rosyjskiego pojawiają się także i inne asocjacje negatywne, ukazujące sposób postrzegania i wartościowania *koni* przez człowieka. Samicę konia – kobyłę – Rosjanie odbierają jako istotę o potężnej sylwetce, a porównywana z nią kobieta na ogół nie spełnia wymogów stawianych przed ręką piękną: *гладкий как кобыла немецкая* 'кубан. шутил.-ирон. о тучном, полном человеке' (БСНС); *вислозадая как кобылица* 'народн. груб. ирон.

⁸⁰ W skład komparatywu wchodzi przymiotnik mający niestandardową końcówkę -ой. Jednostka *толстой как конь* reprezentuje gwary funkcjonujące na terenie obwodu pskowskiego i okolicznych regionów.

⁸¹ *ломовой* 'занимающийся перевозкой тяжестей' (ТСРЯУ).

о дородной, крупного сложения женщине с большим отвисающим задом' (БСНС); рослая как кобыла (RB).

W języku można zaobserwować prawidłowość, że cecha wielkości zazwyczaj wiąże się metaforycznie z niewłaściwą budową ciała, z niezdarnością, ślamazarnością i, co za tym idzie, nieatrakcyjnym wyglądem. Zbyt duża tusza człowieka jest zatem niepożądana. W odniesieniu do większości wymienionych przykładów konotacja 'brzydoty' koresponduje z opinią 'ktoś ma czegoś za dużo i to odbiera mu wdzięk'. M. Bańko w *Innym słowniku języka polskiego* konstatuje na przykład, że „kobyłaste osoby lub rzeczy są za duże i niezgrabne” (ISJP), co potwierdzałoby przedstawioną tezę (por. też uwagę: Anusiewicz, 1992, 207).

Konie, kobyły i ogiery posiadają silne nogi, twarde kopyta i masywną szyję. Do cech tych nawiązują rosyjskie komparatywy o bardzo różnym zasięgu geograficznym, będące negatywną charakterystyką poszczególnych części ludzkiego ciała: *у кого-л. ноги как у кобылы 'пск. о толстых, крепких, мускулистых ногах какой-л. женщины'* (БСНС); *стегны⁸² у кого-л. как у лошади 'брян. о чьих-л. (обычно женских) очень толстых, массивных ногах'* (БСНС); *ногти у кого-л. как у конев (у коня) копыта 'том. неодобр. о чьих-л. очень больших, твердых ногтях'* (БСНС); *шея у кого-л. как у лошади-косяка⁸³ 'влад. о чьей-л. широкой и мощной шее'* (БСНС).

Kończyny człowieka charakteryzują również rosyjskie jednostki z zoonimem *koza* czy deminutywem *koziołek*. Co interesujące, nawiązują one do obrazu wygiętych rogów zwierząt: *ножки у кого-л. – как у козы рожки 'прост. ирон. о кривых женских ногах'* (БСНС)⁸⁴. Inne wyrażenia językowe z tego zakresu tematycznego utrwalają obiektywną właściwość kozich nóg, które są długie i chude, a przez to sprawiają wrażenie bardzo słabych. Nie dziwi więc fakt, że frazeologizmy mające za podstawę obrazową realne cechy kończyn rogacizny posiadają wydźwięk ironiczny, niekiedy żartobliwy, wiążą się z ewaluacją pejoratywną i konotują 'wątłość', 'kościstość': *ножки у кого-л. как у козленка (козлика) 'ум. ирон. или неодобр. о длинных, слабых и тонких ножках (с крупными коленями) юноши, подростка'* (БСНС); *ноги у кого-л. как у козы 'морд. ирон. о чьих-л. (обычно женских) очень худых, тонких ногах'* (БСНС); *козьи лапки 'яросл. шутил.-ирон. о тонконогом человеке'* (БСРпог).

Nie można pominąć innego atrybutu kóz – brody. Należy zaznaczyć, że nie uchodzi ona w mniemaniu ludzi za okazałą i atrakcyjną. Jej kształt ufundował

⁸² W gwarach briańskich *стегны* oznaczają 'bedra' (Бойцов, 1986; podaje za: БСНС, 783).

⁸³ *лошадь-косяк* 'жеребец в стаде' (СРНГ).

⁸⁴ Porównanie to pochodzi z filmu *Влюблен по собственному желанию*.

w polszczyźnie frazeologizm gwarowy charakteryzujący fizjonomię osoby: *kozio broda* 'zbyt pociągła twarz' (MSŁD). Nie przez przypadek brodacza porównuje się właśnie z samcem kozy: *бородатый козел* 'груб.-прост. презр. бран. о бородатом человеке' (СРБЛ); *у кого-л. козлиная борода* 'длинная, жидкая и светлая борода' (ИСРФК); *козья борода* 'борода, как у козы' (БАС); *kozia* (*capia*, *koźla*) *bródka* (*broda*) 'bródka (*broda*) spiczasta, nieco zakręcona w górę' (USJP).

Negatywne postrzeganie chudości *kozy* wynika z jej ograniczonej wartości użytkowej, ponieważ daje niewiele mleka, wełny czy mięsa. Z tego powodu osoby, które są nadmiernie wychudzone lub mają nieatrakcyjną sylwetkę, porównuje się do tych zwierząt: *как коза брынская* 'ирон. о худой, истощенной и костлявой женщине' (БСНС); *козьи мощи* '1) о хилом, худом человеке; 2) о некрасивом, худощавом и длинноносом человеке' (СРНГ).

Frazeologizmy będące charakterystyką człowieka o nieatrakcyjnym wyglądzie nawiązują też do wizerunku zbyt chudego i sprawiającego wrażenie zabiedzonego *konia*. Wśród tej grupy związków dominują komparatywy z komponentem *szkapa* / *кляча*: *худой как кляча водовозная* 'кубан. неодобр. об очень худом, тощем, изможденном человеке' (БСНС); *chudy jak szkapa* (RB); *chudy jak koń o jednej kieszce* 'o kimś bardzo chudym i zabiedzonym' (RB).

Obraz cienkiego i wiotkiego ogona *bydła* wykorzystano w ruszczyźnie w dość zaskakujący sposób. Poprzez nawiązania do tej części ciała Rosjanie wyrażają się z ironią o osobie nadmiernie szczupłej, by nie powiedzieć wprost – wychudzonej, a także posiadającej długą, lecz niezbyt ładną szyję: *шея у кого-л. как у быка хвост* 'разг. ирк. перм. ирон. о чьей-л. тонкой и длинной шее' (БСНС); *с коровий хвост* 'волгоград. ирон. об очень худом, тонком человеке' (БСНС); *наводит шею как у быка хвост* 'помор. ирон. о похудевшем, тонкошеем человеке' (БСНС).

Na podstawie przytoczonego materiału egzemplifikacyjnego można wnioskować, że w językowym obrazie świata Polaków i Rosjan cenione są właściwe proporcje. Człowiek nie powinien być ani zbyt otyły, ani nadmiernie chudy; kobieta powinna dbać o swój wygląd zewnętrzny, lecz nie przesadzać z makijażem. We wszystkim, co ludzie robią, należy zachować umiar, dbać o zdrowie, ale i o estetykę oraz naturalność, które wynikają ze zdrowego rozsądku.

7.2.1.2. Opozycja *czyste* – *brudne*

W językach słowiańskich odbija się sposób postrzegania niektórych przedstawicieli fauny jako symboli *niechlujstwa*. Cechy okrywy włosowej długo niestrzyżonych owiec i baranów nasuwają konotacje 'nieczystości', 'obmierzłości'. Zwierzęta takie symbolizują osoby zapuszczone, brudne, zaniedbane: *ходить*

как кашлатая овечка 'брян. неодобр. о неопрятном, растрепанном, косматом человеке' (БСНС); зарости волосом что баран 'брян. неодобр. о давно не стриженном, обросшем человеке' (БСНС).

O osobie niegrzeszącej czystością traktuje też cała seria rosyjskich i polskich jednostek frazeologicznych, zawierających zoonimy oznaczające *trzodę chlewną*. Są one silnie nacechowane ekspresywnie i posiadają często odcienie wulgarności, ironii, pogardy.

Powszechnie wiadomo, że świnie hodowane są zazwyczaj brudne, nieprzyjemnie pachną i taplają się w błocie, co wynika z przyczyn fizjologicznych, a nie z upodobania do brudu. W ten sposób regulują ciepłotę ciała. Słowianie widzą jednak w tej czynności *skłonność do niedbalstwa, abnegacji*. Świadczą o tym liczne przytoczone poniżej przykłady. Wszystkie one mają odcień jednoznacznie pejoratywny: как нескрыхтанная⁸⁵ свинья 'ульян. презр. шутл.-ирон. или неодобр. о неряшливом, грязном ребенке или подростке' (БСНС); грязный как свинья 'груб.-прост. брян. презр. или шутл.-ирон.' (БСНС); ходить <грязный> как свинья 'ирк. неодобр. об очень грязном, испачкавшемся человеке' (БСНС); свинья чуцкая (чудская) 'бран. о грязном человеке' (СРНГ); свинье в подружки годится 'горьк. о неопрятной женщине' (БСРПог); свинью сосал 'пск. шутл. о грязном, перепачканном ребенке' (БСРПог); зашелудиветь как свинья 'пск. презр. о заросшем грязью, запаршивевшем неопрятном человеке' (СППП); выбродиться⁸⁶ как свинья 'прибайк. том. неодобр. о сильно испачкавшемся человеке' (БСНС); наваракаться⁸⁷ как свинья 'курган. неодобр.' (БСНС); уделаться что свинья 'прост. неодобр.' (БСНС); умаслиться⁸⁸ что свинья 'брян. неодобр.' (БСНС); ходить как поросенок 'морд. неодобр. о ходящем в грязной одежде, испачкавшемся ребенке' (БСНС); выкачаться (вывархаться)⁸⁹ в грязи как (як) поросенок (поросеночек) 'брян. неодобр.' (БСНС); выделяться⁹⁰ как поросенок 'орл. неодобр. о сильно испачкавшемся человеке (особенно ребенке)' (БСНС); мазаться как поросенок 'том. неодобр. о человеке, который постоянно

⁸⁵ Słowo gwarowe: нескрыхтанный 'грязный, замаранный' (СРНГ).

⁸⁶ Słowo gwarowe odnotowane w СРГПб: выбродиться 'испачкаться, вымокнуть'.

⁸⁷ Słowo gwarowe odnotowane w СРНГ: наваракаться 'испачкаться'.

⁸⁸ Gwarowy czasownik умаслиться znaczy 'испачкаться' (Бойцов, 1986; podaje za: БСНС, 602).

⁸⁹ Synonimy выкачаться, вывархаться w gwarach briańskich mają znaczenie 'ываляться' (Бойцов, 1986; podaje za: БСНС, 527, 783).

⁹⁰ Leksem выделяться w gwarach obwodu orłowskiego oznacza 'испачкаться в грязи' (СОГ).

измазывается грязью, пачкается чем-л.' (БСНС); *грязный как поросенок* 'разг. пск. том. шутл.-ирон. или неодобр. о неряшливом, грязном ребенке или подростке' (БСНС); *мурзанный*⁹¹ как *поросенок* 'брян. шутл.-ирон. или неодобр.' (БСНС); *brudny* (*usmarowany, upapwany*) *jak świnią* 'pogard. niechlujny, bardzo brudny, zaniedbany' (PSWP); *brudno jak u świń* (JKOZR); *brudu jak u wieprza* (JKOZR). Jednostki te powstały w rezultacie bezpośrednich kontaktów człowieka z trzodą chlewną i dotyczą cech fauny percypowanych przez ludzi za pomocą zmysłu wzroku.

7.2.1.3. Opozycja *przyjemne – nieprzyjemne*

Podczas gdy dorosła świnią zazwyczaj kojarzona jest z brudem, prosię może wywoływać *przyjemne*, pozytywne skojarzenia i uchodzić w mniemaniu człowieka za stworzenie miłe i przyjazne. Antynomia taka przejawia się zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim. Frazeologizmy podkreślają czystość młodej świni, gładką sierść i przyjemność płynącą z dotykania jej. Za pomocą porównań z zooniem *поросенок* Rosjanie wyrażają się w życzliwy sposób o zadbanych, pulchnych, mających sympatyczną twarz i zapewne zdrowych dzieciach. Odwołanie się do obrazu prosięcia może zatem przynieść pozytywną ewaluację człowieka: *ребенок что поросенок* 'шутл. о розовощеком, полненьком ребенке' (БСНС); *розовый (розовощекий)* как *поросенок* 'шутл. о розовокожем или розовощеком (часто – после бани, теплой ванны и т. п.) чистом, холеном человеке (чаще – ребенке)' (БСНС); *мягкий как поросенок (поросеночек)* 'пск. о чем-л., ком-л. мягком на ощупь, пухлом, жирном' (БСНС); *лежать как поросенок* 'шутл.-ирон. смол. о лежащем жирном, гладкокожем молодом человеке' (БСНС). Polacy natomiast wyrażają się o prosięciu nawet z pewną czułością i eksponują jego urok: *małe prosiątko piękne* 'młode rzeczy są przyjemne' (SWar). Świat zwierząt stanowi zatem także punkt odniesienia dla rozmaitych pozytywnych cech ludzkich.

7.2.2. Percepcja słuchowa

Percepcja słuchowa opiera się na ocenie dźwięków przez człowieka za pośrednictwem zmysłu słuchu i odzwierciedla kontrast między tym, co odbierane jest jako *przyjemne*, a tym, co uznawane za *nieprzyjemne*. Odgłosy większości zwierząt gospodarskich w językowym obrazie świata obu nacji są oceniane negatywnie – uchodzą za drażniące, zbyt głośne i męczące dla ucha. Inwentarz jawi się jako szczególnie

⁹¹ Przymiotnik *мурзанный* w gwarach obwodu briańskiego znaczy 'грязный, испачканный' (Бойцов, 1986; podaje za: БСНС, 527, 783).

hałaśliwy. Zaprezentuję kilka przykładów: *kwiczeć jak zarzynane prosię* (PSWP); *ryczeć jak zarzynany baran* (RB); *блеять как козел* (БЧНС); *волом рычать* (БЧНС); *визжать как свинья* (БЧНС); *визжать как поросенок, когда его режут* (БЧНС).

Prymarnie znaczenie czasowników *рычать*, *блеять*, *kwiczeć* i in. wiąże się z dźwiękami fauny. We frazeologizmach zachodzi aktualizacja semantyki komponentów werbalnych, a znaczenie globalne frazeologizmów charakteryzuje dźwięki emitowane przez ludzi. Dla przykładu, polski leksem *ryczeć* 'wydać donośny, przeciągły głos przez niektóre zwierzęta' stał się komponentem związku *ryczeć jak baran* 'śpiewać głośno, silnie, ale brzydko' (WSFJP); czasownik *kwiczeć* 'o świni: wydawać charakterystyczny odgłos' wszedł w skład komparatywu *kwiczeć jak zarzynane prosię* 'wydawać głośne, wysokie, nieartykułowane okrzyki, odgłosy, zwykle ze strachu, z bólu' (PSWP); rosyjskie słowo *ржать* – 'о лошади: издавать ржание' utworzyło frazeologizm *ржать как жеребец <в конюшне>* (*жеребцом, жеребцы*) 'о чем-л. безудержном, шумном, диком, (обычно) неуместном и глупом хохоте' (БЧНС). Należałoby zatem podkreślić, że czasowniki pierwotnie związane z odgłosami zwierząt stają się składnikami związków opisujących głos człowieka, jego działania werbalne, przeżywane emocje, sposób komunikowania myśli, treść komunikatów słownych i in.

Co istotne, frazeologizmy te są charakterystyczne dla rejestrów potocznych i gwarowych, nierzadko bywają nacechowane grubiańsko, ironicznie bądź żartobliwie. W efekcie pełnią one funkcję ekspresywnej charakterystyki człowieka, wyrażając nie tylko ocenę estetyczną, ale również emocjonalną i aksjologiczną: *śpiewać baraním głosem* '1) śpiewać nieprzyjemnie, fałszować; 2) płakać' (SFJPS); *поет как бык ревет* 'пск. ирон. о громко и немелодично поющем человеке' (БЧНС). Zjawisko to potwierdza silną obecność antropocentryzmu w języku – świat zwierzęcy staje się tu nie tylko źródłem metafor, ale też narzędziem wartościowania i oceny zachowania, emocji i kompetencji komunikacyjnych człowieka.

Frazeologizmy animalistyczne wykorzystują odgłosy zwierząt gospodarskich do opisu takich form ekspresji ludzkiej, które w odbiorze społecznym uchodzą za rażące estetycznie lub kulturowo – ze względu na swoją hałaśliwość, prymitywizm bądź nadmierną ekspresję emocjonalną – i są postrzegane jako nieprzyjemne, nieestetyczne, irytujące lub niezgodne z normami obyczajowymi. Poniżej kilkanaście przykładów uporządkowanych tematycznie. Dotyczą one:

- głośnego płaczu: *ryczeć jak wół* (PSWP); *ryczeć jak zarzynany baran* (RB); *бесы как овса* (RB); *базанить как корова* (БЧНС);
- krzyku: *драть козлов* (БСРпог); *реветь как корова* (RB);
- ciężkiego oddychania: *дышать как загнанная лошадь* (БЧНС); *дышать как конь загнанный* (БЧНС); *сопеть как охренелый борз* (БЧНС);

- kaszlu: *перхать как овца* (БСНС); *хрипеть как конь* (БСНС);
- bezzasadnego, niepoważnego śmiechu: *ктоś рзы як коі (kobyła)* (JKOZR); *ржать как мерин* (БСНС); *ржать как конь ретивый* (БСНС); *ржать как кобыла* (БСНС); *гоготать как кобыла* (БСНС);
- niewyraźnego i niejasnego sposobu wyrażania myśli: *блеять как овца* (БСНС); *блцзећ як швіня в потыях* (SRGŚP);
- fałszywego śpiewu: *співаћ баранім глосем* (SFJPS); *драть козла* (ИСРФК); *поет как бык ревет* (БСНС);
- nieeleganckiego, niekulturalnego sposobu jedzenia: *чмакать <губами> как свинья* (БСНС); *варызгивать как свинья* (БСНС);
- głośnego chrapania: *храраћ як швіня* (RB); *хранеть как боров* (БСНС); *хранеть как лошадь* (БСНС).

7.2.2.1. Оpozycja przyjemне – nieprzyjemне

We frazeologii rosyjskiej utrwalono wizerunek kozła jako zwierzęcia wydającego wysokie, przenikliwe i zdecydowanie nieprzyjemne dla ludzkiego ucha dźwięki. Na metaforze tej zbudowano jednostki dotyczące różnych odgłosów emitowanych przez człowieka, najczęściej głośnego i fałszywego śpiewu: *блеять*⁹² *как козел* ‘неодобр. о человеке, издающем неприятные, высокие, резкие и дребезжащие звуки’ (БСНС); *брякать*⁹³ *как козел* ‘калнин. неодобр. о мужчине, поющем дребезжащим, неприятным голосом’ (БСНС); *козлом петь* ‘пренебр. о чьем-л. дурном, высоком, режущем голосе’ (БСНС); *кричать козла дикого* ‘кричать изо всей силы, прося о помощи’ (СРНГ); *драть*⁹⁴

⁹² Пор.: *блеять* ‘об овце, козе: издавать характерные звуки, напоминающие «бе-е»’, (ТСРЯОШ, <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ogegova/13054>, dostęp: 22.10.2024).

⁹³ Czasownik *брякать* jest polisemiczny. Należy podkreślić, że wszystkie znaczenia tego słowa w pewien sposób nawiązują do sfery dźwięków: 1) издавать звонкий стук при ударе металлического или стеклянного предмета обо что-либо; 2) *разг.* с силой бросать, ронять и т. п., производя шум; 3) *перен. разг.* необдуманно, неосторожно или неумно говорить что-либо; 4) *прост.* то же, что звонить’ (ТСРЯУ, <https://kartaslov.ru/значение-слова/брякать>, dostęp: 22.10.2024).

⁹⁴ Пор.: *драть* 1) *разг.* рвать, разрывать на части; 2) отрывая, отделять, снимать; 3) убивать, растерзывать (о хищных животных); 4) *разг.* бить, хлестать плетью, кнутом и т. п.; 5) *перен. прост.* брать, назначать за что-л. непомерно высокую плату, цену; 6) *разг.* скоблить, тереть изо всей силы; 7) *разг.* слишком сильно, чувствительно задевать поверхность чего-л. при соприкосновении, трении (о чем-л. шершавом, остром и т. п.); 8) *разг.* раздражать, вызывать боль, неприятное ощущение; 9) *прост.* производить нестройные резкие звуки, играя на смычковых музыкальных

козла 'груб.-прост. петъ неприятным голосом; плохо играть на музыкальном инструменте' (ИСПФК). Jedno z rosyjskich porównań z komponentem *коза* uwzględnia podobne konotacje: *блеять как коза* 'неодобр. о человеке, издающем неприятные, высокие, резкие дребезжащие звуки' (БСНС). Odgłosy kóz stały się z kolei metaforą płaczących dzieci: *кричать как козлятки* 'ум. брян. о жалобно, горестно кричащих, плачущих детях' (БСНС). Wszystkie przytoczone związki charakteryzują nieprzyjemne dźwięki, jakie mogą emitować ludzie w różnych sytuacjach.

Odrębną grupę w ruszczyźnie tworzą porównania z komponentem werbalnym *блеять*. Czasownik ten w bezpośredni sposób odnosi się do odgłosów kóz. Związki frazeologiczne, które go zawierają, konotują 'smutek' i dotyczą cichych, przepełnionych pesymizmem i żalością dźwięków emitowanych przez ludzi: *блеять как козленок (козлик)* 'о человеке, издающем слабые, переливчатые и жалобные звуки' (БСНС); *блеять как коза* 'пск. неодобр. о говорящем что-л. тихо и жалобно человеке' (БСНС); *блеять как козочка* 'ум. о девочке или девушке, издающих слабые, переливчатые, жалобные звуки' (БСНС). Zatem w językowym obrazie świata *коза* prezentowana jest jako zwierzę wydające dźwięki nieprzyjemne, ale zróżnicowane: głośne i ciche, niewyraźne.

Językowy obraz *owiec* i *baranów* wiąże się również z różnorodnymi dźwiękami. Zjawisko to znajduje odzwierciedlenie w polskich frazeologizmach z czasownikami *beczeć*, *ryczeć*, *śpiewać* oraz w rosyjskich wyrażeniach zawierających komponenty *блеять*, *блекотать* i *перхатъ*. Zgromadzone przykłady pokazują, że odgłosy tych zwierząt są dla człowieka nieprzyjemne i mogą stanowić metaforę ludzkiej mowy, śpiewu, płaczu, śmiechu czy kaszlu: *beczeć (śpiewać) баранім глосем* '1) śpiewać nieprzyjemnie, fałszować; 2) płakać' (SFJPS); *beczeć (ryczeć) як баран* 'pogard. śpiewać głośno, silnie, ale brzydko' (WSFJP); *бечы як овса* 'głośno płacze lub śpiewa, fałszując' (RB); *блеять (блекотать⁹⁵) как баран* 'пск. неодобр. о невнятно, невразумительно говорящем что-л. человеке' (БСНС); *блеять как овца* 'пск. неодобр. о невнятно, нечленораздельно, неразборчиво говорящем что-л. человеке' (БСНС); *блекотать как овцы* 'яросл. неодобр. о громко и глупо смеющихся людях' (БСНС); *перхатъ⁹⁶ как овца* 'с мол. о покашливающим человеке' (БСНС). Przytoczone metafory zoonimiczne, choć

инструментах; 10) *прост.* убежать, удирать (МАС, <https://kartaslov.ru/значение-слова/драть>, dostęp: 22.10.2024).

⁹⁵ Słowo gwarowe o znaczeniu 'krzyczeć kozą lub owcą' (Викисловарь, <https://kartaslov.ru/значение-слова/блекотать>, dostęp: 22.10.2024), 'пустословить, пустобаить, говорить вздор' (СРНГ), a także 'громко смеяться, греметь чем-л.' (ЯОС).

⁹⁶ Czasownik *перхатъ* w gwarach smoleńskich znaczy 'покашливать от щекотания в горле' (ССГ).

związane w przestrzeni językowej z obrazem *owcy* i *barana*, stanowią podstawę przenośni odnoszących się w istocie do ludzi. Odzwierciedlają one fragmenty rzeczywistości budzące w człowieku odczucia wyłącznie pejoratywne. Nawet śmiech, będący spontaniczną ekspresją obiektywnie dobrego nastroju lub emocji człowieka, w związku *блекотать как овцы* dotyczy śmiechu niepoważnego, głupawego.

Odgłosy trzody stanowią w rzeczywistości formę komunikacji między zwierzętami. Maciora na przykład bardzo szybko jest w stanie rozpoznać swoje młode właśnie po dźwiękach, jakie ono wydaje. W obydwu językach słowiańskich można odnaleźć liczne i generalnie negatywne nominacje dotyczące tego fragmentu rzeczywistości pozajęzykowej. Frazeologizmy, które do nich nawiązują, są niezwykle ekspresywne, z reguły wyrażają dezaprobatę bądź pogardę i znamienne są dla stylu potocznego.

Charakterystyczną cechą świni, prosięcia i wieprza, która została utrwalona w języku rosyjskim, jest ciągle chrząkanie, chrumkanie i kwiczenie. Odgłosy te służą jako metafory nieprzyjemnych dźwięków wydawanych przez człowieka, takich jak pisk, pochrząkiwanie czy krzyk. Ich bezpośrednią przyczyną może być strach lub ból fizyczny: *визжать как свинья* 'прост. неодобр. о чем-л. пронзительно, неприятно резком визге' (БСНС); *рюхчеть*⁹⁷ *как свинья* 'брян. неодобр. о человеке, издающем звуки, которые напоминают свиное хрюканье' (БСНС); *хрюкать* (*крякуать* 'арх.') *как свинья* 'неодобр. о человеке, издающем звуки, напоминающие хрюканье свиньи' (БСНС); *визжать как боров* 'прост. неодобр. о пронзительно, истошно и громко визжащем человеке' (БСНС); *визжать как поросенок* (*поросенком*) 'неодобр. о чем-л. пронзительно, громком, истошном (от боли, возбуждения или восторга) крике' (БСНС); *скугорить*⁹⁸ *как поросенок* 'брян. неодобр. об очень громко, пронзительно визжащем человеке' (БСНС); *вищать*⁹⁹ *как порося в мешку* 'кубан. неодобр. о громком, истошном крике, визге; о чем-л. визгливом голосе' (БСНС).

Pisk świni może osiągać nawet sto piętnaście decybeli. Nie dziwi zatem fakt, że dźwięki emitowane przez trzodę ludzie odbierają jako nazbyt głośne, a nawet odpychające. Językową wykładnią sposobu percepcji tego typu odgłosów są polskie i rosyjskie jednostki wielowyzrazowe: *jużci nie świnia dla ucha* 'o nieprzyjemnych dźwiękach' (SJPL); *голос у кого-л. как у поросенка в мороз* 'кубан. ирон.

⁹⁷ Leksem gwarowy: *рюхчеть* 'хрюкать' (СРНГ).

⁹⁸ Czasownik *скугорить* w gwarach oznacza 'визжать' (Бойцов, 1986; podają za: СРНГ, 527, 783). Ponadto słowo to stosowane bywa w celu charakterystyki odgłosów psa: 'визжать, выть и лаять' (ТСЖВЯ, <https://slovardalja.net/word.php?wordid=37957>, dostęp: 22.10.2024).

⁹⁹ Czasownik gwarowy: *вищать* 'визжать' (Чалов, 1982; podają za: БСНС, 528, 797).

о чѣм-л. пронзительном, неприятном голосе' (БСНС); *как ни надседайся, а доброй свиньи не переголосишь* 'как бы ты не старался, лучше хорошего не станешь' (БСРПос); *до поросячьего визга (визгу) (в поросячий визг) 'груб. презр. разг.-сниж. в высшей степени, до предела, до крайнего состояния (напиться)' (БСРРЭР)*. Odpowiadają one antroponormatywności języka opierającej się w tym przypadku na procesach percepcyjno-myślowych człowieka.

Mowa osoby nietrzeźwej, charakteryzująca się nielogicznym wyrażaniem myśli oraz niewyraźnym i trudnym do zrozumienia artykułowaniem dźwięków, bywa porównywana do chrzkania świni: *пойми пьяного речи, поймешь и свиное хрюканье* 'о нелогичной, хаотичной речи пьяного' (ТСЖВЯ). Również w języku polskim niezrozumiałe wysławianie się kojarzone jest z odgłosami samicy wieprza: *bulczec*¹⁰⁰ *jak świnia w pomyjach* 'śl. mówić niewyraźnie, niezrozumiale; bełkotać' (SRGŚP).

W kulturze europejskiej trzoda chlewna symbolizuje brak kultury i manier, a także kojarzona jest z wulgarnością (zob.: Kopaliński, 2001, 423). Tego rodzaju postrzeganie zwierząt znajduje odzwierciedlenie w rosyjskich frazeologizmach, które odnoszą się do obserwacji świni wydającej głośne pomruki w trakcie spożywania pokarmu. Nie przez przypadek rozlegające się podczas tej czynności rzęsiste dźwięki stały się w przestrzeni języka rosyjskiego inspiracją do stworzenia obrazu człowieka niekulturalnie i hałaśliwie zachowującego się przy stole: *тьмякать как свинья* <сухая> 'иск. презр. o громко чавкающем за столом человеке' (БСНС); *чавкать*¹⁰¹ *как свинья* 'груб.-прост. брян. смол. презр.' (БСНС); *чамкать*¹⁰² (*щамкать*) *как свинья (поросята)* 'ср.-урал. презр.' (БСНС); *чмакать*¹⁰³ <губами> *как свинья* 'алт. презр. o громко, смачно чавкающем при алчном поглощении пищи невоспитанном человеке' (БСНС); *варызгивать*¹⁰⁴ *как свинья* 'селигер. презр. o шумно, с чавканьем поглощающем пищу человеке' (БСНС). W słowiańskim kręgu kulturowym normy zachowania nakazują spożywanie posiłków w ciszy, z dbałością o estetykę i elegancję. Stąd ewaluacja negatywna zawarta w przytoczonych komparatywach.

¹⁰⁰ W gwarze śląskiej czasownik *bulczec* ma znaczenie 'mówić bez sensu', Słownik gwary języka śląskiego, <https://bonclok.pl/slowniczek-wyrazow-slaskich.html?start=105>, dostęp: 26.10.2024.

¹⁰¹ *чавкать* 'разг.-сниж. издавать во время еды характерные причмокивающие звуки, похожие на чавканье (о человеке или животном)' (Ефремова, 2000, <https://gufo.me/dict/efremova/чавкать>, dostęp: 22.10.2024).

¹⁰² Czasownik gwarowy, *чамкать* 'громко жевать, причмокивая' (СРГСУ, 7, 17).

¹⁰³ Słowo gwarowe, *чмакать* 'громко жевать, причмокивая' (СРГА, 4, 21).

¹⁰⁴ Słowo gwarowe, *варызгивать* 'чавкать; хлюпать; хлебать или есть раскидывая, разбрасывая' (СРНГ, ТСЖВЯ).

Zarówno w polszczyźnie, jak i ruszczyźnie chrapanie często przyrównuje się do pomrukiwania świni: *хранеть как боров* 'прост. неодобр. о чем-л. громком, неприятном храпе' (БСНС); *chrapać jak świnia* 'wydawać w czasie snu charkotliwe, świszczące dźwięki' (RB). Opisaną czynność również należy zaliczyć do niemiłych dla człowieka, a nawet uciążliwych. Z medycznego punktu widzenia może ona sygnalizować stan chorobowy.

W języku rosyjskim odnotowano fakt, że ciężki samiec świni oddycha z wyraźnym trudem. Podobne odgłosy wydaje często osoba otyła lub pijana. Obserwacja ta została utrwalona w postaci związków o strukturze porównania. Można uznać je za swego rodzaju głos potępienia nadmiernej tuszy i skłonności do nadużywania alkoholu: *сопеть (пыхтеть, тяжело дышать) как толстый боров* 'прост. неодобр. о тяжело, натужно и шумно дышащем, пыхтящем, сопящем (от тучности) человеке' (БСНС); *сопеть как охренелый боров* 'вульг.-прост. неодобр. о шумно сопящем, пыхтящем человеке (особенно пьяном)' (БСНС).

Zwierzęta wydają szczególnie donośne dźwięki w momentach zagrożenia, w sytuacjach, które są dla nich niebezpieczne lub niekomfortowe. Prawdopodobnie tę sygnalizują polskie i rosyjskie komparacje z komponentem *prosię*. Dotyczą one okoliczności, w których człowiek krzyczy z powodu bólu, przerażenia, strachu, wydając przenikliwe i donośne dźwięki: *кричат как резанный поросенок* (БСНС); *визжать как недорезанный поросенок* 'прост. об очень громко, пронзительно кричащем человеке' (RB); *визжать как поросенок, когда его режут* 'неодобр. о чем-л. пронзительно, громком, истошном (от боли, возбуждения или восторга) крике' (БСНС); *вищать как пороса в мешку* 'кубан. неодобр. о громком, истошном крике, визге; о чем-л. визгливом голосе' (БСНС); *kwić jak zarzynane prosię* 'pot. wydawać głośnie, wysokie, nieartykułowane okrzyki, odgłosy, zwykle ze strachu, z bólu' (PSWP).

W przytoczonym materiale egzemplifikacyjnym, zaczerpniętym z zasobów języka polskiego, odnaleźć można nieliczne frazeologizmy, które porównują głośny płacz człowieka do odgłosów wołu czy krowy: *ryczeć jak wół*, *ryczeć jak krowa* 'płakać bardzo głośno, gwałtownie' (PSWP); *ryczeć jak <jałowa> krowa* 'śl. płakać lub krzyczeć bardzo głośno' (SRGŚP). Na Śląsku funkcjonuje natomiast komparatyw zestawiający donośny, nieprzyjemny śpiew lub żalosny płacz z beczeniem cielęcia: *beczeć jak młode (nieobлизane) cielę* 'śl. płakać żałośnie, głośno lub fałszywie śpiewać, ryczeć' (SRGŚP).

Kojarzenie krzyku lub płaczu z odgłosami zwierząt zostało utrwalone w dość pokaźnym zasobie frazeologicznym języka rosyjskiego. Wiąże się ono z ewaluacją wyłącznie negatywną i nawiązuje do nieprzyjemnych uczuć bólu, straty, gniewu, złości, jakich doznają ludzie: *реветь как бык* <на бойне> 'прост. неодобр.

об очень громко, истошно, крайне неприятно кричащем (от ярости, боли, злобы и т. п.) человеке' (БСНС); *реветь* (*рыдать*) как корова 'bardzo głośno krzyczeć' (RB); *базанить*¹⁰⁵ как корова 'кир. неодобр.' (БСНС); *взреваться*¹⁰⁶ как корова 'орл.' (БСНС); *выть* как корова 'неодобр. о громко, навзрыд плачущей, рыдающей женщине' (БСНС); *реветь* (*зареветь*) как бык (*вол, быком*) 'о громко и сильно плачущем человеке' (СППП, RB); *кто-л. ревушка-коровушка* 'шутл. плакса (обычно о ребенке)' (ИСРФ); *реветь* голосом как корова (*бык*) 'диал. пск. громко, сильно плакать; голосить' (ИСРФ); *реветь* как корова о пороже¹⁰⁷ 'перм. об очень громко рыдающей женщине (напр., на похоронах мужчины)' (БСНС); *реветь* как корова по бугаю 'кубан. ирон.' (БСНС); *реветь* как корова по быку 'народн. о девушках, навзрыд плачущих по жениху' (БСНС).

W języku rosyjskim metafory dźwiękowe związane z odgłosami bydła wykorzystano też do ekspresywnej charakterystyki mowy ludzkiej: *мычать*¹⁰⁸ как теленок 'шутл.-ирон. о невнятно говорящем, произносящем что-л. человеке' (БСНС); *мычать* как корова 'груб.-прост. о чьей-л. неясной, протяжной и невразумительной речи (часто при ответе на чей-л. вопрос)' (БСНС); *вячать*¹⁰⁹ как теленок 'пск. неодобр. о невразумительно и недовольно говорящем что-л. человеке' (БСНС); *бренчать*¹¹⁰ как корова 'кар. неодобр. о невнятно говорящем человеке' (БСНС).

Z pomocą przytoczonych komparatywów rosyjska frazeologia animalistyczna wartościuje mowę jako akt kulturowo istotny, wymagający klarowności, precyzji i racjonalności. Odstępstwa od tych norm – niezależnie od przyczyny – zostają metaforycznie zakodowane jako „zwierzęce”, a więc prymitywne i niekontrolowane. W ten sposób język ujawnia nie tylko antropocentryczne, lecz także normatywne i kulturowo ugruntowane podejście do komunikacji międzyludzkiej.

¹⁰⁵ *базанить* '1) реветь (о корове); 2) громко плакать (о человеке)' (БСНС, 289).

¹⁰⁶ *взреваться* 'начать плакать, кричать' (СОГ, 2, 41).

¹⁰⁷ *порож* 'самец домашнего животного (бык, хряк и т. п.)' (СРНГ, 30, 72).

¹⁰⁸ Czasownik *мычать* użyty w odniesieniu do człowieka oznacza 'говорить непонятно, невразумиться' (ТСРЯУ).

¹⁰⁹ Słowo gwarowe *вячать* znaczy 'мяукать кошкой', 'блеять, кричать как овцы', a także 'мычать' (СРНГ; <https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc2p/223870>, dostęp: 22.10.2024).

¹¹⁰ Czasownik *бренчать* w dwóch znaczeniach odnosi się do różnego typu dźwięków: '1) звякать, слегка позванивать, тихо звенеть; 2) разг. неискусно играть на музыкальном инструменте, наигрывать'. W gwarach z obszaru Karelii słowo to jest synonimem leksemu *мычать* (podaję za БСНС).

Zbiór frazeologizmów odnoszących się do odgłosów koni jest w języku rosyjskim bardziej rozbudowany niż w polskim. Tworzące go wyrażenia wiążą się z siłą i donośnością końskiego głosu, który w językowym obrazie świata wiąże się jednak z wartościowaniem negatywnym: *конское ботало* 'сиб. презр. болтун, пустомеля, врун' (БСРПор); *лошадиное горло* 'орл. о человеке, который способен громко кричать' (БСРПор).

Leksem *хранеть* występuje w związkach komparatywnych dotyczących dźwięków wydawanych przez ludzi podczas snu. Jednostki te opierają się na obrazie pochrapiujących koni: *хранеть (захранеть) как лошадь* 'укр. ирон.' (БСНС); *хранеть (захранеть) как конь в загоне* 'укр. кубан. об очень сильно, громко храпящем человеке' (БСНС).

Frazeologizmy odnoszące się do odgłosów wydawanych przez konie nie ograniczają się jedynie do opisu osoby głośno chrapiącej, lecz służą również charakterystyce człowieka śmiejącego się w sposób donośny, niekontrolowany i nieprzystający do sytuacji. Jednostki te nierzadko nacechowane są ironią lub wyraźną dezaprobatą, a ich wydźwięk semantyczny jest z reguły pejoratywny. Śmiech porównywany do końskiego rżenia interpretowany bywa jako przejaw zachowania nieadekwatnego, niekulturalnego, a nawet prostackiego: *ржать как мерин* 'ряз. неодобр. о громко, нахально смеющемся человеке' (БСНС); *ржать как конь ретивый* 'укр. ирон. о чьем-л. громком, раскатистом хохоте, смехе' (БСНС); *ржать как кобыла* 'груб.-прост. костром. неодобр. об очень громком, грубом и глупом женском смехе' (БСНС); *ржать (заржать) как кобылицы* 'с мол. неодобр. о громко хохочущих девушках' (БСНС); *ржать как жеребец* <в конюшне> (*жеребцом, жеребцы*) 'прост. неодобр. новг. пск. о чьем-л. безудержном, шумном, диком, (обычно) неуместном и глупом хохоте' (БСНС); *ктоś рży jak koń (kobyła)* (JKOZR); *гоготать*¹¹¹ *как кобыла* 'пск. неодобр. об излишне громко, грубо и глупо хохочущей женщине' (БСНС); *взгогатывать*¹¹² *как жеребцы* 'арх. неодобр. о громко смеющихся мужчинах' (БСНС); *ктоś kwiczy jak koń (kobyła, ogier)* 'ктоś śmieje się głośno' (JKOZR).

W analizowanych frazeologizmach często występują czasowniki pierwotnie odnoszące się do odgłosów zwierzęcych, nie tylko końskich, ale również gęsich czy świńskich, co wzmacnia negatywną ocenę opisywanego zjawiska. Użycie

¹¹¹ Czasownik *гоготать* dosłownie oznacza 'издавать гоготанье (о гусях)'. Dopiero w znaczeniu przenośnym odnosi się do śmiechu: 'шумно, резко хохотать' (Ефремова, 2000, <https://dic.academic.ru/dic.nsf/efremova/154652/Гоготать>, dostęp: 22.10.2024).

¹¹² W gwarach obwołu archangielskiego czasownik *взгогатывать* ma znaczenie 'время от времени издавать гогочущие звуки' (АОС).

tych leksemów w kontekście ludzkiej aktywności wokalne implikuje deprecjację mówcy bądź osoby wyrażającej emocje w sposób hałaśliwy i nieumiarkowany.

Przywołane przykłady ilustrują, jak język, odwołując się do świata fauny, służy nie tylko opisowi, lecz także aksjologicznej ocenie zachowań społecznych, eksponując przy tym mechanizmy antropocentrycznej klasyfikacji postaw ludzkich.

7.2.3. Percepcja węchowa

Percepcja węchowa także odzwierciedla podział na doznania *przyjemne* i *nieprzyjemne*. W językowym obrazie świata wartości o nacechowaniu aksjologicznym zostały zwerbalizowane poprzez metafory odwołujące się do powonienia człowieka i za jego pomocą przybliżające sens zjawiska, którego dotyczą. Jak bowiem wskazują L. Lakoff i G. Johnson (Lakoff, Johnson, 1988), bardzo często rozumienie i doświadczanie jednych rzeczy odbywa się za pomocą terminów stosowanych w odniesieniu do innych rzeczy. Zapachy oceniane negatywnie wywołują w człowieku nieprzyjemne uczucia lub skojarzenia, na przykład: *вонючий козел* 'o podłom, złobnom i вредном человеке' (БСРпог); *хряк вонючий* 'o грязном, подлом, нечистоплотном (обычно – толстом) человеке' (СРБЛ). Przytoczone jednostki w obrazowy sposób nazywają osobę daleką od moralności i etyki. W obydwu przypadkach treści z pola węchu podlegają przeobrażeniom semantycznym. Kierunek zmian przebiega od bodźców sensorycznych odbieranych zmysłami do znaczeń mentalno-emocjonalnych¹¹³.

Człowiek brzydko pachnący porównywany jest z trzema przedstawicielami fauny: kozłem, świnią oraz koniem. We wszystkich przypadkach semantyka związków opiera się na konotacjach negatywnych: *śmierdzieć jak cap* (SWar); *ktoś poci się (bździ) jak cap* (JKOZR); *cuchnąć (śmierdzieć) jak kozioł* (WSFJP); *от кого-л. как от козла псиной воняет* (БСНС); *от кого-л. пахнет (несет) конем* (ИСПФ).

7.2.3.1. Opozycja *przyjemne* – *nieprzyjemne*

W przypadku kozła utrwalona została jego realna cecha, jaką jest odrażający zapach. Tę negatywnie wartościowaną, lecz obiektywną właściwość zwierzęcia, wykorzystano do przybliżenia sylwetki człowieka roztaczającego odpychającą woń: *вонять (пахнуть, нести) от кого-л. как от козла* 'груб.-прост. презр. o дурно пахнущем человеке' (БСНС); *от кого-л. как от козла псиной воняет* 'народн. неодобр.' (БСНС); *śmierdzieć kozłem* (SPXVI); *cuchnąć (śmierdzieć) jak*

¹¹³ Przeobrażenia takie opisały na przykład A. Pajdzińska (1996) i A. Wierzbicka (2006).

cap (WSFJP, SWar); *cuchnąć (śmierdzieć) jak kozioł 'posp. dezapr.* (o mężczyźnie) być zaniedbanym, nie myć się, wydawać nieprzyjemną woń' (WSFJP); *śmierdzieć jak cap na jesień 'śl. bardzo śmierdzieć'* (SRGŚP); *śmierzący jako kozioł 'śmierdzieć; nie myć się długo'* (SPXVI); *ktoś poci się (bździ) jak cap 'o człowieku, który wydaje nieprzyjemną woń'* (JKOZR).

W języku rosyjskim również wizerunek świni akcentuje jej nieładny zapach i wykorzystywany bywa podczas metaforycznego opisu osoby nieprzyjemnie pachnącej: *во рту у кого-л. ровно свињи спали 'кир. неодобр. о тяжелом, неприятном запахе изо рта'* (БЧHC). Zaprezentowany obraz opiera się na powszechnym stereotypie trzody znajdującej upodobanie w nieczystościach. W rezultacie różnorodnych kreacji semantycznych zwierzęta te stały się symbolem istoty budzącej odrazę.

Koń to trzecie zwierzę, którego postrzeganie spotkało się z ewaluacją negatywną. Zapewne we frazeologii wykorzystano wizerunek zaniedbanego przedstawiciela fauny, wyeksploatowanego i pozbawionego właściwej opieki. Choć w rzeczywistości zwierzęta te cieszą się ogólnym szacunkiem i bywają dobrze traktowane, szczególnie w kontekście rekreacyjnym czy terapeutycznym, to w środowisku wiejskim często są nadmiernie wykorzystywane.

Jak wykazano w analizie modelu praktycznego, konie w gospodarstwach rolnych pełnią funkcje użytkowe, nierzadko wykonując pracę ponad siły, w warunkach stresu, przemęczenia i braku należytej troski. Wysiłek fizyczny, związany z jazdą, transportem czy pracami polowymi, prowadzi do intensywnego pocenia się, które może występować również w przypadku choroby czy silnego bólu. W sytuacjach zaniedbania higieny otoczenia i niewłaściwego utrzymania zwierzęcia obraz konia ulega degradacji – od symbolu siły i lojalności do uosobienia fizycznego wyczerpania i braku czystości. Myślę, że właśnie „portret” takiego konia – wyczerpanego i zaniedbanego – został utrwalony w rosyjskiej jednostce *от кого-л. пахнет (несет) конем 'груб.-прост. сильно пахнет потом'* (ИСПФ). Związek ten ma wyraźnie pejoratywny charakter – wywołuje negatywne konotacje związane z brudem, intensywnym zapachem i fizycznym dyskomfortem, przy jednoczesnym odwołaniu do losu zwierzęcia w kontekście wiejskiego gospodarstwa. Frazeologizm, choć jest w istocie charakterystyką człowieka niegrzeszącego czystością, pośrednio ukazuje także dramatyczną prawdę o realiach życia zwierząt gospodarskich – zwłaszcza tych traktowanych instrumentalnie, jako siła robocza – oraz o postawie nieodpowiedzialnego i obojętnego właściciela. W tym sensie język nie tylko ocenia ludzi, lecz również demaskuje konsekwencje ich działań wobec świata fauny.

7.3. Model fizyczny

Odtwarzalne wielowyrazowce zebrane w ramach *fizycznego modelu antropocentrycznego* dotyczą szeroko pojętej kondycji fizycznej człowieka. Odzwierciedlają one równoległe, jaki związek ze znaczeniem globalnym frazeologizmów animalistycznych ma wytrzymałość, stan zdrowia, tężyzna fauny. Ukazują w ten sposób językową integralność sfer *homo* i *animal*. Pomagają także odpowiedzieć na pytania, w jaki sposób ludzie odbierają cechy zwierząt i na jakiej zasadzie w językowym obrazie świata przypisywane są faunie walory lub ułomności.

Na model fizyczny składają się dwie opozycje:

- 1) *silne, zdrowe – słabe, chore*;
- 2) *młode – stare*.

Model ten dowodzi, że dominantą ustabilizowanych społecznie związków jest nie tylko *antropocentryzm*, ale i *dydaktyzm*. Zatem motywacja frazemów analizowanej grupy odpowiada zarówno przesłankom *użytkowym*, jak i *aksjologiczno-poznawczym*, które dotyczą oceny fauny z ludzkiej perspektywy. Porównajmy kilka egzemplifikacji.

Nie wszystkie jednostki nawiązujące do obrazu dużych i zdrowo wyglądających zwierząt stają się w polszczyźnie czy ruszczyźnie pochlebną charakterystyką człowieka. Na przykład idiom *zdrowy byk* łączy konotacje siły fizycznej z brakiem sprawności intelektualnej: *zdrowy byk* ‘*pogard.* o mężczyźnie dużym, ociężałym, tępyim’ (SFJPS). Konfiguracja taka wpisuje się w pewną ogólną opinię o naturze ludzkiej, która została odzwierciedlona w odtwarzalnych wielowyrazowcach. Mówi ona, że w mniemaniu ludzi wiek i okazałość fizyczna często nie idą w parze z cechą sprawności umysłowej: *послом с тебя, а разумом с теля* (БЧНС); *высоки (высока) как брзоа, а глупи (глупиа) как коа* (USJP). A przecież teoretycznie wypada, by dorosłość korelowała z dojrzałością, odpowiedzialnością, rozważą itp.

Mądrość ludowa poucza także, że kontaktom międzyludzkim zawsze powinna przyswieceać ostrożność i zdolność przewidywania: *овца с волком тягалась – одна кабырьга*¹¹⁴ *осталась* (БСРПос); *кто się czynи баранки, волк го зје* (NKP); *сделайся овцой, а волки будым* (БСРПос); *wilkowi owcę poruczono* ‘o oddaniu kogoś lub czegoś pod opiekę niewłaściwej osobie’ (PSWP). W przytoczonych przysłowiach wilk symbolizuje człowieka silnego i wytrzymałego kondycyjnie, lecz podstępного, fałszywego, który osiąga przewagę nad innymi

¹¹⁴ Archaizm *кабырьга* znaczy ‘*хребет, скелет*’ i stanowi świadectwo wpływów tureckich na język rosyjski. Zgodnie ze *Словарем русского языка, составленным Вторым отделением Академии наук* (Грот, Шахматов, 1891–1930), w języku tureckim wyraz ten odpowiada słowu oznaczającemu *pebro*.

nie tylko dzięki tężyznie fizycznej, ale i na drodze manipulacji. Tę smutną prawdę odzwierciedlają także związki dotyczące postępowania osoby łagodnej tylko z pozoru, umiejętnie ukrywającej swój zły charakter: *z wierzchu owca, wewnątrz wilk* (PSWP); *wilk w owczej skórze* (WSFPWN); *волк в овечьей шкуре* (ТСЖВЯ).

Na podstawie powyższych egzemplifikacji nietrudno zauważyć, że jednostki zoonimiczne niczym zwierciadło ukazują zarówno pozytywne, jak i negatywne aspekty ludzkiego życia, sugerują ostrożność, krytycyzm i zdrowy rozsądek. Prezentują sylwetkę człowieka wieloaspektowo i jednocześnie skłaniają do refleksji na poruszane zagadnienia.

7.3.1. Opozycja *silny, zdrowy* – *słaby, chory*

Polska i Rosja, posiadające silne dziedzictwo agrarne, przez wieki rozwijały kultury, gospodarki i struktury społeczne w dużej mierze oparte na rolnictwie. Dziedzictwo to miało głęboki wpływ na kształtowanie się tradycji, wartości oraz języka wspomnianych nacji. Dyskurs związany z życiem codziennym odzwierciedlił sposób, w jaki człowiek postrzegał elementy kluczowe dla przetrwania i dobrobytu. Bydło odgrywało w tym kontekście bardzo istotną rolę: pomagało w pracy na roli, zabezpieczało przed głodem, a jego siła i wytrzymałość stanowiły kluczowe atrybuty niezbędne do życia na obszarach wiejskich. Wartości te przeniknęły do języka, tworząc „podwaliny” metafor o charakterze melioratywnym, które przypisują człowiekowi cechy wytrzymałości i fizycznej odporności: *здоров (здоровый) как бык* ‘razg. psk. smol. том. одобр. об очень здоровом, крупном и сильном человеке’ (БСНС); *сильный как бык* ‘разг. ирк. одобр.’ (БСНС); *сила у кого-л. как у быка* ‘прост. о необычайно сильном, мощном, физически крепком человеке’ (БСНС); *здорова как корова* ‘народн. горьк. том. об очень здоровой, крупной и крепкой телом женщине, девушке’ (БСНС); *здоров как вол* ‘об очень здоровом физически, выносливом и сильном человеке’ (БСНС); *вид у кого-л. как у быка* ‘прост. о массивном, мощном человеке здорового вида’ (БСНС); *silny jak byk (wół)* ‘bardzo silny’ (USJP, PSWP); *mocny jak byk* ‘bardzo mocny’ (USJP).

Szeroko pojętą kondycję fizyczną ludzi opisują także polskie i rosyjskie frazeologizmy, eksponujące znakomite zdrowie, siłę fizyczną oraz wytrzymałość koni. Dzięki wymienionym przymiotom stworzenia te od zawsze były w stanie wykonywać ciężkie prace w gospodarstwie człowieka i cieszyły się jego uznaniem. Ewaluacja ta została odzwierciedlona w językowym obrazie świata: *zdrowy (zdrów) jak koń* ‘(mężczyzna) bardzo zdrowy, silny, wytrzymały’ (WSFJP); *koński organizm* ‘organizm silny, bardzo wytrzymały’ (WSFPWN); *końskie zdrowie* ‘dobre zdrowie, silny organizm’ (WSFPWN); *здоровый как конь* ‘прост.

ирк. орл. том. (БСНС); *воловоый конь* (ЧРДФ); *как ломовой конь* 'о здоровом, выносливом, привычном к тяжелому физическому труду человеке' (БСНС); *лютая как конь* 'морд. об очень здоровой, работающей женщине' (БСНС); *здоров (здоровый) как лошадь* 'прост. кар. ирон. или шутл.' (БСНС); *сильный* как <ломовая> лошадь 'прост.' (БСНС); *крупный* как лошадь 'пск. о крупном, здоровом и сильном человеке (чаще – женщине)' (БСНС); *конь конем* 'костром. петербург. новг. олон. одобр.' (БСНС); *как корсунский*¹¹⁵ *жеребец* 'куйб. об очень сильном, здоровом и крупном мужчине' (БСНС).

Niektóre ze związków rosyjskich, nawiązujących do cechy doskonałego zdrowia i siły fizycznej człowieka, zawierają konotacje dotyczące wyglądu osoby. W przypadku gdy frazeologizmy charakteryzują powierzchowność płci pięknej, na plan pierwszy struktury semantycznej wysuwają się skojarzenia związane z zachwianiem proporcji, które pociągają za sobą brak atrakcyjności fizycznej. To z kolei ewokuje wartościowanie negatywne, a jednostki językowe niosą odcień dezaprobaty, ironii, a czasem wulgarności: *здоровая (сильная) как кобыла* 'груб.-прост. неодобр.' (БСНС); *здоровая (сильная) как кобылица* 'народн. груб. неодобр. о здоровой, рослой, могучего и грубого сложения женщине' (БСНС).

W przytoczonych związkach wyrazowych widoczna jest negatywna ocena charakteryzowanego podmiotu, mimo że okazałość wyglądu stanowi obiektywnie pozytywną cechę. Pejoratywizacja ta staje się zrozumiała, gdy uwzględnimy sposób, w jaki ludzie od zawsze postrzegali samice koni – jako zwierzęta przeznaczone głównie do ciężkiej pracy gospodarczej. W oczach człowieka była to ich nadrzędna rola w stosunku do innych obowiązków. I to właśnie wyjaśnia sposób myślenia *Homo sapiens* przekładający się na wyrażone językowo wartościowanie: kobyły muszą być silne i zdrowe, by posłusznie i efektywnie wykonywać polecenia ludzi, wyręczać swoich właścicieli. Porównywane są do nich kobiety sprawne fizycznie, pełne energii witalnej, lecz mało urodziwe, o niekształtnej figurze. Klacze prezentowane są jako zwierzęta, na których się jeździ. Jest to czynność będąca dla ludzi źródłem pozytywnych emocji. Natomiast obcowanie z kobyłami sprowadza się do sytuacji ciężkiej pracy i raczej nie rodzi głębszej więzi uczuciowej. Fakt ten motywuje ewaluację zwierząt w językowym obrazie świata.

Sylwetkę osoby zdrowej i silnej przybliżają także rosyjskie komparatywy z zoonimem *боров*: *здоров как боров* 'об упитанном, сытом, откормленном человеке' (БСРС); *сильный как боров* 'том. об очень сильном человеке' (БСРС).

¹¹⁵ Przymiotnik *корсунский* w gwarach odnosi się zarówno do zwierząt, jak i ludzi. Ма он значение 'сильный, выносливый и крупный' (СРНГ).

Z kolei słabość fizyczną przypisano cielętom i szkapom. Człowiek uznał je za bezwartościowe z uwagi na niewielką wydolność. Młode krowy symbolizują osoby nieodporne fizycznie, wątłe, natomiast do szkap porównuje się ludzi wyczerpanych i przepracowanych: *замодесть*¹¹⁶ *как теленок* 'пск. ирон. об ослабевшем, зачахнувшем человеке' (БСНС); *силенка у кого-л. что у теленка* 'народн. шутил.-ирон. о слабосильном, беспомощном человеке' (БСНС); *как замученная кляча* 'прост. неодобр. об изнуренном, истощенном физически и не способном к дальнейшей работе человеке' (БСНС); *зły szkapa, uprze się jak dzieci, z dołu nie pociągnie, a z góry leci* (САОПГ); *зły szkapa, kiedy się uprze, i z góry nie pociągnie* (НКР).

Szkapa i cielę to nie jedyne zwierzęta, które weszły w skład jednostek charakteryzujących ludzi wycieńczonych i słabowitych. Okazuje się, że wszelkie zwierzęta chore, upośledzone w przeróżny sposób, także symbolizują w językowym obrazie świata Polaków i Rosjan osoby słabsze fizycznie: *tyle wart, co koń kulawy* (DWKolb); *na lekowanym koniu daleko nie pojedziesz* (НКР); *na zdrowym koniu na targ, na chorym do domu* (САОПГ); *nie nabiega się koń na nogę kulawy* (САОПГ). Zasygnalizowany problem podkreślony bywa w całym szeregu paremii rosyjskich o wariantywnym charakterze: *на леченой кобыле далеко не уедешь* 'печор.' (БСРПос); *на леченой кобыле не наеддишь* 'урал.' (БСРПос) i in.¹¹⁷

Człowiek przemęczony nie jest zdolny do wytężonej i efektywnej pracy. Problemu tego dotyka wiele frazeologizmów, które przy wykorzystaniu obrazów zwierzęcych prezentują obraz *Homo sapiens*. Fauna bowiem albo symbolizuje świat ludzki, albo skłania do refleksji nad nim. Odtwarzalne wielowyrazowce natomiast zazwyczaj stają się czytelne po wpisaniu ich w jeden z zaproponowanych w monografii modeli antropocentrycznych. Opozycja *silny – słaby* nie tylko odsłania i pozwala zrozumieć motywację związków dotyczących kondycji fizycznej człowieka, ale też postawę ludzi wobec nadmiernie obarczanych obowiązками zwierząt, które w rezultacie stają się bezproduktywne i nieprzydatne w gospodarstwie. Porównajmy przykłady: *береги лошадку, не наваливай в надсадку* (БСРПос); *на пристаую*¹¹⁸ *лошадь рукавицу положишь, так и то она не повезет* 'печор.' (БСРПос); *для усталого коня и уздечка тяжела* (БСРПос); *надсажен конь недалеко везет* (БСРПос); *конь через силу не прянет* (БСРПос);

¹¹⁶ *замодесть* 'зачахнуть, завянуть' (podaję za БСРС).

¹¹⁷ Por. również: *на леченой кобыле не наеддишь* 'пск.' (БСРПос); *на леченой кобыле недолго ездить* (БСРПос); *на леченой кобыле не долго наеддишь* (БСРПос); *на леченом коне неделю возить* (БСРПос); *на леченом коне недолго ездить* (БСРПос); *на хромом коне далеко не уедешь* (БСРПос).

¹¹⁸ *пристальный* 'обл. усталый' (ТСРЯУ).

конь над силу не скочит (БСРПос); *i koń nad siłę nie skoczy* (СААПГ); *i koń nad siłę nie pociągnie* (СААПГ); *siłowanym koniem nikt się nie dorobi* (NKP).

Każde zwierzę – nawet najsilniejsze, najdorodniejsze, najbardziej wytrzymałe – powinno pracować z umiarem. Ludzie mają obowiązek zapewnić mu chwilę wytchnienia i uwzględnić jego fizyczne możliwości. Zasada taka powinna przyświecać każdemu właścicielowi inwentarza. Przysłowia pouczają, że niewłaściwe, a wręcz okrutne postępowanie człowieka, ma zdecydowanie negatywne skutki. Paremiologia krytykuje ludzką zachłanność, okrucieństwo oraz bezmyślność, które do niczego dobrego nie prowadzą. Antropocentryzm frazeologizmów pozwala wysnuć dwa wnioski. Po pierwsze człowiek – twórca frazeologizmów – jawi się jako wielki egoista, który rządzi światem tak, by żyło mu się łatwo i wygodnie. Po drugie – jako użytkownik języka – zapomina niestety, że mówiąc o zwierzętach, mówi jednocześnie o sobie samym, siebie samego prezentuje i poddaje ocenie.

Część przysłów konotujących 'wytrzymałość' koni opiera się na obrazie potykającego się zwierzęcia: *koń ma cztery nogi i też się potknie* 'każdy jest omylny' (PSWP); *koń choć cztery ma nogi, to się mu utknąć trafi* (JKOZR); *koń cztery nogi ma, a przecię szwankuje* (SJPL); *нет такой лошади, чтобы не спотыкалась* (СААПГ); *конь на четырех ногах спотыкается, а человек на двух – тем более* (БСРПос).

Premie ukazują konia jako zwierzę niedoskonałe, symbolizujące ludzką omyłność. Ich sens sprowadza się do refleksji nad sensem ludzkiego istnienia. Oto bowiem koń, będący zwierzęciem dużym, pięknym i silnym, doświadcza chwil fizycznej słabości i bywa, że upada, mimo posiadania czterech nóg. Cóż zatem powinien uczynić człowiek – istota zaledwie dwunożna i o wiele słabsza fizycznie?... Niewątpliwie ma ona prawo do życiowych niepowodzeń, do popełniania błędów, dokonywania niewłaściwych wyborów itp.

7.3.2. Opozycja *młody* – *stary*

Polacy i Rosjanie poprzez frazeologizmy wyrażają pragmatyczne podejście do zwierząt. Szczególnie cenione są osobniki młode, silne, pełne życia i pięknie zbudowane. To właśnie je utożsamia się z cechami użyteczności oraz zdolności do ciężkiej, wytrwałej pracy. Zwierzęta takie odgrywają ważną rolę w codziennym życiu człowieka, wspierają go w wykonywaniu trudnych obowiązków. Natomiast zwierzęta starsze, które utraciły siłę i sprawność, stają się metaforą ludzkiej słabości, niezdolności do pracy oraz marginalizacji. We frazeologii osobniki takie symbolizują osoby, które społeczeństwo postrzega jako mniej wartościowe z uwagi na ograniczone możliwości fizyczne. Tego rodzaju obrazowanie ukazuje,

jak głęboko zakorzeniony w kulturze jest związek między postrzeganiem zwierząt a oceną ludzkich cech i ról społecznych: *сивому мерину смолоду цены не было, а под старость задаром отдали татарам* (БСРПос); *старый конь борозды не портит, но и глубоко не берет* (БСРПос); *konia ślepego, chłopa starego, brzydkiej jejmości*¹¹⁹ – *nikt nie zazdrości* (PSWP); *starego konia wyrzucają z cugu* (NKP); *młody koń do boju, a stary do gnoju* (NKP).

Przysłowia wyrażają przesłanie, że słabość fizyczna nie przynosi pożądanych rezultatów, a osoby zaawansowane wiekiem, które z naturalnych powodów utraciły siły witalne, postrzegane są jako mało pożyteczne, bezwartościowe. Przytoczone związki należy właściwie uznać za antyprzykład człowieczeństwa i ludzkiej godności.

Jednostki zoonimiczne jednocześnie podkreślają, że zwierząt starych, które nie są już tak silne i wytrzymałe jak osobniki młode, nie warto obciążać pracą, gdyż i tak nie ma to większego sensu: *na starość cieluchami orać ciężko* (SWar); *starym wołem nie orać* (NKP). W wymienionych frazeologizmach starość konotuje 'brak sił fizycznych', 'małą użyteczność' w gospodarstwie, pracach polowych. Starsze zwierzęta, tracące siły i zdolność do efektywnego działania, stają się symbolem słabości i ograniczeń. Ich obrazy symbolizują społeczne podejście do ludzi – osoby starsze, mniej sprawne fizycznie, często postrzegane są jako mniej przydatne i spychane na margines: *po starym wole nie masz żalu* 'nie należy żałować dóbr mało wartych' (PSWP). To antropocentryczne przesłanie wyraża przekonanie, że dla ludzi istotne jest jedynie to, co przynosi zysk bez żadnych ograniczeń.

W przestrzeni języka rosyjskiego konotacja 'bezużyteczności' związana jest także z umaszczeniem koni. Warto zależności tej przyjrzeć się bliżej.

Zgodnie z naiwną konwencją świata zwierzęta szarej maści wykorzystywano do ciężkiej pracy. Porównajmy związki, które w obrazowy sposób nazywają ludzi wypełniających z wielkim trudem powierzone im obowiązki: *серая кобылка 'жарг. арест. ирон. женщина-заключенная, выполняющая тяжелую физическую работу'* (БСРПог); *серая лошадь 'жарг. арест. угол. ирон. заключенный, занятый на тяжелых работах'* (БСРПог); *ворочать как сивый мерин 'том. о много и тяжело работающем человеке'* (БСНС); *переть как сивый мерин 'устар. народн. о много и напряженно работающем человеке'* (БСНС). Myślę, że wszystkie konotacje związane z kolorem szarym ('brzydota', 'obluda', 'lenistwo', 'upór', 'głupota'), które można odnaleźć w przestrzeni

¹¹⁹ *jejmość* 'arch. tytuł grzecznościowy, skrócony z *jej miłość*, używany w odniesieniu do kobiet pochodzenia szlacheckiego, szczególnie do kobiet zamężnych, gospodyń domu; pani' (USJP).

semantycznej rosyjskich związków animalistycznych, należałoby raczej odnieść do wieku zwierząt: *siwy* oznacza bowiem 'stary', a zwierzę stare w oczach ludzi, to zwierzę bezużyteczne, niepotrzebne człowiekowi, będące źródłem problemów i synonimem wad. Przywołajmy odpowiednie egzemplifikacje: *красива как кобыла сива* 'народн. ирон. о крайне некрасивой, безобразной и (часто) престарелой женщине' (БСНС); *бред сивой кобылы* <в лунную ночь> 'шутл.-ирон. народн. нелепые мысли, глупые слова, бессмысленная речь; глупости' (БСРРЭР); *врать как сивая кобыла* 'народн. ирон. о безудержно и бесстыдно лгущем человеке' (БСНС); *врет как сивый мерин* 'груб. презр. разг.-сниж. врет бессовестно, беззастенчиво, беспредельно' (БСРРЭР); *упрям как сивый мерин* 'народн. неодобр. о крайне упрямом человеке' (БСНС); *ленив как сивый мерин* 'устар. народн. об очень ленивом человеке' (БСНС); *глуп (глупый) как сивый мерин* 'груб. разг.-сниж. очень, крайне, безнадежно глуп' (БСРРЭР).

Wielu badaczy starało się odnaleźć zależności między ogólnym znaczeniem wzmiankowanych jednostek a maścią zwierząt. Na przykład A. W. Burobin zauważył:

По малообъяснимым народным поверьям она [лошадь сивой масти – А. Р.] считалась очень глупой, и крестьяне воздерживались проводить на ней ритуальную первую борозду, а видать ее во сне означало столкнуться с ложью (Буробин, 1995a, 73).

Z kolei M. I. Michelson podjął próbę wyjaśnienia porównania *врет как сивый мерин* w następujący sposób:

Слово *врать* объясняется обычным хвастовством старых людей своими силами, будто сохранившимися, как у молодых людей. Другие желают слову *врать* придать смысл: „мелеть” – на том основании, что на мельницу – водить колесо берутся лошади старые, негодные к другой работе.

Ostatecznie jednak badacz ten skomentował swoje refleksje słowami: „но на подобные работы берутся всякие лошади (не только мерин и не только на мельницу, чтоб молоть, но на многие другие работы, где нужна движущая сила)” (Михельсон, 1997, 127–128).

Zebrany materiał egzemplifikacyjny sugeruje, że kolor określany jako *сивый* odnosi się do zwierzęcia w podeszłym wieku, które utraciło swoje siły i nie cieszyło się uznaniem człowieka z powodu ograniczonej użyteczności w gospodarstwie.

W ten sposób frazeologia odzwierciedla antropocentryczny punkt widzenia człowieka i odpowiadające mu wartościowanie.

Obraz łysej kobyły czy łysego konia również w polszczyźnie budzi skojarzenia negatywne, związane z bezwzględnością i bezdusznnością człowieka, a więc rzucające na sferę *homo* bardzo negatywne światło. Paremie te utrwalają wizerunek nieludzkiego postępowania i braku moralnych hamulców, odnosząc się do sytuacji, w których zwierzęta zaawansowane wiekiem są lekceważone i niewłaściwie traktowane: *wjechać (wpaść) na kogoś jak na łysą (ślepą) kobyłę* 'wykrzyczeć kogoś ordynarnie' (SFJPS); *wsiadł na niego jak na łysą kobyłę (konia)* (NKP); *ktoś najeżdża na kogoś jak na łysego konia (kobyłę)* (JKOZR); *jeździć na kimś jak na łysej kobyłe* 'posp. lekceważąco kogoś traktować, poniewierać kimś, wykorzystywać kogoś' (WSFPWN).

Frazeologia rosyjska w sposób ambiwalentny odnosi się do wieku koni, co uwypukla zarówno ich fizyczne ograniczenia, jak i zalety wynikające z doświadczenia. Z jednej strony podkreśla się, że starość zwierząt wiąże się z utratą sił witalnych, co prowadzi do osłabienia zdolności fizycznych. Wyrażenia takie jak *старый конь борозды не испортит, но и глубоко не вспашет 'печор.'* (БСРПос); *старый конь борозды не портит, но и глубоко не берет 'помор. к старости приобретаются опыт и мастерство, но силы уменьшаются'* (БСРПос) wskazują na to, że choć wiek nie obniża jakości pracy, ogranicza jej intensywność i efektywność. Takie jednostki często symbolizują ludzi starszych, którzy mimo doświadczenia i umiejętności mają mniejsze możliwości fizyczne. Z drugiej strony przysłowia niosą też przesłanie pozytywne, podkreślając wartość zdobytego z wiekiem doświadczenia i mądrości. Związki *старый конь борозды не испортит* 'старый, но знающий, опытный человек не испортит то, за что берется' (БСРПос); *старый конь борозды не портит в пашне* (БСРПос); *старый конь борозды не теряет 'пск.'* (БСРПос); *старый конь мимо не ступит* (БСРПос); *старая кобыла борозды не испортит* (СААПГ) akcentują niezawodność i precyzję działań, jakie oferują zarówno osoby zaawansowane wiekiem, jak i starsze zwierzęta. Mądrość, spokój oraz umiejętność radzenia sobie w trudnych sytuacjach to cechy, które sprawiają, że doświadczenie zyskuje przewagę nad młodzieńczą siłą.

Na podstawie przytoczonych jednostek można zorientować się, że starość w językowym obrazie świata wiąże się nie tylko z obrazem słabej fizycznie i nie-
domagającej fauny, ale przywołuje mądrość życiową, która głosi, że lata ciężkiej pracy owocują profesjonalizmem. Nie przez przypadek osobie porównywanej z cielęciem przypisuje się naiwność, brak rozważy, nadmierną ufność i niezaradność, które są właściwe dla początkowego okresu życia: *istne z niego ciele, co ogonem miele* 'o człowieku głupim, ślamazarnym' (NKP); *cielę mermelę* 'o człowieku

niemądrym, zwłaszcza młodym' (SGPKRO); *cielę na niedzielę* 'pot. o człowieku niezaradnym, ślamazarnym, głupim'¹²⁰ (USJP). Z użytkowego punktu widzenia zwierzętom młodym brakuje doświadczenia i precyzji w wykonywaniu obowiązków nałożonych przez ludzi. Zapewne z tego powodu mówi się: *w cielęta nie orzą* 'głupiego do posług, pracy nie używają' (NKP); *młody wołek nieobrotny* (NKP).

7.4. Model dynamiczny

Związki frazeologiczne z nazwami zwierząt hodowlanych, które dotyczą poruszania się człowieka, są niezwykle różnorodne pod względem semantycznym. Bardzo często dynamicznym elementom znaczeniowym, stanowiącym podstawę ich struktury, towarzyszą konotacje o charakterze aksjologiczno-poznawczym, powiązane z zachowaniem, osobowością, sposobem bycia itp. ludzi. Przykładem może być komparatyw *кружиться как овца* 'орл. неодобр. о бестолково движущейся шальной женщине' (БСНС) odnoszący się do kobiety poruszającej się w sposób chaotyczny i pozbawiony logiki. Obraz kręcącej się owcy symbolizuje zachowanie postrzegane jako szalone, obłąkane. W obu językach wizerunek ten został wykorzystany do przybliżenia sylwetki osób niespokojnych, działających nielogicznie lub wykonujących dziwne ruchy: *шевелиться как овца* 'печор. о беспокойно ведущей себя (перед родами) женщине' (БСНС); *вертеться (кружиться) как овца круговерченая*¹²¹ 'ворон. неодобр. о беспокойно бегающем, суетящемся человеке' (БСНС); *ктоś kręci się jak kołowaty baran* 'o chaotycznych, bezcelowych ruchach kogoś' (DWKolb).

Przywołane egemplifikacje odzwierciedlają, że w relacji z fauną *Homo sapiens* zajmuje dominującą pozycję i ocenia zwierzęta przez pryzmat własnych cech, zachowań i norm wartościowania, traktuje *braci mniejszych* jak „narzędzia pracy”, nie uwzględnienia ich potrzeb, zdolności czy praw.

Obserwacje zwierząt i projekcja cech ludzkich na faunę zniekształcają jej rzeczywisty obraz, jednocześnie dowartościowując wizerunek człowieka. Zrozumienie motywacji porównań odnoszących się do obrazu „kołowatych baranów” wymaga znajomości biologicznych cech zwierząt. Kołowacizna jest groźną chorobą wywoływaną przez larwy tasiemca atakujące mózg owcy. W rezultacie

¹²⁰ Warto porównać także jednostki: *cielęcy mózg (rozum)* 'naiwny, głupi' (PSWP); *mieć <jeszcze> cielęcy rozum* 'być naiwnym, niemądrym' (SGPKRO).

¹²¹ Słowo gwarowe: *круговерченый* 'больной вертячкой (о домашних животных, чаще всего об овцах или баранах)' (СРНГ).

zwierzę wykonuje niekontrolowane ruchy i dziwnie kręci głową. Zaburzenie to ufundowało znaczenie licznych frazeologizmów animalistycznych, które dowodzą, jak instrumentalnie człowiek potrafi odnosić się do fauny, utożsamiając chore zwierzęta z głupotą, chaosem i bezcelowością.

Związki frazeologiczne omawianej grupy, bazujące na podstawach czasownikowych o różnorodnej semantyce, w metaforyczny sposób opisują poruszanie się ludzi. Dotyczą one następujących czynności:

- przewracania się: *wywinąć kozła* ‘przewrócić się, upaść’ (USJP);
- wykonywania obrotu ciałem: *fiknąć* (*fikać, wywracać, przewracać*) *kozły* (*koziółki*) ‘wykonywać szybki obrót całym ciałem, zwykle z góry na dół’ (PSWP);
- biegania: *biega jak zatrwożona koza, kiedy ją wilk goni* ‘ktoś biega bardzo szybko, nerwowo’ (SJPL); *biec świńskim truchtem* ‘pot. biec drobnymi kroczkami, truchcikiem’ (WSFPWN); *лететь как конь* ‘об очень быстром беге кого-л.’ (БСНС);
- skakania, podskakiwania: *взбрыкивать от радости как теленок* ‘о проявляющем бурную радость по любому поводу молодом человеке’ (БСНС); *скакать как жеребенок* ‘о непосредственно, непринужденно резвящемся, прыгающем, веселящемся ребенке или юноше’ (БСНС);
- przeskakiwania przez coś: *перепрыгивать как козел* (*что-л. козлом*) ‘о человеке, легко и ловко, стремительным прыжком преодолевающим какую-л. преграду’ (БСНС);
- chodzenia: *ходить где-л. как корова* ‘о вяло, медленно, лениво и небрежно расхаживающей где-л. женщине’ (БСНС); *chodzić jak mokre cięło* ‘poruszać się niepewnie; poruszać się niezgrabnie’ (SRGŚP); *идти коровой* ‘об идущей в перевалку пьяной женщине’ (БСНС);
- tańca: *прыгать (скакать) как козел* ‘о чьем-л., чаще мужском, нелепом и неумелом, быстром танце’ (БСНС); *прыгать (скакать) как коза* ‘о чьем-л. (чаще женском) нелепом и неумелом, возбужденно быстром танце’ (БСНС);
- kroczenia: *идти (ходить) конь конем* ‘ворон. одобр. о горделиво, величаво, молодецкато выступающем человеке’ (БСНС);
- wspinania się: *как коза на кровлю мостится* ‘о неловко карабкающейся вверх девушке, женщине’ (БСНС);
- wykonywania dziwnych ruchów: *вертеть головой как бешеная овца* ‘народн. неодобр. о резко, энергично вертящем головой человеке’

- (БСНС); *кружить как круговая овца* 'народн. неодобр. о напившемся до беспамятства человеке' (БСНС);
- poruszania się tłumem: *бежать как стадо баранов* 'презр. о движущихся куда-л. беспорядочной и шумной толпой людях' (БСНС); *идти как бараны* 'об идущих беспорядочной толпой куда-л. людях' (БСНС);
  - jazdy konnej: *jechać, ile tchu (pary) w koniach* 'jechać końmi tak szybko, jak się da, galopem, cwałem' (PSWP); *пędzić co koń wyskoczy* 'jechać na koniu albo końmi bardzo szybko, tak aby jak najszybciej dotrzeć do celu' (WSFPWN).

W zebranej kolekcji frazeologizmów można wyróżnić ponadto związki porównawcze, które dotyczą braku ruchu. Komparatywy o takim znaczeniu zawierają zoonimy odnoszące się do przedstawicieli klasy bydła i koni: *растянуться ровнышко*¹²² *как нелизанный теленок* 'o leżącym неподвижно человеке' (БСНС); *стоять где-л. как корова на льду* 'o неустойчиво и неуверенно стоящем (обычно неуклюжем, неповоротливом) на какой-л. скользкой поверхности человеке' (БСНС); *стоять как лошадь* 'прост. неодобр. o стоящей где-л. (и обычно мешающей пройти кому-л. или бездельничающей) рослой, здоровой женщине' (БСНС); *stać jak nieobblizane cielę* 'śl. stać niepewnie, być słabym' (SRGŚP); *stać jak krowa* 'śl. stać bezmyślnie' (SRGŚP).

Na podstawie materiału egzemplifikacyjnego można wyodrębnić dwie opozycje, odzwierciedlające ocenę poruszania się zwierząt przez człowieka:

- 1) *szybko, energicznie, intensywnie* – *wolno, niezdarnie, ociężale*,
- 2) *typowo* – *dziwnie*.

7.4.1. Opozycja *szybko, energicznie, intensywnie* – *wolno, niezdarnie, ociężale*

Użytkownicy obu analizowanych języków słowiańskich postrzegają młode zwierzęta gospodarskie (jagnię, kozłę, cielę, źrebię) jako istoty pełne wdzięku, odznaczające się niespożytą energią, dynamizmem i żywiołowością. Z tego względu osobom do nich porównywanym stereotypowo przypisuje się ruchliwość, wigor oraz wesołe usposobienie. Językowy obraz młodych przedstawicieli inwentarza bywa często wykorzystywany do charakterystyki dzieci skorych do spontanicznej zabawy. Na przykład: *skakać jak jagniątko* 'o dziecku z niespożytą energią' (RB); *rozegrał się jak cielę* (SWar); *skacze by cielę u kołka* (DWKolb); *ktoś skacze jak żróbek* <w ogródku> 'o rozpierającej kogoś energii' (JKOZR);

¹²² Słowo gwarowe: *ровнышко* 'будто, словно' (СПНГ).

взбрыкивать от радости как теленок ‘шутл.-ирон. о проявляющем бурную радость по любому поводу молодом человеке’ (БСНС); *прыгать (скакать) как козленок (козленком)* ‘шутл. или неодобр. о весело резвящемся, скачущем шаловливым ребенке’ (БСНС); *ходить (идти) как жеребенок* ‘ирон. о чьей-л. (обычно ребенка или юноши) бодрой, резвой, подпрыгивающей походке’ (БСНС); *резвиться (скакать) как жеребенок* ‘одобр. или шутл.-ирон. о непосредственно, непринужденно резвящемся, прыгающем, веселящемся ребенке или юноше’ (БСНС).

Wymienione jednostki frazeologiczne odnoszą się do czynności typowych dla osób młodych, takich jak bieganie czy energiczne chodzenie, będących wyrazem radości, spontaniczności oraz nieskrępowanej energii. Tego rodzaju ruchy, pełne dynamiki i entuzjazmu, znajdują odzwierciedlenie w metaforach opartych na obserwacji zachowań zwierząt symbolizujących w przestrzeni językowej żywiołowość i witalność. Tylko jeden z przytoczonych komparatywów zawiera dodatkowe wskazanie na negatywną przyczynę analizowanego zachowania. Porównanie *разбегаться (разбежаться) как ягнята* ‘ум.-ласк. о быстро, врасыпную разбегающихся (от страха, испуга) детях’ (БСНС) stosuje się wówczas, gdy kauzатorem zachowania „maluchów” jest uczucie strachu, od którego źródła pragną się one oddalić, uciec.

W ruszczyźnie obraz *cielęcia* prezentowany jest w sposób ambiwalentny: z jednej strony cielę to istota nadzwyczaj żywiołowa (*резвый как молодой теленок* [БСНС]), z drugiej – powolna i niezgrabna (<*неповоротливый*> *как теленок* ‘том. шутл.-ирон. о неуклюжем, неповоротливом, неловком человеке [обычно подростке]’ [БСНС]).

Należałoby również zaznaczyć, że ogólne znaczenie ‘być bardzo ruchliwym’ realizują w języku rosyjskim frazeologizmy animalistyczne odnoszące się do dzieci lub osób młodych, ale zawierające nazwy dorosłych przedstawicieli rogowiczy (*коза, козел*): *кто-л. скачет как коза (козлом)* ‘о подвижном ребенке’ (ИСРФК); *сигать как <Сидорова> коза* ‘бран. шутл. о беспрестанно, неугомонно скачущем, прыгающем ребенке’ (БСНС); *сидеть как коза* ‘народн. редк. о девушке или молодой женщине, нетерпеливо сидящей на месте, беспокойно вскакивающей все время’ (БСНС); *скакаться чисто коза* ‘том. шутл. о резво, бойко прыгающей девушке’ (БСНС).

Na konotacjach ‘ruchliwości’, ‘zwinności’, ‘gracji’ opierają się też frazeologizmy nawiązujące do poruszania się kozy. W oczach człowieka uchodzi ona za wyjątkowo zręczne i sprawne zwierzę gospodarskie. Potrafi żerować, stojąc na tylnych nogach, a dzięki dużym zdolnościom przystosowawczym może żyć nawet na obszarach skalistych (por.: KOZY.EDU.PL, <http://kozy.edu.pl/?p=202>,

dostęp: 27.08.2023). Obraz *rogaczny* we frazeologii odzwierciedla zachwyty nad jej naturalną sprawnością i wykorzystywany bywa do opisu osób poruszających się lekko, energicznie, zręcznie, a nawet z pewnym wdziękiem: *zwinny jak koza* (JKOZR); *skakać jak koza* ‘o zwinnym człowieku’ (RB); *fiknąć* (*fikać*, *wywracać*, *przewracać*) *kozły* (*koziółki*) ‘wykonywać szybki obrót całym ciałem, zwykle z góry na dół’ (PSWP); *fiknąć* (*machnąć*, *przewrócić*, *wywinąć*) *kozła* (*koziółka*) ‘zrobić przewrót, wykonać ćwiczenie gimnastyczne’ (USJP); *прыгать* (*скакать*, *лазать*) *как коза* (*козой*) ‘1) разг. ирк. орл. одобр. о ловко, легко, неумолимо движущейся, прыгающей девочке, девушке; 2) одобр. о девушке или женщине, легко и ловко взбирающейся на какую-л. возвышенность, гору, скалу’ (БСНС); *прыгать* (*скакать*) *как козочка* (*козочкой*) ‘ум.-ласк. о грациозно, резво прыгающей девочке, девушке’ (БСНС); *бегать как козел* ‘бран. шутл. о быстро, во всю прыть бегущем человеке’ (БСНС).

Jednak Rosjanie podeszli do językowego obrazu *kozy* i *kozła* w sposób ambiwalentny. Raz bowiem podkreślony został spryt, gracia, zręczność osób porównywanych do tych zwierząt (*перепрыгивать как козел* [что-л. козлом] ‘o człowieku, łatwo i ловко, стремительным прыжком преодолевающим какую-л. преграду’ [БСНС]; *прыгать как коза* ‘o девушке или женщине, легко и ловко взбирающейся на какую-л. возвышенность, гору, скалу’ [БСНС]). Innym razem wyeksponowano ich niezdarność, niepewność kroku (*прыгать как козел* ‘o нелепо скачущем, бегущем прыжками мужчине’ [БСНС]; *как коза на кровлю мостится* ‘народн. ирон. о неловко карабкающейся вверх девушке, женщине’ [БСНС]).

W rzeczywistości *kozy* chętnie skaczą, często przyjmują wyprostowaną postawę i unoszą się na tylnych nogach. Za ich charakterystyczne zachowanie należy uznać tendencję do wspinania się. W języku jednak wizerunek tych sprawnych zwierząt został częściowo zniekształcony przez ludzkie wyobrażenia i subiektywne postrzeganie fauny, a frazeologizmy z przywołanymi zoonimami posłużyły do opisu osoby niezdarnie podskakującej, która w oczach innych ludzi może budzić nawet śmieszność i nasuwać skojarzenia z nieporadnością, ślamazarnością, niepewnością kroku. Ponadto rzeczowniki *коза* i *козел* wykorzystywane są do przybliżenia sylwetki nieumiejętnego tancerza/tancerki. Porównajmy dwa komparatywy: *прыгать* (*скакать*) *как козел* ‘o чьем-л., чаще мужском, нелепом и неумелом, быстром танце’ (БСНС); *прыгать* (*скакать*, *лазать*) *как коза* (*козой*) ‘1) неодобр. о бегущей прыжками, нелепо скачущей девушке или женщине; 2) о чьем-л. (чаще женском) нелепом и неумелом, возбужденно быстром танце’ (БСНС).

Za zwierzę, którego ruchy cechuje ogromny dynamizm, należy niewątpliwie uznać byka. Jego obraz w obydwu językach słowiańskich ukształtowały realne kontakty człowieka z tym potężnym i niezwykle silnym przedstawicielem bydła. Ważnymi komponentami semantycznymi związków frazeologicznych z zoonimem *byk/бык* są 'agresja', 'gwałtowność', 'dzikość'. Na konotacjach tych opiera się znaczenie komparatywów, które w bezpośredni sposób dotyczą poruszania się ludzi: *рвануться (понестись) куда-л. как бык 'неодобр. о резко, свирепно, яростно и без всяких раздумий бросившемся куда-л. человеке'* (БСНС); *переть напролом как бык 'неодобр. об энергично, нахально и грубо продвигающемся куда-л. человеке'* (БСНС); *переть как быком 'неодобр. об энергично, нахально и грубо продвигающемся куда-л. человеке'* (БСНС); *ходить как бык 'бодливый'* 'być złym, niespokojnym, agresywnym' (SGPKRO).

W jednej jednostce polskiej obraz poruszającego się samca krowy realizuje znaczenie, które wprost odnosi się nie do ruchów człowieka, ale do jego postawy, do działania operatywnego, lecz stanowczego i nierzadko bezkompromisowego, mającego na celu osiągnięcie wyznaczonych celów. Frazeologizm wiąże się z cechami 'być dynamicznym', 'być przedsiębiorczym': *іść быkiem до пруду* 'starać się osiągnąć to, czego się chce, działając stanowczo i bezwzględnie' (PSWP).

Szybkie przemieszczanie się człowieka utrwalają liczne frazeologizmy składające się na językowy obraz *konia*. W zakresie stereotypu tej klasy zwierząt znalazły się konotacje 'intensywności', 'swobody', 'żywiolowości', 'energiczności'. Na przykład: *лететь как конь 'пск. об очень быстром беге кого-л.'* (БСНС); *бегу как конь <wyścigowy>* (RB); *лети как конь почтовый* (NKP); *носятся как кони 'пск. о быстро, резво бегающих людях'* (БСНС); *бежать как конь становой*¹²³ 'пск. о быстро, бодро бегущем человеке' (БСНС).

Choć konotacje 'żywiolowości', 'energiczności' pojawiają się także w związkach z zoonimem *лошадь*, mają one wydźwięk negatywny i charakteryzują najczęściej poruszanie się kobiety: *мчаться (нестись, скакать) как лошадь 'прост. кар. неодобр. об очень быстро, резво и бодро бегущем человеке (обычно женщине)'* (БСНС); *скакать (поскакать, нестись, мчаться) как лошадь 'прост. кар. неодобр. об очень быстро, резво и бодро бегущем человеке (обычно женщине)'* (БСНС).

Wartościowanie pejoratywne związane z przywołanym leksemem wydaje się wynikać z ogólnej tendencji do przypisywania mu negatywnych konotacji. W przeszłości rzeczownik ten był używany do niepoehlebnego opisu osoby, na przykład w XVIII w. oznaczał kogoś niemądrego i mało zaradnego: *лошадь*

¹²³ Przymiotnik przestarzały *становой* znaczy 'главный, основной' (Ефремова, 2000).

‘о несообразительном, нерасторопном человеке’ (СРЯXVIII). We współczesnym języku rosyjskim słowo *лошадь* stosowane jest w pospolitym, wulgarnym rejestrze języka i ma znaczenie ‘о крупном, тяжелом, неповоротливом (обычно о рослой и некрасивой девушке, женщине)’ (БСРПЭР). Frazeologizmy z omawianym zoonimem najczęściej odnoszą się do kobiet, którym przypisuje się liczne wady zarówno w zakresie wyglądu zewnętrznego, jak i charakteru czy stylu bycia¹²⁴.

Wydzźwięk negatywny ma również jednostka rosyjska dotycząca poruszania się człowieka w sposób pozbawiony większego sensu: *сбегаться как лошадь* ‘кар. неодобр. о много, быстро, но без толку бегавшем человеке’ (БСНС). Do tego kręgu tematycznego można odnieść też komparatyw z komponentem *жеребец*, który dosłownie przywołuje obraz podskakującego konia, lecz jego znaczenie prezentuje zachowanie mężczyzny zabiegającego w nieumiejętny i niestosowny sposób o względy kobiety: *скакать (прыгать) как жеребец (жеребцом)* ‘прост. неодобр. о непосредственно, чересчур непринужденно и бодро резвящемся, скачущем мужчине (часто – с целью привлечь внимание женщин)’ (БСНС). Wykorzystanie zoonimu *жеребец* w przytoczonym kontekście jest spójne z wizerunkiem *ogiera* we frazeologii rosyjskiej: często symbolizuje on zdrowego, energicznego mężczyznę wyróżniającego się dużym popędem seksualnym¹²⁵.

Konotacje ‘intensywności’ pojawiają się ponadto w polskich frazeologizmach, które przybliżają obraz osoby jadącej konno lub końmi: *гнаć (jechać, pędzić) co koń wyskoczy* ‘jechać na koniu albo końmi bardzo szybko, tak, aby jak najszybciej dotrzeć do celu’ (WSFPWN); *jechać, ile tchu (pary) w koniach* ‘jechać końmi tak szybko, jak się da, galopem, cwałem’ (PSWP).

Z kolei do powolnego, niezgrabnego sposobu poruszania się człowieka, przemieszczania się małymi kroczkami, nawiązuje w języku polskim portret *świni*. Frazeologizmy dotyczące tego aspektu mają zabarwienie ironiczno-żartobliwe i podkreślają raczej pogardliwy stosunek człowieka do trzody chlewnej: *świński klus* ‘żart. trucht’ (SFJPS); *biec świńskim truchtem* ‘pot. бiec drobnymi kroczkami, truchcikiem’ (WSFPWN); *świńskim pędem* ‘powoli’ (NKP).

Rosjanie natomiast porównują osobę, która porusza się powoli, do innych zwierząt – do wykonującej ciężką pracę, zmęczonej szkapę lub starego konia:

¹²⁴ Пор.: *гнутая лошадь* ‘волог. пренебр. о нескладной, угловатой женщине’ (БСРПор); *зад у кого-л. как у ломовой лошади* ‘груб.-прост. ирон. или презр. о толстозадой, широкозадой женщине’ (БСНС); *как дикая лошадь* ‘волог. ирон. о строптивой, неуступчивой женщине’ (БСНС); *как норовистая лошадь* ‘прост. неодобр. об очень упрямой, неуступчивой и вспыльчивой женщине’ (БСНС).

¹²⁵ Пор.: *жеребец двуногий* ‘прост. неодобр. мужчина, добивающийся от женщин только полового удовлетворения’ (БСРПор).

тащиться (плестись, ползти) как обозная (водовозная) кляча 'прост. неодобр. о чьем-л. крайне медленном, надрывно-тягучем передвижении' (БСНС); *кто-л. идет <тащится>* как кляча 'груб.-прост.' (ИСРФ); *тащиться* как *старый конь* 'иск. неодобр. о медленно и вяло бредущем человеке' (БСНС); *у сивого коня воловая хода* (БСРПос). Ostatni związek charakteryzuje człowieka w podeszłym wieku, który z tego właśnie powodu utracił żywiołowość i dziarski sposób bycia.

Cechy związane z powolnym przemieszczaniem się człowieka zostały utrwalone w strukturze semantycznej frazeologizmów motywowanych wyobrażeniem niespiesznie poruszającego się bydła. Na przykład: *идти как недоенная корова* 'перм. ирон. медленно идти, плестись' (БСНС); *семенить как корова с горбом* 'новг. ирон. о медленно и неловко движущемся, семенящем человеке' (БСНС); *ходить (расхаживать) где-л. как корова (коровой)* 'том. ирон. о вяло, медленно, лениво и небрежно расхаживающей где-л. женщине' (БСНС); *lezie (rusza się, wlecze) jak krowa* 'chodzi bardzo wolno, niezgrabnie i leniwie' (JKOZR); *wlec się jak krowa cielna* 'chodzić bardzo wolno i leniwie' (RB).

Представители быдла пострегани są przez użytkowników polszczyzny i ruszczyzny jako zwierzęta duże i ociężałe, ale też poruszające się dość niezdarne. Osobom, które są do nich porównywane, przypisuje się brak elegancji i zręczności, nieudolność ruchów, ospałość. Eksplikacją wymienionych przywar są komparatywy z zoonimami *бык, вол/вół, корова/кrowa, теленок*: <неповоротливый> как *теленка* 'том. шутил.-ирон. о неуклюжем, неповоротливом, неловком человеке (обычно подростке)' (БСНС); *волово́й как бык* 'ирк. неодобр. об очень медлительном и нерасторопном человеке' (БСНС); *кто-л. неповоротливый как вол* 'медлительный, вялый' (ИСРФ); *медлительный как вол* 'о ком-л. очень ленивом, неповоротливом и медлительном' (RB); *niezgrabny jak wół* 'о kimś poruszającym się niezgrabnie i ociężałe' (RB); *żwawy jak wół w pługu* 'bardzo powolny, ociężały' (RB).

Specyficzny sposób chodzenia, podczas którego osoba ciężko stąpa, został utrwalony w językowym obrazie *krowy*: *хломать*¹²⁶ как *корова* 'иск. неодобр. об очень громко топающем, тяжело ступающем человеке' (БСНС). Z chodem *krowy* porównywany jest ponadto chód kobiety nietrzeźwej: *идти коровой* 'новг. перм. об идущей в перевалку пьяной женщине' (БСНС). Wymienione frazeologizmy konotują cechy 'niezgrabności', 'ociężałości', 'braku gracji i elegancji'.

Słowiańskie frazeologizmy, odnoszące się do niezdatnych ruchów i niepewnego kroku zwierząt poruszających się po lodzie, uwypuklają irracjonalny obraz

¹²⁶ Słowo gwarowe: *хломать* 'издавать громкие, хлопающие звуки (часто при ходьбе)' (СППП).

tych zwierząt: *носиться как теленок по льду* 'пск. шутл.-ирон. или неодобр. о быстро, суетливо и без пользы (обычно – по гладкому, скользкому полу) бегающем ребенке' (БСНС); *кто-л. как корова на льду* (ИСПФ); *как бык по льду* (RB); *ловок как корова на льду* 'народн. ирон.' (БСНС); *ходить (идти) как корова (коровой) по льду (на льду)* 'разг. кубан. перм. ирон. о неустойчиво и неуверенно идущем (обычно неуклюжем, неповоротливом) по скользкой, гладкой поверхности чего-л. человеке' (БСНС); *chodźć jak wół po lodzie* 'chodźć niezdarńie i niepewńie' (RB); *toczyć się jak wół na lodzie* 'śl. poruszać się ociężałe, niezgrabnie, z trudem' (SRGŚP). Jedno porównanie polskie z komponentem *koziół* ma identyczne znaczenie i obrazowość: *ślizgać się jak koziół po lodzie* 'chodźć niepewńym krokiem, chwiejąc się' (RB).

Obraz zwierząt znajdujących się na lodzie, obecny w niektórych frazeologizmach, wydaje się na pierwszy rzut oka absurdalny, co tylko potęguje jego ekspresywny charakter i wzmacnia negatywne odczucia, jakimi ludzie obdarzają inwentarz. Zestawienie zwierzęcia – istoty kojarzonej z ciężarem, niezgrabnością i instynktownością – z niestabilnym, śliskim podłożem, jakim jest lód, uwypukla bezradność, brak kontroli nad własnym ciałem oraz komiczny aspekt sytuacji. W ten sposób użytkownicy języka nie tylko utrwalają stereotypową „gorszość” zwierząt w stosunku do ludzi, lecz także pośrednio eksponują własną sprawczość, doskonałość i kulturowo cenioną finezję ruchów. Frazeologizmy te pełnią wyrazistą funkcję prześmiewczą i deprecjonującą, często mającą na celu nie tyle opis rzeczywistości, co wyrażenie dystansu wobec tego, co uznawane jest za nieudolne. Tym samym frazemy stają się nośnikiem utrwalonego w języku i myśleniu kontrastu *homo – animal*, w którym człowiek poprzez język symbolicznie podkreśla swoją wyższość wobec istot pozaludzkich.

7.4.2. Opozycja typowo – dziwnie

Typowe dla młodych zwierząt hodowlanych zachowania utrwalono w związkach, które nawiązują do silnej więzi między matką a dzieckiem. Frazeologizmy w obrazie *jagnięcia*, *baranka* i *owcy* eksponują zachowanie charakterystyczne dla większości istot niedojrzałych, w tym z gatunku *Homo sapiens*: *ходить (идти) за кем-л., сади как ягненок* 'ум. пск. шутл.-ирон. о человеке (обычно – ребенке), неотступно следующем за кем-л., не отстающем от кого-л.' (БСНС); *chodzi za nim, jak baranek za owcą* 'nie odstępować kogoś na krok' (SJPL).

We frazeologii przedstawiono także silną więź między cielęciem a krową. Zebrane poniżej związki dowodzą, że w pobliżu matki nowo narodzone młode czuje się bezpiecznie. Z tego powodu niechętnie oddala się od rodzica. Obserwacje te

stanowią istotny element językowego obrazu świata obydwu języków. Wykorzystuje się je, by opisać zachowanie znamienne dla małych dzieci, które często na krok nie oddalają się od swoich opiekunów: *chodzi jak cielę za matką* (JKOZR); *chodzi jak cielę za ogonem* (JPZW); *chodzić (łazić, dreptać) za kimś jak cielę za krową* 'nie odstępować kogoś, chodzić krok w krok za kimś' (WSFPWN); *ходить за кем-л. как корова с теленком* 'том. шутл. о ребенке, неотступно следующем за матерью' (БСНС).

W języku rosyjskim został dodatkowo wyeksponowany silny instynkt macierzyński krow, który ukształtował strukturę semantyczną jednostek o nieco innym znaczeniu i obrazowości. Wielowyrzowce danej grupy oparte są na wizerunku samic nieodstępujących potomstwa i dotyczą troski, z jaką matka traktuje własne dziecko: *ходить за кем-л. как за теленком* 'шутл.-ирон. о чьей-л. (обычно материнской) интенсивной и настойчивой заботе, уходе за большим сыном, молодым человеком' (БСНС); *как корова к теленку* <бегают, несутся>, *так мать к ребенку* 'печор. о сильной привязанности матери к своему ребенку' (БСРПос).

Sposób poruszania się cieląt, utrwalony w komparatywach, ma swoje źródło w rzeczywistych obserwacjach młodych krow, które tuż po narodzinach poruszają się powoli, niezdarnie, chwiejnie, często nie potrafią utrzymać się na nogach. Podobnie zachowują się dzieci stawiające swoje pierwsze kroki: *ворочаться на месте как мокрый теленок* 'брян. неодобр. об очень медленно, неуклюже идущем человеке' (БСНС); *belącać się*¹²⁷ *jak mokre cielę* 'iść chwiejnym krokiem, zataczać się, nie mogąc utrzymać równowagi' (SGŚW); *ktoś rusza się jak mokre cielę* 'ktoś porusza się powoli' (JKOZR); *ktoś idzie na oślep jak mokre cielę* (JKOZR); *chodzić jak mokre cielę* (SRGŚP); *chodzić jak nieoblizane cielę* (SRGŚP).

Poruszanie się cieląt do złudzenia może przypominać także chód człowieka po wypiciu parojów wysokowych: *ходить как мокрый теленок* 'кар. ирон. о пьяном и неопрятном человеке' (БСНС). Konotacja 'niechlujności' w przywołanym związku wywodzi się zapewne z obserwacji, że nowo narodzone cielę ma brudną i posklejaną sierść, której matka nie zdążyła jeszcze oczyścić.

Należałoby także zaznaczyć, że we frazeologizmach obydwu języków słowiańskich uwieczniono typowy dla owiec instynkt stadny. Dla każdego przedstawiciela tego gatunku życie w grupie stanowi wrodzoną i niezwykle istotną potrzebę (por.: Molik, Milejska, 2012, 18–19). Ludzie jednak przyrównują grupowo przemieszczające się owce i barany do poruszającego się chaotycznie i bezmyślnie tłumu. To niezwykle smutne, że człowiek w taki sposób waloryzuje faunę,

¹²⁷ Słowo gwarowe: *belącać się* 'wałęsać się beczynn timer, szwendać się' (MSGP).

która nie potrafi funkcjonować w pojedynkę nie z powodu braku inteligencji, ale z biologicznej potrzeby życia w grupie. Zebrane komparatywy konotują 'brak zdrowego rozsądku' i 'brak umiejętności konstruktywnego działania': *бежать как стадо баранов* 'презр. о движущихся куда-л. беспорядочной и шумной толпой людях' (БСНС); *ходить (бежать) как стадо баранов (овец)* 'презр. о массе людей, движущихся беспорядочной гурьбой, вслепую' (БСНС); *как баранье (овечье) стадо* 'презр. 1) о массе безынициативных, послушных и тупых людей; 2) о массе людей, движущихся беспорядочной гурьбой, вслепую' (БСНС); *идти (пойти) <куда> как бараны* 'прост. презр. об идущих беспорядочной толпой куда-л. людях' (БСНС); *leźć jak owce* 'bez celu, bezwoltnie poruszający się tłum' (RB); *cisnąć się jak barany* 'pogard. pchać się tłumnie, napierać wraz z tłumem' (WSFJP).

Osobom porównywanym do poruszającego się stada owiec Polacy i Rosjanie przypisują stereotypowo tendencję do bezrefleksyjnego naśladownictwa, bezmyślnego wykonywania poleceń, ulegania nastrojom ogółu, brak inicjatywy własnej. Jednak źródła motywacji omawianych jednostek frazeologicznych należy upatrywać nie tyle w ocenie ludzkiego zachowania, ile w obserwacji realnych cech etologicznych zwierząt. U podstaw tego typu porównań leży bowiem charakterystyczna dla omawianych zwierząt potrzeba życia stadnego – każda owca odłączona od grupy będzie dążyła do ponownego połączenia się ze stadem, co stanowi naturalny mechanizm obronny i społeczny.

7.5. Model umysłowy

Za pośrednictwem obrazów zwierzęcych opisano w polszczyźnie i ruszczyźnie nie tylko poruszanie się ludzi, ich cechy cielesne, zdrowie itp., ale też rozmaite procesy myślowe, na przykład: zdobywanie i poszerzanie wiedzy, rozumowanie, formułowanie sądów, podejmowanie decyzji, rozwiązywanie problemów, wnioskowanie, komunikowanie się z innymi, zapamiętywanie. Frazeologizmy związane z tymi czynnościami tworzą *umysłowy model antropocentryczny*, wpisują się w opozycję *mądrze – bezmyślnie* i odpowiadają przesłankom *aksjologiczno-poznawczym*.

Na początku warto zaznaczyć, że głupota to cecha najbardziej krytykowana przez obie nacje. Można przypuszczać, że podstawą takiej oceny jest postrzeganie rozumności jako cechy wyróżniającej człowieka, która w istotny sposób odróżnia gatunek *Homo sapiens* od innych form życia. Jak zauważa A. Pajdzińska, rozumność jest cechą definiującą człowieka, podczas gdy ludzka głupota wiąże się z wieloma szkodami, bywa niebezpieczna i łatwo dostrzegalna (Pajdzińska, 2010, 94).

Opierając się na przekonaniu o nierozumności zwierząt, człowiek stworzył bogaty repertuar metafor, które umożliwiały nie tylko ekspresję negatywnych emocji, lecz także pośrednie, zawołowane odniesienie się do własnych ułomności za pomocą środków przenośnych. Dzięki temu łatwo mu było prezentować siebie jako „arystokratę” wśród istot żyjących i najlepsze dzieło Boga. Stworzone licznie kreacje metaforyczne, stawiające faunę w negatywnym świetle, przyniosły jednak odwrotny do zamierzonego skutek. Uświadamiają one bowiem, jakim egoistą jest człowiek, skoro swoich najbliższych pomocników, towarzyszy i opiekunów traktuje instrumentalnie i widzi w nich stworzenia niezdolne do działań mających źródło w umyśle.

Językowymi wykładnikami cechy niewielkiej sprawności intelektualnej człowieka stały się frazeologizmy zawierające nazwy praktycznie wszystkich wziętych pod uwagę gatunków inwentarza. Świadczą o tym zebrane liczne przykłady, których znaczenie mieści się w najbardziej ogólnej definicji ‘o kimś głupim, mało pojętym, tępym’. W ten sposób ludzie dowiedli, że widzą w zwierzętach istoty dalece ułomne, mało wartościowe, gorsze od siebie, stworzone tylko po to, by służyć gatunkowi *Нomo sapiens*: *глупый как овца* ‘разг. брян. неодобр.’ (БЧНС); *дурной (бестолковый) как овечка (овца)* ‘кубан. неодобр.’ (БЧНС); *голова баранья* (БСРПЭР); *глуп как баран* ‘прост. презр.’ (БЧНС); *дурной (дурковатый) как баран* ‘кубан. пск. презр.’ (БЧНС); *глуп как лошадь* ‘устар. прост.’ (БЧНС); *дурее лошади* ‘орл. неодобр.’ (БЧНС); *глуп, как пара купеческих лошадей* (РМР); *дурной как Боже теля* ‘кубан. пренебр.’ (БЧНС); *дурной как Божий бык* ‘кубан. презр.’ (БЧНС); *глупая корова* ‘прост. бран.’ (СРБ); *глупи як cielę* (RB); *глупіе cielę* (SFJPS); *глупи як вóл (byk, koza, свиня)* (JKOZR); *тёпы як вóл* (RB); *глупи як cap* (SFJPS); *глупи як баран* (WSFJP); *barani łeb* (SFGD); *barania głowa* (PSWP); *глупіа овца* (NKP).

Jednym z fundamentalnych i złożonych procesów poznawczych człowieka jest rozmowa, czyli umiejętność nawiązywania kontaktów międzyludzkich za pomocą języka. Stanowi ona naturalną formę wymiany myśli i integralny element codziennego życia ludzi. Frazeologizmy dowodzą, że konwersowanie nie każdemu przychodzi z łatwością. Niektórzy nie potrafią właściwie odczytywać intencji rozmówców, wyrażać się logicznie i w zrozumiały sposób. Oznacza to zazwyczaj, że mają oni trudności poznawcze wynikające z braku umiejętności kreatywnego myślenia. W polszczyźnie do charakterystyki rozmowy nieodnoszącej zamierzonego przez nadawcę skutku wykorzystano obraz *kobyły* i *konia*, w ruszczyźnie z kolei – wizerunek *kobyły* i *byka*: *rozmowa jak z kobyłą u płotu* ‘rozmowa nieodnosząca skutku; rozmowa z kimś głupim, niczego nierozumiejącym’ (RB); *jak z kobyłą w błocie* <*gadać, rozmawiać*> (NKP); *gadaj z nią jak z kobyłą pacierz* (NKP);

*godoj jak do konia, a koń idzie do gronia*¹²⁸ ‘o kimś, kto nie rozumie, o co się go prosi’ (MSGGB); *говорить кому-л. что-л. как быку* ‘р. урал. неодобр. o разговоре с крайне непонятливым, тупым и упрямым человеком’ (БСНС); *бред сивой кобылы* <в лунную ночь> ‘нелепые мысли, глупые слова, бессмысленная речь; глупости’ (БСРПЭР).

Obrazy *kozy*, *козла* i *konia* w polskich i rosyjskich frazeologizmach ilustrują różne ludzkie przywary. Bierności intelektualnej i braku umiejętności twórczego działania dotyczy związek *коза ест там, где ее привязывают* (БСРПос), który ma swój dosłowny odpowiednik w języku polskim: *gdzie koza przywiązana, tam trawę gryźć musi*. Obydwa frazeologizmy odnoszą się do osób pozbawionych inicjatywy, biernych, potrafiących działać jedynie w granicach narzuconych im warunków (por.: Spagińska-Pruszek, 2005, 226–229).

Językowym wykładnikiem trudności w przyswajaniu nowych informacji i wyciąganiu logicznych wniosków na podstawie oczywistych przesłanek jest rosyjska paremia *лошадь двадцать лет пушку возила, а стрелять так и не научилась* ‘неспособный человек даже за долгое время не сможет научиться делу’ (БСРПос).

Z kolei jednostki *козе* (*козлу*) *понятно* ‘разг. шутл. само собой разумеется, ясно без объяснений’ (БСРпог); *и коню ясно (понятно)* ‘o том, что совершенно очевидно, понятно любому’ (БСРПЭР, СППП) podkreślają ograniczenie umysłowe osób, które rozumieją jedynie najbardziej oczywiste i nieskomplikowane sprawy. Przypisanie tych cech kozie, kozłowi czy koniowi w języku rosyjskim wzmacnia obraz osoby o ograniczonych horyzontach intelektualnych, której wiedza i zdolności poznawcze są mocno zawężone.

Pewna grupa związków z wymienionego zakresu tematycznego oparta jest na obrazie zwierząt mających dziwny wyraz oczu, bezrefleksyjnie i obojętnie przyglądających się komuś lub czemuś. Do tak zachowujących się stworzeń porównywani są ludzie o tępym, osowiałym spojrzeniu: *баранье oczy* ‘głupie, osłupiałe, bezmyślne, błędne, kołowate, osowiałe, wyłupiaste’ (SWar); *барани wzrok* ‘tępy, przymglony wzrok, świadczący o czyjejś głupocie’ (PSWP); *wodzić baranim wzrokiem* ‘obserwować bezmyślnie, nic nie rozumiejąc’ (PSWP); *ктоś patrzy się на coś как телё* (JKOZR); *ктоś гapi się на coś как święта кrowa* ‘ктоś patrzy на когоś, coś bezmyślnie, tępo’ (JKOZR); *воловий взгляд* ‘тупой, маловыразительный’ (БАС); *смотреть (глядеть, уставиться) бараном* ‘o чем-л. непонятливым, тупо недоумевающим и крайне озадаченным взглядом’ (БСНС); *взгляд у кого-л. как у вола* ‘прост. ирон. o чьем-л. тупом, маловыразительном (часто покорном

¹²⁸ *groń* ‘zbocze; polana na jakiejs górze’ (MSGGB).

и апатичном) взгляде' (БСНС); *смотреть как коза (козой)* 'о недоуменно, бессмысленно, непонимающе глядящем на что-л. человеке' (БСНС).

Niekiedy frazeologizmy dotyczące spojrzenia zwierząt hodowlanych wzbogacane są o elementy nazywające obiekty, na jakie fauna kieruje wzrok. Są to: wrota (*gapić się [patrzeć] jak cielę [wół] w namalowane [na malowane, na nowe, na modre] wrota* [WSFJP, SRGŚP]; *кто-л. как коза [козел] на новые ворота* [БСНС]; *уставиться на кого-л., на что-л. как коза [козел] на новые ворота* [БСНС]; *смотреть [глядеть] на кого-л., что-л. как корова на писанные ворота* [БСНС]; *вылуниться [лыбиться] как баран на новые ворота* [БСНС]), afisz (*смотреть [глядеть] на что-л., на кого-л. как в афишу коза* [БСНС]; *смотреть [уставиться] как баран в афишу* [БСНС]), płot (*patrzy jak krowa w płot* [RB]), woda (*смотреть как баран на воду* [БСНС]), sufit (*смотреть [вылуниться, вылунить глаза] на кого-л., что-л. как [як] баран в потолок* [БСНС]). Komponenty *wrota*, *afisz* i in. wypełniają ważną funkcję pragmatyczną, czyli ożywiają wypowiedź i potęgują ekspresywność porównań. Bez wątpienia wzmacniają one również ogólną konotację 'głupoty', współtworząc pewnego rodzaju „obrazowe hiperbole” niedoskonałości psychiki człowieka.

Przytoczone powyżej komparatywy dowodzą, że ludzie maskują prawdę rzeczywistości na temat zwierząt okazujących ciekawość w stosunku do nowych elementów otoczenia. Zachowanie eksploracyjne fauny nie ma nic wspólnego z tępotą. Podyktowane jest wrodzoną inteligencją *braci mniejszych* i oznacza naturalną aktywność wywodzącą się z badania środowiska w poszukiwaniu pożywienia i wody (Zrozumieć zwierzę, czyli zachowanie się wskaźnikiem zdrowia i dobrostanu bydła, <https://magwet.pl/25274,zrozumiec-zwierze-czyli-zachowanie-sie-wskaznikiem-zdrowia-i-dobrostanu-bydla-cz-ii?page=2>, dostęp: 19.06.2024). Człowiek natomiast, opierając się na swoich własnych doświadczeniach, zobaczył w istotach – badawczo i z zainteresowaniem obserwujących nieznane im przedmioty – stworzenia o niewielkiej sprawności intelektualnej, które rzekomo „niczego nie rozumieją i wszystkiemu się dziwią”. W ten sposób zdegradował i zafalszował obraz inwentarza, wywyższając siebie ontologicznie i aksjologicznie.

Metaforą ociężałości intelektualnej, ale równolegle niezdecydowania i niezaradności, jest w ruszczyźnie obraz *barana*, który jakby zamiera, przestaje się poruszać i trwa w takim stanie przez dłuższy czas: *стоять как баран* 'разг. пск. пренебр. о человеке, стоящем неподвижно, в тупой нерешительности, с глупым и непонятливым видом' (БСНС); *встать будто баран в новых воротах* 'горьк. ирон. остановиться, вяло и недоуменно уставившись во

что-л.' (БСНС); *окарачиться как баран* 'новг. неодобр. о пристально и в тупом недоумении глядящем на кого-л., что-л. человеке' (БСНС).

Rosyjskie zoonimy *баран* i *овца* wchodzą również w skład frazeologizmów charakteryzujących osoby, które postępują nielogicznie, mają trudności w przyswajaniu informacji i podejmowaniu działań zdroworozsądkowych, a także są chorzy psychicznie. Związki te odsyłają do wizerunku zwierząt cierpiących na wspomnianą już kołowaciznę – dziwnie trzęsących głowami, poruszających się w kółko: *как круговой баран головой вертит, вертеть головой как круговая овца* 'народн. неодобр. о том, кто ведет себя глупо, абсолютно ничего не понимает' (БСНС); *кружиться как овца* 'орл. неодобр. о бестолково движущейся шальной женщине' (БСНС); *как круговая овца* '1) орл. о бестолковом человеке; 2) морд. о психически ненормальном человеке' (БСНС); *круженная овца* 'прост. неодобр. о непостоянном, бестолковом человеке' (БСНС); *как баран круговой* 'орл. презр. о глуповатом, непонятливом человеке' (БСНС).

Część jednostek związanych z cechą niewielkiej sprawności intelektualnej człowieka dotyczy obrazu stada zwierząt. Związki te nawiązują do wyrażenia pochodzącego z języka francuskiego *owce Panurga* (fr. *les moutons de Panurge*). Wspomniany *Panurg* to jeden z bohaterów powieści *Gargantua i Pantagruel* François Rabelais'go (1494–1553). Na statku zakupił on od handlarza bydła nieznośnie beczącego barana, którego wrzucił do morza. Za baranem – przewodnikiem stada – skoczyły w otchłań morską i utopiły się w niej wszystkie owce (por.: Kopaliński, 2001, 292). Stąd jednostki: *owczym пѣдем* 'robić coś w pośpiechu, bez zastanowienia, naśladując innych' (NKP); *owczy пѣд* 'bezmyślne, ślepe naśladowanie innych, uleganie nastrojom ogółu' (WSFPWN); *как баранье (овечье) стадо* 'презр. о массе безынициативных, послушных и тупых людей' (БСНС); *идти (пойти) <куда> как бараны* 'прост. презр. об идущих беспорядочной толпой куда-л. людях' (БСНС); *следовать за кем-л. как стадо баранов* 'презр. о слепо, покорно, безропотно и беспорядочно следующих за кем-л., куда-л. людях' (БСНС); *вести за собой кого-л. как овец* 'пренебр. о массе покорных, послушно выполняющих чужую волю людей, которых кто-л. ведет куда-л.' (БСНС); *гнать кого-л. как овец* 'пренебр. о массе покорных, послушных чужой воле людей, которых кто-л. насильно направляет куда-л.' (БСНС).

Stado owiec jest w wymienionych związkach metaforą grupy osób, które działają bezkrytycznie, bez jakiegokolwiek refleksji. Znamionuje je bezmyślne naśladownictwo, wykonywanie poleceń wbrew własnej woli, uleganie nastrojom ogółu. Na marginesie warto zaznaczyć, że w języku rosyjskim występują związki tożsame znaczeniowo, ale zawierające inny komponent fauniczny: *куда*

козел, туда и баран (СААПГ); козел по горам, и баран по горам (СААПГ); послушался козла баран, да и сам в беду попал (ТСЖВЯ).

Frazeologizmy z zoonimami *baran*, *koza*, *świnia* i *prosię* charakteryzują ludzi tępych, myślących nielogicznie, którym brakuje zdolności i wiedzy, by skutecznie rozwiązać problem. Związki te opierają się na irracjonalnych obrazach, których podstawowym celem pragmatycznym jest efekt prześmiewczy eksponujący pogardliwie-ironiczny stosunek człowieka do fauny. Komparatywy te mają znaczenie 'nie znać się na czymś, nie mieć o czymś pojęcia, nie umieć właściwie ocenić czegoś': *понимать (разбираться) как баран в Библии* (БСНС); *понимать (разбираться, смыслить, знать толк) в чем-л. как свинья в апельсинах* (БСНС); *понимать в чем-л. не больше, чем поросенок в апельсинах* (БСНС); *разбираться в чем-л. как свинья в колбасных обрезках* (БСНС); *вязать как свинья в кибернетике* (БСНС); *znać się na czymś jak świnia na pieprzu* (SRGŚP); *ktoś zna się na tym jak świnia na gwiazdach/pogodzie/rogach/owsie/mydle* (JKOZR); *rozumieć się na czymś jak świnia na pietruszce* (SRGŚP); *znać się na czymś jak świnia na pietruzielu*¹²⁹ (SRGŚP); *znać się jak koza na pietruszce* (SRGŚP); *znać się na czymś tyle, co koza na pieprzu* (PSWP).

Analizując procesy myślowe człowieka, szczególną uwagę należy zwrócić na pamięć. Ta zaawansowana zdolność poznawcza jest ściśle związana z tworzeniem i przechowywaniem wiedzy. Dzięki niej ludzie potrafią zapisywać w umyśle informacje, skojarzenia czy wrażenia zmysłowe, a następnie je odtwarzać. Pamięć ludzka została scharakteryzowana tylko we frazeologii rosyjskiej. Wykorzystano do tego obrazy *konia* i *owcy*. Koń symbolizuje osobę o doskonałej pamięci, natomiast owca stała się metaforą zapominalstwa: *лошадиная память 'кур. одоб. об очень хорошей памяти'* (СРНГ); *беспамятный (беспамятливый) как овца 'ирк. пренебр. о человеке с плохой памятью'* (БСНС, ИСРФ).

Związek *лошадиная память* nasuwa pytanie, skąd bierze się wartościowanie melioratywne pamięci konia. Myślę, że motywacji należy szukać zarówno w kontaktach człowieka z tym stworzeniem, jak i w „naiwnym” obrazie zwierzęcia, wykreowanym przez samego twórcę języka.

¹²⁹ Słowo *pietruziel* jest regionalnym wariantem (głównie śląskim) nazwy rośliny *pietruszka* (*Petroselinum crispum*), czyli popularnego warzywa korzeniowego o białym, mięsistym korzeniu i pierzastych liściach, używanego w kuchni jako przyprawa czy składnik zup, sałatek. W kontekście frazeologizmów, na przykład *znać się na czymś jak koza na pietruszce* (SRGŚP) czy *znać się na czymś jak świnia na pietruzielu* (SRGŚP), *pietruziel* stanowi element humorystyczny wzmacniający znaczenie niewiedzy lub braku kompetencji w danej dziedzinie.

Liczne badania naukowe dowodzą wysokiego poziomu inteligencji koni. Zwierzęta te wyróżniają się zdolnością rozróżniania kształtów oraz kojarzenia symboli z liczbą rzeczywistych przedmiotów (3 naukowe ciekawostki o koniach, o których nie wiedziałeś, <https://petsworld.com.pl/3-naukowe-ciekawostki-o-koniach-o-ktorych-nie-wiedziales/>, dostęp: 21.05.2024). Ponadto konie potrafią przez wiele lat przechowywać w pamięci traumatyczne doświadczenia, które przypominają się im w podobnych okolicznościach lub pod wpływem określonych bodźców. W takich sytuacjach reagują strachem, ucieczką, a czasem agresją. Frazeologia odzwierciedla tę zdolność pamięciową, akcentując, że konie, które zostały ukarane za niewłaściwe zachowanie, zapamiętują te doświadczenia i starają się unikać powtarzania błędów: *доброму (ученому) коню лишь плеть покажи* ‘человек, которого уже наказывали, боится повторять ошибки’ (БСРПос). Jednocześnie w języku zauważono, że nie wszystkie zwierzęta postępują podobnie. Przysłowie *не помнит свинья полена, а помнит, где поела* ‘о человеке, который не помнит о плохих последствиях своих поступков’ (ТСЖВЯ) podkreśla różnice w zdolnościach zapamiętywania między gatunkami.

Ale nie tylko zachowanie koni i ich interakcje z człowiekiem złożyły się na językowy obraz zdolności tej klasy zwierząt. Przymiotnik *лошадиный* w wyrażeniu *лошадиная память* bez wątpienia nawiązuje do realnych rozmiarów końskiej głowy i utrwalonej językowo zależności, że wielkość czaszki, a tym samym mózgu, jest wprost proporcjonalna do zdolności intelektualnych (por. na przykład: Spańska-Pruszek, 2003, 219, a także: Piasecka, 2023, 50–51). Taka „naiwna kreacja metaforyczna” pozwoliła na wykorzystanie w ruszczyźnie obrazu konia do opisu człowieka charakteryzującego się wyjątkową zdolnością zapamiętywania faktów.

7.6. Model charakterologiczny

Charakter to pojęcie z dziedziny psychologii oznaczające zespół cech psychicznych, zwłaszcza moralnych, właściwych danemu człowiekowi. Fundamentem charakteru są: siła woli, sposób reagowania na bodźce oraz system wartości, według którego jednostka podejmuje decyzje i działa. Na ukształtowanie cech charakterologicznych wpływają rozmaite czynniki: wychowanie, środowisko społeczno-kulturowe, przeżycia, doznania, ale też geny. Warto jednak zaznaczyć, że sposób zachowania nie zawsze jest sygnalizatorem określonej cechy. Niejednokrotnie wynika on z incydentalnych reakcji na konkretne sytuacje i nie odzwierciedla stałych predyspozycji psychicznych. Niemniej jednak przyjęcie przez jednostkę określonego stanowiska czy podjęcie pewnego działania można powiązać

z usposobieniem, ponieważ o człowieku świadczy także zdolność (lub jej brak) do przeżywania określonych stanów emocjonalnych. Pozytywne cechy charakteru pozwalają nawiązywać dobre relacje z innymi osobami, podczas gdy cechy negatywne utrudniają funkcjonowanie w przestrzeni społecznej i generują z reguły konflikty (por.: Doroszewski, 1958–1969¹³⁰; Sperling, 1995; Sillamy, 2002; Zimbardo, 1999).

Ze zwierzętami gospodarskimi kojarzony jest różnorodny zestaw cech charakteru człowieka. Obydwa narody wykorzystują odtwarzalne wielowyrazowe dla zilustrowania ciemnych i jasnych stron życia ludzi. W omawianej grupie związków szczególnie wyraziście przejawia się zjawisko *podwójnej metaforyzacji*. Liczne ludzkie wady i zalety pod postacią rozmaitych odsłon metaforycznych przypisywane są *braciom mniejszym*, lecz dotyczą *de facto* samych *Homo sapiens*. I to właśnie owa podwójna metaforyzacja pozwala uczynić z frazeologizmu animalistycznego ważny element językowego obrazu człowieka.

Inspiracją dla wielu z przytoczonych poniżej związków była obserwacja realnych właściwości zwierząt, na przykład wyglądu, sposobu bycia, relacji z innymi osobnikami w stadzie itp. Człowiek, przyglądając się faunie i obcując z nią, stworzył jednostki odzwierciedlające sposób postrzegania (percepcji, wartościowania, oceny itp.) najbliższego otoczenia ekologicznego. Nie brakuje też frazeologizmów, w których metaforyczne cechy *braci mniejszych* wynikają z subiektywnej projekcji właściwości typowo ludzkich, umocowanych zazwyczaj aksjologicznie, na realia świata fauny. Mają one swoje źródło w nie zawsze oczywistych skojarzeniach i porównaniach. Trudno na przykład ustalić motywację związków korelujących cechy lekkomyślności czy rozwiązłości człowieka z językowym obrazem *krowy* bądź *owcy*: *кто-л. гульна корова* ‘*дуал. ирк. легкомысленный*’ (ИСПФ); *блудливая овца* ‘*волг. неодобр. о распутном, гулящем человеке*’ (БСРПор). Również cechy beztroski i braku dalekowzroczności, jakie na podstawie polskich przysłów można przypisać człowiekowi zestawianemu z rogacizną, nie wynikają wprost, lecz ujawniają się w podtekście – na zasadzie sugestywnego zbliżenia dwóch odrębnych sfer – sfery *homo* i sfery *animal*: *gdyby kózka nie skakała, toby nóżki nie złamała* ‘*lekko-myślne postępowanie ma złe skutki*’ (WSFJP); *koza próbowała, a potem beczała* ‘*o lekkomyślnych postępach, których potem się żałuje*’ (PSWP).

Bardzo często ocena świata zwierzęcego oparta jest jednocześnie na *obiektywnych przesłankach perceptywnych* i *subiektywnych przesłankach aksjologicznych*. „Modyfikowanie” wizerunku fauny przez ludzi jest skutkiem tendencji do

¹³⁰ Słownik języka polskiego, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/charakter;5416328.html>, dostęp: 14.08.2024.

krytycznego traktowania wszystkiego, co wiąże się ze sferą *animal*. Człowiek, występując w roli wszechmogącego organizatora świata, przypisuje sobie prawo do podporządkowania zwierząt: ośmiesza je, poniża, wykorzystuje, nie szczędzi pod ich adresem krytyki. Równolegle eksponuje niższą rangę *braci mniejszych*, odpowiadającą nie tylko antropocentryzmowi, ale i modelowi „drabiny bytów”, której szczyt uznał za należne sobie miejsce.

7.6.1. Cechy człowieka związane z obrazem kozy

Kozy i kozły to zwierzęta charakteryzujące się niechęcią do podporządkowania oraz brakiem tolerancji wobec ograniczeń. Cechuje je również zaciętość i krnąbrność. Ich temperament może okazać się dla człowieka kłopotliwy, ponieważ potrafią atakować rogami. Wszystko to wyjaśnia, dlaczego związki zawierające zoonimy *koza/коза, kozioł/козел* i *cap* stały się w językowym obrazie świata wykładnikami zarówno uporu, jak i innych ludzkich wad, które z uporem są w naturalny sposób powiązane: *uparty jak kozioł (cap, koza)* (WSFPWN, SWar, SRGŚP); *упрямый козел* ‘вульг.-прост. бран. об упрямом, несговорчивом человеке’ (СРБЛ); *упрямый как козел* ‘разг. том. неодобр. об очень упрямом, неуступчивом и несговорчивом человеке’ (БСНС); *упрям как сидорова коза* ‘неодобр.’ (БСНС); *ктоś uprze się jak koza w kapuście* ‘o kimś, kto upiera się’ (JKOZR); *zawzięty jak koza* ‘śl.’ (SRGŚP); *zawistny jak koza* ‘śl. bardzo zawistny’ (SRGŚP).

Nie przez przypadek także Rosjanie przypisali osobom płci żeńskiej, porównywanym do kóz, wścibstwo. Przywarę tę należałoby z kolei połączyć z wrodzoną cechą fauny, jaką jest ciekawość świata. Sprawia ona, że rogacizna nieustannie dąży do odkrywania i eksplorowania wszystkiego, co jest jej obce. Z perspektywy człowieka zachowanie takie może być postrzegane jako uciążliwe i trudne do zaakceptowania. Zostało ono utrwalone w postaci jednostek konotujących ironię: *смотреть на кого-л., на что-л. как козы* ‘народн. шутл.-ирон. о глядящих на кого-л., что-л. с откровенным праздным любопытством девушек или женщин’ (БСНС); *как козы, вверх <через тын> глядят* ‘народн. о глядящих наверх с праздным любопытством девушек или женщинах’ (БСНС); *как брянская коза, вверх глядеть (смотреть)* ‘народн. ирон. о глядящей наверх с праздным любопытством девушке или женщине’ (БСНС).

Obraz spoglądającej w górę kozy wykorzystano ponadto do charakterystyki osoby pyszałkowej, zarozumiałej: *как брянская коза вверх глядеть* ‘о человеке, который хочет казаться важнее, чем и есть в действительности’ (ИСПФК). Na taką kreację metaforyczną wpłynęła zarówno obserwacja świata zwierzęcego, jak i prawidłowość, że człowiek pewny siebie, zachowujący się wyniośle,

przyjmuje najczęściej wyprostowaną pozę ciała i unosi głowę. We frazeologii słowiańskiej gest osoby dumnej porównano do gestu kozy, która, chcąc odkryć nowe dla siebie otoczenie, podnosi z zaciekawieniem głowę. Innymi słowy, na zasadzie podbudowanej antropocentrycznie presupozycji przeniesiono realia świata zwierzęcego na realia świata ludzi.

Kozy są powszechnie znane ze swojego upodobania do przydomowych ogródków, terenów trawiastych oraz łąk. Dzięki dużej pomysłowości i zaradności potrafią pozyskiwać pożywienie niemal w każdym środowisku. Należy jednak zachować ostrożność przy wyborze miejsca ich wypasu, ponieważ zwierzęta te mogą spożyć rośliny toksyczne, niekiedy śmiertelnie dla nich niebezpieczne. W tym kontekście naturalna ciekawość świata – cecha oceniana zazwyczaj pozytywnie – w przypadku kóz może prowadzić do poważnych konsekwencji, stając się źródłem zagrożenia. W konsekwencji, w językowym obrazie świata człowiek przyrównany do samicy kozła, której zachowanie bywa interpretowane jako napastliwe i pozbawione wyobraźni, staje się uosobieniem braku konsekwencji i rozważli: *радила*¹³¹ *коза козлу в огород не ходит, а сама там* ‘один другому говорил не делать плохого, но сам поступает плохо’ (БСРПос); *koza próbowała, a potem beczala* ‘o lekkomyślnych postępach, których potem się żałuje’ (PSWP).

Nieco inny zestaw przywar wszedł w zakres rosyjskiego stereotypu *kozła*. Wiele jednostek animalistycznych z komponentem *козел* dotyczy tych stron charakteru człowieka, które uznawane są za wyjątkowo odpychające. Osobę nieuczciwą, podłą, rozwiązłą czy dwulicową definiują związki: *корявый козел* ‘*презр. бран. о подлом, непорядочном человеке*’ (БСРпог); *эти смиренники при людях – потупя очи, а позаглазью – козлу козлами* ‘*ирон. о людях, лицемерно изображающих смирение, а в собственной среде ведущих себя грубо, развязно*’ (БСНС). W omawianej grupie znalazły się także wyrażenia nacechowane wulgarnie, będące obelgami: *козел облезлый* ‘*груб.-прост. бран. о мерзком, гнусном, обычно – старом, потрепанном человеке*’ (СРБЛ); *козел ебанный* ‘*бран. о мерзком, гнусном человеке*’ (СРБЛ); *козел недоенный* ‘*груб.-прост. бран. о дрянном, злобном и вредном (часто из-за сексуальной неудовлетворенности) человеке*’ (СРБЛ).

Na tak negatywne podejście człowieka do kozła miały wpływ nie tylko przesłanki obiektywne (brzydki zapach, mała użyteczność w gospodarstwie, nieprzewidywalność), ale i kulturowe. Na terenie Słowiańszczyzny zwierzę to tradycyjnie uchodziło za demoniczne i nieczyste. Z tego powodu wierzono na przykład, że złe duchy mogą przybierać postać samca kozy:

¹³¹ Słowo gwarowe: *радить* ‘советовать, помогать советом’ (СРНГ).

Козел считался представителем нечистой силы, что во многом обуславливали его рога и особый, свойственный ему запах. Поэтому козел в конюшне мог воспрепятствовать домовому загонять коней (Бирих, Мокиенко, Степанова, 1998, 276).

W Biblii kozła także prezentuje się jako istotę skazaną na wieczne potępienie (por.: Телия, 2010, 332; Федосеенко, 1998, 162; Бирих, Мокиенко, Степанова, 1998, 276).

7.6.2. Cechy człowieka związane z obrazem owcy

O wielu pozytywnych cechach człowieka można powiedzieć, wykorzystując frazeologizmy z zoonimami oznaczającymi przedstawicieli gatunku owiec. Związki te prezentują w obydwu językach osoby pokorne, łagodne, dobre, potulne, cierpliwe, bezbronne, skromne. Na przykład: *łagodny (bezbronny) jak baranek (owieczka)* (SFJPS, JKOZR); *cichy (potulny, pokorny) jak baranek (owca)* (MSBG); *кроткий (покорный, тихий, послушный) как барашек* (RB); *невинный (кроткий, смиренный, робкий, терпеливый, покорный, тихий, добрый) как ягненок* (RB, БЧНС); *кто-л. послушен как ягненок* (ИСПФ); *тихий (безобидный, мирный, смиренный, кроткий, покорный, послушный) как овца (овечка)* (БЧНС); *невинен как овечка* (БЧНС).

Nie będzie chyba błędem konstatacja, że jednostki z deminutywami *owieczka/овечка*, *baranek/барашек*, *ягненок* bywają wykorzystywane przy charakterystyce osób odznaczających się tymi samymi cechami, które w tradycji biblijnej przypisywane są Chrystusowi umierającemu na krzyżu za grzechy ludzkości. Przywołane powyżej egzemplifikacje nawiązują nie tylko do motywu Jezusa Ukrzyżowanego, ale także do starotestamentowego wątku baranka składanego Bogu w ofierze. Syna Bożego, który bez sprzeciwu poddał się karze śmierci, w religii chrześcijańskiej określa się mianem *Baranka Bożego* (*Агнец Божий*)¹³² i łączy z epitetami *niewinny* czy *nieskalany*¹³³. W polszczyźnie ogólnej frazeolo-

¹³² Por.: *Агнец Божий* (ц.-слав. – ягненок Бога) ‘иносказательный оборот, характеризующий человека непорочного, смиренного, незлолюбивого, кроткого, сохраняющего детскую невинность и чистоту помыслов, чувств и поступков. В христианстве так называют Иисуса Христа, «непорочного во плоти», принесшего Себя в жертву за грехи человеческие. Иногда в быту используется с негативным оттенком – при характеристике инфантильности человека’, Безрукова, 2000, <http://didacts.ru/termin/agnec-bozhii.html>, dostęp: 10.08.2024.

¹³³ Por.: *кроткий агнец* ‘Исус Христос как олицетворение кротости’ (ChL); *невинный агнец* ‘Исус Христос как олицетворение невинности’ (ChL); *непорочный агнец* ‘Исус Христос как олицетворение непорочности’ (ChL).

gizm ten funkcjonuje jako metaforyczne określenie osoby spokojnej, pokornej, cichej i uległej (WSFJP). W języku rosyjskim wyrażenie *агнец божий* posiada podobne znaczenie i konotacje, odnosząc się do osób o wyjątkowej łagodności i niewinności. Porównajmy, co o tej jednostce napisała W. S. Biebrukowa:

В христианстве так называют Иисуса Христа, „непорочного во плоти”, принесшего Себя в жертву за грехи человеческие. Иногда в быту используется с негативным оттенком – при характеристике инфантильности человека (Безрукова, 2000, <http://didacts.ru/termin/agnec-bozhii.html>, dostęp: 10.08.2024).

Uzasadnienia opisanej dychotomii znaczeniowej należałoby doszukiwać się w antropocentryzmie frazeologii animalistycznej. Dowodzi ona, że na językowy obraz zwierząt wpływały różnorodne czynniki, które w efekcie wprowadziły do wizerunków fauny konotacje ambiwalentne (zarówno pozytywne, jak i negatywne). Można śmiało stwierdzić, że cechy przypisywane Jezusowi przez chrześcijaństwo stały się dla współczesnego człowieka nie tylko niemodne, ale wręcz niepożądane. Z tego też względu związki zawierające komponenty *baranek* czy *owieczka* bywają niekiedy zabarwione pejoratywnie, posiadają wydźwięk ironiczny, a ich znaczenie przywołuje w podtekście skojarzenia ‘infantylności’, ‘naiwności’, ‘nieudolności’. Zjawisko to ma miejsce zarówno w ruszczyźnie, jak i w polszczyźnie: *baranki boże* ‘iron. policja’ (NSGU); *baranek boży* ‘iron. osoba uległa, spokojna, cicha, pokorna’ (WSFJP); *смотреть как <невинная> овечка* ‘ирон. о чьем-л. непонимающем, крайне наивном, миролюбивом и невыразительном взгляде’ (БСНЧ).

Komparatywy odwołujące się do wizerunku dorosłego samca owcy nie wynikają z dyskursu religijnego, lecz mają swoje źródło w bezpośrednich obserwacjach i doświadczeniach ludzi związanych z tym gatunkiem. Warto podkreślić, że barany są zwierzętami terytorialnymi, walczącymi ze sobą o dostęp do samic. Ich wigor wiąże się z uwarunkowaną genetycznie skłonnością do przewodzenia stadu. Antropocentryczna projekcja świata fauny sprawiła, że człowiek zaczął postrzegać tego typu zachowania przede wszystkim jako przejawy agresji, nieustępliwości i zagrożenia – również dla samego *Homo sapiens*. Zwierzęta te stały się metaforycznym uosobieniem takich ludzkich wad jak upór i zawziętość: *упарты как баран* (SFJPS); *запiera się как баран* (JKOZR); *упрямство у кого-л. как у барана* (БСНЧ); *кто-л. уперся как баран* (ИСПФ); *упрямый как баран* ‘презр. о тупо упрямом, неуступчивом, не поддающемся уговорам и убеждениям человеке’ (БСНЧ).

7.6.3. Cechy człowieka związane z obrazem trzody chlewnej

Choć stereotypy związane z trzodą tkwią w ludzkiej świadomości od bardzo dawna, nie zawsze odczytuje się ich motywację we właściwy sposób. Należy podkreślić, że świnia jako stworzenie budzące wstręt istnieje jedynie w przestrzeni języka i z prawdą rzeczywistą nie ma nic wspólnego. To człowiek, twórca i użytkownik dyskursu, dla własnych potrzeb zdeformował rzeczywistość i przedstawił *brać mniejszą* jako istoty niechlujne, brudne, nieprzyjemnie pachnące. Przysłowia, które odsyłają do takiego wizerunku zwierząt, przybliżają ciemną stronę natury ludzkiej, na przykład: *свинья всегда грязь найдет* (БСРПос); *поросенка хоть мой, не мой, а он все в грязь лезет* (БСРПос); *блото подобає свині* (NKP); *ubierz świnie w złoto, ona wlezie w błoto* (PSWP). Nacechowane wulgarnie wyrażenie *хряк вонючий* (СРБА) określa osobę niechlujną, ościężałą, lecz przy tym podłą.

Świnie – wbrew powszechnemu przekonaniu – przywiązują dużą wagę do czystości. Tarzanie się w odchodach spełnia w ich przypadku funkcję ochronną. Brak gruczołów odpowiedzialnych za pocenie się sprawia, że przed przegrzaniem zabezpieczają faunę kąpiele błotne. W taki sposób zwierzęta uchodzą cało przed zbyt wysoką temperaturą otoczenia. Poza tym świnie żyjące w dużych zagrodach starannie wybierają swoje barłogi, dbają, aby nie zabrudzić posłania czy miejsca, w którym jedzą. Niestety warunki utrzymania – stworzone przez ludzi – często są dalekie od ideału. Ciasne chlewy zmuszają trzodę do zachowania niezgodnego z jej prawdziwą naturą, na przykład spania w nieczystościach (*спать как поросятки* ‘шутл. о спящих в неприбранном помещении детей’ [БСНС]).

Człowiek zajmujący się przemysłową hodowlą trzody za pośrednictwem metafor, nawiązań i presupozycji świadomie „przekształcił” wizerunek zwierząt i w przestrzeni języka uczynił z nich stworzenia lubiące błoto i odchody. W ten sposób zamaskował *de facto* własną nieudolność, ale też zapoczątkował funkcjonowanie słowa *świnia* jako wielkiej obelgi. Frazeologizmy zawierające dany zonom stały się obraźliwymi i zniesławiającymi określeniami ludzi podstępnych, niemoralnych, nieuczciwych, godnych potępienia: *вести себя (поступать) как свинья* ‘груб.-прост. о чем-л. неблагородном, предательском по отношению к другим поведении’ (БСНС); *свинья свиной* ‘прост. презр. о грубом, наглom, грязном и невежественном человеке’ (СРБА); *świnia świnia by nie była, żeby świństwa nie robiła* (NKP); *z kogoś wyszło prosię* ‘ktoś zachował się w jakiejś sytuacji nieetycznie, niemoralnie’ (SPP); *być (okazać się, zostać) świnia* ‘posp. być niekoleżeńskim, postąpić nieetycznie’ (SFJPS); *ty świnio!* ‘obelż. o kimś podłym’ (WSFJP); *nie bądź świnia* ‘posp. zrób to, o co cię proszę, postąp uczciwie, okaż się pomocny’ (WSFJP); *zachować się jak świnia* (jak prosię ‘euf.’) ‘pot. postąpić

nieetycznie, nieprzyzwoicie wobec kogoś, zwłaszcza wobec osoby bezbronnej lub takiej, której się coś zawdzięcza' (WSFPWN).

Jednostki z leksemami oznaczającymi przedstawicieli trzody chlewnej dotyczą wyłącznie ludzkich przywar: niegodziwości (*wielka to mądrość bogów, że nie dali świ- ni rogów* 'dobrze, że człowiek podły, udający ważniejszego, niż jest w rzeczywistości, nie ma władzy, bo mógłby wtedy kogoś skrzywdzić, komuś zaszkodzić' [PSWP]; *не дай Бог – свинье рога, а мужику панство* [БСРПос]), wyniosłości (*надулся как боров* 'презр. о спесивом, зазнавшемся человеке' [ЧРАФ]; *пышиться*¹³⁴ *как свинья в апельсинах* 'ирон. о важничающем, чванящемся человеке' [БСНС]), tchórzostwa (*вести себя как трусливая свинья* 'груб.-прост. презр. о чьем-л. крайне трусливом, предательском и эгоистичном поведении' [БСНС]), leni- stwa (*ленивый как боров* 'прост. презр. об очень ленивом, вялом, разжиревшем от безделья человеке' [БСНС]; *валяться как свинья* 'груб.-прост. презр. об очень ленивом, любящем долго находиться в постели человеке' [БСНС]; *леży jak świnia w barłogu* 'o leniwym człowieku, który leży w brudnej pościeli' [RB]), dwulicowości (*понира свинка глубоко в земли рые* 'o ludziach fałszywych i podstęp- nych' [NKP]; *тихая свинья глыбже корень роет* [БСРПос]), uporu (*упрямый как свинья* 'кубан. неодобр. об очень упрямом человеке' [БСНС]).

Do charakterystyki człowieka pozbawionego oglady i kultury osobistej może być wykorzystany obraz świń spożywających pokarm w pośpiechu: *жрать как свинья* 'груб.-прост. презр. об алчно, торопливо и неопратно поглощающем пищу человеке' (БСНС); *jeść jak świnia* 'jeść brzydko, niechlujnie, nieestetycz- nie, jeść bardzo dużo, nieelegancko, w sposób, który budzi niesmak' (PRSFGM).

W środowisku naturalnym przedstawiciele trzody jedzą zupełnie inaczej – cicho i niespiesznie. Łapczywy sposób przyjmowania paszy przez omawiane zwierzęta ma źródło nie w ich naturze, lecz w postępowaniu człowieka, który traktuje zależne od niego stworzenia niewłaściwie i nie potrafi zapewnić im odpowiednich warunków bytowych. Zbyt małe kójce na fermach, bliskość innych osobników i niewystarczająca ilość karmy sprawiają, że świnie zachowują się w sposób mogący nasuwać skojarzenia z żarłocznością. W istocie ograniczone porcje paszy, o którą zwierzęta są zmuszone między sobą rywalizować, powoduje, że konsumują one pokarm głośno i bardzo łapczywie. Ludzie natomiast, zapo- minając o prawdziwych przyczynach takiego zachowania zwierząt, przypisują im brak umiaru i niechlujność.

¹³⁴ Czasownik gwarowy *пышиться* posiada znaczenie 'важничать, чваниться' (БСНС, 602, 797).

W przestrzeni obydwu języków wspomniane cechy uzyskują rozmaite semantyczne rozszerzenia, motywując frazeologizmy dotyczące kilku innych wad. Świnia staje się zatem symbolem osób nachalnych, które bez wyczucia i umiaru korzystają z cudzych dóbr: *дорвалась свинья до чистого хлеба* (БСРПос); *когда желудь спелый, его каждая свинья слопает* (БСРПос); *пошла свинья в огородники: на морковь, на репу, на белу капусту* (БСРПос); *daleko paść świnie od ogrodu* (NKP). Zachowanie fauny może przywołać na myśl obraz człowieka zachłannego, myślącego wyłącznie o dobrach materialnych, nieustannie zabiegającego o dostęp do źródła przywilejów: *pchać się jak świnia do koryta* 'walczyć o zdobycie czegoś za wszelką cenę, wszystkimi sposobami' (PSWP); *привалить к чему-л. как свинья к корыту* 'ирон. о человеке-приспособленце, вцепившемся в какое-л. доходное, выгодное место' (БСНС); *как свинья к корыту лезет* (ТСЖВЯ); *у кого-л. в чем-л. счастье, а у свиньи в корыте* 'о человеке ограниченном, думающем только о материальной выгоде' (СААПГ). W języku rosyjskim przedstawicielka trzody bywa ponadto zestawiana ze skąpcem: *и сыта свинья, а все жрет, и богат мужик, а все копит* (БСРПос); *сыта свинья – все жрет, богат мужик, а все копит* 'о скупом, жадном человеке' (БСРПос).

Wrodzona ciekawość świata sprawia, że świnie wiele czasu spędzają na poszukiwaniu wrażeń i eksplorowaniu otoczenia. Przez większość dnia są bardzo aktywne: ryją, kopią doły, bawią się. Z uwagi na wysoki poziom inteligencji i świetną pamięć szybko nudzą się. Tę nieustanną aktywność zwierząt człowiek odbiera i ocenia jednak negatywnie, a świat, który „zamyka” we frazeologii, relatywizuje i porządkuje względem siebie. W ten sposób właściwości trzody chlewnej – wynikające z naturalnych instynktów – stają się podstawą przenośni dotyczących negatywnych cech ludzkich. Dążenie fauny do poznawania środowiska, reagowania na bodźce zostało wykorzystane do stworzenia językowego wizerunku osoby wścibskiej (*ктоś ciekawy jak świnia на чужой грох* 'o kimś wścibskim, nadmiernie interesującym się cudzymi sprawami' [RB]) oraz grubiańskiej i napastliwej (*позволь сви́ни грэ́ды, она́ chce wszэ́ды* [NKP]; *да́ć сви́ни заго́н, зechce cáлы о́город* [NKP]; *jak сви́ню под сто́л, to сви́ня на сто́л* [NKP]; *wpuść сви́nię do kościо́ła, wraz na ołtarz wlezie* [NKP]; *świnia i gość nigdy nie mają dość* [WSFJP]; *lezie jak świnia: drzwiami go wypchniesz, to on oknem włazi* [JPZW]; *посади сви́ню за сто́л, <a> она́ и но́ги на сто́л* [БСРПос]; *свиная ро́жа вездe вхо́жа (не жде́т приглаше́ний)* [ТСЖВЯ]; *сви́нье то́лько ры́ло [го́лову] просу́нуть, и вся́ проле́зет* [ТСЖВЯ]).

7.6.4. Cechy człowieka związane z obrazem bydła

Potrzeby bydła dotyczące czasu niezbędnego na odpoczynek zostały utrwalone zarówno w polszczyźnie, jak i w ruszczyźnie. Słowianie wykorzystali uwarunkowaną biologiczną czynność zwierząt do stworzenia językowej sylwetki osoby leniwej, zapominając, że pozbawienie krów możliwości należytej regeneracji wpływa na ich kondycję fizyczną oraz wydajność: *leżeć <martwym> bykiem* 'leżąc na posłaniu, próżnować, wylegiwać się, byczyć się' (USJP, SPP); *развалиться где-л. как корова* 'презр. о вызывающе или равнодушно, лениво, праздно сидящей где-л. (обычно толстой) женщине' (БСНС); *лежать как корова* 'разг. том. презр. о лежащей в ленивой, расслабленной позе полной женщины' (БСНС).

Kolekcja jednostek animalistycznych dowodzi, że brak ochoty do działania Polacy i Rosjanie wiążą nie tylko z pozą ciała bydła (*leżeć <martwym> bykiem, лежать как корова*), ale i z ich tempem poruszania się: *leniwy jak wół* (RB); *медлительный как вол* 'о ком-л. очень ленивом, неповоротливом и медлительном' (RB); *корова коровой* 'прост. неодобр. брян. о нерасторопной, неповоротливой и ленивой женщине' (БСНС); *ленив (ленивая) как корова* 'неодобр. об очень ленивом, нерасторопном и неповоротливом человеке' (БСНС).

Cecha lenistwa została metaforycznie przypisana zwierzętom w rezultacie nałożenia doświadczeń płynących z obserwacji inwentarza na antropocentryczną wizję świata. Człowiek skojarzył odpoczywające bydło z ludzką opieszałością, choć realnie zwierzęta z wadą tą nie mają nic wspólnego. Zaspokajają jedynie swoją genetyczną potrzebę rozciągniętej w czasie odnowy fizycznej. Bowiem optymalny czas, jaki bydło powinno poświęcić na leżenie, wynosi 12–14 godzin na dobę¹³⁵.

We wziętych pod uwagę językach słowiańskich osoba pracowita porównywana jest do wykastrowanego samca bydła: *трудолюбивый как вол* 'неодобр. об очень терпеливом, покорном и трудолюбивом человеке' (БСНС); *robotny jak wół, pracowity jak wół* 'bardzo pracowity' (JKOZR, USJP); *wół roboczy* 'pot. człowiek pracujący bardzo ciężko, poświęcający na pracę bardzo dużo czasu, niemający czasu na rozrywki' (USJP).

Zestawienie wołu z pracowitością nie powinno nikogo zaskakiwać. Woły wykazują cierpliwość i pokorę wobec wymagań stawianych przez człowieka, nie

¹³⁵ Por.: Zrozumieć zwierzę, czyli zachowanie się wskaźnikiem zdrowia i dobrostanu bydła, <https://magwet.pl/25274,zrozumiec-zwierze-czyli-zachowanie-sie-wskaznikiem-zdrowia-i-dobrostanu-bydla-cz-ii>, dostęp: 10.08.2024.

oszczędzają siłę i oddania podczas pracy. Cechy te powinny budzić skojarzenia pozytywne, jednak w rzeczywistości tak się nie dzieje. W językowym obrazie świata postać *wołu* przywołuje pejoratywne konotacje 'bezrefleksyjnego poddania się' i 'służalności'. Z wykorzystaniem wizerunku prezentowanego zwierzęcia gospodarskiego charakteryzuje się osoby uległe, o słabym charakterze, a nawet pozbawione własnej woli: *покорный как вол* 'неодобр. об очень покорном, раболепно послушном человеке' (БСНС); *терпеливый как вол* 'о покорно терпеливом человеке' (БСНС); *cierpliwy jak wół* 'bardzo cierpliwy, bardzo pracowity' (SJPD).

Użytkownicy języka rosyjskiego odbierają byka jako stworzenie bardzo gwałtowne, o nieprzewidywalnej naturze, ale też nieustępliwe (por. też: Chów bydła mięsnego – dobrostan zwierząt i zasady bezpieczeństwa, <https://www.wodr.poznan.pl/doradztwo/produkcja-zwierzeca/chow-bydla-miesnego-dobrostan-zwierzat-i-zasady-bezpieczenstwa>, dostęp: 10.08.2024). Z uwagi na to jego obraz tworzy w ruszczyźnie podstawę metaforyczną porównań charakteryzujących bezpodstawnie upierającą się osobę: *как бык уперся* 'неодобр. об очень упрямом человеке' (БСНС); *упереться во что-л. как бык в стену рогами* (БСНС); *упереться во что-л. как бык в гору* 'неодобр. об упрямом, несговорчивом человеке' (БСНС); *упрям (упрямый) как бык* 'разг. неодобр. об очень упрямом, несговорчивом, неуступчивом человеке' (БСНС).

Sposób widzenia inwentarza przez człowieka wpłynął także na językowy wizerunek młodych krów. Frazeologia utrwaliła sposób poruszania się cieląt tuż po narodzinach, ich powolny, nieporadny, chwiejny, niepewny sposób przemieszczania się, okoliczność niechętnego oddalania się od rodzica. W polszczyźnie zoonim *cielę* stał się komponentem frazeologizmów przybliżających sylwetkę osoby nieśmiałej, niezaradnej i niezdecydowanej: *siedem lat z bydłem chodziła, a jeszcze cielak* 'o kimś głupim, nierozgarniętym' (PSWP); *cielę na niedzielę* 'pogard. niedołęga; popychadło; nieśmiały' (WSFJP); *ciele majowe, boże ciele* 'uszczypliwie o osobie mało energicznej i niesamodzielnej, najczęściej też nieumiejącej radzić sobie z najprostszymi problemami' (SFGD); *cielęciem ciapciem* 'o człowieku niezaradnym, mało energicznym' (NKP).

W języku rosyjskim słowo *теленка* rodzi natomiast asocjacje ambiwalentne. Spokojne usposobienie cielęcia przywołuje skojarzenia z takimi pozytywnymi cechami ludzkimi, jak dobroć i łagodność: *миленок как теленок* 'амур. об очень ласковом, миролюбивом и уступчивом молодом человеке' (БСНС); *кто-л. ласковый как теленок* 'о добром человеке' (ИСРФ); *смирнее теленка* 'шутл. об очень смирном, кротком человеке' (БСНС). W przypadku innych właściwości człowieka, na przykład dobroduszości, cierpliwości czy pokory, o których też można mówić przy wykorzystaniu frazeologizmów z zoonimem

теленек, wartościowanie melioratywne jest niejednoznaczne i tylko z pozoru ma pozytywny wydźwięk. W rzeczywistości frazeologizmy dotyczą przywar (naiwności, łatwowierności, prostactwa), a znaczenie właściwe – „werbalizowane na opak” – konotuje w istocie ironię: *добродушный как теленок* ‘шутл.-ирон. об очень добродушном, простодушном человеке’ (БСНС); *нежный как теленок* ‘шутл.-ирон. о доверчиво нежном, излишне ласковом мужчине, молодом человеке’ (БСНС); *тихий как теленок* ‘ирк. шутл.-ирон. об очень тихом, покорном, кротком человеке’ (БСНС); *кроткий (смирный) как теленок (теленочек)* ‘шутл.-ирон. об очень кротком, доверчиво смирном, безобидном человеке’ (БСНС); *простой как теленок* ‘шутл.-ирон. о крайне простом и наивном человеке’ (БСНС).

7.6.5. Cechy człowieka związane z obrazem konia

Ciągle wędrówki w poszukiwaniu terenów obfitujących w pożywienie, jak również zagrożenia ze strony drapieżników wyrobiły u koni mechanizm nieustannego trwania w stanie czujności, a także zdolność przystosowania się do wymagających i zmiennych warunków otoczenia. Niejednokrotnie, gdy koń zachowuje się – w mniemaniu człowieka – płochliwie, nieadekwatnie do sytuacji, jest to spowodowane pewnym czynnikiem w środowisku, którego ludzie nie są w stanie odbierać za pomocą zmysłów. Charakteryzowane zwierzęta mają na przykład dużą wrażliwość na czerwone światło, która sprawia, że są one bardziej podatne na wystraszenie przez coś, co wydaje się im czerwone. Ponadto oczy wierzchowców, osadzone po przeciwnych stronach głowy, mogą skupiać się na dwóch różnych rzeczach jednocześnie. Jest to także adaptacja przetrwania, pomagająca zwierzętom tym dostrzec drapieżnika. Dzięki niej prezentowane ssaki widzą wokół siebie około 350 stopni i potrafią percypować wiele bodźców. Wykazano również, że oko konia jest zbudowane w sposób, który powoduje, że rejestrowany przez nie obraz jest powiększony o około pięćdziesiąt procent w porównaniu do naszej, ludzkiej percepcji. To m.in. dlatego koń boi się przedmiotów, które ludziom wydają się niewielkie.

Aby ochronić konia przed źródłem niepokoju, człowiek zakłada mu na oczy specjalne osłonki, zwane blindami. Sprawiają one, że zwierzę patrzy tylko przed siebie, jest dzięki temu spokojniejsze i mniej płochliwe. W polszczyźnie obraz konia „w kłapkach na oczach” został wykorzystany w dość zaskakujący sposób. Wyrażenie *końskie okulary* (WSFPWN) dotyczy bowiem braku erudycji, braku szerszych horyzontów, schematyzmu w myśleniu i widzeniu świata. Stworzona przenośnia nawiązuje do funkcji ochronnej „końskich okularów” i eksponuje

konotacje 'niewielkiej sprawności intelektualnej'. Płochliwości natomiast dotyczą inne związki: *кто-л. <от всего шарахается (всего пугается)> как пугливая лошадь* (ИСРФ); *скотской конь 'диал. сиб. о шальном, пугливом человеке'* (ИСРФ). Przybliżają one obraz człowieka bojaźliwego, przepełnionego lękiem.

Reakcje warunkowe fauny, na przykład wierzganie, kopanie, stawanie dęba czy brykanie potrafią nie tylko w istotny sposób uprzykrzyć codzienność, ale wręcz stanowić zagrożenie dla człowieka. Z zachowaniem takim spotykamy się u koni dosyć często. Powszechnie nazywa się je *narowami*. Mają je wyłącznie zwierzęta chowane, a za ich powstanie odpowiedzialny jest sam człowiek (jeździec, trener), który stawia swoim podopiecznym cele wychowawcze w nieumiejętny sposób (por.: Jak zwalczyć narowy?, <https://www.equishop.com/pl/blog/konskie-narowy-o-przyczynach-i-zwalczaniu-n33>, dostęp: 26.06.2024; Jazda konna – 10 wskazówek dla początkujących, <https://sprzedamkonia.pl/blog/jazda-konna-wskazowki-dla-poczatkujacych/>, dostęp: 26.06.2024). Zachowania niepożądane wierzchowców w większości przypadków powodowane są strachem lub bólem. Koń, chcąc w naturalny sposób uniknąć sytuacji niekomfortowej, najpierw ratuje się ucieczką. Gdy nie ma możliwości oddalenia się, może zdecydować się na atak.

Polski przymiotnik *narowisty* charakteryzuje zwierzę jeździeckie lub pociągowe trudne do prowadzenia oraz człowieka samowolnego i zuchwałego (USJP). Rosyjski leksem *норовистый* semantyzuje się w podobny sposób i stosowany jest zarówno w odniesieniu do ludzi, jak i do przedstawicieli fauny (БТСРЯ). Osobie niełatwej w kontaktach z innymi przypisano w językach słowiańskich cechy kojarzone z trudnym do prowadzenia koniem. Są to takie przywary, jak 'bycie upartym', 'bycie nieustępliwym', 'bycie zuchwałym', 'bycie krnąbrnym' czy 'bycie niezrównoważonym'. Znalazły one odzwierciedlenie w szeregu odtwarzalnych wielowyrazowców, na przykład: *норовистый як конь 'кубан. об упрямом, с норовом человеке'* (БСНС); *своенравный как норовистый конь 'ирон. или шутил. о порывистом, горячем, непокорном и упрямом человеке'* (БСНС); *как норовистая лошадь 'прост. неодобр. об очень упрямой, неуступчивой и вспыльчивой женщине'* (БСНС); *упираться (артачиться, взбрыкиваться) как <норовистая> лошадь 'прост. неодобр. о человеке, проявляющем большое упрямство, своенравие, неуступчивость'* (БСНС); *ниваться¹³⁶ как лошадь 'печор. неодобр. о норовистом, строптивом человеке (особенно женщине)'* (БСНС); *девка как лошадь зарочная¹³⁷ 'кар. о стропливой, непослушной девушке'* (БСНС); *упрям (упрямый) как лошадь 'разг. яросл. неодобр. об*

¹³⁶ *ниваться* 'быть норовистым' (СРНС).

¹³⁷ *зарочная* 'о норовистой, с норовом лошади' (СРГК).

упрямом, неуступчивом и несговорчивом человеке' (БСНС); упорный как конь 'ирк. об очень упрямом своенравном человеке' (БСНС); упрям как сивый мерин 'народн. неодобр. о крайне упрямом человеке' (БСНС); как лошадь встрепанная 'морд. неодобр. о сумасбродном, неуравновешенном человеке' (БСНС); narowny jak koń (JKOZR); uparty jak koń znarowiony (RB); zaciętej szkapie i bicz nie pomoże 'o osobach skrajnie upartych' (PSWP).

Związki nawiązujące do takich cech jak upór czy gwałtowność w podtekście pouczają, że siła i wytrwałość mogą zarówno wspierać w osiągnięciu celów, jak i prowadzić do nieprzemyślanych decyzji czy problemów międzyludzkich. Wymagają one również umiejętności kierowania własnymi emocjami oraz kontrolowania impulsywności.

8.

Uwagi końcowe

Polskie i rosyjskie frazeologizmy animalistyczne charakteryzują psychologiczne i intelektualne cechy ludzi, procesy poznawcze, emocjonalne, wygląd, zachowanie, osobowość i postawę wobec różnorodnych zjawisk. Właściwością tej grupy wielowyrazowców jest antropocentryzm rozumiany jako ukierunkowanie na ewaluatywną charakterystykę zarówno człowieka, jak i jego koegzystencji z *braćmi mniejszymi*.

Na podstawie zgromadzonych egzemplifikacji można stwierdzić, że sposób, w jaki człowiek ocenia faunę, opiera się głównie na przesłankach użytkowych, percepcyjnych i aksjologicznych. Te trzy perspektywy stanowią fundament powstania licznych frazeologizmów i tworzą specyficzny kod, który umożliwia klasyfikację świata w oparciu o ludzkie wartości, potrzeby i zmysły.

Kolekcja frazeologizmów animalistycznych przybliży językowy obraz człowieka. Związki fauniczne odzwierciedlają wachlarz zalet i wad – od pracowitości, doświadczenia i mądrości po impulsywność, upór czy brak inicjatywy. Ukazują one, jak ludzie postrzegają siebie i innych, swoje przywary, walory i porządek społeczny, tworząc antropocentryczny obraz świata, w którym zwierzęta służą za „lustro sylwetki człowieka”: *kozła postawić* ‘być w złym humorze’ (NKP); *uparty jak koza* ‘śl. bardzo uparty’ (SRGŚP); *как баранье стадо* ‘o массе безынициативных, послушных и тупых людей’ (БСНЧ); *работать как конь* ‘об очень напряженно, много и тяжело работающем человеке’ (БСНЧ); *старый конь мимо не ступит* ‘старый, но знающий, опытный человек не испортит то, за что берется’ (БСРПос).

Odniesienia do świata fauny „obnażają” ludzkie spojrzenie na dobro i zło. To pierwsze jest utożsamiane z wartościami powszechnie cenionymi, takimi jak moralność, kultura czy porządek. Zło natomiast kojarzy się z instynktem, chaosem, brakiem etyki, do których świat *Homo sapiens* podchodzi jednoznacznie negatywnie. Na przykład, porównania *pracować jak koń* (WSFPWN) czy *zachowywać się jak świnia* (WSFPWN) wyrażają zarazem uznanie dla walorów (pracowitości), jak i pogardę wobec powszechnie potępianych przywar (nieprzystojności, podłości, dwulicowości).

Ludzie wykorzystują realia zwierzęce głównie do przedstawienia ciemnych stron swojej natury. W ten sposób maskują niedoskonałości i sprawiają, że ich własne przywary wydają się pozornie „obce”. W językowym obrazie świata ma to

służyć oddzieleniu domeny *ludzkiej* od *nie-ludzkiej*. Kojarzenie wad z gatunkami innymi niż *Homo sapiens* ujawnia hierarchię wartości, w której człowiek plasuje siebie jako moralnie wyższego, wykraczającego poza biologiczne ograniczenia i bardziej rozwiniętego w stosunku do innych stworzeń. Dla przykładu, wyrażenia *nie bądź świnia* ‘zrób to, o co cię proszę, postąp uczciwie, okaż się pomocny’ (WSFJP); *uchlany jak wieprz* ‘mocno pijany’ (PRSFGM) lub *упрямый как козел* ‘ob bardzo uprząm, neustupčiwom i nesgoworčiwom čeloveke’ (BCHC) nie tylko przybliżają cechy, które ludzie korelują z fauną, ale przede wszystkim określają standardy zachowania i etyki przyjęte przez człowieka za właściwe. Język można zatem uznać za narzędzie kształtujące ludzkie poczucie wyjątkowości oraz dominacji nad światem zwierzęcym. Tego rodzaju antropocentryczne podejście odzwierciedla sposób, w jaki nasz gatunek ujmuje rzeczywistość, nadając sobie centralną pozycję w hierarchii bytów.

Polszczyzna i ruszczyzna obfitują we frazeologizmy oparte na obrazach zwierząt pełniących rolę punktów odniesienia dla wielu negatywnych cech: *obeżreć się jak świnia* ‘zjeść bardzo dużo, za dużo; przejeść się’ (SFJPS); *zawistny jak koza* ‘bardzo zawistny’ (SRGŚP); *привалить к чему-л. как свинья к корыту* ‘o człowieku-przispособленце, вцепившемся в какое-л. доходное, выгодное место’ (BCHC); *глуп как лошадь* ‘ob bardzo głupom człowieku’ (BCHC).

Przywołane jednostki nie tylko odnoszą się do własności i właściwości nieakceptowalnych z perspektywy człowieka, ale wzmacniają też hierarchiczny podział między światem *homo* i światem *animal*. Przedstawiciele fauny stają się symbolami postępowania niegodnego człowieka. To natomiast potęguje przekonanie o ich niższym statusie i tworzy trudną do pokonania barierę mentalną.

Utrwalona w polskiej i rosyjskiej frazeologii postawa człowieka prowadzi do szkodliwego i nieuprawnionego dystansowania się od natury oraz do umacniania stereotypów, które nie oddają pełnej złożoności życia zwierząt gospodarskich. Rola fauny – zgodnie z przesłaniem zgromadzonych frazemów – ma być podporządkowana potrzebom i przekonaniom *Homo sapiens*, który, będąc swoistą „koroną stworzenia”, dominuje nad innymi istotami żywymi. Wyrażone w ten sposób w języku wartościowania o nacechowaniu aksjologicznym służą nie tylko opisowi rzeczywistości, ale też kształtowaniu norm moralnych i społecznych uznanych przez ludzi za właściwe i pożądane.

Frazeologizmy animalistyczne przyczyniają się zarówno do utrwalania negatywnych wyobrażeń o zwierzętach, jak i podkreślania niezwykłości człowieka. Obrazy inwentarza w języku obydwu kultur odzwierciedlają antropocentryczną hierarchię: człowiek – istota rozumna i zdolna do działań etycznych – jest wyżej, podczas gdy zwierzę symbolizuje niedoskonałość. Porównajmy kilka przykładów

z komponentem *świnia/свинья*: *świnia świnia by nie była, żeby świństwa nie robiła* ‘o niewłaściwym zachowaniu człowieka’ (NKP); *świnia i gość nigdy nie mają dość* ‘na chamstwo nie ma rady’ (WSFJP); *жрать как свинья* ‘об алчно, торопливо и неопратно поглощающем пищу человеке’ (БЧНС); *вязать как свинья в кибернетике* ‘абсолютно не разбираться в чем-л.’ (БЧНС).

Zebrane egzemplifikacje sugerują ponadto, że ewaluacja świata zwierząt w odniesieniu do człowieka staje się podstawą budowania takiego systemu norm, zasad i przekonań, w którym fauna pełni funkcję antywzorców (*zaciętej szkapie i bicz nie pomoże* ‘o osobach skrajnie upartych’ [PSWP]; *вертеть головой как круговая овца* ‘o том, кто ведет себя глупо, абсолютно ничего не понимает’ [БЧНС]) lub ostrzeżeń (*gdyby kózka nie skakała, toby nózki nie złamała* ‘lekkomyślnie postępowanie ma złe skutki’ [WSFJP]; *кто на борзом коне жениться поскачет, тот скоро заплачет* [БСРПос]).

Do utrwalania hierarchicznego postrzegania zwierząt przyczyniają się tradycyjne wierzenia i przekonania religijne zakorzenione w kulturze polskiej i rosyjskiej. Przekazy biblijne oraz demonologiczne wyobrażenia o faunie umacniają przekonanie, że zwierzęta to istoty podporządkowane celom człowieka. Frazeologia odzwierciedla pragmatyczne podejście ludzi do zwierząt inwentarskich. W przestrzeni języków słowiańskich są one ukazywane głównie jako przedmiot eksploatacji oraz użytkowości: ciężko pracują w rolnictwie i transporcie (*konie i do żyta, i z wizytą* [NKP]; *оседлать как лошадь* ‘o człowieku, полностью подчинившем кого-л. своей воле и паразитически эксплуатирующем его’ [БЧНС]), stanowią źródło pożywienia, wełny i skór (*корова в тепле – молоко на столе* [БСРПос]; *owca niewinna przez rok wełnę dźwiga, ostrzygą wełnę, a jej za to figa* [NKP]; *jeszcze skóra na baranie, a już rzeźnik pije na nie* [DWKolb]).

Ludzie z reguły podchodzą do zwierząt gospodarskich instrumentalnie. Zapominają o ich dobrostanie i ignorują cierpienie, które sami im przysparzają: *забить кого-л. как слепую лошадь* (БЧНС); *бить кого-л. как сидорову козу* (БЧНС); *корова не идет – хвост ломают* (БСРПос); *chodźć jak koń w kieracie* (PSWP); *związać jak barany* ‘związać kogoś, unieruchamiając’ (RB); *лунить кого-л. как быков* ‘o нанесении жестоких побоев кому-л.’ (БЧНС); *jechać świńską krzywdą* ‘okładać kogoś kijem’ (STGP). Jednostki językowe tego typu eksponują wizerunek człowieka jako jedynego podmiotu o pełni praw, podczas gdy zwierzęta przedstawiane są jako bierne, podporządkowane, „zniewolone” obiekty.

Jednak należy odnotować, że w językowym obrazie świata można dostrzec pewne elementy wdzięczności ludzi wobec *braci mniejszych*. Konie na przykład są cenione nie tylko za swoje umiejętności, ale także za więzi emocjonalne, jakie często tworzą z ludźmi. To sprawia, że człowiek dostrzega w nich coś więcej niż tylko

użyteczność – widzi partnera w życiu. Przysłowie prezentujące omawiane zwierzęta jako „naszych taticzków” akcentuje bliskość uczuciową między ludźmi i przedstawicielami fauny (*koniczek to jest nasz taticzek, a krowiczka to mamiczka* [JKOZR]).

Więź emocjonalną między koniem a człowiekiem podkreślają też wielowyrazowce *щастливы, jakby go kto na sto koni wsadził* (PSWP); *оседлать своего <любимого> конька* ‘начать говорить, рассуждать, распространяться на излюбленную тему’ (ИСПФК). Ilustrują one rozdźwięk między praktycznym a emocjonalnym aspektem relacji człowieka z fauną. Ta złożoność kontaktów ze zwierzętami dowodzi wielowymiarowości ich językowych reprezentacji i wskazuje, że mimo dominacji instrumentalizmu oraz hierarchicznego wartościowania obraz ten nie jest ani jednowymiarowy, ani jednolity.

Obydwa narody korelują wiele pozytywnych cech z obrazami zwierząt młodych. To tłumaczy, dlaczego formy zdrobniałe często wnoszą do warstwy znaczeniowej frazeologizmów wydźwięk pozytywny: *łagodny jak baranek* (SFJPS); *ласковый как теленок* (ИСПФ); *смирный как овечка* (БЧНС); *кроткий как ягненок* (БЧНС).

Deminutywy *owieczka/овечка, baranek/барашек* czy *jagnię/ягненок* zazwyczaj są komponentami porównań charakteryzujących osoby obdarzone cechami pozytywnymi, przypisywanymi w tradycji biblijnej Jezusowi: *cichy jak baranek* (MSBG); *кроткий как барашек* (RB); *невинный как ягненок* (БЧНС); *тихий как овечка* (БЧНС); *невинен как овечка* (БЧНС). Związki komparatywne nawiązują zarówno do motywu baranka ofiarnego, jak i do postaci Chrystusa, który dobrowolnie przyjął śmierć za grzechy ludzkości. Ich motywacja wynika głównie z przesłanek kulturowych.

Jednak i ta grupa jednostek nie pozostała bez wpływu antropocentryzmu. Związki *baranek boży* ‘osoba uległa, spokojna, cicha, pokorna’ (WSFJP) czy *агнец божий* ‘кроткий, робкий, безобидный человек’ (БСППор) konotują ironię, a ich treści właściwe werbalizowane są „na opak”, niejako w podtekście, i nawiązują do wartości, które w świecie *Homo sapiens* postrzegane są w sposób ambiwalentny. Pokora, łagodność czy uległość często bowiem kojarzą się z infantylnością, naiwnością czy niezaradnością i uchodzą za niepożądane.

Waloryzowane niejednoznacznie są też frazeologizmy z zoonimem *теленек*. Dowodzą one, że ludzie widzą w przyjaźnie nastawionym cielęciu uosobienie naiwności. Wykładnikiem prezentowanej oceny są zastosowane w definicjach kwalifikatory: *кроткий как теленок* ‘шутил.-ирон. об очень кротком, доверчиво смирном, безобидном человеке’ (БЧНС); *простой как теленок* ‘шутил.-ирон. о крайне простом и наивном человеке’ (БЧНС); *нежный как теленок* ‘шутил.-ирон. о доверчиво нежном, излишне ласковом мужчине, молодом человеке’ (БЧНС). W ten sposób w językowym obrazie świata człowiek jawi się jako istota zdystansowana

wobec obiektywnie dobrych wartości, nieufna, która na dobroć, łagodność czy dobroduszość patrzy z ironią i przyjmuje za łatwowierność lub prostactwo.

Frazeologia odzwierciedla też ambiwalentne podejście do wieku i kondycji zwierząt. Z jednej strony osobniki starsze symbolizują mądrość życiową i niezawodność, a ich dojrzałość jest odbierana jako atut podkreślający wartość doświadczenia i wiedzy: *Старый конь борозды не испортит* 'старый, но знающий, опытный человек не испортит то, за что берется' (БСРПос). Z drugiej strony, zaawansowany wiek może prowadzić do pomniejszania znaczenia fauny. Starsze zwierzęta hodowlane często postrzegane są jako mniej użyteczne, a ich wartość wyznacza zdolność do pracy czy realizacji określonych funkcji: *Старый конь борозды не портит, но и глубоко не берет* 'к старости приобретаются опыт и мастерство, но силы уменьшаются' (БСРПос). Taka dwuznaczność wynika z równoczesnego szacunku dla posiadanego przez człowieka inwentarza oraz traktowania jego funkcjonalności jako nadrzędnego kryterium oceny.

Przypisywanie sobie pozycji uprzywilejowanej, popartej tradycją biblijną i odzwierciedlonej w dyskursie, wpływa na nasze relacje ze światem, a co za tym idzie – określa kształt językowego obrazu człowieka. Na podstawie frazeologizmów z nazwami zwierząt gospodarskich można wyodrębnić kilka swoistych cech znamienych dla owego portretu.

Frazeologizmy animalistyczne ukazują człowieka jako istotę świadomą swojej pozycji w świecie, twórcę hierarchii wartości i autora licznych językowych obrazów rzeczywistości. W procesie kształtowania własnej tożsamości chętnie odwołuje się on do symboliki zwierzęcej. Związki zoomorficzne służą głównie do podkreślenia wyższości ludzi nad fauną, co jednocześnie obnaża ich egocentryczny stosunek do otaczającego środowiska. Relacje między człowiekiem a zwierzętami – wyrażone w języku – stają się w ten sposób „zwierciadłem” zarówno ludzkich postaw, jak i dążenia do dominacji nad innymi gatunkami. W analizie tych relacji można wyróżnić kilka ujęć, które ukazują różne aspekty językowego konstruowania pozycji człowieka wobec zwierząt.

8.1. Człowiek – twórca hierarchii wartości w językowym obrazie świata

Człowiek odbiera siebie jako centralną postać we wszechświecie i umieszcza na szczycie „drabiny bytów”. Poprzez przyjętą antropocentryczną optykę tworzy system wartości, w którym przyznaje sobie moralną wyższość, podczas gdy zwierzęta gospodarskie zazwyczaj są deprecjonowane i postrzegane głównie przez

pryzmat ich użyteczności i podległości. Frazeologizmy fauniczne pomagają kształtować obraz człowieka oparty na jego własnym wyobrażeniu – jako tego, który dąży do ideałów: pragnie być mądry, piękny, dobry, zwinny itp. Zwierzęta pełnią rolę antywzorców, ilustrujących to, co ludzie uznają za prymitywne lub niewartościowe.

Antropocentryzm organizuje językowy portret człowieka poprzez odniesienia do zwierząt symbolizujących nierzadko to, czego ludzie w sobie nie cenią. Znamienne są przykłady ukazujące, że fauna często uosabia cechy, które ludzie usiłują poskromić lub wykluczyć ze swojego zachowania, na przykład agresję, brak kultury, prymitywizm, lenistwo: *chodzić jak byk bodliwy* ‘być złym, niespokojnym, agresywnym’ (SGPKRO); *jeść jak świnia* ‘jeść brzydko, niechlujnie, nieelegancko, w sposób, który budzi niesmak’ (PRSFGM); *leży jak świnia w barłogu* ‘o leniwym człowieku, który leży w brudnej pościeli’ (RB); *тьмякать как свинья <сущая>* ‘o громко чавкающем за столом человеке’ (БЧНС).

Powyższy schemat myślenia organizuje antropocentryczny obraz świata, w którym człowiek rządzi i który kontroluje – wartościując wszystko z perspektywy swojej roli jako istoty „cywilizowanej”. Obraz ten podkreśla narrację dominacji ludzi nad światem przyrody.

8.2. Człowiek – istota definiująca własną tożsamość przez pryzmat językowych obrazów zwierząt

Człowiek wykorzystuje frazeologizmy animalistyczne, by opowiadać o sobie samym. W językowym obrazie świata zwierzęta są nie tylko obiektami porównań, ale także źródłem wyobrażeń, dzięki którym ludzie potwierdzają swoje poczucie tożsamości i miejsca w hierarchii bytów. Wykorzystywanie przenośni zoonimicznych służy podkreśleniu dystansu od cech uznawanych za „gorsze”, wielce niepożądane. Związki *nie bądź świnia* (WSFJP), *zachować się jak świnia* (WSFPWN) wskazują, że to, co związane z naturą zwierzęcą, jest postrzegane przez ludzi jako niegodne: „bycie świnia” oznacza bycie niechlujnym, sugeruje prymitywizm i brak kultury. Przywołane związki pomagają człowiekowi dystansować się od wymienionych cech oraz wywyższać moralnie i intelektualnie, wyodrębniać poza sferę *animal*, którą cechuje niedoskonałość. Antropomorfizacja cech negatywnych uwidacznia wyraźnie tendencyjny stosunek do zwierząt, a także sygnalizuje dyskryminację gatunkową – człowiek zazwyczaj używa zoonimów i związanych z nimi wyobrażeń, by opisywać swoje własne cechy i zachowanie w sposób pejoratywny.

Przepaść między gatunkami zwierząt gospodarskich a gatunkiem *Homo sapiens* wzmocniają na przykład zwroty *harować (orać) jak wół* (PSWP), *orać*

w kogoś jak w łysego konia (WSFJP), *ворочать как бык* (БЧHC). Podkreślają one instrumentalne podejście ludzi do inwentarza i traktowanie fauny jedynie w kategoriach zasobów do ciężkiej pracy. Frazeologizmy związane z ogromnym wysiłkiem fizycznym – *ходить как коñ в кiерacie* (PSWP) czy *рабoтaть как бык в ярме* (БЧHC) – sugerują, że zwierzęta pracują mechanicznie, bez „wyższego” sensu, co jest przeciwstawieniem pracy ludzkiej, rozumianej jako działanie celowe i mające wartość moralną. Z tego względu frazeologię animalistyczną można uznać za swoisty środek eksponujący szowinizm gatunkowy.

8.3. Człowiek – autor językowych symboli i stereotypów o faunie

Człowiek jest również kreatorem złożonych metafor i symboli, za pomocą których wyraża własne emocje, oceny i refleksje na temat świata. Za pomocą języka tworzy on barwne, lecz pełne pejoratywnych konotacji i stereotypów, metaforyczne obrazy świata, odzwierciedlające ambicje dominacji nad naturą. Frazeologia dowodzi, że *Homo sapiens* interpretuje zachowanie zwierząt przez pryzmat swoich własności i doświadczeń. Takie podejście prowadzi do przypisywania zwierzętom cech, które są wytworem ludzkich przekonań, często ignorujących rzeczywiste właściwości fauny.

Frazeologizmy, w których zwierzęta są ukazywane w negatywnym świetle, odzwierciedlają stereotypowe, a czasem krzywdzące przekonania o *braciach mniejszych*. Aby właściwie zrozumieć, co kieruje zwierzętami, konieczne jest zgłębienie ich psychiki, genetycznych uwarunkowań oraz biologicznych właściwości, które ujawniają się zarówno w warunkach hodowlanych, jak i w środowisku naturalnym. Tymczasem frazeologia animalistyczna dowodzi, że właściciele zwierząt gospodarskich często nie rozumieją swoich „towarzyszy” i „pomocników”. Przypisują im cechy uznawane za nieracjonalne czy uciążliwe, co służy podkreśleniu rzekomej wyższości człowieka jako istoty „rozumnej i cywilizowanej” w przeciwieństwie do „bezzrozumnych i dzikich” zwierząt.

8.4. Człowiek – językowy architekt własnej wyższości, uwikłany w swoje ograniczenia

Człowiek postrzega siebie jako byt nadrzędny. Daje temu wyraz w licznych frazeologizmach, w których zwierzęta gospodarskie przedstawiane są jako przeciwieństwo „natury ludzkiej”. Związki z komponentem zoonimicznym podkreślają

aksjologiczne rozróżnienie na sferę *homo*, rozumianą jako dziedzina moralności i rozumu, oraz sferę *animal*, symbolizującą braki intelektualne i emocjonalne, na przykład: lenistwo (*ленивый как боров* [БЧНС]), upór (*упартый как козёл* [WSFPWN]), podłość (*корявый козел 'о подлом, непорядочном человеке'* [БСРпор]), wyniosłość, próżność (*надулся как боров 'о спесивом, зазнавшемся человеке'* [ЧРДФ]), dwulicowość (*ponura świnka глубоко в земли рые 'о людях фальшивых и подstępных'* [NKP]), lekkomyślność (*коза próbowała, а потом бe-ччала 'о lekkomyślnых поступках, которых потом się żалуje'* [PSWP]), skąpstwo (*легче от быка добыть молока 'о скупом, жадном человеке'* [ИСПФ]), wścibstwo (*как брянская коза, вверх глядеть 'о глядящей наверх с праздным любопытством девушке или женщине'* [БЧНС]) i in.

W egzemplifikacjach zwierzęta symbolizują prymitywne instynkty, brak kultury czy intelektu. Regularne, stereotypowe przypisywanie im cech pejoratywnych można interpretować jako przejaw arogancji, z jaką ludzie odnoszą się do innych gatunków. Buduje to portret *Homo sapiens* jako istoty zapatrzonej w siebie, wyniosłej i egocentrycznej. Ludzka wizja *braci mniejszych*, często oderwana od biologicznej rzeczywistości, niestety ignoruje fakty naukowe, które jednoznacznie wskazują na zdolność zwierząt do emocji, pewnych osiągnięć intelektualnych, współpracy czy zachowania prospołecznego. Swoiste „językowe odgradzanie się” od fauny i podkreślanie własnej wyższości ujawnia równoległe ograniczenia człowieka: budowane w ten sposób bariery mentalne nie pozwalają ludziom dostrzec pełnej wartości życia pozaludzkiego.

8.5. Człowiek – egocentryczny użytkownik inwentarza

W zebranych wielowyrazowcach człowiek to także „dominator”, który przypisuje sobie prawo do wartościowania fauny zgodnie ze swoimi upodobaniami. Zwroty *pracować jak <ten> wół <roboczy>* (WSFJP) oraz *везти (тянуть) как бык* (БЧНС) świadczą o postrzeganiu zwierząt gospodarskich jako elementu użytkowego i metafory podporządkowania lub braku niezależności. Ludzie wykorzystują faunę do ciężkiej, niewolniczej pracy. W językowym obrazie świata przedstawicieli inwentarza to istoty „gorsze” i „biologicznie zaprogramowane” – czyli „byty” prymitywne, niezdolne do uczuć wyższych i działań mających źródło w umyśle. Komparatywy *orać w kogoś jak w łysego konia* (WSFJP), *chodźć jak koń w kieracie* (PSWP) czy *пахать как лошадь* (БЧНС) eksponują status fauny jako „narzędzi” lub „zasobów” niezdolnych do istnienia poza ludzką kontrolą i potrzebami. Wyrażenia te odzwierciedlają podejście człowieka do natury,

zakładające, że wszystko, co należy do sfery *animal*, istnieje dla celów człowieka i nie posiada autonomicznej wartości. Ludzie przyznają sobie tym samym prawo do szerokiej eksploatacji świata zwierzęcego – od pracy po udomowienie w celu pozyskania pożywienia.

***

Stereotypy są wyrazem wartościowania i projekcji ludzkich emocji na zwierzęta. Funkcjonują nierzadko jako interpretacja naszych własnych przekonań o faunie, a nie jej realistyczny obraz. Wyrażenia *kręcić się jak baran kołowaty* (DWKolb) lub *лежать как корова* (БЧHC) ilustrują użytkowe podejście do zwierząt oraz odzwierciedlają tendencję nadawania zoonimom znaczeń symbolicznych, służących tak naprawdę opisowi ludzkich cech, postaw itp. Z jednej strony zatem człowiek jakby oddala się od fauny, „odgradza linią demarkacyjną”, wywyższa ponad nią, respektując tym samym antropocentryczną tendencję do przedstawiania zwierząt jako niższych w hierarchii bytów. Z drugiej strony – splata swoje istnienie z otaczającą go rzeczywistością: patrzy na świat zwierząt przez pryzmat swoich własnych kategorii i na siebie „oczami” fauny, przyrównuje świat zwierząt do siebie i siebie do świata zwierzęcego. To dynamiczne oddziaływanie prowadzi do zbliżenia i jedności między ludźmi a zwierzętami, staje się świadectwem ich nierozzerwalnego w istocie związku, natomiast granica językowa oddzielająca sferę ludzką od zwierzęcej w rzeczywistości okazuje się sztuczna i niejednoznaczna. A zatem, skoro dwie dziedziny – *homo* i *animal* – ostatecznie zbliżają się do siebie, niebezzasadne wydaje się częściowe „wymazanie” linii demarkacyjnej, za pomocą której ludzie usiłują się wyodrębnić od reszty świata ożywionego. Jest to możliwe dzięki rozważnemu podejściu do językowej konwencji i potraktowaniu wspólnoty świata, jaki człowiek dzieli chociażby z omawianymi tu zwierzętami gospodarskimi, za fenomen ekologii zakładający konieczność istnienia różnego rodzaju bytów: bytów określanych w kategoriach *lepszy* – *gorszy*, lecz *różny/różnorodny/odmienny*.

Język zapewne będzie ewoluował. Dobrze byłoby, gdyby stał się przestrzenią, w której konwencja może łączyć się z refleksją nad nowymi, starannie przemyślanymi ideami. Wartości definiujące człowieczeństwo – empatia, szacunek, wrażliwość, odpowiedzialność, współczucie – powinny wyznaczać kierunek wszystkich przemian i wiązać tradycję z potrzebami obecnych czasów. Dzięki temu spuścizna przeszłości będzie mogła harmonijnie współistnieć z nowoczesnym spojrzeniem na nasze miejsce w świecie.

Bibliografia

Wykaz źródeł wraz z zastosowanymi skrótami

Język polski

- BWP:** Bogusławski, A., Wawrzyńczyk, J. (1993). *Polszczyzna, jaką znamy*, Warszawa.
- ChL:** Lewicki, R. (2002). *Chrześcijaństwo. Słownik rosyjsko-polski*, Warszawa.
- DWKolb:** Kolberg, O. (1967). *Dzieła wszystkie*, t. 60: *Przysłowia*, red. S. Świrko, Wrocław–Poznań.
- ISJP:** Bańko, M. (2000). *Inny słownik języka polskiego*, Warszawa.
- JKOZR:** Rak, M. (2007). *Językowo-kulturowy obraz zwierząt utrwalaony w animalitycznej frazeologii gwar Gór Świętokrzyskich i Podtatrza*, Kraków.
- JPZW:** Wysoczański, W. (2005). *Językowy obraz świata w porównaniach zleksykali-zowanych na materiale wybranych języków*, Wrocław.
- MSBG:** Godyń, J. (2006). *Od Adama i Ewy zaczynać. Mały słownik biblizmów języka polskiego*, Kraków.
- MSGGB:** Bułka, W. (2009). *Mały słownik gwary góralskiej z Rycerki Górnej, Bielsko-Biała*.
- MSGP:** *Mały słownik gwar polskich* (2009), red. J. Wronicz, Kraków.
- MSŁD:** Łomnicka-Dulak, W. (2005). *Matusine słówecka: słownik gwary górali nadpopradzkich*, Piwniczna Zdrój.
- NKP:** Krzyżanowski, J. (red.). (1969–1978). *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich*, Warszawa.
- NSGU:** Kasperczak, M., Rzeszutek, M., Smół, J., Zgólkowa, H. (2004). *Nowy słownik gwary uczniowskiej*, red. H. Zgólkowa, Wrocław.
- PRSFGM:** Nevzorova-Kmech, E. (2012). *Polsko-rosyjski słownik frazeologiczny gwary młodzieżowej*, Łódź.
- PSWP:** Zgólkowa, H. (1994–2005). *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 1–50, Poznań.
- RB:** Rodziewicz, B. (2007). *Frazemy komparatywne z komponentem zoonimicznym w języku polskim, rosyjskim i niemieckim*, Szczecin.
- SFJPS:** Skorupka, S. (1987). *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa.
- SGGŻN:** Nowak, J. K. (2012). *Słownik gwary górali żywieckich*, Żywiec–Grójec–Warszawa.
- SGO:** Kaś, J. (2003). *Słownik gwary orawskiej*, Kraków.
- SGPK:** Karłowicz, J. (1974). *Słownik gwar polskich*, Warszawa.

- SGPKRO:** *Słownik gwar polskich* (1979–2010), red. M. Karaś (źródła i t. I, z. 1–2), następnie pod red. J. Reichana, obecnie pod red. J. Okoniowej (od z. 16.), t. I–VII, z. 4 (23), Kraków.
- SGŚP:** Podgórska, B., Podgórski, A. (2008). *Słownik gwar śląskich*, Katowice.
- SGŚW:** Wyderka, B. (2000–2016). *Słownik gwar śląskich*, Opole.
- SJPL:** Linde, S. B. (1807–1814). *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Warszawa.
- SJPS:** Szymczak, M. (red.). (1999). *Słownik języka polskiego PWN*, Warszawa.
- SMTK:** Kopaliński, W. (2006), *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa.
- SPP:** Anusiewicz, J., Skawiński, J. (1996). *Słownik polszczyzny potocznej*, Warszawa–Wrocław.
- SPXVI:** *Słownik polszczyzny XVI wieku* (1966–2012), red. M. R. Mayenowa, F. Peplowski (t. 1–34), K. Mrowcewicz, P. Potoniec (od t. 35, do hasła ROWNY), Wrocław–Warszawa.
- SRGŚP:** Przymuszała, L. (2013). *Słownik frazeologizmów i typowych połączeń wyrazowych w gwarach śląskich*, Opole.
- STGP:** Stępniań, K. (1993). *Słownik tajemnych gwar przestępczych*, Londyn.
- SWar:** Karłowicz, J., Kryński, A. A., Niedźwiedzki, W. (red.). (1900–1927). *Słownik języka polskiego*, t. I–VIII, Warszawa.
- TGS:** Szaszkiewicz, M. (1997). *Tajemnice grypsarki*, Kraków.
- USJP:** Dubisz, S. (2003). *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1–6, Warszawa.
- WSFJP:** Müldner-Nieckowski, P. (2003). *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- WSFPWN:** Kłosińska, A., Sobol, E., Stankiewicz, A. (oprac.). (2009). *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, Warszawa.
- PrzyslPol:** Przysłowia polskie, https://pl.wikiquote.org/wiki/Przysłowia_polskie, dostęp: 19.06.2024.

Język rosyjski

- АОС:** Гецова, О. Г. (ред.). (1980–2004). *Архангельский областной словарь*, вып. 1–12, Москва.
- БАС:** Чернышев, В. И. (ред.). (1950–1965). *Словарь современного русского литературного языка в 17-ти томах*, Москва.
- БСНС:** Мокиенко, В. М., Никитина, Т. Г. (2008). *Большой словарь народных сравнений*, Москва.
- БСРПог:** Мокиенко, В. М., Никитина, Т. Г. (2008). *Большой словарь русских поговорок*, Москва.
- БСРПос:** Мокиенко, В. М., Никитина, Т. Г., Николаева, Е. К. (2010). *Большой словарь русских пословиц*, Москва.
- БСРРЭР:** Химик, В. В. (2004). *Большой словарь русской разговорной экспрессивной речи*, Санкт-Петербург.
- БТСРЯ:** Кузнецов, С. А. (сост., гл. ред.). (2003). *Большой толковый словарь русского языка*, Санкт-Петербург.

- ЖРНПП:** Иллюстров, И. И. (1915). *Жизнь русского народа в его пословицах и поговорках*, Санкт-Петербург.
- ИСРФ:** Козлова, Т. В. (2001). *Идеографический словарь русских фразеологизмов с названиями животных*, Москва.
- МАС:** Евгеньева, А. П. (ред.). (1981–1984). *Словарь русского языка в 4-х томах*, Москва.
- МДИС:** Сергеева, Л. Н. (2004). *Материалы для идеографического словаря новгородских фразеологизмов*, Великий Новгород.
- НОС:** Строгова, В. П., Клевцова, А. В., Петрова, Л. Д. и др. (сост.), Строгова, В.П. (отв. ред.). (1991–2000). *Новгородский областной словарь*, вып. 1–13, Новгород.
- НРФ:** Мокиенко, В. М. (2003). *Новая русская фразеология*, Орел.
- РМР:** Михельсон, М. И. (1997). *Русская мысль и речь: Свое и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний*, в 2-х т., Москва.
- СААПГ:** Гурбиш, Е. (1982). *Сопоставительный анализ анималистической паремологии русского и польского языков. Диссертация кандидата филологических наук*, Ленинград.
- СОГ:** Бахвалов, Т. В. (ред.). (2003). *Словарь орловских говоров*, вып. 1–14, Орел.
- СППП:** Мокиенко, В. М., Никитина, Т. Г. (сост.). (2001). *Словарь псковских пословиц и поговорок*, Санкт-Петербург.
- СРБ:** Мокиенко, В. М., Никитина, Т. Г. (2004). *Словарь русской брани*, Санкт-Петербург.
- СРБА:** Мокиенко, В. М. (1995). *Словарь русской бранной лексики*, Berlin.
- СРГА:** Воробьева, И. А., Иванова, А. И. (ред.). (1993–1998). *Словарь русских говоров Алтая*, т. 1–4, Барнаул.
- СРГК:** Герд, А. С. (ред.). (1994–2005). *Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей*, вып. 1–6, Санкт-Петербург.
- СРГМ:** Михалева, Т. В. и др. (сост.). (1978–2006). *Словарь русских говоров на территории Мордовской АССР*, т. 1–8, Саранск.
- СРГП:** Филин, Ф. П. (ред.). (1983). *Словарь русских говоров Приамурья*, Москва.
- СРГПб:** Кашевская, Ю. И. (ред.). (1986–1989). *Словарь русских говоров Прибайкалья*, вып. 1–4, Иркутск.
- СРГС:** Бухарева, Н. Т., Федоров, А. И. (сост.), Федоров, А. И. (ред.). (1999–2003). *Словарь русских говоров Сибири*, Новосибирск.
- СРГСУ:** Матвеев, А. К. (ред.). (1964–1991). *Словарь русских говоров Среднего Урала*, т. 1–7, Свердловск.
- СРНГ:** Филин, Ф. П., Сороколетов, Ф. П. (ред.). (1965–2007). *Словарь русских народных говоров*, вып. 1–41, Ленинград–Санкт-Петербург.
- СРЯXVIII:** Сорокин, Ю. С. (гл. ред.). (1992–2011). *Словарь русского языка XVIII века*, вып. 1–19, Ленинград–Санкт-Петербург.
- ССГ:** Бояринова, Л. З., Иванова, А. И. (отв. ред.). (1971–2005). *Словарь смоленских говоров*, т. 1–11, Смоленск.

- ССРЯМ:** Мокиенко, В. М. (2003). *Словарь сравнений русского языка*, Санкт-Петербург.
- СФБФФ:** Бухарева, Н. Т., Федорова, А. И. (сост.), Филин, Ф. П. (ред.). (1972). *Словарь фразеологизмов и иных устойчивых словосочетаний русских говоров Сибири*, Новосибирск.
- ТСЖВЯ:** Даль, В. (1995). *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. 1–4, Москва.
- ТСРСЕ:** Елистратов, В. С. (2005). *Толковый словарь русского сленга*, Москва.
- ТСРЯОШ:** Ожегов, С. И., Шведова, Н. Ю. (1999). *Толковый словарь русского языка*, Москва.
- ТСРЯУ:** Ушаков, Д. Н. (ред.). (1935–1940). *Толковый словарь русского языка*, Москва.
- ЧРДФ:** Алексеенко, М. А., Белоусова, Т. П., Литвинникова, О. И. (2004). *Человек в русской диалектной фразеологии. Словарь*, Москва.
- Ф:** Флегон, А. (1993). *За пределами русских словарей*, Москва.
- ФСРЯТих:** Тихонов, А. Н., Ломов, А. Г., Королькова, А. В. (сост.), Тихонов, А. Н. (ред.). (2004). *Фразеологический словарь русского литературного языка в 2 томах*, Москва.
- ФСРЯТих:** Тихонов, А. Н. (сост.). (2008). *Фразеологический словарь русского языка*, Москва.
- ЭНМ:** Уваров, Н. В. (2009). *Энциклопедия народной мудрости. Пословицы, поговорки, афоризмы, крылатые выражения, сравнения*, Litres (электронная библиотека).
- ЯОС:** Мельниченко, Г. П. (отв. ред.). (1981–1989). *Ярославский областной словарь*, т. 1–8, Ярославль.

Monografie, artykuły, opracowania wieloautorskie

Język polski

- Andrzejczak, P. (2022). *Frazeologizmy z komponentem świnią w języku polskim i chińskim*, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej”, nr 22, s. 42–55.
- Anusiewicz, J. (1990). *Językowo-kulturowy obraz kota w polszczyźnie*, „Etnolingwistyka”, t. 3, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 95–141.
- Anusiewicz, J. (1992). *Koń – jaki jest – w języku polskim?*, „Prace Filologiczne”, t. 37, s. 201–212.
- Anusiewicz, J. (1995). *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*, Wrocław.
- Anusiewicz, J. (2004). *Problematyka językowego obrazu świata w poglądach niektórych językoznawców i filozofów niemieckich XX wieku*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 261–289.
- Anusiewicz, J., Dąbrowska, A., Fleischer, M. (2000). *Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej*, [w:] „Język a Kultura”, t. 13: *Językowy obraz świata i kultura*, red. A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, s. 11–44.

- Apresjan, Ju. D. (1980). *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*, przeł. Z. Kozłowska, A. Markowski, Wrocław.
- Apresjan, Ju. D. (1994). *Naiwny obraz świata a leksykografia*, „Etnolingwistyka”, t. 6, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 5–12.
- Baczyńska, A. (2014). *Symbolika zwierzęca w ludowej pieśni miłosnej*, „Maska. Magazyn Antropologiczno-Społeczno-Kulturowy”, nr 22: Zwierzęta, s. 214–228.
- Bakke, M. (2007). *Między nami zwierzętami. O emocjonalnych związkach między ludźmi i innymi zwierzętami*, „Teksty Drugie”, nr 1 (2), s. 222–234, <http://ewa.home.amu.edu.pl/Bakke,%20Miedzy%20nami%20zwierzetami.pdf>, dostęp: 10.07.2024.
- Bakke, M. (2011). *Studia nad zwierzętami. Od aktywizmu do akademii i z powrotem?*, „Teksty Drugie”, nr 3 (129), s. 193–204.
- Balowska, G. (2013). *Czeskie dziewiętnasto- i dwudziestowieczne porównania z komponentem 'zwierzę'*, „Bohemistyka”, nr 4, s. 243–265.
- Balowski, M., Chlebda, W. (red.). (2001). *Frazeografia słowiańska: księga pamiątkowa poświęcona prof. dr hab. Halinie A. Lilicz*, Opole.
- Bańka-Kowalczyk, M., Traczyk, K. (2014). *Językowy obraz jeża w polszczyźnie*, „Maska. Magazyn Antropologiczno-Społeczno-Kulturowy”, nr 22: Zwierzęta, s. 111–122.
- Bańko, M. (2004). *Słownik porównań*, Warszawa.
- Bartmiński, J. (1980b). *Koń*, [w:] *Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny*, red. J. Bartmiński, Wrocław, s. 119–144.
- Bartmiński, J. (1985). *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki*, [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. 3, red. M. Basaj, D. Rytel, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, s. 23–53.
- Bartmiński, J. (1988). *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji*, [w:] *Konotacja*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 169–183.
- Bartmiński, J. (2001a). *Język w kontekście kultury*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 13–22.
- Bartmiński, J. (2001b). *O językowym obrazie świata Polaków końca XX wieku*, [w:] *Polszczyzna XX wieku*, red. S. Dubisz, S. Gajda, Warszawa, s. 27–53.
- Bartmiński, J. (2004a). *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 103–120.
- Bartmiński, J. (2009). *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin.
- Bartmiński, J. (2010). *Pojęcie językowego obrazu świata i sposoby jego operacjonalizacji*, [w:] *Jaka antropologia literatury jest dzisiaj możliwa*, red. P. Czapliński, A. Legeżyńska, M. Telicki, Poznań, s. 155–178.
- Bartmiński, J. (red.). (2004b). *Językowy obraz świata*, Lublin.
- Bartmiński, J., Chlebda, W. (2008). *Jak badać językowo-kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów?*, „Etnolingwistyka”, t. 20, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 11–27.
- Bartmiński, J., Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2016). *O lubelskim Słowniku stereotypów i symboli ludowych*, [w:] *Лексикологија и лексикографија у светлу савремених приступа. Зборник научних радова*, Београд, s. 355–376.
- Bartmiński, J., Panasiuk, J. (1993). *Stereotypy językowe*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2: *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wrocław, s. 363–380.
- Bartmiński, J., Tokarski, R. (1986). *Językowy obraz świata a spójność tekstu*, [w:] *Teoria tekstu. Zbiór studiów*, red. T. Dobrzyńska, Wrocław, s. 65–81.

- Bartmiński, J., Kielak, O., Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2015). *Dlaczego wąż nie ma nóg. Zwierzęta w ludowych przekazach ustnych*, Lublin.
- Bartwicka, H. (1992). „Metafory zwierzęce” w języku polskim i rosyjskim, [w:] *Lexicographica Slavica. Profesorowi Andrzejowi Bogusławskiemu*, red. J. Wawrzyńczyk, Toruń, s. 7–14.
- Basaj, M. (1996). Nazwy zwierząt jako komponenty porównań frazeologicznych, [w:] *Systemy zoonimiczne w językach słowiańskich*, red. S. Warchoł, Lublin, s. 281–287.
- Batko-Tokarz, B. (2010a). Klasyfikacja tematyczna w słowniku języka polskiego – wyzwania i problemy badawcze (na przykładzie definicji nazw zwierząt), [w:] *Symbolae grammaticae in honorem Boguslai Dunaj*, red. R. Przybylska, J. Kaś, K. Sikora, Kraków, s. 285–294.
- Batko-Tokarz, B. (2010b). Pomiędzy klasyfikacją naukową a potocznym widzeniem świata – wewnętrzny podział pola tematycznego dotyczącego zwierząt, „Język Polski”, t. XC, s. 256–265.
- Batko-Tokarz, B. (2017). Antropocentryzm tematycznych klasyfikacji słownictwa, „Polonica”, t. XXXV, s. 149–166, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_17651_POLON_37_1, dostęp: 10.07.2024.
- Bąba, S. (1998). *Materiały do bibliografii polskiej. Prace opublikowane w latach 1945–1995*, Poznań.
- Bąba, S. (2003). *Materiały do bibliografii frazeologii polskiej. Prace opublikowane w latach 1996–2000*, Poznań.
- Bąba, S. (2008). *Materiały do bibliografii frazeologii polskiej. Prace opublikowane w latach 2001–2005*, Poznań.
- Bąba, S. (2009a). *Frazeologia polska. Studia i szkice*, red. P. Fliciński, K. Skibski, Poznań.
- Bąba, S. (2009b). Warianty zwrotu oddać niedźwiedzią przysługę, [w:] S. Bąba, *Frazeologia polska. Studia i szkice*, red. P. Fliciński, K. Skibski, Poznań, s. 285–290.
- Bąba, S., Skibski, K., Szczyszek, M. (red.). (2010). *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*, Poznań.
- Benedyktowicz, Z. (1988). Stereotyp – obraz – symbol. O możliwościach nowego spojrzenia na stereotyp, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Etnograficzne”, z. 24 (869), s. 7–35.
- Biniewicz, J. (2007). Zwierzęta w dyskursie naukowym, [w:] *Bestie, żywy inwentarz i bracia mniejsi. Motywy zwierzęce w mitologiach, sztuce i życiu codziennym*, red. P. Kowalski, K. Leńska-Bąk, M. Sztandara, Opole, s. 9–19.
- Bird, J. (2010). *Hodowla konia w zgodzie z naturą. Jak zadbać o zdrowie i szczęście konia*, przeł. E. Nogacka, Warszawa.
- Bląjet, Z. (2014). Kilka uwag o symbolice psa w kulturze Badachszanu, „Maska. Magazyn Antropologiczno-Społeczno-Kulturowy”, nr 22: Zwierzęta, s. 134–142.
- Bogdanowicz, E. (2013). O pojęciu konotacji w lingwistyce (na przykładach polskich i rosyjskich), „Studia Wschodniosłowiańskie”, t. 13, s. 7–17.
- Bogusławski, A. (1976). O zasadach rejestracji jednostek języka, „Poradnik Językowy”, nr 8, s. 356–364.
- Bogusławski, A. (1978). *Jednostki języka a produkty językowe. Problem tzw. orzeczeń peryfrastycznych*, [w:] *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, red. M. Szymczak, Wrocław, s. 15–30.

- Bogusławski, A. (1989). *Uwagi o pracy nad frazeologią*, [w:] *Studia z polskiej leksykografii współczesnej*, t. 3, red. Z. Saloni, Białystok, s. 13–30.
- Bogusławski, A. (1994). *Sprawy słowa. Word Matters*, Warszawa.
- Bołęba, K., Bocheński, T. (2014). „Z ciebie łania jak z kozich cyców kastaniety”. *Animalizmy w socjolekcie młodzieżowym na przykładzie Miejskiego słownika slangu i mowy młodzieżowej*, „Maska. Magazyn Antropologiczno-Społeczno-Kulturowy”, nr 22: *Zwierzęta*, s. 95–110.
- Borowiec, H. (1995a). *Dąb, osa, wróbel w języku dzieci*, „Etnolingwistyka”, t. 7, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 53–62.
- Borowiec, H. (1995b). *Nazwy zwierząt i roślin w świadomości językowej dzieci*, [w:] *Językowy obraz świata dzieci i młodzieży*, red. J. Ożdżyński, Kraków, s. 87–98.
- Bralewski, D. (2005). *Czy przysłowie jest jednostką języka?*, [w:] *Problemy Frazeologii Europejskiej*, t. 7, red. A. M. Lewicki, s. 9–24.
- Bubak, J. (1998). *Zoonimia – nazwy zwierząt*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa–Kraków, s. 329–341.
- Burska-Ratajczyk, B. (2021). *Antropocentryczne nacechowanie frazeologizmów z nazwami ptaków*, „*Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies*”, nr 1 (7): *Mity – stereotypy – uprzedzenia*, red. J. Tymieniecka-Suchanek, A. Mitek-Dziemba, s. 1–14.
- Buttler, D. (1977). *Polskie słownictwo potoczne*, „*Poradnik Językowy*”, nr 3, s. 89–98.
- Buttler, D. (1978). *Kategorie semantyczne leksyki potocznej*, [w:] *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, red. M. Szymczak, Wrocław, s. 37–45.
- Buttler, D. (1980). *Frazeologia polska. Ćwiczenia dla cudzoziemców*, Warszawa.
- Bystron, J. S. (1933). *Przysłowia polskie*, Kraków.
- Cavalieri, P. (2011). *Dyskusja o zwierzętach: drugie spojrzenie*, [w:] *W obronie zwierząt*, red. P. Singer, przeł. M. Betley, Warszawa, s. 105–120.
- Chlebda, W. (1991). *Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy*, Opole.
- Chlebda, W. (1993). *Słownik a „dwuoczne postrzeganie świata”*, [w:] *O definicjach i definiowaniu*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin, s. 195–205.
- Chlebda, W. (1995). „Человек незнающий” в зоопарке, или Портреты животных в двуязычной лексикографии, [w:] *Tekst i słownik w nauczaniu języka i literatury rosyjskiej*, red. W. Chlebda, Opole, s. 187–191.
- Chlebda, W. (1997). *W stronę frazeologii pragmatycznej*, „*Poradnik Językowy*”, nr 2, s. 1–10.
- Chlebda, W. (1998). *Stereotyp jako jedność języka, myślenia i działania*, [w:] *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*, red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, Wrocław, s. 31–41.
- Chlebda, W. (2000). *Płaszczyzny oglądu językowego obrazu świata w opisie semantycznym języka*, [w:] *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*, red. S. Gajda, Opole, s. 163–178.
- Chlebda, W. (2001). *Frazematyka*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 335–342.
- Chlebda, W. (2005). *Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne*, Opole.
- Chlebda, W. (2007a). *Człowiek Niewidzący w zoologu albo zwierzęta w polskim opisie słownikowym*, [w:] *Bestie, żywy inwentarz i bracia mniejsi. Motywy zwierzęce*

- w mitologiach, sztuce i życiu codziennym, red. P. Kowalski, K. Łeńska-Bąk, M. Sztandara, Opole, s. 21–32.
- Chlebda, W. (2009). *Idiomytkon 4: Gdzie jesteśmy, dokąd zmierzamy (i parę zdań o tym, skąd przychodzimy)*, [w:] *Podręczny idiomytkon polsko-rosyjski*, z. 4, red. W. Chlebda, Opole, s. 9–36.
- Chlebda, W. (2010a). *Europa na językach. Wprowadzenie do zeszytu 5*, [w:] *Podręczny idiomytkon polsko-rosyjski*, z. 5, red. W. Chlebda, Opole, s. 7–10.
- Chlebda, W. (2010c). *Skrzydlate słowa a frazeologia*, [w:] *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*, red. S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszek, Poznań, s. 9–20.
- Chlebda, W. (2016). *Słownik, frazeologia i opisywanie człowieka*, [w:] *Podręczny idiomytkon polsko-rosyjski*, z. 8, red. W. Chlebda, Opole, s. 9–36.
- Chlebda, W. (red.). (2007b). *Frazeologia a językowe obrazy świata przełomu wieków*, Opole.
- Chlebda, W. (red.). (2010b). *Na tropach reproduktów. W poszukiwaniu wielowyrzutowych jednostek języka*, Opole.
- Chmielowiec, M. (1931). *Czasowniki zwierzęce*, „Język Polski”, t. XVI, s. 87–90.
- Czapiga, A. (2002). *О метафоризации значений (на примере названий животных в русском, польском и английском языках)*, [w:] *Świat Słowian w języku i kulturze III*, red. E. Komorowska, Ż. Kozicka-Borysowska, Szczecin, s. 35–40.
- Czapiga, A. (2004). *Uskrzydłona przenośnia – na materiale metafor pola semantycznego ptaki (w języku polskim, rosyjskim i angielskim)*, [w:] *Słowianie w Europie. Historia, kultura, język*, Kraków, s. 295–302.
- Czapiga, A. (2005a). *Opis zdań z metaforami odzwierzęcymi w pozycji argumentu (na materiale języka polskiego, rosyjskiego i angielskiego)*, „Studia Wschodniosłowiańskie”, t. 5, Białystok, s. 241–252.
- Czapiga, A. (2005b). *O metaforach pola semantycznego młode zwierzęta w języku polskim, rosyjskim i angielskim*, „Studia Rusycystyczne Akademii Świętokrzyskiej”, z. 15, Kielce, s. 122–129.
- Czapiga, A. (2006). *Z badań nad funkcją składniową metafor odzwierzęcych w języku polskim, rosyjskim i angielskim*, „Studia Wschodniosłowiańskie”, t. 6, Białystok, s. 239–246.
- Czapiga, A. (2007a). *Analiza wybranych elementów pola semantycznego koń (na materiale języka polskiego, rosyjskiego i angielskiego)*, [w:] *Literatury i języki wschodniosłowiańskie z perspektywy początku XXI wieku*, red. A. Ksenicz, B. Tichoniuk, Zielona Góra, s. 265–270.
- Czapiga, A. (2007b). *Językowy obraz wilka w kulturze polskiej, rosyjskiej i angielskiej*, [w:] *Świat Słowian w języku i kulturze. Językoznawstwo*, red. E. Komorowska, A. Krzanowska, Szczecin, s. 50–56.
- Czapiga, A. (2008a). *Językowy obraz myszy w kulturze polskiej, rosyjskiej i angielskiej*, [w:] *Świat Słowian w języku i kulturze IX. Językoznawstwo. Semantyka. Pragmatyka. Kognitywizm*, red. E. Komorowska, A. Porchawka-Mulicka, Szczecin, s. 26–31.
- Czapiga, A. (2008b). *Antroponimiczne metafory odzwierzęce w języku polskim, rosyjskim i angielskim*, Rzeszów.

- Czapiga, A. (2009). Языковая картина обезьяны в русской, польской и английской культурах, [w:] *Коммуникативные аспекты грамматики и текста*, red. Z. Czapiga, A. Czapiga, Rzeszów, s. 227–235.
- Czapiga, A. (2010). Językowy obraz motyla w kulturze polskiej, rosyjskiej i angielskiej, [w:] *Język, kultura i świat roślin. Księga pamiątkowa ofiarowana profesor Halinie Chodurskiej*, red. E. Komorowska, D. Stanulewicz, Szczecin, s. 32–37.
- Czurak, M. (1988). Frazeologia określająca cechy charakteru człowieka, [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. 4, red. M. Basaj, D. Rytel, s. 147–151.
- Danielewiczowa, M. (1993). O pojęciu konotacji wartościującej, [w:] *Studia semantyczne*, red. R. Grzegorzczkowska, Z. Zaron, Warszawa, s. 131–142.
- Dąbrowska, A. (2000). Tę żabę trzeba zjeść. Językowo-kulturowy obraz żaby w polszczyźnie, [w:] „Język a Kultura”, t. 13: *Językowy obraz świata i kultura*, red. J. Anusiewicz, A. Dąbrowska, s. 181–203.
- Dąbrowska, A. (red.). (2003a). „Język a Kultura”, t. 15: *Opozycja homo – animal w języku i kulturze*, Wrocław.
- Dąbrowska, A. (2003b). Węzem pożądań wejdę do twojej duszy – nazwy zwierząt w polskim słownictwie erotycznym, [w:] „Język a Kultura”, t. 15: *Opozycja homo – animal w języku i kulturze*, red. A. Dąbrowska, s. 52–56.
- Decyk, W. (1996). Motywacyjność zoonimów, „Poradnik Językowy”, nr 10, s. 52–56.
- Diamond, J. (1991/1998). Trzeci szympan. Ewolucja i przyszłość zwierzęcia zwanego człowiekiem, przeł. J. Weiner, Warszawa.
- Dobříková, M., Kysel, M. (2014). Fauna we frazeologii starotestamentowych przypowieści, [w:] *Životnije u frazeološkom ruhu*, red. I. Vidović Bolt, Zagreb, <https://openbooks.ffzg.unizg.hr/index.php/FFpress/catalog/view/115/190/8681>, dostęp: 20.06.2024.
- Doroszkievicz, M. (2003). Opozycja homo – animal w metaforyce i frazeologii prasy codziennej z okresu wyborów prezydenckich 1996 w Rosji, [w:] „Język a Kultura”, t. 15: *Opozycja homo – animal w języku i kulturze*, red. A. Dąbrowska, s. 143–155.
- Duda, M. (2016). Ciało człowieka we frazeologii okolic Tarnowa, [w:] *Słowiańska frazeologia gwarowa*, red. M. Rak, K. Sikora, Kraków, s. 125–135.
- Dziamska-Lenart, G. (2018). *Frazeografia polska: teoria i praktyka*, Poznań.
- Dziamska-Lenart, G., Liberek, J. (red.). (2016). *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Geneza dawnych i nowych frazeologizmów polskich*, Poznań.
- Dzik, J. (2015). *Zoologia. Różnorodność i pokrewieństwa zwierząt*, Warszawa.
- Dzik, J. (2016). Ile zwierzęcia jest w człowieku? Z prof. Jerzym Dzikim rozmawia Wojciech Mikołuszek, „Nauka dla Każdego”, dodatek „Gazety Wyborczej”, 17 maja 2016 r., s. 8–9.
- Dźwigoł, R. (2014). Ni pies, ni bies – jednostki frazeologiczne z komponentami ‘pies’ i ‘diabeł’ w polszczyźnie, [w:] *Životnije u frazeološkom ruhu*, red. I. Vidović Bolt, Zagreb, <https://openbooks.ffzg.unizg.hr/index.php/FFpress/catalog/view/115/190/8682>, dostęp: 20.06.2024.
- Foer, J. S. (2013). *Zjadanie zwierząt*, przeł. D. Dymińska, Warszawa.
- Frazer, J. G. (1996). *Złota gałąź*, przeł. H. Krzeczkowski, Warszawa.

- Gasz, A. (2021). *Żresz jak świnia! Jedz jak człowiek! – czyli o niektórych stereotypach językowych dotyczących jedzenia*, „Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies”, nr 2 (8): Mity – stereotypy – uprzedzenia, s. 1–18.
- Gawel, A. (2000). *Sowa w polskiej tradycji ludowej*, [w:] *Sowa w naturze i kulturze*, red. J. Sokólska, Supraśl, s. 66–83.
- Giel, K. (2014). *Nauczanie frazeologizmów zoonimicznych na podstawowym poziomie nauki języka chorwackiego jako obcego*, [w:] *Životnije u frazeološkom ruhu*, red. I. Vidović Bolt, Zagreb, <https://openbooks.ffzg.unizg.hr/index.php/FFpress/catalog/view/115/190/8686>, dostęp: 19.07.2024.
- Godlewski, G., Mencwel, A., Sulima, R. (oprac.). (2003). *Antropologia słowa*, red. G. Godlewski, Warszawa.
- Gołdowski, K. (2014). *Ryba – trofeum, potwór z głębin czy równorzędny przeciwnik? O językowym obrazie ryb w wędkarskich opowieściach*, „Maska. Magazyn Antropologiczno-Społeczno-Kulturowy”, nr 22: Zwierzęta, s. 143–153.
- Góra, A. (1995). *Bocian w słowiańskich wyobrażeniach ludowych*, „Etnolingwistyka”, t. 7, red. J. Bartmiński, Wrocław, s. 33–46.
- Góra, A. (2000). *O zasadach opisu zwierząt w słowiańskiej kulturze ludowej*, „Etnolingwistyka”, t. 12, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 251–263.
- Grabias, S. (1981). *O ekspresywności języka. Ekspresja a słowotwórstwo*, Lublin.
- Grabowska, B. (2012). *Kartezjańska koncepcja zwierzęcia-maszyny i jej konsekwencje*, „Filo – Sofija”, nr 12 (17), s. 39–49.
- Grabowska, B. (2014). *Zmiany relacji człowiek – zwierzę, czyli cena postępu*, „Kultura i Wartości”, nr 2 (10), s. 105–120.
- Grzegorzczkova, R. (1988). *Władanie językiem a wiedza o świecie*, [w:] *Konotacja*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 121–128.
- Grzegorzczkova, R. (1993). *Znaczenie wyrażeń a wiedza o świecie*, [w:] *O definicjach i definiowaniu*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin, s. 73–82.
- Grzegorzczkova, R. (1998). *O rozumieniu prototypu i stereotypu we współczesnych teoriach semantycznych*, [w:] „Język a Kultura”, t. 12: Stereotyp jako przedmiot lingwistyki: teoria, metodologia, analizy empiryczne, red. J. Bartmiński, J. Anusiewicz, s. 109–115.
- Grzegorzczkova, R. (2001). *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, Warszawa.
- Grzegorzczkova, R. (2004). *Pojęcie językowego obrazu świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 39–46.
- Grzegorzczkova, R. (2009). *Punkty dyskusyjne w rozumieniu pojęcia językowego obrazu świata – widziane z perspektywy badań porównawczych*, „Etnolingwistyka”, t. 21, red. J. Bartmiński, s. 15–29.
- Grzegorzczkova, R. (2011). *Jeszcze o rozumieniu JOS-u w perspektywie badań porównawczych*, „Etnolingwistyka”, t. 23, red. J. Bartmiński, s. 217–225.
- Grzegorzczkova, R., Pajdzińska, A. (red.). (1996). *Językowa kategoryzacja świata*, Lublin.
- Gurbisz, J. (1982). *Połączenia wyrazowe z leksemami zoosemantycznymi. Próba interpretacji danych ankiety frazeologiczno-paremiologicznej*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego, Filologia Rosyjska”, nr 10, s. 79–86.
- Guz, M. (2012). *Językowy obraz świata u wybranych przedstawicieli lingwistyki niemieckiej, amerykańskiej i polskiej*, Poznań.
- Hampl, L. (2012). *Ptactwo we frazeologii czeskiej i polskiej*, Bielsko-Biała.

- Hampl, L. (2013). *Świat awifauny w polskich i czeskich przekładach Pisma Świętego (sowy i jaskółki)*, Bielsko-Biała.
- Hampl, L. (2014). *Świat awifauny II w polskich i czeskich przekładach Pisma Świętego (ptactwo czyste i nieczyste)*, Bielsko-Biała.
- Hampl, L. (2015). Interpretacja PTACTWA w czeskich i polskich związkach frazeologicznych z zakresu tradycji ludowej przepowiadania pór roku (z wykorzystaniem zwierzęcych/ptasich nazw), [w:] „Język a Kultura”, t. 25: *Struktura słownictwa a interpretacja świata*, red. M. Misiak, J. Kamieniecki, s. 103–119.
- Hampl, L. (2016). *Świat awifauny III w polskich i czeskich przekładach Pisma Świętego (rodzina krukowatych – kawka, wrona, kruk, gawron i sójka)*, Bielsko-Biała.
- Hoły-Luczaj, M. (2013). Odrzućmy drabinę bytów! Martin Heidegger i ekologia głęboka, „Kwartalnik Filozoficzny”, t. XLI, z. 3, s. 139–159, <https://ruj.uj.edu.pl/server/api/core/bitstreams/d5124004-2c28-4a72-bac3-6636fc187c52/content>, dostęp: 10.07.2024.
- Hołyńska, T. (2000). Dlaczego kłamca łże jak pies?, [w:] *Język – człowiek – kultura. Księga pamiątkowa poświęcona Marianowi Jurkowskiemu*, red. B. Czopek-Kopciuch, Piotrów Trybunalski, s. 127–128.
- Jakubowicz, M. (1999). Badania etymologiczne w rekonstrukcji językowego obrazu świata, [w:] *Przeszłość w językowym obrazie świata*, red. A. Pajdzińska, P. Krzyżanowski, Lublin, s. 117–127.
- Jedlak, S. (2012). Językowy obraz świata polskiej i węgierskiej frazeologii i paremiologii w związkach z leksemem ptak i jego hiponimami, „Acta Philologica”, t. 42, red. B. Kowalik, M. Paryż, Warszawa, s. 14–23.
- Jędrzejko, E. (2000). Frazeologia w przestrzeni lingwistyki „integralnej”. (Uwagi o wieloaspektowości badań frazeologicznych), „Annales UMCS”, nr 18, s. 99–120.
- Jędrzejko, E. (2001). Człowiek miarą wszechrzeczy. Antropocentryzm i historycznokulturowe aspekty staropolskiej frazeologii somatycznej, „Prace Filologiczne”, t. XLVI, s. 233–245.
- Jordanskaja, L., Mielczuk, I. (1988). Konotacja w semantyce lingwistycznej i leksykografii, [w:] *Konotacja*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 9–34.
- Józwiak, J. (2007). Названия животных в русском и польском языках, Poznań.
- Judin, A. W. (2004). Rozumienie terminu obraz świata i model świata w semiotyce i lingwistyce rosyjskiej, „Etnolingwistyka”, t. 16, red. J. Bartmiński, s. 315–323.
- Kalisz, A., Pawlicka, D. (2022). Od ochrony prawnej ku prawom zwierząt – między wiedomością moralną a prawną. Ewolucja podejścia na przykładzie orzecznictwa sądowo-administracyjnego, „Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej”, nr 2 (31), s. 38–53, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_36280_AFPiFS_2022_2_38, dostęp: 10.07.2024.
- Kempf, Z. (1985). Wyrazy gorsze dotyczące zwierząt, „Język Polski”, t. LXV, s. 125–144.
- Kempf, Z. (1989). Dwa aspekty wyrazów negatywnych dotyczących zwierząt, „Język Polski”, t. LXIX, s. 208–209.
- Kępa, D. (2001). Konotacje kulturowe i ich językowe realizacje (na przykładzie leksemu PTAK), [w:] *Współczesna leksyka*, cz. I, red. K. Michalewski, Łódź, s. 141–152.
- Kępa-Figura, D. (2007). Kategoryzacja w komunikacji językowej na przykładzie leksemu ptak, Lublin.

- Kielak, O. (2014a). *Koza i kozioł w polskich przysłowiach oraz wyrażeniach przysłowiowych. Jeden czy dwa językowo-kulturowe obrazy zwierząt*, „LingVaria”, nr 2 (18), s. 235–247.
- Kielak, O. (2014b). *Ludowe rytuały wobec zwierząt domowych. Przykład KROWY*, [w:] *Człowiek w relacji do zwierząt, roślin i maszyn w kulturze*, t. 2, red. J. Tymieniecka-Suchanek, Katowice, s. 33–46.
- Kielak, O. (2014c). „Gdy we święty Wojciech dys, krowy będą dużo mleka dawały”. *Wokół ilości krowiego mleka*, „Maska. Magazyn Antropologiczno-Społeczno-Kulturowy”, nr 22: *Zwierzęta*, s. 190–203.
- Kielak, O. (2016). *Szczeka, warczy, ujada. Psia mowa w polszczyźnie potocznej i ludowej*, [w:] *Współczesny świat słowiański: Słowianie na pograniczu kultur* (materiały e-konferencji naukowej), <http://konferencjabielsko.blogspot.com/2016/05/olga-kielak.html>, dostęp: 19.06.2024.
- Kielak, O. (2017). *Analogie między kobietą ciężarną i cielną krową*, „Etnolingwistyka”, t. 29, red. J. Bartmiński, s. 171–189.
- Kielak, O. (2020). *Zwierzęta domowe w języku i kulturze. Studium etnolingwistyczne*, Lublin.
- Kobos, Z. K. (2011). *Mów do mnie kotku... czyli o uczuciach po polsku i słoweńsku*, „Acta Universitatis Lodzensis”. *Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców*, t. 18, s. 261–267.
- Komorowska, E., Szlachta, A. (2014). *Frazeologizmy i przysłowia z komponentem kot w języku polskim. Aspekt semantyczno-kulturowy*, [w:] *Životnije u frazeološkom ruhu*, red. I. Vidović Bolt, Zagreb, <https://openbooks.ffzg.unizg.hr/index.php/FFpress/catalog/view/115/190/8692>, dostęp: 20.06.2024.
- Koncewicz-Dziduch, E. (2014). *Ptaki w polskiej i chorwackiej frazeologii*, [w:] *Životnije u frazeološkom ruhu*, red. I. Vidović Bolt, Zagreb, <https://openbooks.ffzg.unizg.hr/index.php/FFpress/catalog/view/115/190/8693>, dostęp: 20.06.2024.
- Koncewicz-Dziduch, E. (2020). *Kulturowe aspekty „mowy nienawiści” we frazeologii animalistycznej w języku polskim i chorwackim*, „Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies”, nr 6, s. 301–313.
- Kopaliński, W. (1997). *Koty w worku, czyli z dziejów pojęć i rzeczy*, Warszawa.
- Kowalonek, M. (2009). *Językowy obraz kozy we frazeologii i paremiologii języka polskiego, serbsko-chorwackiego i słoweńskiego*, [w:] *Balkany w XX i XXI wieku. Historia – polityka – kultura*, red. H. Stys, S. Sochacki, Toruń, s. 185–196.
- Kowalski, P. (2019). *Świat ptaków w derywacji frazeologicznej w języku polskim i słoweńskim*, [w:] *Słowiańszczyzna z ptasiej perspektywy*, red. W. M. Baer, Poznań, s. 85–94.
- Koziara, S. (1993). *Pojęcia wartościujące w polskich przekładach Psalterza*, Kraków.
- Koziara, S. (1996). *Symbolika zwierzęca we frazeologii i przysłowiach języka polskiego*, „Ojczyzna Polszczyzna. Kwartalnik dla nauczycieli”, nr 3, s. 57–61.
- Koziara, S. (2001). *Frazeologia biblijna w języku polskim*, Kraków.
- Koziara, S. (2002a). *Losy frazeologizmów biblijnych z nazwami ptaków w języku polskim*, [w:] *Z problemów przekładu i stosunków międzyjęzykowych*, t. 2, red. T. Żebe-rek, T. Borucki, Kraków, s. 191–203.
- Koziara, S. (2002b). *Frazeologizmy pochodzenia biblijnego z nazwami zwierząt w języku polskim*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica”, z. 1, s. 155–164.
- Krasnowolski, A. (1905). *Przenośnię mowy potocznej*, Warszawa.

- Krawczyk, A. (1989). *Język źródłem wiedzy o człowieku*, „Etnolingwistyka”, t. 2, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 27–38.
- Krawczyk, A. (1991). *Ciało człowieka w świetle frazeologii gwarowej*, [w:] „Język a Kultura”, t. 1: *Podstawowe pojęcia i problemy*, red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, s. 143–147.
- Krawczyk-Tyrpa, A. (1987). *Frazeologia somatyczna w gwarach: związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych cechami części ciała*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Krawczyk-Tyrpa, A. (2001). *Tabu w dialektach polskich*, Bydgoszcz.
- Krzyżanowska, A. (1998). *Ostatnia podróż – czyli polska i francuska metaforyka śmierci*, „Etnolingwistyka”, t. 9/10, red. J. Bartmiński, s. 93–109.
- Krzyżanowski, J. (1960). *Mądrej głowie dość dwie słowie*, t. 1: *Trzy centurie przysłów polskich*, t. 2: *Dwie centurie przysłów polskich*, Warszawa.
- Krzyżanowski, J. (1994). *Mądrej głowie dość dwie słowie. Pięć centurij przysłów polskich i diabelskich tuzin z hakiem*, t. I–II, Warszawa.
- Kucharzyk, R. (2010). *Słownictwo odantroponimiczne w gwarach polskich*, Kraków.
- Kulik, R. (2010). *Czy możliwa jest integracja antropocentryzmu z biocentryzmem?*, „Dziki Życie”, nr 10 (196), <http://dzikiezycie.pl/archiwum/2010/pazdziernik-2010/czy-mozliwa-jest-integracja-antropocentryzmu-z-biocentryzmem>, dostęp: 10.09.2024.
- Kurkowska, H., Skorupka, S. (2001). *Stylistyka polska. Zarys*, Warszawa.
- Kurosz, K. (2017). *Czy w prawie polskim dopuszczalne jest zadośćuczynienie pieniężne za śmierć zwierzęcia*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, nr 1, s. 131–160.
- Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things*, Chicago.
- Lakoff, G., Johnson, M. (1988). *Metafory w naszym życiu*, przeł. H. Kardela, P. Łozowski, Warszawa.
- Lejman, J. (2020). *Filozoficzne źródła naszego stosunku do zwierząt. O aksjologicznym statusie zwierząt i ludzi*, „Ethos. Kwartalnik Instytutu Jana Pawła II KUL”, t. 26, nr 2 (102), s. 67–95.
- Leks-Bujak, E. (2009). *Stosunek człowieka do zwierząt a koncepcja zrównoważonego rozwoju*, „Problemy Ekorozwoju”, t. 4, nr 2, s. 83–88, <http://yadda.icm.edu.pl/baztech/element/bwmeta1.element.baztech-article-BPL2-0012-0022>, dostęp: 10.07.2024.
- Lewandowski, A., Radkiewicz, J. (1991). *Bocian w mowie i folklorze*, Zielona Góra.
- Lewicki, A. M. (1974). *Aparat pojęciowy frazeologii*, [w:] *Z badań nad literaturą i językiem*, red. L. Ludorowski, W. Magnuszewski, Warszawa, s. 135–151.
- Lewicki, A. M. (1982b). *O motywacji frazeologizmów*, [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. 1, red. M. Basaj, D. Rytel, Wrocław, s. 33–47.
- Lewicki, A. M. (1985). *Motywacja globalna frazeologizmów. Znaczenie przenośne, symboliczne i stereotypowe*, [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. 3, red. M. Basaj, D. Rytel, Wrocław, s. 7–23.
- Lewicki, A. M. (1999). *Od przysłowia do frazeologizmu*, [w:] *Studia lingwistyczne ofiarowane Profesorowi Kazimierzowi Polańskiemu na 70-lecie Jego urodzin*, red. W. Boryś, L. Bednarczuk, Katowice, s. 157–163.
- Lewicki, A. M. (2003). *Studia z teorii frazeologii*, Łask.
- Lewicki, A. M. (2007). *Rozwój frazeologii w ostatnim ćwierćwieczu*, [w:] *Problemy Frazeologii Europejskiej*, t. VIII, red. A. M. Lewicki, s. 9–14.

- Lewicki, A. M., Pajdzińska, A. (2001). *Frazeologia*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 315–333.
- Liberek, J. (2010). *Zmiany w zasobie frazeologicznym współczesnej polszczyzny*, [w:] *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*, red. S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszek, Poznań, s. 33–56.
- Libura, A. (2001). *Wielki łańcuch bytów jako element językowego obrazu świata i zasada współorganizująca semantykę tekstów artystycznych*, [w:] *Semantyka tekstu artystycznego*, red. A. Pajdzińska, R. Tokarski, Lublin, s. 191–206.
- Libura, A. (2003). *Wartościowanie związane z wybranymi przedpojęciowymi schematami wyobrażeniowymi na przykładzie nazw części ciała ludzi i zwierząt*, [w:] *„Język a Kultura”*, t. 15: *Opozycja homo – animal w języku i kulturze*, red. A. Dąbrowska, s. 117–127.
- Lovejoy, A. O. (2009). *Wielki łańcuch bytu. Studium historii pewnej idei*, przeł. A. Przybylski, Gdańsk.
- Łozowski, P. (1999). *Panchronia, czyli językoznawstwo bez synchronii*, [w:] *Przeszłość w językowym obrazie świata*, red. A. Pajdzińska, P. Krzyżanowski, Lublin, s. 25–50.
- Łukaszuk, A. (2012). *Wierzchowce bogów. Motyw konia w wierzeniach i sztuce Słowian i Skandynawów*, Szczecin.
- Maćkiewicz, J. (1999a). *Kategoryzacja a językowy obraz świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 47–55.
- Maćkiewicz, J. (1999b). *Wyspa – językowy obraz wycinka rzeczywistości*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 193–206.
- Maćkiewicz, J. (1999c). *Co to jest „językowy obraz świata”?*, „Etnolingwistyka”, t. 11, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 7–24.
- Majer-Baranowska, U. (1988). *Z historii użycia terminu konotacja*, [w:] *Konotacja*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 185–202.
- Maliszewski, B. (2003). *Stereotypizacja i profilowanie symbolicznych znaczeń wybranych zwierząt w językowo-potocznym obrazie świata*, „Poradnik Językowy”, nr 8, s. 22–35.
- Maliszewski, B. (2004). *Deskryptywne konotacje zwierząt*, „Poradnik Językowy”, nr 10, s. 46–58.
- Margul, T. (1996). *Zwierzę w kulcie i micie*, Lublin.
- Markowski, A. (1992). *Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny*, t. II, Wrocław.
- Martuszevska, A. (red.). (1993). *Literacka symbolika zwierząt*, Gdańsk.
- Mason, J., Finelli, M. (2011). *Nowa, wspaniała farma?*, [w:] *W obronie zwierząt*, red. P. Singer, przeł. M. Betley, Warszawa, s. 152–178.
- Mazur, P. (2021). *Status prawny zwierząt pokrzywdzonych w wyniku popełnienia przestępstw stypizowanych w ustawie o ochronie zwierząt z 21.08.1997 r.*, „Prawo w Działaniu”, t 47: *Sprawy Karne*, red. Ł. Pohl, s. 106–116, <https://pww.iws.gov.pl/wp-content/uploads/2021/11/Pawel-Mazur.pdf>, dostęp: 10.07.2024.
- Melnyk, N. (2015). *Семантика зооморфизмов в составе русских, украинских и польских паремий (гендерный аспект)*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Slavica Wratislaviensis”, t. CLX, Wrocław, s. 125–134.
- Melnyk, N. (2016). *Obrazy zwierząt udomowionych i dzikich w paremiach polskich, rosyjskich i ukraińskich*, „Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies”, nr 2: *Reprezentacje*, red. J. Tymieniecka-Suchanek, s. 237–249.

- Michow, E. (2014). *Semantyka polskich i bułgarskich frazeologizmów somatycznych motywowana funkcjami części ciała człowieka*, Kielce.
- Mikołajczak, A. (2021). *Rola pszczoł i wosku pszczelego w tworzeniu głągolicznych liter*, „Poznańskie Studia Slawistyczne”, nr 20: *Studia animalia* 1. *Obraz zwierząt w języku, literaturze i kulturze*, red. A. Samardzić, I. Vidović Bolt, s. 239–257.
- Młynarczyk, E. (2013). *Nie święci garnki lepią. Obraz rzemiosła utrwalony w polskiej frazeologii*, Kraków.
- Młynarczyk, E. (2014). *Frazeologizmy i przysłowia rzemieślnicze z komponentem animalistycznym*, [w:] *Životnije u frazeološkom ruhu*, red. I. Vidović Bolt, Zagreb, <https://openbooks.ffzg.unizg.hr/index.php/FFpress/catalog/view/115/190/8697>, dostęp: 20.06.2024.
- Moch, W. (2000). *Nie obrażać zwierząt!*, [w:] Z. Saniewska-Mochowa, W. Moch, *Poradnik Językowy. Polskie gadanie*, Wrocław, s. 97–100.
- Mokijenko, W., Walter, H. (red.). (2008). *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich. Frazeologia*, Opole.
- Molik, E., Milejska, P. (2012). *Zachowania dziedziczne i sposoby komunikowania się owiec*, „Przegląd Hodowlany”, nr 3–4, s. 18–19.
- Morris, D. J. (1967/1974). *Naga małpa*, przeł. J. Prokopiuk, T. Bielecki i in., Warszawa.
- Mosiołek, K. (1992). *Stereotypy psa zawarte w języku polskim*, „Poradnik Językowy”, nr 4, s. 301–304.
- Mosiołek, K. (1993). *Obraz kota w języku polskim w zestawieniu z francuskim*, [w:] *Studia semantyczne*, red. R. Grzegorzczkova, Z. Zaron, Warszawa, s. 47–70.
- Mosiołek, K. (1994). *Stereotypy samicy niektórych zwierząt domowych przekazywane przez polszczyznę i język francuski*, „Poradnik Językowy”, nr 3, s. 23–28.
- Mosiołek-Kłosińska, K. (1995a). *Językowa konceptualizacja rzeczywistości*, „Przegląd Humanistyczny”, nr 3 (330), s. 133–138.
- Mosiołek-Kłosińska, K. (1995b). *Motywacja związków frazeologicznych zawierających wyrazy pies i kot*, „Etnolingwistyka”, t. 7, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 21–31.
- Mosiołek-Kłosińska, K. (1997). *Antropocentryzm leksyki zwierzęcej*, [w:] *Semantyczna struktura słownictwa i wypowiedzi*, red. R. Grzegorzczkova, Z. Zaron, Warszawa, s. 71–77.
- Mosiołek-Kłosińska, K. (1998). *Stereotypy konia przekazywane przez język polski i francuski*, [w:] „Język a Kultura”, t. 12: *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki: teoria, metodologia, analizy empiryczne*, red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, s. 266–271.
- Moszyński, K. (1967). *Kultura ludowa Słowian*, t. I–II, Warszawa.
- Müldner-Nieckowski, P. (2007). *Frazeologia poszerzona*, Warszawa.
- Muszyński, Z. (1988). *Problem wiedzy pozajęzykowej w badaniach lingwistycznych*, [w:] *Konotacja*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 129–153.
- Nowakowska, A. (1991). *Obraz świata zwierząt we frazeologii polskiej i francuskiej*, „Poradnik Językowy”, nr 9–10, s. 361–368.
- Nowakowska, A. (2003). *Człowiek jak zwierzę. Sfrazologizowane porównania doczasownikowe na podstawie Słownika frazeologicznego języka polskiego*, [w:] „Język a Kultura”, t. 15: *Opozycja homo – animal w języku i kulturze*, red. A. Dąbrowska, s. 97–103.
- Nowakowska, A. (2005). *Świat roślin w polskiej frazeologii*, Wrocław.

- Nowakowska, A. (2010). *Porównania frazeologiczne (zarys problematyki)*, [w:] *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*, red. S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszek, Poznań, s. 77–86.
- Nowakowska, A. (2013). *Sfrazeologizowane konstrukcje porównawcze w polskiej frazeologii*, [w:] *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Między teorią a praktyką frazeograficzną*, red. G. Dziamska-Lenart, J. Liberek, Poznań, s. 39–49.
- Orlik, P. (2017). *Przekraczanie tradycji przyznawania człowiekowi uprzywilejowanej pozycji wobec zwierząt w aktach uobecniania indyferencji*, „*Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna*”, t. 6, nr 1, s. 109–128.
- Oronowicz-Kida, E. (2022). *Zwierzę jak człowiek, czyli antropomorfizacja psów w zoonimach i zoochrematonimach*, „*Prace Językoznawcze*”, nr XXIV/2, s. 35–46.
- Pado, A. (1987). *Leksmy o znaczeniu «zwierzę» w składzie rosyjskich i polskich związków frazeologicznych*, [w:] *Słownictwo języków słowiańskich w aspekcie porównawczym*, red. M. Łesiów, Lublin, s. 137–144.
- Pajdzińska, A. (1982). *Elementy motywujące znaczenie w składzie związków frazeologicznych*, [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. 1, red. M. Basaj, D. Ryteł, s. 81–87.
- Pajdzińska, A. (1988a). *Związki frazeologiczne nazywające akty mowy. Semantyka i składnia*, Lublin.
- Pajdzińska, A. (1988b). *Udział konotacji leksykalnej w motywacji frazeologizmów*, [w:] *Konotacja*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 67–82.
- Pajdzińska, A. (1990a). *Antropocentryzm frazeologii potocznej*, „*Etnolingwistyka*”, t. 3, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 59–68.
- Pajdzińska, A. (1990b). *Jak mówimy o uczuciach? Poprzez analizę frazeologizmów do językowego obrazu świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 87–107.
- Pajdzińska, A. (1991). *Wartościowanie we frazeologii*, [w:] „*Język a Kultura*”, t. 3: *Wartości w języku i w tekście*, red. J. Puzynina, J. Anusiewicz, s. 15–29.
- Pajdzińska, A. (1995). *Motywacja semantyczna przymiotników wartościujących*, „*Etnolingwistyka*”, t. 7, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 5–20.
- Pajdzińska, A. (1996). *Znaczenie związku frazeologicznego*, [w:] *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, t. 1, red. Z. Krążyńska, Z. Zagórski, Poznań, s. 168–173.
- Pajdzińska, A. (2001a). *O znaczeniu związku frazeologicznego (raz jeszcze)*, [w:] *Problemy Frazeologii Europejskiej*, t. 4, red. A. M. Lewicki, Lublin, s. 11–18.
- Pajdzińska, A. (2001b). *My, to znaczy...: z badań językowego obrazu świata*, „*Teksty Druge: teoria literatury, krytyka, interpretacja*”, nr 1 (66), s. 33–53.
- Pajdzińska, A. (2002). *Frazeologia w paradygmacie kognitywistycznym*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych X. Językoznawstwo. Prace na XIII Międzynarodowy Kongres Slawistów w Lublanie 2003*, red. H. Popowska-Taborska, Z. Rudnik-Karwato-wa, J. Rusek, J. Siatkowski, Warszawa, s. 175–181.
- Pajdzińska, A. (2004). *Wielonurtowość współczesnych badań frazeologicznych*, „*Poradnik Językowy*”, nr 2, s. 27–38.
- Pajdzińska, A. (2006). *Studia frazeologiczne*, Łask.

- Pajdzińska, A. (2010). Przydatność frazeologizmów w badaniach językowego obrazu świata, [w:] *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*, red. S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszek, Poznań, s. 87–97.
- Pajdzińska, A. (2017). Śmiercią jakby płytszą nie umierają, ale zdychają zwierzęta (obraz zwierząt w polszczyźnie na tle ustaleń nauk przyrodniczych), *„Etnolingwistyka”*, t. 29, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 135–148.
- Pajdzińska, A., Tokarski, R. (1996). Językowy obraz świata – konwencja i kreacja, *„Pamiętnik Literacki”*, t. LXXXVII, z. 4, s. 143–158.
- Pajdzińska, A., Krzyżanowski, P. (red.). (1999). *Przeszłość w językowym obrazie świata*, Lublin.
- Palmes, L. (2006). Językowy obraz psa (badania porównawcze na materiale języka polskiego i niemieckiego), *„Poradnik Językowy”*, nr 1, s. 42–56.
- Peisert, M. (1991). Językowy i kulturowy obraz węża w języku polskim, *„Rozprawy Komisji Językowej WTN”*, t. XVII, s. 259–270.
- Peisert, M. (2003). *Sus domesticus* – zwierzę, którego nazwy używać nie wypada, [w:] *„Język a Kultura”*, t. 15: *Opozycja homo – animal w języku i kulturze*, red. A. Dąbrowska, s. 149–155.
- Piasecka, A. (2012). Językowa eksplikacja uczucia strachu w ruszczyźnie, *„Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica Rossica”*, t. 8, red. A. Piasecka, J. Wierzbński, s. 64–71.
- Piasecka, A. (2013a). Studium lingwistyczne i kulturologiczne rosyjskich frazeologizmów z komponentami *ceпдyя* i *дыyя*, Łódź.
- Piasecka, A. (2013b). Wizerunek świni w języku polskim i rosyjskim (na podstawie materiału leksykograficznego), *„Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”*, t. 59, Łódź, s. 209–224.
- Piasecka, A. (2018). Językowe portrety zwierząt hodowlanych w przestrzeni semantyczno-kulturowej polszczyzny i ruszczyzny (na materiale frazeologii), Łódź.
- Piasecka, A. (2021). Kilka uwag o antropocentryzmie i dydaktyzmie jako wykładnikach relacji homo – animal (na podstawie polskich i rosyjskich frazeologizmów z nazwami wybranych zwierząt gospodarskich), *„Poznańskie Studia Slawistyczne”*, nr 21, s. 53–74.
- Piasecka, A. (2023). Procesy myślowe człowieka odzwierciedlone w polskich i rosyjskich frazeologizmach animalistycznych z zoonimami oznaczającymi wybrane zwierzęta hodowlane (rozważania z antropocentryzmem w tle), *„Językoznawstwo”*, nr 2 (19), s. 41–56.
- Piasecka, A. (2025). Pejoratywizacja zooleksmów bydło/skot w języku polskim i rosyjskim (na podstawie metaforyki i frazeologii zwierzęcej), *„Językoznawstwo”*, nr 2 (23), s. 27–37.
- Piekarczyk, D. (2004). Kwiaty we współczesnym językowym obrazie świata, Lublin.
- Pietruszka, L. (2019). Obraz zwierząt na materiale frazeologii animalistycznej współczesnego języka polskiego, *„Young Scientist”*, nr 4 (2), s. 173–178.
- Pięcińska, A. (2014). *Co raz wejdzie do głowy – już z niej nie wyleci, czyli frazeologia prosta i przyjemna. Podręcznik dla uczniów, pomoc dla nauczycieli (B1–C1)*, Kraków.
- Piętkowa, R. (2007). Językowy obraz świata i stereotypy a nauczanie języka obcego, [w:] *Sztuka czy rzemiosło? Nauczyć Polski i polskiego*, red. A. Achtełik, J. Tambor, Katowice, s. 85–104.
- Piotrowska, A. (2019). Wtórne znaczenia wyrazów percepcyjnych zmysłowych (zmysł powonienia, dotyku i smaku) – próba rekonesansu, *„Prace Filologiczne”*, nr LXXIII, s. 521–543.
- Podsiadło, J. (2000). *Sowa i człowiek*, [w:] *Sowa w naturze i kulturze*, red. J. Sokółska, Supraśl, s. 85–96.

- Polkowska, L. (2021). *Jak się zmienia językowy obraz gołębia w polszczyźnie?*, „Język Polski”, nr CI (1), s. 44–57.
- Poluszyński, B. (2016). *Problematyka ekwiwalencji wybranych frazeologizmów animalistycznych: czy Czesi – tak jak Polacy – kupują kota w worku, Rosjanie żyją z kimś jak pies z kotem, Anglicy tyrają jak woły, a Niemcy podkładają komuś świnie?*, „Studia Slavica”, nr XX/1, Ostrawa, s. 95–115.
- Potent-Ambroziewicz, M. (2014). *A cultural-linguistic image of the cock*, „Maska. Magazyn Antropologiczno-Społeczno-Kulturowy”, nr 22: Zwierzęta, s. 123–133.
- Probucka, D. (2013). *Koncepcje filozoficzne źródłem moralnego zła z relacji człowiek – zwierzę. Arystotelizm – kartezjanizm – kontraktualizm*, [w:] *Etyka a zło*, red. D. Probucka, Kraków.
- Przybyła, W. (2011). *Kulturowa semantyka motywu zwierząt*, „Teksty Drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja”, nr 3 (129), s. 238–252.
- Rak, M. (2006). *Antropocentryzm gwarowej frazeologii zwierzęcej z Gór Świętokrzyskich i Podtatrza*, „Język Polski”, t. LXXXVI, s. 368–376.
- Rak, M. (2007a). *Językowo-kulturowy obraz zwierząt utrwalony w animalistycznej frazeologii gwar Gór Świętokrzyskich i Podtatrza*, Kraków.
- Rak, M. (2007b). *Językowo-kulturowy obraz człowieka na podstawie animalistycznej frazeologii gwar Orawy, Podhala i Spisza*, [w:] *Frazeologia a językowe obrazy świata przelotu wieków*, red. W. Chlebda, Opole, s. 111–117.
- Rak, M. (2016). *Wartościowanie w animalistycznej frazeologii gwar polskiego Podtatrza*, [w:] *Słowiańska frazeologia gwarowa*, red. M. Rak, K. Sikora, Kraków, s. 91–107.
- Rak, M. (2017). *Na bezrybiu i rak ryba. Językowo-kulturowy obraz raka w polszczyźnie*, „Etnolingwistyka”, t. 29, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 149–169.
- Rak, M. (2019). *«Человек» в польской анималистической фразеологии. Аксиолингвистический аспект*, [w:] *Animalistische Phraseologie in denslawischen Sprachen. Linguistische und linguokulturelle Aspekte. Kollektivmonografie. – Анималистическая фразеология в славянских языках. Лингвистические и лингвокультурологические аспекты. Коллективная монография*, red. H. Walter, V. M. Mokijenko, Griefswald–Sankt-Petersburg, s. 155–163.
- Rodziewicz, B. (2005). *Żwawy jak wół w pługu, czyli o „dynamicznych” frazematyzmach komparatywnych z komponentem animalistycznym w języku polskim, rosyjskim i niemieckim*, [w:] *Грани слова*, Moskwa, s. 235–241.
- Rodziewicz, B. (2007). *Frazemy komparatywne z komponentem zoonimicznym w języku polskim, rosyjskim i niemieckim*, Szczecin.
- Rybicka, E. (1990). *Nie taki diabeł straszny. Podręcznik frazeologii dla obcokrajowców*, Kraków.
- Ryder, R. D. (2011). *Szowinizm gatunkowy w laboratorium*, [w:] *W obronie zwierząt*, red. P. Singer, przeł. M. Betley, Warszawa, s. 128–152.
- Sahata, J. (2009). *Ptaki we frazeologii polskiej i ukraińskiej*, „Postscriptum Polonistyczne”, nr 1 (3), s. 143–152.
- Sahata, J. (2013). *Procesy dynamiczne we współczesnej polskiej frazeologii zawierającej nazwy zwierząt*, „Język Polski”, nr 3, s. 174–185.
- Sarnowski, M. (1992). *Rzeczowniki sekundarnie wartościujące w języku rosyjskim i polskim. Grupa tematyczna „nazwy zwierząt”*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, t. LXXIV, Wrocław, s. 91–101.

- Saunders, N. J. (1996). *Dusze zwierząt*, tłum. Z. Dalewski, Warszawa.
- Sierociuk, J. (1980a). *Kukułka*, [w:] *Słownik ludowych stereotypów językowych*. Zeszyt próbny, red. J. Bartmiński, Wrocław.
- Sierociuk, J. (1980b). *Wół*, [w:] *Słownik ludowych stereotypów językowych*. Zeszyt próbny, red. J. Bartmiński, Wrocław.
- Sillamy, N. (2002). *Słownik psychologii*, przeł. K. Jarosz, Katowice.
- Singer, P. (1997). *O życiu i śmierci. Upadek etyki tradycyjnej*, tłum. A. Alichniewicz, Warszawa.
- Singer, P. (2004). *Wyzwolenie zwierząt*, przeł. A. Alichniewicz, A. Szczęśna, Warszawa.
- Sitarski, A. (2016). *Paradygmat antropocentryczny jako kategoria lingwistyczna w badaniu obiektów językowych*, „*Studia Rossica Posnaniensia*”, nr XLI, s. 419–425.
- Skawiński, J. (2000). *Językowy aspekt badań nad zwierzętami w kulturze*, „*Zeszyty Etnologii Wrocławskiej*”, nr 1, s. 93–121.
- Skawiński, J. (2002). *Nazwy zwierząt jako inwektywy w języku polskim i niemieckim*, [w:] *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich. Opis, konfrontacja, przekład*, t. III, red. I. Łuczaków, J. Sokołowski, Wrocław, s. 253–259.
- Skorupka, S. (1965). *Z zagadnień frazeologii porównawczej*, „*Prace Filologiczne*”, t. 18, cz. 4, s. 119–130.
- Skorupka, S. (1982). *Klasyfikacja jednostek frazeologicznych i jej zastosowanie w leksykografii*, [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. 1, red. M. Basaj, D. Ryteł, s. 7–16.
- Sławkowa, E. (2020). *Kilka uwag o pojęciu leksykalnego ekosystemu (na przykładzie języka polskiego)*, „*Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia Linguistica*”, nr 15, s. 255–264.
- Sojka-Masztalerz, H. (2010). *O inwektywach zwierzęcych w języku polskim*, „*Kształcenie Językowe*”, t. 8, s. 11–24.
- Soloduch, O. (2014). *Semantyczna charakterystyka fitozoonimów w języku polskim i ukraińskim na przykładzie nazw krów maści czerwonej*, „*Kwartalnik Językoznawczy*”, nr 1 (17), s. 65–81.
- Sosnowska, N. (1999). *Postawa wartościująca w onomastyce na przykładzie przezwisk motywowanych nazwami zwierząt*, [w:] *Przezwiska i przydomki w językach słowiańskich*, cz. II, red. S. Warchoł, Lublin, s. 133–139.
- Spagińska-Pruszek, A. (1998). *Kreatywna rola leksyki w motywacji semantycznej frazeologizmów na przykładzie języków słowiańskich*, [w:] *Leksyka w komunikacji językowej. Materiały Konferencji Międzynarodowej (Gdańsk–Łączyń, wrzesień 1998)*, red. M. Grabska, J. Korzeniewska-Berczyńska, Gdańsk, s. 174–175.
- Spagińska-Pruszek, A. (2000). *Leksyka jako kreatywny komponent w tworzeniu semantyki frazeologizmów (na przykładzie języków słowiańskich)*, [w:] *„Słowa, słowa, słowa...” w komunikacji językowej*, red. M. Grabska, Gdańsk, s. 243–249.
- Spagińska-Pruszek, A. (2001). *Komponent animalistyczny we frazeologizmach języka polskiego, rosyjskiego i chorwackiego (aspekt translatoryczny)*, [w:] *Słowo. Tekst. Czas. Materiały V Międzynarodowej Konferencji Naukowej*, red. M. Aleksiejenko, Szczecin, s. 119–123.

- Spagińska-Pruszk, A. (2003). „Zwierzyńiec” głupoty i mądrości ludzkiej w języku polskim, rosyjskim i chorwackim, [w:] *Słowo z perspektywy językoznawcy i tłumacza*, red. A. Pstyga, K. Szcześniak, Gdańsk, s. 174–180.
- Spagińska-Pruszk, A. (2004). Z problematyki językowych stereotypów opisowych narodów (na przykładzie polskiego, rosyjskiego i chorwackiego), [w:] *Frazeologia słowiańska i inne płaszczyzny systemu językowego*, red. J. Bartoszevska, W. Mokijenko, H. Walter, Gdańsk, s. 267–272.
- Spagińska-Pruszk, A. (2005). *Intelekt we frazeologii polskiej, rosyjskiej i chorwackiej*, Łask.
- Sperling, A. P. (1995). *Psychologia*, red. merytoryczna M. Kenneth, przeł. M. Bardziejewska, M. Czub, B. Moderska, J. Moderski, P. Ognik, Poznań.
- Steffen, W. (1986). Wyrazy „lepsze” i „gorsze”, „Język Polski”, t. LXVI, s. 336–340.
- Straś, E. (1985). Typy relacji znaczeniowych w polu wyrazowym „koń” (na materiale języka polskiego i rosyjskiego, „Prace Językoznawcze”, t. 11: *Problemy badań konfrontatywnych języka polskiego i rosyjskiego*, red. M. Szymoniuk, Katowice, s. 14–22.
- Straś, E. (1991). Zagadnienia ekwiwalencji rosyjskich i polskich odzwierzęcych derywatów semantycznych, „Prace Językoznawcze”, t. 18: *Z zagadnień językoznawstwa rosyjskiego i polskiego*, red. M. Blicharski, Katowice, s. 102–114.
- Szczekocka-Augustyn, A., Wereszczyńska, B., Zagrodzka, T. (1996). O kategoriach rozumnych (na przykładzie rozumienia nazw fauny, flory i artefaktów), [w:] *Językowa kategoryzacja świata*, red. R. Grzegorzczkova, A. Pajdzińska, Lublin.
- Szczepanowicz, B., Mrozek, A. (2007). *Atlas zwierząt biblijnych. Miejsce w Biblii i symbolika*, Kraków.
- Szczęk, J., Ludwin, S. (2015). Rola świata zwierząt w budowaniu językowego obrazu świata na przykładzie czasowników utworzonych od nazw zwierząt w języku niemieckim i polskim, [w:] „Język a Kultura”, t. 25: *Struktura słowa a interpretacja świata*, red. M. Miśsiak, J. Kamieniecki, s. 121–139.
- Szerszunowicz, J. (2000). O przekładzie idiomatycznych wyrażen i zwrotów porównawczych (na materiale konstrukcji zoomorficznych), [w:] *Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-bałto-wschodniosłowiańskich*, t. V, red. J. F. Nosowicz, Białystok, s. 206–208.
- Szerszunowicz, J. (2003). Językowo-kulturowy obraz sowy w ujęciu komparatywnym, „Białostockie Archiwum Językowe”, nr 3, s. 215–225.
- Szerszunowicz, J. (2004a). Funkcje pragmatyczne faunizmów w mowie potocznej, [w:] *Funkcja emocjonalna jednostek językowych i tekstowych*, red. K. Wojtczuk, A. Wierzbicka, Siedlce, s. 243–248.
- Szerszunowicz, J. (2004b). Językowo-kulturowy obraz lisa w ujęciu komparatywnym (polsko-angielsko-włoski), [w:] *Język, kultura, nauczanie i wychowanie*, red. J. Kida, Rzeszów, s. 239–245.
- Szerszunowicz, J. (2004c). Homo i animal w komunikacji międzyludzkiej – metafory fauniczne w ujęciu konfrontatywnym, „Elckie Studia Teologiczne”, t. 5, s. 63–71.
- Szerszunowicz, J. (2005). Językowy obraz ryb we frazeologii polskiej i włoskiej (ujęcie komparatywne), [w:] *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich. Opis, konfrontacja, przekład*, t. 5, red. M. Sarnowski, W. Wysoczański, Wrocław, s. 361–369.

- Szerszunowicz, J. (2006). *Z badań nad zooinwektywami w ujęciu kontrastywnym (na materiale języka polskiego i włoskiego)*, [w:] *Wokół językowej funkcji emocjonalnej. Fakty dawne i współczesne*, red. K. Wojtczuk, V. Machnicka, Siedlce, s. 279–290.
- Szerszunowicz, J. (2011). *Obraz człowieka w polskich, angielskich i włoskich leksykalnych i frazeologicznych jednostkach faunicznych*, Białystok.
- Szerszunowicz, J. (2014a). *Definicja kognitywna jako składnik opisu leksykograficznego związków frazeologicznych z komponentem animalistycznym*, [w:] *Životnije u frazeološkom ruhu*, red. I. Vidović Bolt, Zagreb, <https://openbooks.ffzg.unizg.hr/index.php/FFpress/catalog/view/115/190/8704>, dostęp: 20.06.2024.
- Szerszunowicz, J. (2014b). *Konotacje intrakulturowych skrzydlatych słów w przekładzie*, „*Studia Wschodniosłowiańskie*”, t. 14, s. 261–279.
- Szpila, G. (2000). *Semantyka kontekstualna leksemów zwierzęcych w przysłowiach*, „*Literatura Ludowa*”, nr 3, s. 13–22.
- Szutkowski, T. (2015a). *Jednostka paremiczna w europejskich i amerykańskich nurtach lingwistycznych*, „*Studia Rossica Posnaniensia*”, t. XL, cz. 2, s. 167–178.
- Szutkowski, T. (2015b). *Współczesna paremiografia rosyjska i polska: stan, problemy, perspektywy*, Szczecin.
- Szymański, M. (2015). *Bułgarska frazeologia somatyczna z komponentami nazywającymi twarz i jej części na tle polskim i albańskim*, Poznań.
- Szyndler, A. (2011). *Motywacja frazeologiczna w ujęciu kognitywnym na przykładzie frazeologizmów zoonimicznych*, „*Językoznawstwo*”, nr 1 (5), s. 41–47.
- Tabakowska, E. (red.). (2001). *Kognitywne podstawy języka*, Kraków.
- Tambor, J. (2008). *Stereotyp i prototyp – znaczenia terminów*, „*Postscriptum Polonistyczne*”, nr 1 (1), s. 23–29.
- Telija, W. (1998). *Frazeologizmy-idiomy jako stereotypy kultury*, [w:] „*Język a Kultura*”, t. 12: *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*, red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, s. 160–168.
- Tokarski, R. (1984). *Struktura pola znaczeniowego (studium językoznawcze)*, *Prace Wydziału Humanistycznego Lubelskiego Towarzystwa Naukowego. Monografie*, t. 17, Warszawa.
- Tokarski, R. (1988). *Konotacja jako składnik treści słowa*, [w:] *Konotacja*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 35–53.
- Tokarski, R. (1991a). *Człowiek w definicji znaczeniowej słowa*, „*Przegląd Humanistyczny*”, nr 3/4, s. 131–140.
- Tokarski, R. (1991b). *Poziomy konotacji semantycznej*, [w:] „*Język a Kultura*”, t. 2: *Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne*, red. J. Puzynina, J. Bartmiński, s. 45–52.
- Tokarski, R. (1991c). *Wartościowanie człowieka w metaforach językowych*, „*Pamiętnik Literacki*”, nr 1, s. 144–158.
- Tokarski, R. (1992). *Czy człowiek jest istotą dobrą? Wartościowanie w metaforach językowych*, [w:] *Studia o tropach II*, red. T. Dobrzyńska, Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 69–81.
- Tokarski, R. (1995). *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*, Lublin.
- Tokarski, R. (1997/1998). *Językowy obraz świata a niektóre założenia kognitywizmu*, „*Etnolingwistyka*”, t. 9/10, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 8–24.

- Tokarski, R. (2001). *Słownictwo jako interpretacja świata*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 343–370.
- Tokarski, R. (2002). *Konceptualizacja zwierząt w potocznej świadomości językowej*, [w:] *Prawna ochrona zwierząt*, red. M. Mozgawa, Lublin, s. 11–19.
- Tokarski, R. (2004). *Językowy obraz świata w metaforach potocznych*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 65–81.
- Tokarski, R. (2013). *Światy za słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej*, Lublin.
- Tolstaja, S. M. (2004). *Znaczenie symboliczne a punkt widzenia: motywacja znaczeń symbolicznych (kulturowych)*, [w:] *Punkt widzenia w języku i kulturze*, red. J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, R. Nycz, Lublin, s. 177–184.
- Tolstojowa, M. S. (2018). *Świat człowieka i jego granice w świetle danych językowych*, „Etnolingwistyka”, t. 30, s. 15–30.
- Treder, J. (2001). *O frazeologii potocznej w polszczyźnie*, [w:] *Słowo, Tekst, Czas*, t. 6: *Nowa frazeologia w nowej Europie*, red. H. Walter, W. Mokijenko, M. Aleksiejenko, Greifswald, s. 57–58.
- Treder, J. (2005). *Nazwy ptaków we frazeologii i inne studia z frazeologii i paremiologii polskiej*, Gdańsk.
- Vidović Bolt, I. (2008). *Frazeologizmy zoonimiczne odnoszące się do człowieka w języku chorwackim i polskim*, [w:] *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich. Opis, konfrontacja i przekład*, t. 6, red. M. Sarnowski, W. Wysoczański, Wrocław, s. 483–492.
- Vidović Bolt, I. (2011). *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji I*, Zagreb.
- Vidović Bolt, I. (red.). (2014). *Životnije u frazeološkom ruhu*, Zagreb, <https://openbooks.ffzg.unizg.hr/index.php/FFpress/catalog/book/115>, dostęp: 20.06.2024.
- Vidović Bolt, I., Szerszunowicz, J. (2014). *Językowo-kulturowy obraz osła w języku chorwackim i polskim*, [w:] *Stalość i zmienność w językach i kulturach świata. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Ewie Komorowskiej z okazji 30-lecia pracy naukowej*, t. 1, red. D. Dziadosz, A. Krzanowska, A. Szlachta, Szczecin, s. 481–499.
- Walczak, M. (2020). *Zwierzęta w rosyjskich i polskich paremiach oraz frazeologizmach charakteryzujących rozum i głupotę*, „Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies”, nr 6: *Mity – stereotypy – uprzedzenia*, s. 315–328.
- Warchoń, S. (red.). (1996). *Systemy zoonimiczne w językach słowiańskich*, Lublin.
- Wierzbicka, A. (1993). *Nazwy zwierząt*, [w:] *O definicjach i definiowaniu*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin, s. 251–267.
- Wierzbicka, A. (1999). *Język. Umysł. Kultura. Wybór prac*, red. J. Bartmiński, Warszawa.
- Wierzbicka, A. (2006). *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*, tłum. A. Głaz, K. Korzyk (rozdz. 4), R. Tokarski (rozdz. 10), red. A. Pajdzińska, Lublin.
- Wierzbicka, A. (2007). *Słowa klucze. Różne języki – różne kultury*, Warszawa.
- Wilkoń, A. (1987). *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Katowice.
- Wróblewski, P. (1998). *Struktura, typologia i frekwencja polskich metafor*, Białystok.
- Wróblewski, P. (2000). *Językowy obraz ludzkich zachowań w świetle metaforycznych użyć czasowników zwierzęcych i odzwierzęcych*, „Prace Filologiczne”, t. XLV, s. 659–680.
- Wtorkowska, M. (2010). *Kot w polskich i słoweńskich związkach wyrazowych (frazeologizmach i przysłowiach)*, „Acta Universitatis Lodziensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców”, t. 17, s. 195–204.

- Wtorkowska, M. (2014a). *Językowy obraz świni i jej rodziny przez pryzmat frazeologii w języku polskim i słoweńskim*, [w:] *Životnije u frazeološkom ruhu*, red. I. Vido-
vić Bolt, Zagreb, [https://openbooks.ffzg.unizg.hr/index.php/FFpress/catalog/
view/115/190/8712](https://openbooks.ffzg.unizg.hr/index.php/FFpress/catalog/view/115/190/8712), dostęp: 20.06.2024.
- Wtorkowska, M. (2014b). *Porównanie polskich i słoweńskich frazeologizmów z kompo-
nentem wybranych zwierząt domowych (byka, wołu, krowy i cielęcia)*, „Acta Universitatis
Lodziensis”. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców, t. 21, s. 403–412.
- Wysocka, A. (2016). *O kilku innowacyjnych sposobach językowego ujęcia relacji homo
– animal w mowie współczesnych miłośników zwierząt*, „Język a Kultura”, t. 26: Kul-
turowe uwarunkowania zachowań językowych – tradycja i zmiana, red. A. Burzyń-
ska-Kamieniecka, s. 289–306, <https://wuwr.pl/jk/article/view/783/756>, dostęp:
10.07.2024.
- Wysoczański, W. (1997). *Językowa kategoryzacja rzeczywistości we frazeologizmach i przy-
słowach porównawczych. Analiza konfrontatywna na materiale wybranych języków
słowiańskich*, „Rozprawy Komisji Językowej WTN”, t. XXIII, s. 23–39.
- Wysoczański, W. (2003). *Opozycja homo – animal z perspektywy reguł postępowania (na
materiale wybranych języków)*, [w:] „Język a Kultura”, t. 15: *Opozycja homo – animal
w języku i kulturze*, red. A. Dąbrowska, s. 81–95.
- Wysoczański, W. (2005). *Językowy obraz świata w porównaniach zleksykalizowanych na
materiale wybranych języków*, Wrocław.
- Wysoczański, W. (2023). *Kody językowo-kulturowe w polskiej frazematyce gwarowej*,
Wrocław.
- Zakrzewski, P. (2002). *Definicja przysłowia w wybranych opracowaniach francuskich, nie-
mieckich i polskich oraz próba konfrontatywnej analizy problemu*, „Acta Universitatis
Lodziensis. Folia Linguistica”, t. 42, s. 3–18.
- Zaręba, L. (2004a). „*La puce à l'oreille*”: o frazeologizmach z nazwami owadów słów kil-
ka: studium porównawcze polsko-francuskie i francusko-polskie, „Poradnik Językowy”,
nr 10, s. 3–20.
- Zaręba, L. (2004b). *Nazwy zwierząt w idiomatyce polskiej i francuskiej. Studium porów-
nawcze*, [w:] L. Zaręba, *Szkice z frazeologii porównawczej francusko-polskiej i polsko-
francuskiej. Esquisses de phraséologie comparative franco-polonaise et polono-française*,
Kraków, s. 11–49.
- Zaron, Z. (1998). *Czy zwierzę to ktoś? Językowe dowody podmiotowości zwierząt*, „Prace
Filologiczne”, t. 43, s. 507–513.
- Zgółkowska, H., Michaliszyn, M. (1999). *Stereotyp ptaka w języku dzieci wiejskich*,
[w:] *Viro Doctissimo Optime Merito. Prace ofiarowane Profesorowi Zenonowi Sobieraj-
skiemu w 80. rocznicę urodzin*, Poznań, s. 96–107.
- Zimbardo, P. G. (1999). *Psychologia i życie*, red. I. Kurcz, B. Wojciszke, przeł. E. Czer-
niańska, J. Łuczyński, J. Radzicki, J. Suchecki, Warszawa.
- Zimnowoda, J. (2003). *Opozycja homo – animal w ekspresywnych zwrotach językowych*,
[w:] „Język a Kultura”, t. 15: *Opozycja homo – animal w języku i kulturze*, red. A. Dą-
browska, s. 103–115.
- Żuk, G. (2010). *Językowy obraz świata w polskiej lingwistyce przełomu wieków*, [w:] *Prze-
obrażenia w języku i komunikacji medialnej na przełomie XX i XXI wieku*, red. M. Kar-
watowska, A. Siwiec, Chełm, s. 239–257.

- Żurek, M. (1983). *Analiza porównawcza zoomorfizmów w języku rosyjskim i polskim*, „Kieleckie Studia Ruscystyczne”, z. 1, Kielce, s. 107–117.
- Żurek, M. (1988). *O czasownikach „odzwierzęcych” w języku polskim i rosyjskim*, „Przegląd Ruscystyczny”, z. 3–4, s. 87–94.

Język rosyjski

- Акопова, С. Л. (1983). О зоонимической лексике, «Русский язык в школе», № 3, s. 89–91.
- Алгимбаева, Р. А. (1988). Структура фразеосочетаний, включающих наименования животных в русском, казахском и французском языках, «Известия Академии Наук Казахской ССР», № 2 (58), s. 23–28.
- Алефиренко, Н. Ф. (2004). *Современные проблемы науки о языке. Учебное пособие*, Москва.
- Алефиренко, Н. Ф. (2005). Антропоцентрическая фразеология: парадоксы и реалии, [w:] *Slovo. Tekst. Czas. VIII. Человек во фразеологии и лексике славянских языков*, Szczecin, s. 66–71.
- Андрианова, Д. В. (2019). Ложь на тараканьих ножках (особенности семантики и употребления, этимология и современные трансформации устойчивого оборота), [w:] *Анималистическая фразеология в славянских языках. Лингвистические и лингвокультурологические аспекты. Коллективная монография*, ред. В. М. Мокиенко, Х. Вальтер, Грайфсвальд–Санкт-Петербург, s. 66–70.
- Анисимова, Е. В. (1994). О переводе некоторых названий животных и их образов в немецком и русском языках, [w:] *Сборник научных трудов, Серия: филология*, Якутск, s. 43–45.
- Апресян, Ю. Д. (1995a). Образ человека по данным языка: попытка системного описания, «Вопросы языкознания», № 1, s. 37–67.
- Апресян, Ю. Д. (1995b). Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира, [w:] Ю. Д. Апресян, *Избранные труды*, т. 2: *Интегральное описание языка и системная лексикография*, Москва, s. 629–650.
- Апресян, Ю. Д. (ред.). (2006). *Языковая картина мира и системная лексикография*, Москва.
- Арутюнова, Н. Д. (1998). *Язык и мир человека*, Москва.
- Арутюнова, Н. Д. (ред.). (1999). *Образ человека в языке и культуре*, Москва.
- Арсентьева, Е. Ф. (1989). Сопоставительный анализ фразеологических единиц (на материале фразеологических единиц, семантически ориентированных на человека в английском и русском языках), Казань.
- Архангельский, В. Л. (1964). *Устойчивые фразы в современном русском языке*, Ростов-на-Дону.
- Ба Лянь Юнь. (2003). Значение символа животных в русской и китайской культуре, «Аспирант и соискатель», № 6, s. 81–82.
- Багана, Ж., Михайлова, Ю. С. (2011). Фауническая лексика в системе языка и ее национально-культурная специфика (на материале лексических единиц «лошадь», «конь», «свинья» в русском, английском и немецком языках), «Научные ведомости, Серия Гуманитарные науки», № 24, вып. 12, s. 84–93.

- Багаутдинова, Г. А. (2007). *Человек во фразеологии: антропоцентрический и аксиологический аспекты. Автореферат диссертации д-ра филологических наук, Казань.*
- Балли, Ш. (2001). *Французская стилистика*, перевод с франц. К. А. Долинина, ред. Е. Г. Эткинда, Москва.
- Баранов, А. Н., Добровольский, Д. О. (2008). *Аспекты теории фразеологии*, Москва.
- Беккер, Е. А. (2019). *Городские птицы в славянской фразеологии, [w:] Анималистическая фразеология в славянских языках. Лингвистические и лингвокультурологические аспекты. Коллективная монография, ред. В. М. Мокиенко, Х. Вальтер, Грайфсвальд–Санкт-Петербург, s. 216–220.*
- Беляева, М. Ю. (2006). *Концептуализация семиосферы «животный мир», «Вестник Славянского-на-Кубани государственного педагогического института», № 2 (3), s. 108–116.*
- Бенвенист, Э. (1974). *Общая лингвистика*, под ред., с вступительной статьей и комментарием Ю. С. Степанова, Москва.
- Богатырева, И. И. (2010а). *Языковая картина мира, «Русская словесность», № 1, s. 66–73.*
- Богатырева, И. И. (2010б). *Языковая картина мира, «Русская словесность», № 2, s. 71–74.*
- Богоявленская, Ю. В., Симонова, Е. С. (2018). *Сопоставительный анализ национально-культурной специфики эмотивных фразеологических единиц с компонентом-зоонимом в английском и русском языках, «Многоязычие в образовательном пространстве», № 10, s. 75–82, <https://cyberleninka.ru/article/n/sopostavitelnyy-analiz-natsionalno-kulturnoy-spetsifiki-emotivnyh-frazeologicheskikh-edinit-s-komponentom-zoonimom-v-angliyskom-i>, доступ: 20.06.2024.*
- Бойко, Л. Г. (2014). *Культурная коннотация в семантике устойчивых сравнений, «Известия Волгоградского государственного педагогического университета», № 5 (90), s. 83–86.*
- Бойцов, С. А. (1986). *Устойчивые сравнения в брянских говорах. Диссертация кандидата филологических наук, Ленинград.*
- Брагина, А. (1995). *Мир животных в мире слов*, Москва.
- Буробин, А. В. (1995а). *Национально-культурная специфика анималистической фразеологии русского языка. Диссертация кандидата филологических наук, Москва.*
- Буробин, А. В. (1995б). *Национально-культурная специфика анималистической фразеологии русского языка. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Москва.*
- Буробин, А. В. (2000а). *Источники анималистической фразеологии русского языка, «Филологические науки. Сборник научных трудов», № 2 (17), s. 15–22.*
- Буробин, А. В. (2000б). *Анималистические фразеологизмы с зоокомпонентом, связанные с фольклором и художественной литературой, «Филологические науки. Сборник научных трудов», № 3 (18), s. 9–14.*
- Буянова, Л. Ю., Коваленко, Е. Г. (2004). *Русский фразеологизм как ментально-когнитивное средство языковой концептуализации сферы моральных качеств личности, Краснодар.*

- Вальтер, Х., Мокиенко, В. М. (ред.). (2019). *Анималистическая фразеология в славянских языках. Лингвистические и лингвокультурологические аспекты. Коллективная монография*, Грайфсвальд–Санкт-Петербург.
- Васильева, В. Ф. (2009). *Языковая картина мира: миф и реальность*, «Вестник Московского университета», Серия 9, № 3, s. 22–31.
- Веденина, Л. Г. (2008). *Мир фауны в языковых картинах мира*, [w:] *Лингвострановедение: методы анализа, техника обучения*, часть II, Москва, s. 139–181.
- Вежбицкая, А. (1997). *Язык. Культура. Познание*, Москва.
- Вилк, Г. (2019). *Образ волка в русской и польской лингвокультурах*, [w:] *Анималистическая фразеология в славянских языках. Лингвистические и лингвокультурологические аспекты. Коллективная монография*, ред. В. М. Мокиенко, Х. Вальтер, Грайфсвальд–Санкт-Петербург, s. 168–175.
- Виноградов, В. В. (1953). *Основные типы лексических значений слова*, «Вопросы языкознания», № 5, s. 140–161.
- Виноградов, В. В. (1972). *Русский язык. Грамматическое учение о слове*, Москва.
- Виноградов, В. В. (1977). *Избранные труды. Лексикология и лексикография*, Москва.
- Володина, Т. В. (2006). *Анимализмы в этнокультурном тексте кожных болезней (немецко-славянские параллели)*, [w:] *Слово в словаре и дискурсе. Сборник научных статей к 50-летию Харри Вальтера*, Москва, s. 58–65.
- Воркачев, С. Г. (2001). *Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление парадигмы в языкознании*, «Филологические науки», № 1, s. 64–72.
- Галимова, О. В. (2003). *Животные – символы как лингвокультурологический феномен*, [w:] *Проблемы профессионального образования. Сборник научных статей*, вып. 5, Уфа, s. 39–44.
- Гаш, А. (2019). *„Hoto edens” в русских и польских фразеологизмах с анималистическим компонентом*, [w:] *Анималистическая фразеология в славянских языках. Лингвистические и лингвокультурологические аспекты. Коллективная монография*, ред. Х. Вальтер, В. М. Мокиенко, Грайфсвальд–Санкт-Петербург, s. 143–150.
- Го Фулянь, Хань Цзинчи. (2004). *Сопоставительный анализ образов животных в русских и китайских пословицах*, [w:] *Восток – Россия – Запад. Проблемы межкультурной коммуникации*, Самара, s. 72–74.
- Гриднева, В. Г. (2010). *Фразеологический антропоцентризм в системе языка и речи*, «Известия Волгоградского государственного педагогического университета», т. 54, № 10, s. 68–72.
- Гудкова, О. А., Никитина, О. А., (2019). *Образ коровы в немецких и русских фразеологических выражениях*, [w:] *Анималистическая фразеология в славянских языках. Лингвистические и лингвокультурологические аспекты. Коллективная монография*, ред. В. М. Мокиенко, Х. Вальтер, Грайфсвальд–Санкт-Петербург, s. 89–95.
- Гумбольдт, В. (1984). *Избранные труды по языкознанию*, перевод с немецкого под редакцией и с предисловием Г. В. Рамишвили, Москва.
- Гумбольдт, В. (1985). *Язык и философия культуры*, перевод с немецкого под редакцией и с предисловием А. В. Гулыга, Г. В. Рамишвили, Москва.
- Гура, А. В. (1997). *Символика животных в славянской народной традиции*, Москва.

- Гурбиш, Е. (1982). *Сопоставительный анализ анималистической паремииологии русского и польского языков. Диссертация кандидата филологических наук*, Ленинград.
- Гюлюмянц, К. М. (1971). *Образное употребление названий животных в сравнениях и метафорах (на материале русского и польского языков)*, «Вопросы фразеологии», вып. IV, Самарканд, s. 109–119.
- Дэнги, А. (2002). *Фразеологизмы с анималистическим компонентом в русском языке (с позиции носителя венгерского языка). Диссертация кандидата филологических наук*, Москва.
- Дракулич-Прийма, Д. (2019). *Анимализмы в сборниках сербских пословиц Вука Стефановича Караджича*, [w:] *Анималистическая фразеология в славянских языках. Лингвистические и лингвокультурологические аспекты. Коллективная монография*, ред. В. М. Мокиенко, Х. Вальтер, Грайфсвальд–Санкт-Петербург, s. 201–208.
- Друзина, Н. В. (2009). *Разноуровневое представление языковой картины мира*, «Известия Саратовского университета», т. 9, вып. 2, s. 3–9.
- Елгешина, А. С. (2023). *Национально-культурная специфика фразеологизмов русского языка с компонентом-зоонимом*, <https://coollib.in/b/639538/read#t3>, доступ: 6.07.2024.
- Ермакова, Е. Н., Файзуллина, Г. Ч. (2016). *Анималистические фразеологизмы с компонентом лошадь как система образных эталонов в русском и татарском языках*, «Вестник Челябинского государственного педагогического университета», № 10, s. 164–168.
- Ермакова, Е. Н., Файзуллина, Г. Ч. (2019). *Русские и татарские фразеологизмы с компонентом-зоонимом как источник лингвокультурной информации*, «Научный вестник Крыма», № 1 (19), s. 1–7, <https://cyberleninka.ru/article/n/russkie-i-tatarskie-frazeologizmy-s-komponentom-zoonimom-kak-istochnik-lingvokulturnoy-informatsii>, доступ: 20.06.2024.
- Ерофеев, В. (2009). *Мужчины: Тираны и подкаблучники*, Москва, <https://stihi.ru/diary/amely64/2013-09-10>, доступ: 12.07.2024.
- Ерошенко, А. Р. (2003). *Концепт «человек» в антропологической лингвистике: особенности интерпретации*, [w:] *Антропологическая парадигма в философии*, ч. 2: Филология, Ставрополь, s. 18–20.
- Жельвис, В. И. (1987). *Национально-специфические особенности лексической семантики зоонимов как элемент типологического анализа*, [w:] *Лексическая семантика и фразеология*, Ленинград, s. 30–38.
- Жэнь Илинъ (2017). *Фразеологизмы с названиями животных овца/баран в русском языке (по материалам лексикографических источников)*, «Baltic Humanitarian Journal», т. 6, № 4 (21), s. 88–90, <https://cyberleninka.ru/article/n/frazeologizmy-s-nazvaniyami-zhivotnyh-ovtsa-baran-v-russkom-yazyke-po-materialam-leksikograficheskikh-istochnikov>, доступ: 20.06.2024.
- Жуков, В. П. (2019). *Семантика фразеологических оборотов*, Москва.
- Жуков, В. П., Жуков, А. В. (2006). *Русская фразеология*, Москва.
- Журавлев, А. Ф. (1994). *Домашний скот в поверьях и магии восточных славян. Этнографические и этнолингвистические очерки*, Москва.

- Журек, М. (1996). Фразеологизмы с компонентом – наименованием животного, характеризующие человека, в русском и польском языках, [w:] *Systemy zoologiczne w językach słowiańskich*, red. S. Warchoń, Lublin, s. 327–334.
- Зайченко, Н. Ф. (1985). Адъективно-субстантивные фразеологические единицы с анимальным компонентом, «Русское языкознание», вып. 10, Киев, s. 41–45.
- Зайченко, Н. Ф. (1988а). Парадигматические отношения в лексико-семантической группе «наименования животных», «Русское языкознание», Республиканский межведомственный научный сборник, вып. 17, Киев, s. 109–115.
- Зайченко, Н. Ф. (1988б). К сопоставительному анализу русских и чешских наименований животных, «Československá rusistika», т. 33, № 4, s. 157–164.
- Закирова, Л. А. (2007). Названия животных во фразеологизмах английского и русского языков, [w:] *Грани познания. Сборник научных трудов молодых ученых*, Уфа, s. 122–130.
- Зализняк, А. А., Левонтина, И. Б., Шмелев, А. Д. (2005). Ключевые идеи русской языковой картины мира, Москва.
- Заянчиковский, И. Ф. (1991). Животные, приметы и предрассудки, Москва.
- Зеленин, Д. К. (1991). Восточнославянская этнография, Москва.
- Змарзер, В. (1997). Паремия русского и польского языков как объект лексикографического описания, „Przegląd Rusycystyczny”, z. 3–4 (79–80), s. 235–241.
- Зотова, А. Б. (2010). К вопросу о соотношении категорий «эмоциональность», «эмотивность», «экспрессивность», «Известия Волгоградского государственного педагогического университета», т. 50, № 6, s. 14–19.
- Иванова, Т. В. (2006). Зоонимы и фитонимы в английской и русской паремиологии в аспекте этнического менталитета, [w:] *Языковые и речевые единицы в разных языках*, Уфа, s. 187–198.
- Иевская, М. С. (2013). Проявление антропоцентризма во фразеологической системе современного английского языка, «Вестник Московского государственного лингвистического университета», № 20 (680), s. 140–148.
- Камайданова, Н. А., Замаараева, Г. Н. (2014). Явления антропоцентризма фразеологии современного английского языка, «Science Time», № 8, s. 115–117.
- Карданова, К. С. (2010). Языковая картина мира: мифы и реальность, «Русский язык в школе», № 9, s. 56–61.
- Кисличенко, К. С. (2012). Антропоцентрические характеристики фразеологических единиц с компонентом-объектом неживой природы (на материале французского языка), «Вестник Московского государственного лингвистического университета», № 10 (643), s. 30–41.
- Клоков, В. Т. (1999). Символическая образность в лексическом фоне, [w:] *Филология. Межвузовский сборник научных трудов*, вып. 4, ред. Ю. В. Борисов, В. Т. Клоков, Саратов, s. 5–27.
- Ковалевская, Л. А. (2009). Внутренняя форма идиом как носитель культурной коннотации, «Вестник Челябинского государственного педагогического университета», № 4, s. 238–245.
- Ковачева, А. (2021). Афективно-естественность реализма – за не-человеческими субъектами в прозе Вилхелма Маха, „Poznańskie Studia Slawistyczne”, nr 21: *Studia animalia*

2. *Obraz zwierząt w języku, literaturze i kulturze*, red. A. Samardžić, I. Vidović Bolt, s. 125–137.
- Ковшова, М. Л. (1996). Культурно-национальная специфика фразеологических единиц (когнитивные аспекты). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Москва.
- Ковшова, М. Л. (2008а). Анализ фразеологизмов и коды культуры, «Известия Российской Академии Наук. Серия Литературы и Языка», т. 67, № 2, s. 60–65.
- Ковшова, М. Л. (2008б). Символ в семантике фразеологизмов: опыт исследования, «Вопросы филологии», № 2, s. 19–29.
- Козлова, Т. В. (2003). Семантика фразеологизмов с названиями животных в современном русском языке, Москва.
- Кокова, Э. Л. (2005). Сопоставительный анализ фразеологических единиц русского и английского языков в функционально-параметрическом отображении (на материале анималистической фразеологии). Диссертация кандидата филологических наук, Москва.
- Корман, Е. А. (2007). Основные коммуникативные функции фразеологических единиц с анималистическим компонентом, «Известия вузов. Северо-Кавказский регион. Общественные науки», Ростов-на-Дону, s. 43–45.
- Королькова, А. В. (2019). Анималистические образы и растительная символика в русской афористике, [w:] Анималистическая фразеология в славянских языках. Лингвистические и лингвокультурологические аспекты. Коллективная монография, ред. В. М. Мокиенко, Х. Вальтер, Грайфсвальд–Санкт-Петербург, s. 120–126.
- Костомаров, П. И. (2014). Антропоцентризм как важнейший признак современной лингвистики, «Вестник Кемеровского государственного университета», т. 1, № 2 (58), s. 198–203.
- Костюхин, Е. А. (1987). Типы и формы животного эпоса, Москва.
- Кубранов, И. А. (2001). Количественная и смысловая характеристика анималистической лексики русского и английского языков, [w:] Теоретические и прикладные аспекты лингвистических исследований, Сургут, s. 30–36.
- Кубранов, И. А. (1999). К вопросу об ассоциативных свойствах анималистической лексики (зоосимволов), [w:] Исследования различных типов и жанров текста. Межвузовский сборник научных трудов, Сургут, s. 27–32.
- Кубрякова, Е. С. (1995). Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа), [w:] Язык и наука конца XX века, ред. Ю. С. Степанов, Москва, s. 144–238.
- Кубрякова, Е. С. (2004). Язык и знание. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира, Москва.
- Кузнецова, И. В., Юлдашова, Н. Р. (2019). Анималистическая фразеология в русском, украинском и туркменском языках, «Вестник ЧГПУ им. И. Я. Яковлева», № 3 (103), s. 104–111, <https://cyberleninka.ru/article/n/animalisticheskaya-frazeologiya-v-russkom-ukrainskom-i-turkmenskom-yazykah>, dostęp: 20.06.2024.
- Куличенко, Ю. Н., Королевская, Е. М. (2017). Сопоставительный анализ фразеологических единиц с компонентом-зоонимом, «Научный диалог», № 4, s. 44–56, <https://cyberleninka.ru/article/n/sopostavitelnyy-analiz-frazeologicheskikh-edinits-s-komponentom-zoonimom>, dostęp: 20.06.2024.

- Куприянова, Е. Ю. (1998). Фразеологизмы как показатели исконной языковой общности, [w:] *Филологические этюды. Сборник научных статей молодых ученых*, вып. 1, Саратов, s. 174–176.
- Леонова, Л. П. (1993). Диахронно мотивированные зоонимы в английском и русском языках, [w:] *Языковая динамика в синхронии и диахронии. Сборник научных трудов*, Тверь, s. 48–55.
- Линь, Цзюйюй. (2020). Сопоставительный анализ фразеологизмов с компонентом-животным в русском и китайском языках. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Уфа, <https://www.dissercat.com/content/sopostavitelnyi-analiz-frazeologizmov-s-komponentom-zhivotnym-v-russkom-i-kitaiskom-yazykakh/read>, dostęp: 6.07.2024.
- Люкшин, Ю. (1996). Фразеология в тексте и в словаре, „*Studia Rossica*”, t. III, Warszawa, s. 241–247.
- Лызов, А. И. (2019). Об оценочной семантике концепта «птица» на примере русского и английского фразеологизма ранняя птичка/an early bird в произведениях литературы, [w:] *Анималистическая фразеология в славянских языках. Лингвистические и лингвокультурологические аспекты. Коллективная монография*, ред. В. М. Мокиенко, Х. Вальтер, Грайфсвальд–Санкт-Петербург, s. 220–224.
- Лютикова, В. Д. (2001). Антропоцентрическая метафоризация в речи одного носителя диалекта, [w:] *Русистика: функциональный и семантический аспекты*, Тюмень, s. 9–15.
- Мальшева, В. А., Широкова, Н. В. (2004). Мир животных глазами диалектоносителя, [w:] *Межкультурная коммуникация*, Пермь, s. 108–115.
- Майер, К.-И. (1986). Зоонимы как компоненты фразеологических единиц (некоторые параллели русского, венгерского и немецкого языков), „*Slavica XXII*”, Debrecen, s. 15–21.
- Маркелова, Т. В., Хабарова, О. Г. (2001). Оценочные значения фразеологизмов, восходящих к образам животного и растительного мира, [w:] *Средства номинации и предикации в русском языке*, Москва, s. 154–169.
- Мартинская, О. (2002). Некоторые особенности использования наименований животных для оценочной характеристики человека в португальском языке, [w:] *Теоретические и практические аспекты лингвистики и лингводидактики. Сборник научных трудов*, Сургут, s. 152–168.
- Мирошніченко, І. (2021). „Po śmierci próżniaka nie zawuje i собака”: образ ледаря та трудолюбя в зоофразеології (на матеріалі польської, української та російської мов), „*Poznańskie Studia Slawistyczne*”, nr 20: *Studia animalia 1. Obraz zwierząt w języku, literaturze i kulturze*, red. A. Samardžić, I. Vidović Bolt, s. 51–69.
- Мокиенко, В. М. (1980). *Славянская фразеология*, Москва.
- Мокиенко, В. М. (1986). *Образы русской речи*, Санкт-Петербург.
- Мокиенко, В. М. (1999). *В глубь поговорки*, Санкт-Петербург.
- Мокиенко, В. М. (2001). Из сокровищницы русской речи (народные устойчивые сравнения с названиями животных), «*Мир русского слова*», № 4, s. 40–46.
- Мокиенко, В. М. (2007). Языковая картина мира в зеркале фразеологии, [w:] *Frazeologia a językowe obrazy świata przełomu wieków*, red. W. Chlebda, Opole, s. 49–66.

- Мокиенко, В. М. (2019). Анималистическая фразеология в русской народной речи, [w:] Анималистическая фразеология в славянских языках. Лингвистические и лингвокультурологические аспекты. Коллективная монография, ред. В. М. Мокиенко, Х. Вальтер, Грайфсвальд–Санкт-Петербург, s. 15–30.
- Мокжецка, П. (1989). Фразеологизмы, содержащие названия домашних животных (сравнительный анализ на основе русского и польского языков), „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie. Filologia Rosyjska”, z. 6 (65), s. 107–119.
- Мокровкин, В. В., Бонифид, А. В., Чжэн Инкуй (1999). Русские зоонимы в комплексном лингвистическом рассмотрении, «Русистика сегодня», № 3–4, s. 24–40.
- Молотков, А. И. (1977). Основы фразеологии русского языка, Ленинград.
- Мусса, Г. (1992). Русская фразеология с компонентом названий животного мира в аспекте лингвострановедения. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Москва.
- Никитина, Т. Г. (2019). Волки и овцы: фразеологическое единство и борьба противоположностей в лексикографической репрезентации, [w:] Анималистическая фразеология в славянских языках. Лингвистические и лингвокультурологические аспекты. Коллективная монография, ред. В. М. Мокиенко, Х. Вальтер, Грайфсвальд–Санкт-Петербург, s. 63–66.
- Павлова, А. П. (2019). Анималистическая фразеология нидерландского языка (общеевропейское и национальное), [w:] Анималистическая фразеология в славянских языках. Лингвистические и лингвокультурологические аспекты. Коллективная монография, ред. В. М. Мокиенко, Х. Вальтер, Грайфсвальд–Санкт-Петербург, s. 59–63.
- Поляков, А. В. (2008). Фразеологизмы с компонентами-зоонимами в контексте разных культур (на материале английского, итальянского, французского и русского языков), [w:] Фразеологизм и слово в национально-культурном дискурсе, Москва–Кострома, s. 137–141.
- Полянская, Л. И. (1999). О некоторых особенностях употребления названий домашних животных в русском и французском языках, [w:] Квантитативная лингвистика и семантика. Сборник научных трудов, вып. 1, Новосибирск, s. 120–128.
- Посох, А. В., Боровская, А. Н. (1991). К анализу семантических структур слов-коррелятов (на материале названий животных в английском, русском и белорусском языках), [w:] Слово в системе и тексте, Минск, s. 96–104.
- Постовалова, В. И. (1988). Картина мира в жизнедеятельности человека, [w:] Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира, отв. ред. Б. А. Серебренников, Москва, s. 8–69.
- Рак, М. (2019). «Человек» в польской анималистической фразеологии. Аксиологический аспект, [w:] Анималистическая фразеология в славянских языках. Лингвистические и лингвокультурологические аспекты. Коллективная монография, ред. В. М. Мокиенко, Х. Вальтер, Грайфсвальд–Санкт-Петербург, s. 155–163.
- Романова, Е. В. (2003). Названия домашних животных в словаре В. И. Даля, [w:] Материалы по русско-славянскому языкознанию. Международный сборник научных трудов, вып. 26, Воронеж, s. 292–296.

- Рычева, Е. А. (2019). Фразеологизмы с анималистическим компонентами в дискурсе российских и чешских политиков, [w:] *Анималистическая фразеология в славянских языках. Лингвистические и лингвокультурологические аспекты. Коллективная монография*, ред. В. М. Мокиенко, Х. Вальтер, Грайфсвальд–Санкт-Петербург, s. 112–120.
- Сакаева, Л. Р. (2009). Отражение антропоцентризма в афективных ФЕ русского, английского, татарского и таджикского языков, *«Lingua mobilis»*, № 2 (16), s. 176–181.
- Санзыбаева, С. К. (2000). Культурно-национальное своеобразие фразеологизмов с компонентом-зооморфизмом в русском и казахском языках, [w:] *Frazeografia Słowiańska. Teoria i praktyka, tradycje, terażniejszość, przyszłość. Tezy referatów międzynarodowej konferencji naukowej*, ред. М. Balowski, W. Chlebda, Opole, s. 103–104.
- Секежицки, Э. (1993). Фразеологизмы русского языка со значением лица, „*Studia i Materiały Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie*”, nr 49, s. 63–68.
- Сератов, Д. С. (1995). «Тезки» домашних животных, *«Русская речь»*, № 6, s. 114–116.
- Серебренников, Б. А. (ред.). (1988). Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира, Москва.
- Сираева, Р. Т., Фаткулина, Ф. Г. (2014). Фразеологическая картина мира: основное содержание и признаки, *«Современные проблемы науки и образования»*, № 3, <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=13230>, dostęp: 19.06.2024.
- Смирнов, И. (2019). Зооморфная метафора в китайском и русском языках, *Łódź*.
- Смирнова, Л. Г. (2009). Люди и звери, *«Русский язык за рубежом»*, № 5, s. 48–55.
- Солодуб, Ю. П. (1982). Фразеологизмы со значением качественной оценки лица в современном русском языке, *«Русский язык в школе»*, № 1, s. 76–81.
- Соткилава, Т. З. (2003). Метафорические употребления названий животных в Латинской Америке и в Испании, *«Вопросы филологических наук»*, № 1 (1), s. 46–51.
- Степанов, Ю. С. (2002). Эмиль Бенвенист и лингвистика на пути преобразования (вступительная статья), [w:] Э. Бенвенист, *Общая лингвистика*, под ред., с вступительной статьей и комментарием Ю. С. Степанова, Москва, s. 5–16.
- Стоянова, Е. (2014). Анималистическая номинация как средство обозначения человека (на материале зоонима медведь в русской и болгарской лингвокультурах), *«Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica Rossica»*, z. 10, ред. А. Kamińska, s. 57–68.
- Сунь, Сунься (2003). Зоонимы в языковой картине мира русских и китайцев, [w:] *Филологические заметки*, вып. 2, часть 2, Пермь–Люблина, s. 221–225.
- Телия, В. Н. (1988). Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира, [w:] *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира*, отв. ред. Б. А. Серебренников, Москва, s. 173–204.
- Телия, В. Н. (1996). Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты, Москва.
- Телия, В. Н. (2006). Коннотативный аспект семантики номинативных единиц, Москва.
- Телия, В. Н. (ред.). (1999). Фразеология в контексте культуры, Москва.

- Терешко, Е. В. (2019). *Петух и другие пернатые в нидерландской фразеологии*, [w:] *Анималистическая фразеология в славянских языках. Лингвистические и лингвокультурологические аспекты. Коллективная монография*, ред. В. М. Мокиенко, Х. Вальтер, Грайфсвальд–Санкт-Петербург, s. 209–216.
- Тихонова, Р. И. (1989). *Общеславянские наименования животных*, [w:] *Функционально-семантический и стилистический аспекты изучения лексики*, Куйбышев, s. 63–70.
- Третьякова, И. Ю. (2019). *Окказиональные трансформации компонентов-анимализмов в русской фразеологии*, [w:] *Анималистическая фразеология в славянских языках. Лингвистические и лингвокультурологические аспекты. Коллективная монография*, ред. В. М. Мокиенко, Х. Вальтер, Грайфсвальд–Санкт-Петербург, s. 46–51.
- Урысон, Е. В. (2003). *Проблемы исследования языковой картины мира. Аналогия в семантике*, Москва.
- Фархутдинова, Ф. Ф. (1987). *Фразеологические единицы с анималистическим компонентом в современном русском языке. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук*, Ростов-на-Дону.
- Федосов, О. (2014). *Вошь на аркане, блоха на цепи (внутренняя форма зоонимных фразем)*, [w:] *Životnije u frazeološkom ruhu*, red. I. Vidović Bolt, Zagreb, <https://openbooks.ffzg.unizg.hr/index.php/FFpress/catalog/view/115/190/8683>, dostup: 20.06.2024.
- Финк-Арсовски, Ж. (2022). *О словаре хорватских анималистических фразеологизмов*, [w:] *Современное развитие славянской лексикологии и лексикографии. Международная коллективная монография*, ред. М. И. Чернышева, Москва, s. 163–176, https://ruslang.ru/sites/default/files/doc/slav_lex2022/Fink-Arsovski.pdf, dostup: 10.07.2024.
- Фролова, О. Е. (2005a). *Люди и звери*, «Русская речь», № 2, s. 57–63.
- Фролова, О. Е. (2005b). *Переносные значения названий животных в толковых словарях (антропоцентрический аспект)*, «Русский язык в научном освещении», № 2 (10), s. 137–158.
- Хайрулина, Р. Х., Созинова, Э. М. (2011). *Антропоцентризм языка и его отражение во фразеологии*, «Вестник Башкирского университета», т. 16, № 3 (1), s. 1114–1116.
- Химик, В. В. (2014). *Лошадь или конь? (Опыт сравнительного лексикографического анализа)*, «Филологический класс», № 2 (36), s. 68–72, <https://cyberleninka.ru/article/n/loshad-ili-kon-opyt-sravnitelnogo-leksikograficheskogo-analiza>, dostup: 20.06.2024.
- Холманских, И. В. (2001). *Зоонимы как компоненты фразеологических единиц русского и болгарского языков*, [w:] *Русистика: Функциональный и семантический аспекты*, Тюмень, s. 169–173.
- Холманских, И. В. (2020). *Компаративные фразеологические единицы с компонентом-зоонимом: на материале русского и болгарского языков. Диссертация кандидата филологических наук*, Тюмень, <https://www.dissercat.com/content/komparativnye-frazeologicheskie-edinitsy-s-komponentom-zoonimom-na-materiale-russkogo-i-bolg>, dostup: 6.07.2024.

- Хун, Б. (1999). Некоторые аспекты национально-культурной специфики фразеологии в русском и китайском языках, [w:] *Актуальные проблемы современной лингвистики*, Москва, s. 194–200.
- Цветаева, Е. Н. (2019). Кошка угорелая vs. Schmidts Katze: характеристика (быстрого) движения в фокусе анималистической фразеологии, [w:] *Анималистическая фразеология в славянских языках. Лингвистические и лингвокультурологические аспекты. Коллективная монография*, ред. В. М. Мокиенко, Х. Вальтер, Грайфсвальд–Санкт-Петербург, s. 163–168.
- Чепкова, Т. П. (1990). Фразеологизмы, восходящие к образам животного мира, «Русский язык в школе», № 6, s. 56–59.
- Чепкова, Т. П. (2008). О соотношении номинации и коннотации в составных наименованиях современного русского языка, «Известия Волгоградского государственного педагогического университета», № 2, s. 67–72.
- Черняк, М. (2013). Мовний образ коневих у польській фразеології, «Київські полоністичні студії», т. XXII, Київ, s. 486–490.
- Чжоу, Ян. (2020). Стереотипные представления о человеке, вербализованные устойчивыми сравнениями с компонентами «баран», «овца», «козел» и «коза», в русском и китайском языках, «Ученые записки Новгородского государственного университета имени Ярослава Мудрого», № 6 (31), s. 1–7, <https://cyberleninka.ru/article/n/stereotipnye-predstavleniya-o-cheloveke-verbalizovannye-ustoychivymi-sravneniyami-s-komponentami-baran-ovtsa-kozyol-i-koza-v>, доступ: 20.06.2024.
- Чудуун-хишиг, Кукээ (2000). Фразеологические единицы со значением отнесенности к домашним животным в русской языковой картине мира (с позиции носителя монгольского языка). Диссертация кандидата филологических наук, Москва.
- Чэнь, С. (2014). Антропоцентризм в лингвистической науке, «Вестник Центра международного образования Московского государственного университета. Филология. Культурология. Педагогика. Методика», № 1, s. 25–30.
- Шанский, Н. М. (1985). Фразеология современного русского языка, Москва.
- Шаховский, В. И. (2007). Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка, Воронеж.
- Шведчикова, Т. В. (2001). Системная организация семантического поля наименований домашних животных, [w:] *Проблемы славянской культуры и цивилизации*, Уссурийск, s. 77–81.
- Шкатова, В. В. (2012). Фразеологическая картина мира как объект лингвистического изучения, «Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина», т. 7, № 1, s. 208–215.
- Щербачук, Л. Ф. (2019). Зооним свинья в славянской фразеологической картине мира (на материале русского, украинского и польского языков), [w:] *Анималистическая фразеология в славянских языках. Лингвистические и лингвокультурологические аспекты. Коллективная монография*, ред. В. М. Мокиенко, Х. Вальтер, Грайфсвальд–Санкт-Петербург, s. 83–89.
- Щербачук, Л. Ф. (2021). Оценочные фрагменты славянской языковой картины мира сквозь призму русских и польских зоонимных компаративных фразеологизмов,

- «Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского. Филологические науки. Научный журнал», т. 7 (73), № 1, s. 138–153.
- Юнина, А. Л. (2002). *Внутренняя форма слова как одно из проявлений мировосприятия человека (на примере непроеизводных наименований животных)*, [w:] *Социально-психологические проблемы ментальности*, Смоленск, s. 466–470.
- Яковлева, Е. С. (1996). *К описанию русской языковой картины мира, «Русский язык за рубежом»*, № 1–3, s. 47–56.
- Яковлева, Е. С. (1998). *Человек – животное: взаимные языковые проекции*, [w:] *Лики языка. К 45-летию научной деятельности Е. А. Земской*, Москва, s. 402–416.

Słowniki, encyklopedie

Język polski

- Bartmiński, J. (red.). (1980a). *Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny*, Wrocław.
- Bartmiński, J. (red.). (1996–2012). *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 1: *Kosmos*, cz. 1: *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*, 1996; cz. 2: *Ziemia, woda, podziemie*, 1999; cz. 3: *Meteorologia*, 2012; cz. 4: *Świat, światło, metale*, 2012, Lublin.
- Bąba, S., Liberek, J. (2001). *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*, Warszawa.
- Bąba, S., Liberek, J. (2003). *Mały słownik frazeologiczny współczesnego języka polskiego*, Kraków.
- Bąba, S., Dziamska, G., Liberek, J. (1995). *Podręczny słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- Bogusławski, A., Danielewiczowa, M. (2005). *Verba Polona Abscondita*, Warszawa.
- Chaciński, B. (2003). *Wypasiony słownik najmłodszej polszczyzny*, Kraków.
- Cooper, J. C. (1998). *Zwierzęta symboliczne i mityczne*, przeł. A. Kozłowska-Ryś, L. Ryś, Poznań.
- Czarnecka, K., Zgólkowa, H. (1991). *Słownik gwary uczniowskiej*, Poznań.
- Cząstka-Szymon, B., Ludwig, J., Synowiec, H. (1999). *Mały słownik gwary Górnego Śląska*, cz. 1, Katowice.
- Czeszewski, M. (2001). *Słownik slangu młodzieżowego*, Piła.
- Czeszewski, M. (2008). *Słownik polszczyzny potocznej*, Warszawa.
- Dąbrowska, A. (1998). *Słownik eufemizmów polskich, czyli w rzeczy mocno, w sposobie łagodnie*, Warszawa.
- Doroszewski, W. (red.). (1958–1969). *Słownik języka polskiego*, t. 1–11, Warszawa.
- Dunaj, B. (red.). (1996). *Współczesny słownik języka polskiego*, Warszawa.
- Giera, M., Jańczak, K. (2005). *Słownik gwary biskupiańskiej*, Stara Krobia.
- Górnowicz, H. (1973). *Dialekt malborski*, t. 1–2, Gdańsk.
- Grochowski, M. (2002). *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów*, Warszawa.
- Gruchmanowa, M., Walczak, B. (red.). (1997). *Słownik gwary miejskiej Poznania*, Warszawa–Poznań.
- Hodorowicz, S. A. (2004). *Słownik gwary górali Skalnego Podhala*, Nowy Targ.
- Jendrzejek, A., Pastwa, J. (oprac.). (2006). *Słownik gwary młodzieżowej*, Toruń.

- Kobylińska, J. (2001). *Słownik gwary gorczańskiej (zagórzańskiej)*, Kraków.
- Kopaliński, W. (2001). *Słownik symboli*, Warszawa.
- Kowalski, P. (1998). *Leksykon – znaki świata. Omen, przesąd, znaczenie*, Warszawa–Wrocław.
- Krzyżanowski, J. (red.). (1965). *Słownik folkloru polskiego*, Warszawa.
- Kutyła, J. (2016). *Słownik gwary lasowiackiej Kamienia i okolicy na Rzeszowszczyźnie*, Rzeszów.
- Ludwikowski, W., Walczak, H. (1922). *Żargon mowy przestępców. Błatna muzyka*, Warszawa.
- Lukszyn, J., Zmarzer, W. (red.). (1998). *Wielki słownik frazeologiczny polsko-rosyjski, rosyjsko-polski*, Warszawa.
- Meller, D. (2002). *Słownik gwary używanej w Chełmży i okolicach*, Chełmża.
- Mosiołek-Kłosińska, K. (2004). *Słownik przysłów, czyli Przysłownik: pochodzenie, znaczenie, zastosowanie*, Warszawa.
- Mosiołek-Kłosińska, K., Ciesielska, A. (2001). *W kilku słowach. Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- Pelcowa, H. (2015). *Słownik gwar Lubelszczyzny, t. 3: Świat zwierząt*, Lublin.
- Polański, K. (red.). (2003). *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław.
- Rak, M. (2005). *Słownik frazeologiczny gwary Dębna w Górach Świętokrzyskich*, Kraków.
- Skoczylas, W. (2002). *Słownik gwary używanej w Kozach, Kozy*.
- Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur, t. 1–6*, oprac. przez Pracownię Słownika Gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur Zakładu Językoznawstwa w Warszawie pod red. Z. Stamirowskiej, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1987–2014.
- Steffen, W. (1984). *Słownik warmiński*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Stomma, L. (2000). *Słownik polskich wyzwisk, inwektyw i określeń pejoratywnych*, Warszawa.
- Sychta, B. (1967–1976). *Słownik gwar kaszubskich*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Szymczak, M. (1962–1973). *Słownik gwary Domaniewka w powiecie łęczyckim, t. 1–8*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Szymczak, M. (1995). *Słownik języka polskiego, t. 1–3*, Warszawa.
- Urbańczyk, S. (red.). (1953–2002). *Słownik staropolski, t. I–XI*, Kraków.
- Urbańczyk, S., Kucala, M. (red.). (1999). *Encyklopedia języka polskiego*, Wrocław.
- Zborowski, J. (2009). *Słownik gwary Zakopanego i okolic*, opracowany i uzupełniony z materiałów Autora przez Zespół Instytutu Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk pod kier. J. Okoniowej, koncepcja i opracowanie naukowe: J. Okoniowa, B. Grabka, R. Kucharzyk, M. Buława, Zakopane–Kraków.

Język rosyjski

- Аристова, Т. С., Ковшова, М. А., Рысева, Е. А., Телия, В. Н., Черкасова, И. Н. (1995). *Словарь образных выражений русского языка*, ред. В. Н. Телия, Москва.
- Балдаев, Д. С. (1997). *Словарь блатного воровского жаргона, т. 1–2*, Москва.
- Безрукова, В. С. (2000). *Основы духовной культуры (энциклопедический словарь педагога)*, Екатеринбург, <http://didacts.ru/termin/agnec-bozhii.html>, dostęp: 19.06.2024.

- Бирих, А. К., Мокиенко, В. Н., Степанова, Л. И. (2009). *Словарь фразеологических синонимов русского языка*, Москва.
- Бирих, А. К., Мокиенко, В. М., Степанова, Л. И. (1998). *Словарь русской фразеологии: историко-этимологический справочник*, ред. В. М. Мокиенко, Санкт-Петербург.
- Бокадорова, Н. Ю. (1990). *Лингвистический энциклопедический словарь*, Москва.
- Васюлинская, З., Выгонная, М., Дибров, А., Диброва, Е., Дыбина, Т., Овчинникова, В., Сердюкова, О., Удовкина, К., Федосов, И., Хмелевская, Т. (1976). *Словарь русских донских говоров*, т. 1–3, Ростов-на-Дону.
- Войнова, Л. А., Жуков, В. П., Молотков, А. И., Федоров, А. И. (1986). *Фразеологический словарь русского языка*, ред. А. И. Молотков, Москва.
- Грот, Я. К., Шахматов, А. А. (ред.). (1891–1930). *Словарь русского языка, составленный Вторым отделением Академии наук*, Санкт-Петербург–Ленинград.
- Грушко, Е. А., Медведев, Ю. М. (1995). *Словарь славянской мифологии*, Нижний Новгород.
- Ефремова, Т. Ф. (2000). *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный*, Москва, <https://efremova.slovaronline.com/>, доступ: 22.10.2024.
- Зданович, Л. И. (2001). *Кулинарный словарь*, Москва, https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_culinary/185/баран, доступ: 19.06.2024.
- Караулов, Ю. Н. (ред.). (2003). *Русский язык. Энциклопедия*, Москва.
- Кунин, А. В. (1987). *Русско-английский фразеологический словарь*, Москва.
- Кунин, А. В. (2004). *Англо-русский словарь*, Москва.
- Мартыненко, Л. Б., Уваров, И. В. (сост.), Степанов, Л. А. (ред.). (2002). *Пословицы, поговорки и загадки Кубани*, Краснодар.
- Михельсон, М. И. (1999). *Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний*, Москва.
- Мокиенко, В. М., Никитина, Т. Г. (2001). *Большой словарь русского жаргона*, Санкт-Петербург.
- Молотков, А. И. (ред.). (1978). *Фразеологический словарь русского языка*, Москва.
- Никитина, Т. Г. (2003). *Толковый словарь молодежного сленга*, Москва.
- Нюстрем, Э. (1982). *Библейский словарь*, перевод со шведского И. С. Свенсон, Торонто.
- Паникаровская, Т. Г. (ред.). (1983–2005). *Словарь вологодских говоров*, вып. 1–10, Вологда.
- Прокошева, К. Н. (1972). *Материалы для фразеологического словаря говоров Северного Прикамья*, Пермь.
- Теля, В. Н. (ред.). (2010). *Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий*, Москва.
- Толстой, Н. И. (ред.). (1995–2012). *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*, т. I (А–Г, 1995); т. II (Д–К, 1999); т. III (К–П, 2004); т. IV (П–С, 2009); т. V (С–Я, 2012), Москва.
- Федоров, А. И. (1997). *Фразеологический словарь русского литературного языка*, т. 1–2, Москва.
- Федоров, А. И. (ред.). (1979). *Словарь русских говоров Новосибирской области*, Новосибирск.

- Федосеенко, В. (сост.). (1998). *Флора и Фавн. Мифы о растениях и животных. Краткий словарь*, Москва.
- Токарев, С. А. (ред.). (1988). *Мифы народов мира. Энциклопедия*, Москва.
- Толстая, С. М. (ред.). (2002). *Славянская мифология. Энциклопедический словарь*, Москва.
- Чалов, В. П. (1982). *Материалы к словарю устойчивых сравнений кубанских народных говоров (Рукопись)*, Краснодар.
- Шанский, Н. М. (1987). *Опыт этимологического словаря русской фразеологии*, Москва.
- Яранцев, Р. И. (2001). *Русская фразеология: словарь справочник*, Москва.

Wykaz zastosowanych kwalifikatorów

Język polski

<i>arch.</i>	archaizm
<i>daw.</i>	dawny
<i>dezapr.</i>	dezaprobujać
<i>euf.</i>	eufemizm
<i>histor.</i>	archaizm rzeczowy, historyzm
<i>iron.</i>	ironicznie
<i>jeźdz.</i>	jeździecki
<i>krap.</i>	krupkowy
<i>młodz.</i>	młodzieżowy
<i>obelż.</i>	obelżywie
<i>pogard.</i>	pogardliwie
<i>posp.</i>	pospolicie
<i>pot.</i>	potocznie
<i>przestarz.</i>	przestarzały
<i>roln.</i>	rolniczy
<i>śl.</i>	Śląsk Cieszyński
<i>tar-gór.</i>	tarnogórski
<i>techn.</i>	techniczny
<i>wulg.</i>	wulgarnie
<i>żart.</i>	żartobliwie

Język rosyjski

<i>алт.</i>	Алтайский край
<i>амур.</i>	Амурское
<i>арест.</i>	из жаргона осужденных, отбывающих наказание в тюрьмах
<i>арх.</i>	Архангельская область
<i>бран.</i>	бранное
<i>брян.</i>	Брянская область
<i>влад.</i>	Владимирская область
<i>волгоград.</i>	Волгоградская область
<i>волог.</i>	Вологодская область

<i>ворон.</i>	Воронежская область
<i>вульг.-прост.</i>	вульгарно-просторечное
<i>горьк.</i>	Горьковская (Нижегородская) область
<i>груб.</i>	грубое
<i>груб.-прост.</i>	грубо-просторечное
<i>диал.</i>	диалектное
<i>жарг.</i>	жаргонизм
<i>забайк.</i>	Забайкальская область
<i>ирк.</i>	Иркутская область
<i>ирон.</i>	ироническое
<i>калинин.</i>	Калининская (Тверская) область
<i>кар.</i>	русские говоры Республики Карелии и сопредельных областей
<i>кир.</i>	Кировская область
<i>костром.</i>	Костромская область
<i>краснояр.</i>	Красноярский край
<i>кубан.</i>	Кубанская область
<i>куйб.</i>	Куйбышевская область
<i>курган.</i>	Курганская область
<i>магнит.</i>	молодежный жаргон г. Магнитогорска
<i>мол.</i>	из молодежного жаргона
<i>морд.</i>	Республика Мордовия
<i>народн.</i>	из народной речи
<i>насмешл.</i>	насмешливое
<i>неодобр.</i>	неодобрительно
<i>нижегор.</i>	Нижегородская область
<i>новг.</i>	Новгородская область
<i>новосиб.</i>	Новосибирская область
<i>обл.</i>	областное
<i>одобр.</i>	одобрительно
<i>олон.</i>	Олонецкая губерния (район Республики Карелия)
<i>орл.</i>	Орловская область
<i>острогж.</i>	Острогожский район Воронежской области
<i>печор.</i>	Низовья Печоры
<i>перм.</i>	Пермская область
<i>петербург.</i>	Петербургское
<i>помор.</i>	Поморье
<i>презр.</i>	презрительное

<i>пренебр.</i>	пренебрежительное
<i>прибайк.</i>	Прибайкалье
<i>прост.</i>	просторечное
<i>пск.</i>	Псковская область
<i>р. урал.</i>	река Урал
<i>разг.</i>	разговорное
<i>разг.-сниж.</i>	разговорно-сниженное
<i>редк.</i>	редко употребляемое
<i>ряз.</i>	Рязанская область
<i>сиб.</i>	сибирское
<i>симб.</i>	Симбирская губерния
<i>смол.</i>	Смоленская область
<i>ср.-урал.</i>	Средний Урал
<i>твер.</i>	Тверская область
<i>том.</i>	Томская область
<i>угол.</i>	из жаргона уголовников
<i>ульян.</i>	Ульяновская область
<i>ум.</i>	уменьшительное
<i>ум.-ласк.</i>	уменьшительно-ласкательное
<i>урал.</i>	Уральское
<i>устар.</i>	устаревшее
<i>фольк.</i>	фольклорное
<i>ц.-слав.</i>	из церковнославянского языка
<i>шутл.</i>	шутливое
<i>шутл.-ирон.</i>	шутливо-ироническое
<i>эвфем.</i>	эвфемизм
<i>южн. урал.</i>	Южноуральское
<i>яросл.</i>	Ярославская область

Indeks opisanych frazeologizmów animalistycznych

- ale masz świński ryj* 27, 121, 122
baba z wozu, koniczkowi folga 104
baba z wozu, koniom lżej 104
bać się jak byk czerwonej hadry 29
baran <baran> buc (buch) 105
baran tłusty do kapusty 96
baranek boży 89, 173, 185
barani łeb 163
barani wzrok 164
barania głowa 163
baranie oczy 124, 164
baranki boże 173
beczeć (ryczeć) jak baran 136
beczeć (śpiewać) baraním głosem 136
beczeć jak młode (nieoblizane) cielę 139
beczy jak owca 134, 136
belącać się jak mokre cielę 161
bez furmana konie wóz rozniosą 108
bez lejca na wóz, bez wiosła na wodę, bez ostróg na konia nie wsiadaj 111
bez wołu nie będzie rosołu 96
bić między sypie jak byka 112
biec świńskim truchtem 153, 158
biega jak zatrwożona koza, kiedy ją wilk goni 153
bieży jak koń <wyścigowy> 157
błędna owca 52
błoto podoba się świni 174
boczyć się (mroczyć się) jak bodlawy byk 28
boże ciele 178
brudno jak u świń 133
brudny (usmarowany, upaprany) jak świnia 119, 133
brudu jak u wieprza 133
bulczeć jak świnia w pomyjach 135, 138
być (okazać się, zostać) świnią 174
byk rozplodowy 95, 102
był to koń, ale się zjeździł 113
chcesz mieć konia gładkiego, ciesz go workiem 114
chlustał, chlustał, aż konik ustał 113
chodzi jak cielę za matką 161
chodzi jak cielę za ogonem 161
chodzi jak wół w jarzmie 110
chodzi za nim, jak baranek za owcą 160
chodzić (łazić, dreptać) za kimś jak cielę za krową 161

- chodzić jak byk bodliwy* 157, 187
chodzić jak koń w kieracie 83, 111, 184, 188, 189
chodzić jak mokre cielę 153, 161
chodzić jak nieoblizane cielę 161
chodzić jak wół po lodzie 160
chrapać jak świnia 135, 139
chudy jak koń o jednej kieszce 121, 131
chudy jak koza, mo sadło pod kościami 54
chudy jak szkapa 37, 121, 131
chwycić (wziąć) byka za rogi 107
ciągnij, kobyło, choć ci niemiło 111
cichy (potulny, pokorny) jak baranek (owca) 172
cichy jak baranek 28, 185
ciele majowe 178
cielę mermelę 29, 151
cielę na niedzielę 29, 43, 152, 178
cielęcium ciapcium 178
cielęcy mózg (rozum) 152
cielęcy zachwyt 74
cierpliwy jak wół 178
ciężki jak wół 128
cisnąć się jak barany 162
co dąb, to nie brzoza, co krowa, to nie koza 101
co świnia, to nie koza 101
coś pasuje do czegoś jak świnia do karety 119
coś pasuje komuś jak świni chomąto 30, 117
coś pasuje komuś jak świni czepiec 119
coś pasuje komuś jak świni kokardka/ krawat/ welon/ kalosze/ trampki/ kamizelka 29, 119
cuchnąć (śmierdzieć) jak cap 29, 142, 143
cuchnąć (śmierdzieć) jak kozioł 79, 142, 143
czapka barania 98
czapka z czarnym (siwym) barankiem 98
czego się spodziewać po wołu, jak nie mięsa 102
czekać jak krowa tyłca 117
dać koniowi ostrogę 109
dać świni zagon, zechce cały ogród 176
daj koniowi owsa i goń go jak psa 115
daj krowie w żłobie, to ona da tobie 114
daleko paść świnie od ogrodu 102, 176
dał mu świński transport 118
dawać byka komuś 43, 107
do konia i białogłowy przystępuj śmiało 108
do konia z przodu się przystępuje 108

- do konia, którego pożyczają, do pana, którym służy radzą, do wioski w złym
samsiedztwie – nie masz się do czego cisnąć 104
- dobra krowa – to poleć nie napoczęty 97
- dobra świnia wszystko zje 43
- dobry koń do szlei 104
- doi go jak swą krówkę 110
- dojna krowa 98
- dosiadać konia 104
- dosiadać swojego konika 93
- dostać mleka od byka 102
- dowcipny jak świnia w kalesonach 29, 119
- fiknąć (fikać, wywracać, przewracać) kozły (koziołki) 153, 156
- fiknąć (machnąć, przewrócić, wywinąć) kozła (koziołka) 156
- gadać z nią jak z kobyłą pacierz 163
- gapić się [patrzeć] jak cielę [wół] w namalowane [na malowane, na nowe,
na modre] wrota 54, 165
- gdy konia łowią, dają obroku, a kiedy złowią, kijem po boku 81, 112
- gdy konia nie może, bije po hołoblach 111
- gdyby kózka nie skakała, toby nóżki nie złamała 29, 169, 184
- gdzie koni brakuje, tam osłów używają 56
- gdzie koza przywiązana, tam trawę gryźć musi 164
- głupi jak baran 163
- głupi jak byk 54
- głupi jak cap 163
- głupi jak cielę 37, 163
- głupi jak wół (byk, koza, świnia) 163
- głupia owca 163
- głupie cielę 163
- głupie cielę ogonem miele 29
- gnać (jechać, pędzić) co koń wyskoczy 158
- godoj jak do konia, a koń idzie do gronia 164
- godzien chodzić piechotą, kto nie umie dbać o konia 115
- goły jak byk 129
- gruby (tęgi) byk 128
- gruby (tłusty) jak świnia 127
- gruby baran 125
- gruby byk 121
- gruby jak świnia 54, 84, 121
- gruby jak wół 121, 128
- harować (orać) jak wół 83, 110, 187
- harować jak koń 29
- i koń hardo stępa, gdy w bogatym rzedzie 104
- i koń nad siłę nie pociągnie 148
- i koń nad siłę nie skoczy 148
- i najlepszego konia trzymaj w cuglach 108, 109

- im lepszy (szczerzy) koń, tym więcej ciężaru nań nakładają* 115
im szczerzy koń, tym na niego więcej nakładają 115
istne z niego ciele, co ogonem miele 151
iść bykiem do przodu 157
jaje dzisiejsze, chleb wczorajszy, cielę ośmioniedzielne, wino łońskie
     – najlepsze 96
jak dasz koniom jeść, tak cię będą wieźć 115
jak koza do rzeźnika idzie 117
jak kozie pomagali, to jej ogon urwali 52
jak się krowa ocieli, bydzie wiesieli 97
jak świnię pod stół, to świnia na stół 176
jak wół w jarzmie ciągnąć 110
jak z kobyłą w błocie <gadać, rozmawiać> 163
jak z kozła: ni mleka, ni wełny 101
jaka koza z krzywą gębą, takie dzieci po niej będą 119
jaka taka szkapa, ale furman gapa 108
jakby go na koń turecki (na złotego konia) wsadził 93
jako chłopu leniwego głód, tak konia leniwego ostrogi, a pana skąpego
     wojna do czułości przywodzą czasem 113
jechać świńską krzywdą 118, 184
jechać, ile tchu (pary) w koniach 154, 158
jeden krowę za rogi trzyma, a drugi ją doi 98
jeszcze skóra na baranie, a już kuśnierz (rzeźnik) pije na nie 83, 116, 184
jeść jak świnia 175, 187
jeździć na kimś jak na tysej kobyle 94, 151
jużci nie świnia dla ucha 137
kobyła na lodowisku 30
komu się kłacze i żony darzą, ten nie żebrze chleba 103
konia na pole nie pożyczaj, na bór biorąc, drugim nie dawaj 104
konia nie pożyczaj, a niewieście nie wierz 104
konia rączego do wozu furmańskiego, szlachcica wolnego do mieszkania szkoda, bo
     grosz z wolnością precz 108
konia rączego przytrzymaj, leniwego chlustaj 82, 113
konia ślepego, chłopu starego, brzydkiej jejmości – nikt nie zazdrości 149
konia tanio nie ceń, króla o mało nie proś 104
koniczek to jest nasz taticzek, a krowiczka to mamiczka 87, 95, 103, 185
konie i do żyta, i z wizytą 104, 184
konie rządźmy wodzami, ludzi mądrymi mowami 111
konie wyprawne pod pany, a nieuki pod furmany 108
konik mechaniczny 105
koniovi i kobiecie nigdy nie wierz 108
koń chłopu, kądziel babie, łąka bydłu, a chrap żabie 103
koń choć cztery ma nogi, to się mu utknąć trafi 148
koń chodzi pod siodłem 104
koń cisawo-pleśniawy rycerzom szczęśliwy 104

- koń cztery nogi ma, a przecię szwankuje* 148
koń dobry – zdrowie ludzkie 115
koń ma cztery nogi i też się potknie 148
koń mechaniczny 105
koń rzeźwy, pyszny, niespokojny – zwierzę natarczywe i lubiące wojny 104
koń się najlepiej spasa workiem 114
koń trojański 52
koń, co najwięcej na obrok pracuje, najmniej go ma 115
końska dawka 44
końska grzywa 120, 126
końska stopa – kłósów kopa 104
końska szczeka 121, 123
koński ogon 120, 126
koński organizm 145
końskie okulary 179
końskie zdrowie 145
koszlawy jak wół 121, 128
koza – krowa biednych ludzi 101
koza nie bydle, baba nie człowiek 101
koza nie bydło, dziewczka nie czeladź 101
koza próbowała, a potem beczła 54, 169, 171, 189
koza to krowa ubogich 101
koza to najlepsze bydłatko: pod progiem się wyśpi, suchą miotłę zje i jeszcze kwartę mleka da 101
koza to pocziwe bydłatko: lada miotłą się pożywi, a na zapiecku się wyśpi 101
kozia (capia, kozła) bródka (broda) 121, 131
kozia sierść 100
kozia wełna 100
kozio broda 131
koziół ofiarny 51
kozła doić 101
kozła postawić 55, 182
kozła zrobić ogrodnikiem 81, 102
krowa pyskiem doi 114
kto chce krowę doić powinien ją paść 114
kto koniowi obrok rachuje, ten piechotą chodzi 115
kto krowami orze, ma pustki w komorze 113
kto ma morgi, krowy, świnię, tego zawsze głód ominie 96
kto ma woły, ma pełne stodoły 97
kto się czyni barankiem, wilk go zje 144
ktoś bruździ jak kozioł w kapuście 102
ktoś ciekawy jak świnia na cudzy groch 50, 176
ktoś gapi się na coś jak święta krowa 164
ktoś idzie na oślep jak mokre cielő 161

- ktoś jeździ na kimś jak na łysej kobyle* 81
ktoś kręci się jak kołowaty baran 152, 190
ktoś kwiczy jak koń (kobyła, ogier) 141
ktoś ma barana na głowie 125
ktoś ma brzuch (brzuszyśko) jak krowa 129
ktoś ma brzuch jak krowa cielna 121
ktoś najeżdża na kogoś jak na łysego konia (kobyłę) 151
ktoś patrzy baraním wzrokiem 81
ktoś patrzy się na coś jak cielę 164
ktoś pcha się jak świnia do koryta 81
ktoś poci się (bździ) jak cap 142, 143
ktoś potrzebny, jak kozioł w kapuście 102
ktoś rusza się jak mokre cielę 161
ktoś rży jak koń (kobyła) 135, 141
ktoś skacze jak żróbek <w ogródku> 154
ktoś tryka coś jak baran łbem 105
ktoś uprze się jak koza w kapuście 170
ktoś wstydy się jak kozioł w kapuście 28
ktoś wywala oczy na coś jak wół na malowane wrota 165
ktoś zna się na tym jak świnia na gwiazdach/pogodzie/rogach/owsie/mydle 167
ktoś zrobił kogoś w konia 81
który koń lepiej ciągnie, tego więcej batem 115
kwiczeć jak zarzynane prosię 134, 139
lecą jak owce 162
leci jak koń pocztowy 157
leniwy jak wół 51, 177
lezie (rusza się, wlecze) jak krowa 159
lezie jak świnia: drzwiami go wypchniesz, to on oknem włazi 176
leżeć <martwym> bykiem 177
leży jak świnia w barłogu 175, 187
łagodny [bezbronny] jak baranek [owieczka] 28, 89, 172, 185
łaska pańska na pstrym koniu jeździ 108
ma brzuch jak krowa cielna 120, 129
małe prosiątko piękne 89, 133
masz ryj jak świnia 54, 79, 122
mieć <jeszcze> cielęcy rozum 152
mieć kabzę jak cielę 97
mieć kozła na czole 28, 55, 106
mieć swojego konika 93
milszy tobie syn kobyli aniżeli boski 115
miłośnik zbyt żartkich koni kalectwo i śmierć dogoni 92
młody koń do boju, a stary do gnoju 149
młody wólek nieobrotny 152
młóćącemu wołowi nie zawiązuj gęby 114

- mocny jak byk 145
 mokry jak nieoblizane ciele 126
 na kas go tu świnia niesie 118
 na konia trzeba bicza 81, 83, 111
 na lekowym koniu daleko nie pojedziesz 147
 na rzeź cię, bysku, chowają, przetoć dobry obrok dają 88
 na starość cieluchami orać ciężko 149
 na tym koniu wszyscy dziś siedzicie, z któregoś ja wczoraj spadł 108
 na zdrowym koniu na targ, na chorym do domu 147
 narowny jak koń 181
 nawalić jak na siwą szkapę 112
 nawalony jak prosię 85
 nie bądź świnia 174, 183, 187
 nie dla siebie, dla drugich wół sobie jarzmem grzbiet naciera 83
 nie nabiega się koń na nogę kulawy 147
 nie nowina siwcowi wojna 104
 nie o owcę mu idzie, tylko o wełnę 116
 nie pamięta krowa zimy, kiedy się trawy obeżre 95
 nie ten konia dogodnie używa, co tanio, ale ten, co drogo płaci 104
 nie umie kozie ogona zawiązać 52
 niech świnia, gdy nie umie, na dudach nie gędzie 81
 niewiele na kozie łoju 100
 niezgrabny jak wół 159
 nos barani 121
 o kozia sierść się sprzeczać 100
 o wełnę im tylko idzie, o barana mało 116
 obeżreć się jak świnia 183
 obrzucać kogoś wieprzem 117
 od wołu można się spodziewać tylko sztuki mięsa i rosółu 88
 od wołu można się tylko mięsa spodziewać 88, 102
 oddać byka za indyka 29, 98
 opasiony byczek 128
 orać kimś jak wołem 88
 orać w kogoś jak w łysą kobyłę 94, 112
 orać w kogoś jak w łysego konia 29, 83, 112, 187–189
 ostatnie ciele z obory 97
 owca niewinna przez rok wełnę dźwiga, ostrzygą wełnę,
     a jej za to figa 99, 116, 184
 owczy pęd 69, 74, 166
 owczym pędem 84, 166
 palnąć (strzelić, rąbnąć, wałnąć, zaprawić) kogoś
     z byka (bykiem) 107
 pańskie oko konia tuczy 115
 pańskie oko konia tuczy, rolę mierzwi i siew sporzy 115
 patrzeć [spoglądać] bykiem 28, 106

- patrzy jak kozioł na wodę* 54
patrzy jak krowa na rzeźnika 117
patrzy jak krowa w płot 165
pchać się jak świnia do koryta 176
pędzić co koń wyskoczy 154
pijany jak byk 84, 86
pijany jak świnia 81
po starym wole nie masz żalu 149
podszyć (podbić) palto baranem (baranami) 98
pokorny jak baranek 28
ponura świnka głęboko w ziemi ryje 175, 189
postawić kozła na czole 106
postawić na dobrego konia 105
postawić na złego konia 105
pozwól świni grzędy, ona chce wszędy 176
póty służą przyjaciele, póki worek jako cielę 97
pracować (harować, tyrać, orać, zaszuwać) jak koń 111
pracować jak <ten> wół <roboczy> 110, 189
pracować jak koń 25, 55, 182
pracowity jak wół 56, 87, 177
przyjdą takie mrozy, że przymarznie cap do kozy 47
przystało jak siodło do świni 117
przywykł jak wół do jarzma 83, 110
pryzwyczał się jak koń do chomąta 111
puść koniowi cugle, a uniesie cię 109
regularność konia tuczy 114
robić kogoś w konia 56
robotny jak wół 177
rozigrał się, jak cielę 154
rozmowa jak z kobyłą u płotu 85, 94, 163
rozstawne konie 104
rozumieć się na czymś jak świnia na pietruszce 167
ruszył rozumem, jak koza ogonem 52
ryczeć jak (jałowa) krowa 139
ryczeć jak baran 134
ryczeć jak krowa 139
ryczeć jak wół 134, 139
ryczeć jak zarzynany baran 134
rzucić perły przed wieprze 52
siadać na konia 104
siedem lat z bydłem chodziła, a jeszcze cielak 178
silny jak byk (wół) 87, 145
siłowanym koniem nikt się nie dorobi 148
skacze by cielę u kołka 154
skakać jak jagniątko 154

- skakać jak koza 156
 spasiony (gruby) jak wieprz 128
 spaść się jak wieprz 94, 128
 spaśny jak wieprzek 128
 spinać konia 42, 109
 stać jak krowa 154
 stać jak nieoblizane ciele 154
 starego konia wyrzucają z cugu 149
 stary cap 47, 79
 stary koń 56
 starym wołem nie orać 149
 strzał z byka 107
 strzelić barana 105
 szczęśliwy (rad, wesół, zadowolony), jakby go kto na sto koni wsadził 93, 185
 sznurki na sobie wiąż, a uprzęż i bat na konia miej dobry 109
 szyja jak u byka 121, 129
 ślizgać się jak kozioł po lodzie 160
 śmierdzący jako kozieł 143
 śmierdzieć jak cap 142
 śmierdzieć jak cap na jesień 143
 śmierdzieć kozłem 142
 śpiewać baraním głosem 134, 135
 święta krowa 98
 świni pluć w gębę, a ona mówi, że deszcz leje 118
 świni raz dać 118
 świnia i gość nigdy nie mają dość 56, 176, 184
 świnia poucza Minerwę 81
 świnia się nie myje i żyje 27
 świnia świnia by nie była, żeby świństwa nie robiła 174, 184
 świnia w ogrodzie, koza w sadzie, prostak w radzie – niepożytek 102
 świńska morda 122
 świńska mordo! 70
 świński blondyn 125
 świński kłus 158
 świński łbie! 70
 świński ogonie! 70
 świński postępek 74
 świński ryj 27
 świńskie brwi (rzęsy) 125
 świńskie oczka 121, 124
 świńskie ucho 99
 świńskim pędem 158
 tak się w niej kocha jak w parszywej świni 117, 118
 tęgi jak byk 128
 tępy jak wół 163

- tłumaczyć jak dziadek krowie na granicy* 79
tlusty jak byk 128
tlusty jak wieprz 128
toczyć się jak wół po lodzie 160
trzeźwy jak świnia 87
ty świnio! 174
ty świński ryju! 27, 70
tyje jak wieprz 94, 121
tyle pożytku, co z byka: ani łożu, ani mleka 102
tyle wart, co koń kulawy 147
u pięknego konia ma być: głowa jak u panny, pierś jak u wdowy,
nóżka jak u dziecięcia 119
ubierz świnie w złoto, ona wlezie w błoto 174
uchlany jak wieprz 85, 183
uczesanie w baranki 125
uderzyć (wyrznąć) kogoś bykiem 105, 107
ujechawszy milę, postój koniom chwilę; ujechawszy trzy, czoła koniom przytrzym;
ujechawszy sześć, dajże koniom jeść 113
uparty jak baran 25, 173
uparty jak koń znarowiony 55, 181
uparty jak kozioł (cap, koza) 55, 56, 170, 182, 189
upić się (urznąć się, schlać się, spić się) jak świnia 87
w cielęta nie orzą 152
wielka to mądrość bogów, że nie dali świni rogów 175
wielki jak byk 128
wielki jak koń 129
wielki jak krowa 129
wielkie świnie kupują kupcy, a małe głupcy 97
więcej cieląt w jatkach bywa niż starych wołów 96
wilk w owczej skórze 52, 145
wilkowi owcę poruczono 144
wjechać (wpaść) na kogoś jak na łysą (ślepa) kobyłę 151
wlec się jak krowa cielna 159
włosy jak baran 125
wodzić baranim wzrokiem 164
wołowe oczy 124
wołu i do jadła naganiać trzeba 56
wozu i konia nie pożyczaj, bo wóz zepsują, konia odsednią 104
wół roboczy 95, 177
wpuść kozę do ogrodu 102
wpuść świnie do kościoła, wraz na ołtarz wlezie 176
wsiadł na niego jak na łysą kobyłę (konia) 151
wspiąć konia 109
wygląda jak świnia w półszorku 117
wygląda jak wieprz w karmniku 128

- wylizany jak cielę 126
 wytupił oczy jak baran, kiedy go zarzynają 117
 wypaść się jak byk 128
 wysoki (wysoka) jak brzoza, a głupi (głupia) jak koza 144
 wywalił oczy jak na rzeźnika wół 117
 wywinąć kozła 153
 wyżrany jak byk 128
 wziąłeś konia, weźmij i bicz 111
 z byka spadł 107
 z jednego wołu (barana) dwóch skór nie drą 113
 z kogoś jest ktoś jak z koziej dupy trąba 29
 z kogoś wyszło prosię 174
 z tej kozy mięsa nie będzie 100
 z wierzchu owca, wewnątrz wilk 145
 zachować się jak świnia (jak prosię) 174, 182, 187
 zaciąć konia 109
 zaciętej szkapie i bicz nie pomoże 181, 184
 zaglądać na kogoś jak byk na masarza 117
 zapiera się jak baran 173
 zarzynać kogoś jak barana 116
 zawistny jak koza 170, 183
 zawzięty jak koza 170
 zdechł jak świnia 117
 zdrowy byk 144
 zdrowy (zdrów) jak koń 44, 87, 145
 zedrzeć konia 109
 zerznąć jak byka 112
 zły szkapa, kiedy się uprze, i z góry nie pociągnie 147
 zły szkapa, uprze się jak dzieci, z dołu nie pociągnie, a z góry leci 147
 znać się jak koza na pietruszce 167
 znać się na czymś jak świnia na pieprzu 167
 znać się na czymś jak świnia na pietruzielu 167
 znać się na czymś tyle, co koza na pieprzu 167
 związać jak barany 116
 zwinny jak koza 156
 żwawy jak wół w pługu 84, 159
 żył jak świnia, zdechł jak pies 117
- <глядеть, смотреть> как бык из-под ярма 110
 <мясо> как теленок 96
 <неповоротливый> как теленок 155, 159
 <ну тебя (вас, его и т. д.)> к свиньям <собачьим>! 118
 <работать> как бык в ярме 110
 агнец божий 89, 173, 185
 Агнец Божий 172

- баба с возу, кобыле легче 104
 базанить как корова 134
 бараньи глаза 124
 бегать как козел 156
 бежать как конь становой 157
 бежать как стадо баранов 154, 162
 без осанки конь – корова 121, 128
 белолобая овца 125
 белый как овца 125
 береги лошадку, не наваливай в насадку 147
 беспамятный (беспамятливый) как овца 167
 бившись с козой – не удой 29, 114
 бить (драть, лупить, пороть, сечь, доить) кого-л. как (як)
 сидорову (Сидорову) козу 116
 бить (избить) кого-л. как ломовую лошадь 112
 бить (прать) как поросенка кого-л. 118
 бить кого-л. как свинью 118
 бить кого-л. как сидорову козу 81, 184
 блять как козленок (козлик) 136
 блекотать как овцы 136, 137
 блять (блекотать) как баран 136
 блять как коза 136
 блять как козел 84, 134
 блять как козочка 136
 блять как овца 135, 136
 блудливая овца 169
 богатому телята, а бедному ребята 97
 богатому телятки, а бедному ребятки 97
 бодрый как жеребец 53
 большая как корова 128
 большой (громадный) как боров 94, 127
 большой как корова 128
 бородатый козел 131
 брать (взять, хватать) быка за рога 107
 бред сивой кобылы <в лунную ночь> 150, 164
 бренчать как корова 140
 брыкнуть (лягнуть ногой) как лошадь 108
 брякать как козел 135
 буровить как конь 111
 бухой как свинья 85
 бывать и на коне, и под конем 108
 был конь – уробленный 113
 был конь, да заезжен (изъезжен, изъездился) 113
 была бы коровка да курочка – обед приготовит и дурочка 96
 были бы быки, а говядина будет 96

- валяться как свинья 175
 валяться как свинья в канавы 86
 варызгивать как свинья 135
 везти (ломить, работать, пахать) как <бурый> вол 110
 везти (тянуть) как бык 110, 189
 вертеть головой как бешенная овца 153
 вертеть головой как круговая овца 166, 184
 вертеться (кружиться) как овца круговерченная 152
 вести за собой кого-л. как овец 166
 вести себя (поступать) как свинья 174
 вести себя как трусливая свинья 56, 175
 взбрыкивать от радости как теленок 153, 155
 взваливать что-л. на кого-л. как на лошадь 83
 взгляд у кого-л. как у вола 164
 взгогатывать как жеребцы 141
 взреветься как корова 140
 вид у кого-л. как у быка 145
 визжать как боров 137
 визжать как недорезанный поросенок 139
 визжать как поросенок (поросенком) 137
 визжать как поросенок, когда его режут 134, 139
 визжать как свинья 134, 137
 вислозадая как кобылица 129
 вищать как порося в мешку 139
 во рту у кого-л. ровно свиньи спали 143
 вол растет до обуха 116
 воловьи глаза 124
 волк в овечьей шубе 145
 воловий взгляд 164
 воловый как бык 159
 воловый конь 146
 волом рычать 134
 волосы у кого-л. как корова зализала 126
 волосы у кого-л. как у барашка 125
 вонючий козел 142
 вонять (нахнуть, нести) от кого-л. как от козла 142
 ворочать как бык 110, 188
 ворочать как сивый мерин 83, 111, 149
 ворочаться на месте как мокрый теленок 161
 врать как сивая кобыла 94, 150
 врет как сивый мерин 150
 встать будто баран в новых воротах 165
 выбродиться как свинья 132
 вывойдать глаза как поросиха 125
 выдаваться как кляч 126

- выделаться как поросенок 132
 выкачаться (вывархаться) в грязи как (як) поросенок (поросеночек) 132
 вылупиться [лыбиться] как баран на новые ворота 165
 выносливый как <ломовая> лошадь 87
 выть как корова 140
 вязать как свинья в кибернетике 167, 184
 вячать как теленок 140
 гладкий как кобыла немецкая 129
 глаза у кого-л. как у барана 124
 глаза у кого-л. как у козы 123
 глаза у кого-л. как у лошади 123
 глуп (глупый) как сивый мерин 150
 глуп как баран 163
 глуп как лошадь 46, 163, 183
 глуп, как пара купеческих лошадей 79, 163
 глупая корова 163
 глупый как овца 163
 глядеть (смотреть) быком (как бык) 106
 глядеть бычком 106
 глядеть как бык из-под ярма 83
 гнать кого-л. как овец 166
 гнутая лошадь 129, 158
 говорить кому-л. что-л. как быку 164
 гоготать как кобыла 135
 голова баранья 163
 голова как у вола 129
 голой овцы не стригут 99
 голос у кого-л. как у поросенка в мороз 137
 горбачить как вол 109
 грязный как поросенок 133
 грязный как свинья 132
 губы у кого-л. как у сивого мерина 121, 123
 дорвалась свинья до чистого хлеба 176
 девка как лошадь зарочная 180
 девка ядра как корова 128
 девки не люди, козы не скотина 101
 делать козу кому-л. 106
 делать столько, чего и лошадь не везла 111
 для усталого коня и уздечка тяжела 147
 до поросячьего визга (визгу) (в поросячий визг) 138
 добрая лошадь от еды согревается 114
 доброго пастыря дело овец стричь, а кожи не снимать 113
 добродушный как теленок 179
 доброму (ученому) коню лишь плеть покажи 168
 добрый конь не без ездока 109

- добрый конь не без корму 114
 доить как корову кого-л. 110
 доить кого-л. как козу 110
 доить козла 101
 долбать как мерин 47
 драть козла 135
 драть козлов 134
 дура лошадь 46
 дурее лошади 55, 163
 дурной (бестолковый) как овечка (овца) 163
 дурной (дурковатый) как баран 163
 дурной как Боже теля 163
 дурной как Божий бык 54, 163
 дурной как овечка 56
 дышать как загнанная лошадь 134
 дышать как конь загнанный 134
 един вол десять рол водит 109
 если есть за коровой уход, от коровы получишь доход 114
 жди как вол обуха <, а не дрогни!> 116
 жевать что-л. как вол 43
 жеребец двуногий 53, 158
 живот у кого-л. как у коровы 121, 128
 жирный как боров 127
 жирный как свинья 127
 жрать как корова 95
 жрать как лошадь 79
 жрать как свинья 175, 184
 забить кого-л. как слепую лошадь 81, 112, 184
 завитой как баран 125
 зад (задница) у кого-л. как у ломовой лошади 129
 замодеть как теленок 147
 заносчивого коня построже зануздывают 112
 запрометчивому коню не верь в узде 108
 зарастить волосом что баран 132
 зарезать (убить) кого-л. как барана 116
 захотел молочка от бычка 101
 зашелудиветь как свинья 132
 звал вол козу на пир, да коза не идет 28
 здоров (здоровый) как бык 145
 здоров (здоровый) как лошадь 146
 здоров как боров 146
 здоров как вол 145
 здорова как корова 145
 здоровая (сильная) как кобыла 146
 здоровая (сильная) как кобылица 146

- здоровый как конь 145
 зел как козел 55
 зубы у кого-л. как у коня 121, 123
 зубы у кого-л. как у лошади 121, 123
 и коню ясно (понятно) 164
 и лошадь правильно идет, коль умный возчик правит 109
 и одна корова, да жрать здорова 95
 и слепая лошадь везет, коли зрячий глаз на возу сидит 109
 и старая корова любит быка 95
 и сыта свинья, а все жрет, и богат мужик, а все копит 176
 идет коза рогатая 106
 идти (пойти) <куда> как бараны 162, 166
 идти (пойти) как телок на убой 116, 117
 идти (ходить) конь конем 153
 идти как бараны 154
 идти как недоенная корова 159
 идти кому-л. как свинье бусы 119
 идти коровой 153, 159
 исчухлеть кого-л. как свинью 117
 как <замученная> кляча 113
 как баран круговой 166
 как баранье (овечье) стадо 162, 166
 как брянская коза вверх глядеть 54, 170, 189
 как бык по льду 160
 как бык уперся 178
 как дойная корова 98, 121, 128
 как загнанная (запаленная) лошадь 113, 134
 как замученная кляча 147
 как коза брынская 54, 131
 как коза на кровлю мостится 50, 56, 153, 156
 как козы, вверх <через тын> глядят как брянская коза, вверх глядеть (смотреть) 170
 как конь загнанный 113, 134
 как корова к теленку <бегает, несется>, так мать к ребенку 161
 как корсунский жеребец 146
 как круговая овца 154, 166, 184
 как круговой баран головой вертит 166
 как ленивая лошадь – что ударишь, то и уедешь 112
 как ломовой конь 146
 как лошадь встрепанная 181
 как нелизанный теленок 126
 как нескрыхтанная свинья 132
 как нетеленый 97
 как ни надседайся, а доброй свиньи не переголосишь 138
 как норовистая лошадь 158, 180

- как от козла молока 43
 как от козла, ни шерсти, ни молока 29, 101
 как от козы молока 100
 как с быком ни биться, а все от него молока не добиться 101
 как свинью в кафтан ни ряди, она свиньей и останется 29, 118
 как свинья без заду 100
 как свинья к корыту лезет 176
 как свинья оплевали (оплевавши) кого-л. 118
 как стельная корова 128
 как черный бык работать 83
 как черт свинью стриг: визгу много, а шерсти мало 99
 катись к кобыле под хвост чай пить! 79
 кляча воду возит, а козел бородкой потряхивает 55
 кобыла не лошадь, баба не человек 94
 кобылку бьют, женке наветки дают 112
 когда желудь спелый, его каждая свинья слопаёт 176
 коза в сарафане 29
 коза ест там, где ее привязывают 164
 козе (козлу) понятно 164
 козе хоть какой колокол привяжи – коровой не будет 101
 козел ебаный 171
 козел недоенный 55, 171
 козел облезлый 171
 козел по горам, и баран по горам 167
 козлом идти 106
 козлом петь 135
 козьи лапки 43, 130
 козьи мощи 131
 козья борода 131
 козья морда 121, 122
 коли не по коню, так по оглоблям 110, 111
 кому телята, а нам ребята 97
 конское ботало 141
 конь да мужик – вековой позорник 103
 конь конем 146
 конь на четырех ногах спотыкается, а человек на двух – тем более 148
 конь над силу не скочит 148
 конь не пахарь, не кузнец, не плотник, а первый на селе работник 110
 конь через силу не прянет 147
 коню коза не ровень 103
 коня в гости зовут не меду пить, а воду возить 110
 коня ведут уздечкой, а человека – словом 109
 коня правят уздою, а человека умом 109
 кормить как быка на убой 116
 кормят вола, чтоб кожа была гладка 88, 114

- корова в тепле – молоко на столе 96, 184
 корова коровой 128, 177
 корова маслом доит 96
 корова не идет – хвост ломают 82, 184
 коровий глаз 124
 корову надвое разрубили <б>, зад доили, а перед во щах варили 96
 корову палкой бить – молока не пить 114
 коровушка непочатой потолок 89, 97
 корявый козел 55, 121, 171, 189
 коса (косичка) как поросячий хвостик 119, 126
 которая лошадь больше везет, на ту больше и наваливают 115
 красива как кобыла сива 85, 150
 красна баба спокоем, а коровушка с удоем 96
 кричать как козлятки 136
 кричать как резанный поросенок 139
 кричать козла дикого 135
 кричать на кого-л. как на вола 112
 кроткий (покорный, тихий, послушный) как барашек 172
 кроткий (смирный) как теленок (теленочек) 179
 кроткий как овца 28
 кроткий как ягненок 28, 185
 круженная овца 166
 кружить как круговая овца 154
 кружиться как овца 152, 166
 крупный как лошадь 146
 кто на борзом коне жениться поскачет, тот скоро заплачет 92, 184
 кто пьян напьется, тот свиньей обернется 86
 кто-л. <от всего шарахается (всего пугается)> как пугливая лошадь 180
 кто-л. большеглаза как корова 124
 кто-л. вытянулся (вырос) как конь 126
 кто-л. гульна корова 55, 169
 кто-л. и толста, и пестра <с виду>, а рыло свиное 122
 кто-л. идет <тащится> как кляча 159
 кто-л. как корова на льду 160
 кто-л. ласковый как теленок 178
 кто-л. неповоротливый как вол 159
 кто-л. послушен как ягненок 28, 172
 кто-л. раздобрел (жирный, толстый) как откормленный поросенок 127
 кто-л. растолстел (разжирел) как боров 127
 кто-л. ревушка-коровушка 29
 кто-л. скачет как коза (козлом) 155
 кто-л. суцая лошадь 129
 кто-л. уперся как баран 173
 куда козел, туда и баран 166, 167

- кудреватый как баран 125
 кудрявый (курчавый) как баран 125
 кудрявый (курчавый, завитой) как барашек 125
 курчавый как баран 125
 кушавый как баран 125
 легче от быка добыть молока 102, 189
 лежать как корова 13, 77, 177, 190
 лежать как поросенок 133
 ленив (ленивая) как корова 177
 ленив как корова 55
 ленив как сивый мерин 150
 ленивый как боров 175, 189
 лететь как конь 153, 157
 лицо (физиономия) у кого-л. как у лошади 123
 лицо у кого-л. как у лошади 84, 121
 лобозить як бурый конь 47
 ловок как корова на льду 85, 160
 лошадиная память 56, 167, 168
 лошадино молоко слаще коровьего 103
 лошадиное горло 141
 лошадь двадцать лет пушку возила, а стрелять так и не научилась 164
 лупить кого-л. как быков 112, 184
 лупить кого-л. как козу брянскую 116
 лупить кого-л. как козы 116
 лютая как конь 146
 лупить как поросенок 29
 мазаться как поросенок 132
 медлительный как вол 51, 56, 159, 177
 мещанская честь что свиная шерсть 99
 миленок как теленок 28, 178
 мокрый поросенок 27
 мурзанный как поросенок 133
 мчаться (нестись, скакать) как лошадь 157
 мычать как корова 140
 мычать как теленок 140
 мягкий как поросенок (поросенок) 133
 на леченой кобыле далеко не уедешь 147
 на леченой кобыле не наездишь 147
 на присталую лошадь рукавицу положишь, так и то она не повезет 147
 на резвом коне жениться не ездят 92
 на ретивую лошадь больше кладут 115
 на свинью хоть седло надень – все конем не будет 117
 на урослива коня не жалей ремня 112
 наваракаться как свинья 132
 наводить шею как у быка хвост 131

- нагужать кого-л. как лошадь 111
 нагужать что-л. на кого-л. как на вола 83
 надеть на свинью хомут 30, 117
 надсажен конь недалеко везет 147
 надулся как боров 175, 189
 нализаться как свинья 87
 напиться (нажраться, налакаться) как свинья 87
 напиться как бык 86
 напороться как свинья 84
 нарезаться до поросячего визгу 87
 не быть медведю стадоводником, а свинье огородником 103
 не верь козлу в капусте, а волку в овчарне 102
 не выменем доит корова, а рылом 114
 не гладь лошадь рукою, гладь овсом 114
 не гляди свинье в рожу, а корми свинью рожью 114
 не давай коню тощатъ – в дороге не станет 115
 не дай Бог – свинье рога, а мужику панство 175
 не лошадь везет – овес 114
 не накопит свинка сала, если корму дают мало 114
 не окрикнув лошадь, в стойло не лезь 108
 не подходи к лошади, не окрикнув ее 107
 не помнит свинья полена, а помнит, где поела 168
 не стой сзади лошади, если не знаешь ее норова 107
 невинный (кроткий, смирный, робкий, терпеливый, покорный, тихий, добрый) как ягненок 172
 нежный как теленок 179, 185
 нет такой лошади, чтобы не спотыкалась 148
 нивкаться как лошадь 180
 ноги у кого-л. как у козы 130
 ногти у кого-л. как копыта у коровы 129
 ногти у кого-л. как у конев (у коня) копыта 130
 ножки у кого-л. – как у козы рожки 121, 130
 ножки у кого-л. как у козленка (козлика) 130
 норовистый як конь 180
 носить как жеребец 53
 носить как кони 157
 носить как теленок по льду 160
 ну тебя к свиньям собачьим! 28
 нужен (нужно) кому-л. как свинье азбука (колодка) 29
 обижаться как бык 28
 овец надлежит стричь, но не кожу сдирать 113
 овца с волком тягалась – одна кабырьга осталась 144
 овца шерсть, а скупой деньги не для себя копят 99
 овцу не шуба греет, а корм 114
 оказаться на коне или под конем 108

- окарачиться как баран 166
оседлать как лошадь 112, 184
оседлать своего <любимого> конька 93, 185
осина не древесина, коза не скотина 101
острижена как овца 126
от битой коровы – не молоко 114
от быка – ни шерсти, ни молока 101
от кого-л. как от козла псиной воняет 142
от кого-л. пахнет (несет) конем 142, 143
от стриженного барана шерстью не поживишься 99
от хозяйского глаза и конь добрее 115
от хозяйского поставить козла в огороде 102
отторгать кого-л. как лошадь 112
палить свинья – накормить семья 96
пасть на коня 104
пахать как вол 95
пахать как лошадь 46, 111, 189
перепрыгивать как козел [что-л. козлом] 156
переть как быком 157
переть как сивый мерин 149
переть куда-л., на что-л. как конь 56
переть напролом как бык 105, 157
переть свой воз точно вол 109
перхать как овца 135
петь здорова, да ялова корова 97
пить быком – слыть мужиком 85
пить жеребцом 53, 86
пить как конь 86
пить как лошадь 86
пить как поросенок 85
плакать по ком-л. как <будто> по любимой лошади 115
повалены как бараны 116
поглядывать на кого-л. как коза на мясника 28, 117
поет как бык ревет 134, 135
пожарная лошадь 125
пойми пьяного речи, поймешь и свиное хрюканье 138
покорный как вол 87, 178
полная как телка 128
понимать (разбираться) как баран в Библии 167
понимать (разбираться, смыслить, знать толк) в чем-л.
как свинья в апельсинах 167
понимать в чем-л. не больше, чем поросенок в апельсинах 167
порезвились телята, пора в жареное 96
поросенка хоть мой, не мой, а он все в грязь лезет 174
поросычьи глазки 121, 124

- порсячья <свиная> рожа 70
 посади свинью в рожь, дадут грош 114
 посади свинью за стол, <а> она и ноги на стол 176
 послать к свиньям <собачьим> кого-л. 118
 послушался козла баран, да и сам в беду попал 167
 пошла свинья в огородники: на морковь, на репу, на белу капусту 176
 привалить к чему-л. как свинья к корыту 176, 183
 прирезать (зарезать) кого-л. как овцу (ягненка) 116
 пристанет (идет) кому-л. что-л. как свинье чепчик 118, 119
 просился волк в пастухи, а свинья в огородники 103
 простой как теленок 179, 185
 прыгать (скакать) как коза 153
 прыгать (скакать) как козел 153, 156
 прыгать (скакать) как козленок (козленком) 155
 прыгать (скакать) как козочка (козочкой) 156
 прыгать (скакать, лазать) как коза (козой) 156
 прыгать как коза 50, 56, 156
 прыгать как козел 56, 156
 пусти козла в огород, он всю капусту съест 102
 пустить козла в огород <капусту сторожить> 102
 пища у кого-л. <точь-в-точь> как у свиньи 122
 пишаться как свинья в апельсинах 175
 пьют дураки как дурные быки 85
 работать (вкалывать) как лошадь Пржевальского 111
 работать (ломать 'пск.') как конь 55, 111
 работать (трудиться, вкалывать, ишачить, ломить) как <ломовая> лошадь 83
 работать (трудиться, пахать 'прост.') как вол 109, 110
 работать как лошадюга 47, 111
 работать как черный бык 110
 рабочий конь и солому ест, а овес плясунам 115
 рабочий конь на соломе, а пустопляс – на овсе 115
 рабочую лошадь кормят соломой, а дурнопляса овсом 115
 радила коза козлу в огород не ходить, а сама там 54
 разбегаться (разбежаться) как ягнята 155
 разбираться в чем-л. как свинья в колбасных обрезках 167
 разбрюзгнуть как свинья 127
 разбытеть как корова 128
 развалиться где-л. как корова 13, 177
 разжиреть как боров 127
 разъестся (растолстеть) как боров 128
 разъестся как бык 121, 128
 разъестся как дойная корова 128
 раскобызиться как козел 105
 распузить как корова 128

- растянуться ровнышко как нелизанный теленок* 154
расшепериться как корова 128
рвануться (понестись) куда-л. как бык 157
ржать как мерин 135, 141
ребенок что теленок 29
ребенок что поросенок 133
ребятушки-козлятушки 29
реветь (зареветь) как бык (вол, быком) 140
реветь (рыдать) как корова 140
реветь голосом как корова (бык) 140
реветь как бык <на бойне> 139
реветь как корова 134
реветь как корова о порозе 140
реветь как корова по бугаю 140
реветь как корова по быку 140
резвиться (скакать) как жеребенок 155
резвый как молодой теленок 155
ретивому коню всегда работы вдвое, а тот же корм 115
ретивому коню тот же корм, а работы вдвое 115
ржать (заржать) как кобылицы 141
ржать как жеребец <в конюшне> (жеребцом, жеребцы) 53, 134, 141
ржать как кобыла 79, 135
ржать как конь ретивый 135, 141
робить как вол 110
робить как конь 111
розовый (розовощекий) как поросенок 133
рослая как кобыла 130
ростом с тебя, а разумом с теля 54, 144
рюхчеть как свинья 137
с быка на индюка 98
с кого-л. ровно с овцы шерсть снята 126
с коровий хвост 131
с одного вола две шкуры не сымеешь 113
с одного вола по две кожи (шкуры) не дерут 113
садиться (сесть, усесться) на своего <любимого> конька 93
сам мокнет, так конь сохнет 115
само корову за рога держит, а сторонние люди молоко доят 98
сбегаться как лошадь 158
свиная рожа везде вхожа (не ждет приглашений) 176
свиная статья 121, 127
свиное рыло 54, 121
свинные глазки 121, 124
свинье в подружки годится 132
свинье коню рылом под хвост не достать 103
свинье по колено (по лодыжку, по холку) 126

- свинье только рыло [голову] просунуть, и вся пролезет 176
 свинью сосал 132
 свинья в саду не огородник, волк овечкам не пастух 103
 свинья всегда грязь найдет 174
 свинья мокрогубая 70
 свинья свиньей 174
 свинья чуцкая (чудская) 127, 132
 свинячье (свиное) рыло 122
 своенравный как норовистый конь 180
 сделайся овцой, а волки будут 144
 семенить как корова с горбом 159
 серая кобылка 149
 серая лошадь 149
 сердита кобыла на воз, а прет его под гору и в гору 110
 сивая кобыла 125
 сивому мерину смолоду цены не было, а под старость задаром отдали
 татарам 149
 сигать как <Сидорова> коза 155
 сидеть как коза 155
 сила у кого-л. как у быка 145
 силен как бык, а смирен как корова 55
 силенка у кого-л. что у теленка 147
 сильный как <ломовая> лошадь 146
 сильный как боров 146
 сильный как бык 56, 145
 скакать (поскакать, нестись, мчаться) как лошадь 157
 скакать (прыгать) как жеребец (жеребцом) 53, 158
 скакать как жеребенок 153
 скакаться чисто коза 155
 сколько кобылке ни прыгать, а быть в хомуте 110
 скотской конь 55, 180
 скугорить как поросенок 137
 следовать за кем-л. как стадо баранов 166
 смиреннее теленка 178
 смиренный как овечка 28, 185
 смотреть (глядеть, уставиться) бараном 164
 смотреть [вылупиться, вылупить глаза] на кого-л., что-л. как [як]
 баран в потолок 165
 смотреть [глядеть] на кого-л., что-л. как корова на писанные
 ворота 165
 смотреть [глядеть] на что-л., на кого-л. как в афишу коза 165
 смотреть [уставиться] как баран в афишу 165
 смотреть как <невинная> овечка 173
 смотреть как баран на воду 165
 смотреть как коза (козой) 165

- смотреть на кого-л. как на паршивую овцу 27
 смотреть на кого-л., на что-л. как козы 54, 170
 сопеть (пыхтеть, тяжело дышать) как толстый боров 139
 сопеть как охренелый боров 134, 139
 спать как поросятки 174
 старая кобыла борозды не испортит 151, 186
 старый конь борозды не испортит [не портит] 151
 старый конь борозды не испортит, но и глубоко не вспашет 151
 старый конь борозды не портит в пашне 151
 старый конь борозды не портит, но и глубоко не берет 149, 151, 186
 старый конь борозды не теряет 151
 старый конь мимо не ступит 151, 182
 стегать как лошадь леную кого-л. 112
 стегны у кого-л. как у лошади 130
 стоять где-л. как корова на льду 154
 стоять как баран 165
 стоять как бык 107
 стоять как лошадь 154
 стричь кого-л. как овец <стадо> 126
 ступай к свиньям на пасеку! 118
 сусало у кого-л. как у свиньи 122
 сыта свинья – все жрет, богат мужик, а все копит 176
 сытому коню и овраг нипочем, и гура – ровная дорога 114
 сытый конь – богатырь, голодный – сирота 114
 тактика троянского коня 52
 тащиться (плестись, ползти) как обозная (водовозная)
 кляча 159
 тащиться как старый конь 159
 теленок еще в брюхе, а хозяин уже с обухом 116
 теленок еще в утробе, а он уже веревку вьет 116
 терпеливый как вол 178
 терпеливый как ягненок 28, 89
 тихая свинья глыбже корень роет 175
 тихий (безобидный, мирный, смирный, кроткий, покорный, послушный)
 как овца (овечка) 172
 тихий как теленок 179
 толстая (раскормленная) как корова 128
 толстеть как корова 128
 толстой как конь 42, 129
 толстый (раскормленный) как свинья 127
 толстый как боров 84, 127
 толстый как поросенок 127
 толстый как свинья 54, 121
 трудолюбивый как вол 56, 177
 тьмякать как свинья <сухая> 138, 187

- тюкать на кого-л. как на коня 112
 тянуть как запряженный вол 110
 у жадного лошадь не покупай 113
 у кого-л. бычья (волового) шея 129
 у кого-л. в чем-л. счастье, а у свиньи в корыте 176
 у кого-л. зубы – копылья, губы – кобыльи 121, 123
 у кого-л. козлиная борода 121, 131
 у кого-л. козлы вышли 106
 у кого-л. ноги как у кобылы 93, 120, 121, 130
 у коровы молоко на языке: как покормишь, так и подоишь 114
 у сивого коня воловая хода 159
 у сытого коня восемь ног 114
 уделаться что свинья 132
 умаслиться что свинья 132
 упереться во что-л. как бык в гору 178
 упереться во что-л. как бык в стену рогами 178
 упираться (артачиться, взбрыкиваться) как <норовистая>
 лошадь 180
 упорный как конь 55, 181
 упрямя (упрямый) как бык 178
 упрямя (упрямый) как лошадь 180
 упрямя как лошадь 46
 упрямя как сивый мерин 150, 181
 упрямя как сидорова коза 170
 упрямитесь как козел 55
 упрямитесь как норовистая лошадь 46
 упрямяство у кого-л. как у барана 173
 упрямый как баран 173
 упрямый как козел 170, 183
 упрямый как свинья 175
 упрямый как чухонская лошадь 46
 упрямый козел 170
 уставиться на кого-л., на что-л. как коза [козел] на новые ворота 165
 устать как лошадь 113
 утка в юбке, курочка в сапожках, селезень в сережках, корова в рогоже,
 да всех дороже 98
 хломать как корова 159
 ходить (бегать) как стадо баранов (овец) 162
 ходить (идти) за кем-л., сзади как ягненок 160
 ходить (идти) как жеребенок 155
 ходить (идти) как корова (коровой) по льду (на льду) 160
 ходить (расхаживать) где-л. как корова (коровой) 159
 ходить <грязный> как свинья 132
 ходить где-л. как корова 153
 ходить за кем-л. как за теленком 161

- ходить за кем-л. как корова с телятком* 161
ходить как кашлатая овечка 131, 132
ходить как луненый баран 116
ходить как мокрый теленок 161
ходить как поросенок 132
ходить як баран перед обухом 115
холка у кого-л. как у борова 94, 121, 127
холь (гладь) коня мешком, так не будешь ходить пешком 115
хороша, что подзаходная свинья 120
хорошего быка под ярмом узнают 110
хотя у кобылы и семь жеребят, а кобыле перемены не будет 110
храпеть (захрапеть) как конь в загоне 141
храпеть (захрапеть) как лошадь 141
храпеть как боров 135, 139
храпеть как лошадь 135
хрипеть как конь 135
хрюкать (крюкать) как свинья 137
хряк вонючий 142, 174
худо, когда волк в пастухах живет, лиса – в птичниках, свинья – в огородниках 103
худой (тощий) как старая кляча 120
худой как кляча водовозная 131
худой как старая кляча 121
чавкать как свинья 13, 77
чамкать (щамкать) как свинья (поросята) 138
черная как овечка 125
чмакать <губами> как свинья 135
шевелиться как овца 152
шея у кого-л. как у быка 129
шея у кого-л. как у быка хвост 131
шея у кого-л. как у лошадь-косяка 130
эти смиренники при людях – потупя очи, а позаглазью – козлу козлами 171

Autorka publikacji bada polskie i rosyjskie frazeologizmy odnoszące się do zwierząt hodowlanych, ukazując, w jaki sposób język odzwierciedla relacje człowieka z fauną. Rozważania prowadzą do nowego ujęcia antropocentryzmu – poprzez klasyfikację związków według sposobów wartościowania i postrzegania zwierząt. Przedstawione przykłady pokazują, że metafory i porównania animalistyczne nie tylko opisują świat istot żyjących obok człowieka, lecz także odsłaniają jego emocje, postawy i przekonania. Autorka proponuje spojrzenie na językowy obraz świata jak na przestrzeń, w której człowiek i zwierzę pozostają w nieustannym dialogu kulturowym, a granice między nimi okazują się znacznie mniej oczywiste, niż mogłoby się wydawać.

**WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO**

 wydawnictwo.uni.lodz.pl
 ksiegarnia@uni.lodz.pl
 (42) 665 58 53

Książka dostępna również
jako e-book

